

**DÖNÜŞEN DÜNYA
DÜZENİNDE YÖNETİM VE
SOSYAL POLİTİKA:**
KÜRESEL RİSKLER VE YENİ PARADİGMALAR

EDİTÖRLER
DOÇ. DR. ADNAN KÜÇÜKALİ
DR. ÖMER FARUK ASLAN

EĞİTİM
yayınevi

DÖNÜŞEN DÜNYA DÜZENİNDE YÖNETİM VE SOSYAL POLİTİKA: KÜRESEL RİSKLER VE YENİ PARADİGMALAR

Editörler: Doç. Dr. Adnan Küçükali, Dr. Ömer Faruk Aslan

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Tasarım Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-615-1

1. Baskı, Aralık 2025

Kütüphane Kimlik Kartı

DÖNÜŞEN DÜNYA DÜZENİNDE YÖNETİM VE SOSYAL POLİTİKA: KÜRESEL RİSKLER VE YENİ PARADİGMALAR

Editörler: Doç. Dr. Adnan Küçükali, Dr. Ömer Faruk Aslan

VII+270 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-385-615-1

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
bilgi@kitapmatik.com.tr

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayınevi

kitapmatik
kurumlar kitabevi

Kitapmatik
yayınevi

EĞİTİM
kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
YOKSULLUK VE SOSYAL HİZMETLER: TÜRKİYE VE DÜNYA PERSPEKTİFLERİ.....	1
Adnan KÜÇÜKALİ	
ERKEN İŞÇİ SINIFI HAREKETİ VE KURUMSAL ZEMİN: LONDRA YAZIŞMA DERNEĞİ	11
Barış ÖZTUNA, Kezban ÖZÇELİK KAYNAK	
PLATFORM EKONOMİSİNDE KURYE OLMAK: SOSYAL POLİTİKA VE İŞ HUKUKU AÇISINDAN BİR ANALİZ.....	22
Fatih KARCIOĞLU, Ceyhun SERÇEMELİ	
TÜRKİYE’DE KONUT ERİŞİLEBİLİRLİĞİ SORUNUNUN YAPISAL VE MAKROEKONOMİK DİNAMİKLERİ.....	39
Gülnaz Şengül GÜNEŞ	
DİJİTAL GÖÇEBELİK EKOSİSTEMİ: BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ ÖRNEĞİ	60
Kezban ÖZÇELİK KAYNAK, Barış ÖZTUNA	
İŞ TATMİNİ	71
Muhammed Kürşat TİMUROĞLU	
DEPREM SONRASI YAŞANAN TOPLUMSAL SÜREÇLER	89
Mine KARAKAŞ, Adnan KÜÇÜKALİ	
YEREL KALKINMADA BEŞERİ SERMAYENİN YERİ: EĞİTİM GÖSTERGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE	133
Ömer Faruk ASLAN	
ÖRGÜTSEL ADALET	146
Muhammed Kürşat TİMUROĞLU	
YENİ ÇAĞIN SOSYAL SORUNLARI BAĞLAMINDA LOJİSTİK YÖNETİMİ, YEŞİL LOJİSTİK VE ÇEVRESEL ETKİLER	162
Selva STAUB	

**ÜRETKEN YAPAY ZEKÂNIN ETİK AÇIDAN AKADEMİK YAZIMA ETKİSİNİN
DOKÜMAN ANALİZİ YÖNTEMİ İLE ARAŞTIRILMASI: CHATGPT ÖRNEĞİ
.....209**

Mustafa KESKİNKILIÇ, Rabia EFE

**ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ231**

Uğur YAVUZ

YAPAY ZEKÂNIN DİJİTAL DÖNÜŞÜME ETKİSİ249

Uğur YAVUZ

ÖNSÖZ

Küresel sistem, 21. yüzyılın giderek belirginleşen çok kutuplu yapısı içinde hem kurumsal hem toplumsal düzeyde derin bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu süreç, yalnızca uluslararası ilişkilerin güç dağılımını yeniden tanımlamakla kalmamakta; aynı zamanda yönetim bilimlerinden sosyal politika kuramlarına kadar pek çok alanda köklü paradigma değişikliklerine neden olmaktadır. Küresel ölçekte yaşanan dönüşüm, özellikle 2008 ekonomik krizi, COVID-19 pandemisi, iklim kaynaklı afetler, dijitalleşmenin hız kazanması ve yapay zekanın toplumsal yapıları dönüştürmesi gibi kritik dönüm noktalarıyla birlikte, günümüz dünyasında “sistemik belirsizlik” kavramını literatürün merkezine yerleştirmiştir. Bu nedenle yönetim ve sosyal politika disiplinleri, artık yalnızca geçmişin normatif yapılarını değerlendiren alanlar değil; küresel risklerle başa çıkabilme kapasitesini önceleyen, çok düzeyli adaptasyon stratejileri geliştiren ve toplumsal dayanıklılığı artırmayı hedefleyen birer bilim dalına dönüşmüştür.

Bu bağlamda, yönetim yaklaşımı ulusal ve yerel siyasetin merkezine yerleşmiş; katılımcılık, hesap verebilirlik, dijital kamu hizmetleri ve veri temelli karar alma süreçleri yönetim literatürünün vazgeçilmez unsurları hâline gelmiştir. Sosyal politika ise giderek daha fazla “koruyucu refah” anlayışının ötesinde, “güçlendirici ve kapsayıcı refah” yaklaşımını benimsemektedir. Toplumsal eşitsizliklerin tahmin edilenden daha hızlı derinleştiği bir çağda, sosyal politikaların yalnızca riskleri azaltmaya değil; aynı zamanda sosyal hareketliliği artırmaya, toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmeye ve refahın kuşaklar arası sürdürülebilirliğini güvence altına almaya odaklanması gerekmektedir. Bu çerçevede kitap, sosyal politika kuramlarının güncel evrimini; refah rejimlerinin dönüşümünü; işgücü piyasasının dijitalleşme karşısındaki kırılganlığını; yoksulluğun yeni biçimlerini ve sosyal koruma mekanizmalarının değişen niteliğini çok yönlü bir perspektifle ele almaktadır.

Türkiye’nin bu küresel dönüşüm bağlamındaki konumu ise ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye, hem küresel tedarik zincirlerindeki yeniden yapılanma süreçlerinden hem de jeoekonomik denklemlerin değişiminden önemli ölçüde etkilenmektedir. Aynı zamanda, sosyal devlet yapısını güçlendirme çabaları, dijital kamu hizmetlerinin yaygınlaşması, genç nüfusun eğitim ve istihdama entegrasyonu, kentleşme dinamikleri, göç olgusu ve bölgesel kalkınma politikaları Türkiye’nin geleceğini belirleyen

kritik alanlar olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin bu dönüşüm sürecinde başarılı şekilde konumlanabilmesi, yalnızca politika üretme kapasitesiyle değil; kurumsal esneklik, yönetsel adaptasyon yeteneği, sosyal politika çeşitliliği ve toplumsal bağların gücü ile de yakından ilişkilidir.

Bu doğrultuda, Türkiye'nin küresel sistemdeki yerinin analizi artık yalnızca uluslararası ilişkiler biliminin ilgi alanıyla sınırlı değildir; sosyal politika, yönetim bilimi, ekonomi politik, bölgesel kalkınma, göç sosyolojisi ve dijitalleşme çalışmaları gibi disiplinlerin kesişiminde değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir konudur. Türkiye'nin yakın gelecekte sahip olacağı stratejik konum, büyük ölçüde bu disiplinler arası alanlarda göstereceği performansla bağlı olacaktır. Bu kitabın temel hedeflerinden biri, tam da bu çok boyutlu perspektifi okuyucuya sunmak ve Türkiye'nin güncel dönüşüm süreçlerini analitik bir biçimde tartışmaya açmaktır.

Elinizdeki eser, alanında uzman akademisyenlerin katkılarıyla hazırlanmış olup, hem teorik hem ampirik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bölümlerde kullanılan yaklaşım, klasik kuramsal çerçevelerin yanı sıra güncel literatürün ortaya koyduğu yeni yöntemsel bakış açılarını da içermektedir. Böylece kitap, disiplinler arası bir sentez oluşturmayı hedeflemekte; yönetim ve sosyal politika alanlarının birbirini tamamlayan niteliğini sistematik olarak vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, çalışmayı yalnızca tanımlayıcı bir metin olmaktan çıkarıp, aynı zamanda politika yapıcılara, akademisyenlere ve araştırmacılara yön gösterici bir referans kaynağı hâline getirmektedir.

Küresel risklerin arttığı, bölgesel belirsizliklerin çoğaldığı ve teknolojik dönüşümün hız kazandığı bir çağda, geleceği anlamak kadar ona hazırlıklı olmak da büyük önem taşımaktadır. Bu kitap, dönüşen dünya düzeninde hem Türkiye'nin hem de dünya toplumlarının karşı karşıya olduğu meydan okumaları anlamlandırmayı; yönetim ve sosyal politika alanlarında yeni paradigma arayışlarını görünür kılmayı; daha kapsayıcı, dayanıklı ve sürdürülebilir bir gelecek için analitik katkılar sunmayı hedeflemektedir. Bu yönüyle eser, literatüre yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda yönlendirici bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın oluşumuna bilimsel yetkinlikleriyle değer katan tüm yazarlarımıza en içten teşekkürlerimizi sunarız. Her bir araştırmacı, kendi alanındaki kuramsal birikimi ve analitik yaklaşımıyla eserin bütüncül yapısına önemli katkılar sağlamıştır. Bu kitabın ortaya çıkmasını mümkün

kılan kolektif çabanın, başta yönetim ve sosyal politika olmak üzere ilgili literatüre kalıcı bir değer katacağına olan inancımızı ifade etmek isteriz. Tüm katkı sağlayıcılara çalışma disiplinleri, akademik sorumlulukları ve özverili iş birlikleri için ayrıca teşekkür ederiz.

Adnan KÜÇÜKALİ

Ömer Faruk ASLAN

Aralık 2025

YOKSULLUK VE SOSYAL HİZMETLER: TÜRKİYE VE DÜNYA PERSPEKTİFLERİ

Adnan KÜÇÜKALİ*

GİRİŞ

Yoksulluk, tarih boyunca toplumların karşılaştığı en kritik sosyal sorunlardan biri olmuştur. Ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak ekonomik kırılganlıklar, gelir dağılımı eşitsizliği, işsizlik ve sosyal dışlanma gibi faktörler, yoksulluğu sürekli yeniden üreten dinamikler yaratmaktadır. Günümüzde yoksulluk yalnızca ekonomik kaynak yokluğu olarak değil, aynı zamanda toplumsal katılım eksikliği, sosyal hizmetlere erişim güçlüğü, eğitime ve sağlığa ulaşamama gibi çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmaktadır (World Bank, 2025). Bu nedenle yoksulluk, sosyal politika ve sosyal hizmet alanının temel çalışma konularından biri hâline gelmiştir.

Sosyal hizmet disiplininin amacı yalnızca ekonomik destek sağlamak değil, aynı zamanda bireyin toplumsal yaşama tam katılımını mümkün kılacak kapasiteyi oluşturmak ve sosyal adaleti güçlendirmektir. Sosyal yardımlar, sosyal devletin en somut uygulama alanlarından biri olarak yoksulluğun etkilerini azaltmayı hedefler. Ancak modern sosyal devlet anlayışında yoksullukla mücadele, yalnızca nakdi yardımlardan ibaret olmaktan çıkmış; istihdam, eğitim, çocuk koruma, aile destek programları ve sosyal içerme politikalarıyla bütünleşik hâle gelmiştir (UNDP, 2023). Bu bölümde, Türkiye ve dünya ölçeğinde yoksulluğun tarihsel gelişimi, güncel veriler, sosyal hizmet mekanizmaları ve politika uygulamaları geniş bir perspektifle ele alınmaktadır (Aslan, 2016: 77-78).

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
Erzurum/TÜRKİYE, e-mail: adnankucukali@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3908-3400

YOKSULLUĞUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE ÖLÇÜMÜ

Yoksulluk tanımı

Yoksulluk, ekonomik bir kavram olarak değerlendirilmiş olsa da sosyal bilimlerdeki gelişmelerle birlikte günümüzde çok daha geniş bir anlam taşımaktadır.

Mutlak yoksulluk yaklaşımı, bireylerin gıda, barınma, sağlık ve giyim gibi temel fizyolojik gereksinimlerini karşılayamaması durumunu ifade eder. Dünya Bankası'nın ekstrem yoksulluk sınırı olarak kullandığı “günde 3,00 dolar” ölçütü bu yaklaşımın küresel ölçekte uygulanan örneklerinden biridir (World Bank, 2025). Ancak mutlak yoksulluk, özellikle gelişmiş ülkelerde yoksulluğun gerçek boyutlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Görelî yoksulluk yaklaşımı ise bireylerin toplum içindeki gelir veya yaşam standartları açısından dezavantajlı konumunu temel alır. Bu bakış açısı, yoksulluğun yalnızca gelir eksikliği değil, aynı zamanda toplumun genel refah düzeyiyle karşılaştırıldığında yaşam kalitesindeki gerilemeyi ifade eder (Topgöl, 2013; Taş & Özcan, 2012). Avrupa Birliği ülkelerinde sıkça kullanılan “median gelirin %60'ının altında gelir elde etme” kriteri bu tanımın pratik uygulamalarından biridir (Desdatis, 2024). Görelî yoksulluk, özellikle sosyal dışlanma, eğitim fırsat eşitsizliği ve hizmetlere erişim gibi göstergeleri dikkate aldığı için sosyal politika çalışmalarında daha kapsamlı analizlere olanak tanımaktadır.

Yoksulluk ölçüm metodolojileri

Modern literatürde yoksulluğun ölçümü yalnızca gelir verilerine dayanmaz. Alkire ve Foster'ın geliştirdiği Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI), bireylerin eğitim, sağlık ve yaşam standartları alanlarındaki eksikliklerini ölçerek yoksulluğun sosyal yönünü görünür hâle getirir. Dünya Bankası ve UNDP tarafından yaygın olarak kullanılan bu ölçüm modeli, ülkelerin politika geliştirme süreçlerinde önemli bir referans noktası hâline gelmiştir (UNDP, 2024). Örneğin eğitim alanında okullaşma oranı, sağlık alanında beslenme göstergeleri veya yaşam standartları kategorisinde temiz suya erişim gibi alt göstergeler yoksulluğun gerçek boyutunu ortaya çıkarır.

Gelir tabanlı ölçüm yöntemleri ise hem ulusal hem uluslararası düzeyde hâlâ kritik öneme sahiptir. Türkiye’de TÜİK tarafından yayımlanan “görelî

yoksulluk oranı” ve “eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımı” göstergeleri, sosyal politika tasarımıda temel referans olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte gelir ölçümleri, kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerde yoksulluğun gerçek boyutlarını eksik yansıtabilmektedir. Bu nedenle son yıllarda “öznel yoksulluk algısı” ve “tüketim temelli yoksulluk” analizleri de önem kazanmıştır (Aydın ve Güloğlu, 2011: 89-100).

KÜRESEL YOKSULLUK EĞİLİMLERİ

Uzun dönemde küresel yoksulluk

Dünya genelinde yoksulluk oranları 1990’lardan 2015’e kadar önemli ölçüde azalmıştır. Ancak COVID-19 pandemisi, çatışmalar, iklim krizi ve küresel ekonomik dalgalanmalar nedeniyle yoksulluğun yeniden artış gösterdiği görülmektedir. Dünya Bankası verilerine göre ekstrem yoksulluk oranı 2025 itibarıyla 831 milyon kişi düzeyine ulaşmıştır (World Bank, 2025). Bu artış özellikle düşük gelirli ülkelerde ve kırılgan ekonomilerde daha belirgindir. Son yıllarda yoksulluğun azalması yönündeki küresel ilerlemenin hızının kesildiği, hatta bazı bölgelerde tersine döndüğü uluslararası raporlarda vurgulanmaktadır. Özellikle savaşlar, gıda krizi ve enflasyon, toplumların satın alma gücünü düşürerek yeni yoksulluk biçimlerini ortaya çıkarmıştır (UNDP, 2023). Sağlık hizmetlerine erişimin sınırlı olması, eğitim faaliyetlerinin kesintiye uğraması ve sosyal güvenlik mekanizmalarının yetersizliği, kırılgan gruplar için yoksulluğu derinleştirici etkiye sahiptir.

Bölgesel dağılım

Küresel yoksulluğun coğrafi dağılımı incelendiğinde en yüksek oranların Sahra Altı Afrika’da görüldüğü dikkat çekmektedir. Bu bölgede yaşayan her üç kişiden biri ekstrem yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Orta Doğu ve Güney Asya bölgelerinde ise yoksulluğun, özellikle siyasi istikrarsızlık ve zorunlu göç hareketleri nedeniyle arttığı belirtilmektedir. Çatışmalar, savaşlar ve iklim felaketleri yoksulluğu derinleştiren en önemli dışsal faktörler arasındadır. Latin Amerika ve Avrupa’da ise göreceli yoksulluk oranları artış eğilimindedir. Örneğin Fransa’da son 30 yılın en yüksek gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranlarının gözlenmesi, yoksulluğun sadece gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun olmadığını göstermektedir (World Bank, 2024).

TÜRKİYE’DE YOKSULLUK: TARİHSEL VE GÜNCEL PERSPEKTİF

Tarihsel süreç ve yardım kültürü

Türkiye’de yoksullukla mücadele tarihsel olarak güçlü bir sosyal dayanışma geleneğine sahiptir. Osmanlı döneminde vakıflar, imarethaneler, aşevleri, darüşşifalar ve kimsesizlere yönelik yardım kurumları yoksulluğu hafifletmede önemli rol oynamıştır. Bu kurumlar, dönemin sosyal devlet işlevini karşılayan yapılar olarak değerlendirilir. Vakıf sisteminin temelinde “insanı yaşat ki devlet yaşasın” anlayışı vardır ve bu yaklaşım, toplumsal dayanışmanın sürekliliğini sağlayan manevi bir çerçeve oluşturmuştur (Öztürk, 2005: 9-15). Cumhuriyetin ilk yıllarında ise yoksullukla mücadelede devlet, daha çok modernleşme ve kalkınma projelerine odaklanmış; sosyal yardım uygulamaları sınırlı ve parçalı bir yapıda kalmıştır. 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de sosyal yardım politikalarının dönüşümü hızlanmıştır. Ekonomik krizler, kentleşme, aile yapısındaki değişimler ve çalışma hayatındaki dönüşüm, sosyal korumaya duyulan ihtiyacı artırmıştır. 2000’li yıllar ise sosyal devlet anlayışının kurumsallaştığı bir dönem olmuştur. Özellikle 2011’de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla yoksullukla mücadelede koordinasyon güçlenmiş, yardım programları tek çatı altında toplanarak veri tabanlarıyla desteklenen bir sistem oluşturulmuştur (Aslan, 2024: 767-768) Böylece tarihsel dayanışma kültürü modern sosyal politika araçlarıyla bütünleşmiştir (Küçükali, 2015: 50).

Modern sosyal yardım sistemine geçiş

Türkiye’de modern sosyal yardım sisteminin temel özelliklerinden biri, hem nakdi hem ayni yardımların hedeflemeye dayalı olmasıdır. 2002 sonrası dönemde sosyal yardım harcamaları önemli ölçüde artmış; şartlı eğitim yardımları, sağlık yardımları, yaşlı ve engelli aylıkları gibi programlar geniş kitlelere ulaşmıştır. Sosyal yardım başvurularının merkezi bir sistem olan SYDV veri tabanına bağlanması, yardımın gerçekten ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını güçlendiren bir mekanizma olarak değerlendirilir (Küçükali, 2015: 53-54). Ayrıca sosyal yardımların istihdam politikalarıyla bağlantılı hâle getirilmesi, sosyal yardımın sadece geçici bir çözüm değil, sosyal hareketliliği artırıcı bir araç hâline gelmesini amaçlamaktadır. 2020 sonrası dönemde ise COVID-19 pandemisi sosyal yardım sisteminin önemini daha fazla görünür kılmıştır. Türkiye, pandemi döneminde nakdi destekler, kısa çalışma ödeneği ve temel ihtiyaç

yardımları gibi geniş ölçekli programlar uygulamıştır. Bu süreçte sosyal devlet mekanizmaları hem kriz yönetimi hem de kırılgan grupların korunması açısından kritik bir rol oynamıştır. Pandemi sonrası ekonomik dalgalanmalar, enflasyon ve gelir eşitsizliği gibi faktörler ise sosyal yardımların kapsamının genişletilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Böylece Türkiye’de sosyal yardım sistemi, hem tarihsel köklerine hem de çağdaş sosyal politika gerekliliklerine dayanarak sürekli bir dönüşüm süreci geçirmiştir (Çınar ve Küçükali, 2020: 1637-1638).

Türkiye’de yoksulluk verileri

Türkiye’de yoksulluk verileri hem ulusal hem uluslararası kurumlar tarafından düzenli olarak ölçülmektedir. TÜİK verilerine göre Türkiye’de göreceli yoksulluk oranı 2006 yılında %20,6 iken 2022 yılında %14,4’e düşmüştür (TÜİK, 2023). Dünya Bankası verileri de Türkiye’nin uzun vadede mutlak yoksulluğu azaltmada önemli bir başarı elde ettiğini göstermektedir. 2002’de %38,8 olan mutlak yoksulluk oranının 2019’da %12,6’ya kadar gerilemesi, ekonomik büyüme, sosyal yardım harcamaları ve sosyal güvenlik sisteminin genişlemesi gibi faktörlerle ilişkilendirilmektedir (World Bank, 2025). Bu gelişmeler, Türkiye’nin yoksullukla mücadelede uluslararası karşılaştırmada üst sıralarda yer almasını sağlamıştır. Ancak son yıllarda Türkiye’de ekonomik dalgalanmalar, yüksek enflasyon ve alım gücündeki gerileme gibi faktörler yoksulluk riskini yeniden artırmıştır. TBMM raporlarında bazı parlamenterler nüfusun önemli bir kısmının yoksulluk veya açlık sınırına yakın bir gelir düzeyinde yaşadığını ifade etmektedir (TBMM, 2023). Bu veriler, yoksulluğun hem ekonomik koşullardan hem de bölgesel farklılıklardan etkilendiğini göstermektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoksulluk oranlarının daha yüksek olduğu, kırsal alanlarda sosyal hizmetlere erişimin sınırlı kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yoksulluk, hem ulusal düzeyde genel bir sorun hem de bölgesel eşitsizliklerin yoğunlaştığı bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

SOSYAL HİZMETLERİN ROLÜ VE POLİTİKALAR

Sosyal hizmetin tanımı ve kapsamı

Sosyal hizmet, birey, aile ve toplumun sosyal refahını artırmayı amaçlayan profesyonel bir disiplin olarak yoksulluğun azaltılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, yalnızca maddi

yardımların dağıtılmasında değil, aynı zamanda psiko-sosyal destek, sosyal uyum, istihdam danışmanlığı ve toplumsal katılım gibi çok yönlü müdahalelerde bulunan meslek elemanlarıdır. Sosyal hizmetin odağında, bireyin toplumsal hayata tam ve eşit katılımını engelleyen ekonomik, sosyal ve psikolojik bariyerleri azaltmak yer alır (IFSW, 2014). Bu nedenle sosyal hizmet yoksullukla mücadelede hem mikro (birey-aile) hem makro (toplum-politika) düzeyde faaliyet yürütür. Türkiye’de sosyal hizmet uygulamaları, sosyal yardımların ötesine geçerek aile destek merkezleri, toplum merkezleri, kadın destek programları ve çocuk koruma hizmetleri gibi çok geniş bir alanda yürütülmektedir. Bu kapsam genişlemesi, sosyal hizmetin yalnızca “yardım dağıtan” bir meslek değil, sosyal adalet ve hak temelli politika savunuculuğu yapan bir meslek hâline gelmesini sağlamıştır (ASHB, 2025). Yoksullukla mücadelede sosyal hizmetin güçlendirilmesi, dezavantajlı bireylerin hem ekonomik hem de sosyal güçlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

Türkiye’de sosyal yardım programları

Türkiye’de sosyal yardım programları iki temel kategoride incelenebilir: düzenli yardımlar ve geçici-yardım niteliğindeki destekler. Düzenli yardımlar arasında yaşlı aylığı, engelli aylığı, evde bakım maaşı, sosyal ekonomik destek (SED) gibi programlar yer alırken; geçici yardımlar arasında gıda, barınma, yakacak ve eğitim destekleri Şartlı eğitim yardımları, Türkiye’nin yoksullukla mücadelede en başarılı programlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu program, çocukların okula devamını teşvik ederek uzun vadeli yoksulluk döngüsünü kırmayı amaçlamaktadır. Son yıllarda ayrıca sosyal yardımların dijitalleşmesi, devletin sosyal politika uygulamalarında önemli bir ilerleme olarak görülmektedir. E-devlet üzerinden yapılan başvurular, gelir testlerinin otomatik sistemlerle gerçekleştirilmesi ve biyometrik doğrulama yöntemleri, yardımların hem hızlı hem de adil dağıtımını kolaylaştırmaktadır. Ancak sosyal yardımların tek başına yoksulluğu ortadan kaldırması mümkün değildir. Bu nedenle sosyal yardım programlarının aktif istihdam politikalarıyla uyumlu hâle getirilmesi, Türkiye’nin öncelikli sosyal politika hedeflerinden biridir (ASHB, 2025).

KARŞILAŞTIRMALI POLİTİKALAR

Refah devleti modelleri

Dünyadaki sosyal yardım sistemleri incelendiğinde ülkelerin refah modeli tipolojilerine göre farklılaştığı görülür. Esping-Andersen'in (1990) sınıflamasına göre refah devleti modelleri; Sosyal Demokrat (Nordik), Kıta Avrupası (Bismarckçı) ve Liberal (Anglo-Sakson) model olarak üç başlıkta toplanmıştır. Nordik model, yüksek vergilerle finanse edilen kapsamlı sosyal koruma sistemine sahiptir. Bu modelde yoksulluk oranları dünya ortalamasının en düşük seviyelerindedir. Örneğin Norveç ve İsveç'te sosyal yardım yalnızca yoksulluğu azaltmakla kalmaz, bireylerin fırsat eşitliğini artıracak eğitim ve sağlık hizmetlerine eşit erişimini sağlar (OECD, 2023). Anglo-Sakson model ise daha çok piyasaya dayalıdır ve sosyal yardım programları sınırlıdır. Bu nedenle gelir eşitsizliği daha yüksektir. İngiltere ve ABD gibi ülkelerde yoksullukla mücadele daha çok vergi kredileri, çocuk destekleri ve istihdam teşvikleri üzerinden yürütülür. Buna karşın sosyal demokrat model, “evrensel” devlet sorumluluğunu öne çıkarır. Türkiye'nin modeli ise karma özellikler taşır; hem hedefleme esaslı yardımlar yapılmakta hem de evrensel sosyal hizmet kapasitesi artırılmaya çalışılmaktadır (UNDP, 2023).

Çocuk Yoksulluğu Örneği

İngiltere, çocuk yoksulluğu ile mücadele konusunda uzun yıllardır kapsamlı programlar uygulayan bir ülkedir. 2025 yılında açıklanan yeni sosyal politika stratejisine göre, çocuk yoksulluğunun azaltılması için 550.000 çocuğu kapsayan yardım programlarında genişletmeye gidilmiştir. Bu strateji, özellikle düşük gelirli ailelere yapılan nakdi yardımların artırılmasını, iki çocuk sınırının kaldırılmasını ve barınma desteklerinin genişletilmesini içermektedir. Ayrıca aile destek merkezlerinin yaygınlaştırılmasıyla ebeveynlik becerileri, eğitim rehberliği ve psikososyal destek gibi hizmetler güçlendirilmiştir. İngiltere'nin deneyimi, çocuk yoksulluğunu azaltmanın yalnızca ekonomik transferlerle mümkün olmadığını göstermektedir. Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlerin güçlü biçimde bütünleştirilmesi, çocukların uzun vadeli sosyal hareketlilik şansını artırmaktadır. Bu bağlamda çocuk yoksulluğu ile mücadele, geleceğin insan sermayesini güçlendiren stratejik bir sosyal politika alanıdır (OECD, 2023). İngiltere örneği, Türkiye'de de SED, şartlı eğitim yardımı gibi programların önemini destekleyen uluslararası bir karşılaştırma sunmaktadır.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE GÜNCEL ZORLUKLAR

Küresel Kırılganlıklar

Günümüzde yoksullukla mücadeleyi zorlaştıran en önemli faktörlerden biri küresel kırılganlıklardır. Pandemi, iklim krizi, savaşlar ve ekonomik dalgalanmalar birçok ülkede gelir kayıplarına ve sosyal koruma sistemlerinin zorlanmasına neden olmuştur. Dünya Bankası, son beş yılın küresel yoksullukla mücadelede 25 yılın kazanımlarını geriye götüren bir kriz süreci olduğunu belirtmektedir (World Bank, 2025). Özellikle düşük gelirli ülkelerde tarımsal üretimin iklim değişikliği nedeniyle gerilemesi gıda güvencesini tehdit etmektedir. Türkiye özelinde de küresel fiyat artışları, enerji maliyetleri ve enflasyon yoksulluk riskini artırmaktadır. Ekonomik kırılganlıklar, en çok sabit gelirlileri ve sosyal yardım alan grupları etkilemektedir. Bu durum, sosyal yardımların alım gücünü artıracak ek önlemlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca toplu göç hareketleri, uluslararası koruma altındaki bireylerin ihtiyaçlarını artırarak sosyal hizmet sistemlerine ek yük getirmektedir. Bu nedenle yoksullukla mücadelede uluslararası dayanışma ve küresel politika işbirliği kaçınılmaz hâle gelmiştir (Zencirkıran, 2020, 457-474).

Türkiye’de bölgesel eşitsizlikler ve sosyal dışlanma

Türkiye’de yoksulluğun bölgesel dağılımı ele alındığında ekonomik gelişmişlik farklarının belirleyici olduğu görülmektedir. Marmara ve Ege bölgeleri, kişi başı gelir ve istihdam göstergelerinde Türkiye ortalamasının üzerinde yer alırken; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoksulluk oranları daha yüksektir. Eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere erişim kapasitesindeki farklılıklar da bölgesel yoksulluğu derinleştiren unsurlar arasındadır. Özellikle kırsal alanlarda dijital yoksulluk ve ulaşım engelleri, sosyal hizmetlere erişimde dezavantaj yaratmaktadır. Sosyal dışlanma yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk, bireylerin karar alma mekanizmalarına katılımını sınırlamakta, yaşam kalitesini düşürmekte ve sosyal uyumu zayıflatmaktadır. Gençler, kadınlar, engelliler ve göçmenler sosyal dışlanmaya en açık gruplar arasında yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye’de yoksullukla mücadele politikalarının yalnızca ekonomik destek değil, aynı zamanda sosyal içermeye unsurlarını güçlendirmesi gerekmektedir (Zencirkıran, 2020: 457-474).

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Yoksulluk, ekonomik, sosyal ve politik boyutları olan çok yönlü bir olgudur. Gerek dünyada gerekse de Türkiye’de son çeyrek asırda yaşanan doğal afetlere ve küresel Covid 19 pandemisine rağmen yoksulluk oranında bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye ve dünya örnekleri karşılaştırıldığında yoksulluğun yalnızca gelir eksikliği değil, eğitim, sağlık, yaşam koşulları ve toplumsal katılım gibi çok boyutlu göstergelerle değerlendirildiği görülmektedir. Türkiye, uzun yıllar boyunca mutlak yoksulluğu azaltmada önemli başarılar elde etmiş olsa da ekonomik dalgalanmalar ve bölgesel eşitsizlikler yoksulluk riskini hâlâ canlı tutmaktadır. Bu nedenle sosyal yardımların kapsamı ve etkinliği sürekli geliştirilmelidir.

Sonuç olarak yoksullukla mücadelede temel politika önerileri şunlardır: Çok boyutlu yoksulluk ölçüm sistemleri güçlendirilmelidir. Sosyal yardımların istihdam ve eğitim politikalarıyla entegrasyonu artırılmalıdır. Aile destek merkezleri, toplum merkezleri ve çocuk hizmetleri daha etkin kullanılmalıdır. Dijital dönüşüm süreçleri sosyal hizmet alanında yaygınlaştırılmalıdır. Bölgesel eşitsizlikleri azaltacak yerel kalkınma programları desteklenmelidir. Bu politika önerileri, Türkiye’nin sosyal devlet kapasitesini güçlendirecek ve uzun vadeli yoksullukla mücadelede sürdürülebilir sonuçlar üretecektir.

KAYNAKÇA

- AP News. (2024). More than 1 billion people live in poverty. <https://apnews.com/article/global-poverty-conflict-children-africa-asia-un-6368254d305025d69925a86b75aeb6f6>, Erişim tarihi: 13.11.2025.
- ASHB. (2025). Sosyal ve ekonomik destek (sed) hizmeti. <https://www.aile.gov.tr/sss/cocuk-hizmetleri-genel-mudurlugu/sed-hizmeti/> Erişim tarihi: 13.11.2025.
- Aslan, Ö.F. (2016). Türkiye'deki Kadın İstihdamının OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (8), 76-83. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.172> (E.T.: 09.12.2025).
- Aslan, Ö.F. (2024). Yerel Kalkınmada İstihdamın Önemi: Bilgi ve İletişim Sektörüne İktisadi Bir Perspektif. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 767-783. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1425580> (E.T.: 10.12.2025).
- Aydın, K., & Güloğlu, T. (2012). Türkiye'de Nispi Yoksulluğun Sosyo-Ekonomik Analizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (60), 89-118.
- Çınar, O., & Küçükali, A. (2020). Akademisyenlerin Kovid-19 Algısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1633-1654.
- Destatis (2024). Working poor: at-risk-of-poverty rate among employed persons. https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/Population-Labour-Social-Issues/Social-issues-living-conditions/working-poor.html?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 07.11.2025.
- IFSW, (2014). Global definition of social work. https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/?utm_source=chatgpt.com Erişim tarihi: 15.11.2025
- Küçükali, A. (2015). Sosyal yardımların seçmen tercihleri üzerindeki etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2): 49-69
- OECD. (2023). Trusted statistics supporting evidence-based policy, <https://www.oecd.org/en/data/indicators.html?orderBy=mostRelevant&page=0&facetTags=oece-languages%3Aen>, Erişim tarihi: 11.11.2025
- Öztürk, N. (2018). İslâm ve Türk kültüründe vakıflar. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202999>, Erişim Tarih: 08.11.2025.
- Taş, O., & Özcan, E. (2012). Görelî yoksulluk kavramı ve ölçüm yöntemleri üzerine bir değerlendirme. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 45-68.
- TBMM. (2023). Yoksullukla mücadele ve sosyal yardımlar raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2025/08/Yoksullukla-Mucadele-ve-Sosyal-Yardimlar-OIK-Raporu_01082025.pdf. Erişim Tarihi: 11.11.2025
- Topgül, S. (2013). Türkiye'de nispi yoksulluğun sosyo-ekonomik analizi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 65, 135-162.
- TÜİK. (2023). Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2023 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53840>
- UNDP. (2023). Human development report. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>, Erişim tarihi: 09.11.2025
- UNDP. (2024). Multidimensional poverty index. <https://hdr.undp.org/content/2024-global-multidimensional-poverty-index-mpi>, Erişim tarihi: 09.11.2025
- World Bank (2024). Poverty, Prosperity, and Planet Report. https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-prosperity-and-planet?utm_source=chatgpt.com. Erişim tarihi: 12.07.2025.
- World Bank. (2025). Poverty. <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>, Erişim tarihi: 11.11.2025.
- Zencirkıran, M. (2020). Türkiye'nin toplumsal sorunları. *Dünden bugüne türkiyecin toplumsal yapısı* kitabı içinde (457-476), (Ed.) Zencirkıran, M. Bursa: Dora Yayınları

ERKEN İŞÇİ SINIFI HAREKETİ VE KURUMSAL ZEMİN: LONDRA YAZIŞMA DERNEĞİ

Barış ÖZTUNA **, Kezban ÖZÇELİK KAYNAK ***

GİRİŞ

18. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'nın siyasal düşünce yapısı köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Fransız Devrimi (1789) ile yurttaşlık, temsil, özgürlük ve eşitlik kavramları yalnızca Fransa'da değil Britanya'da da yeni bir düzleme taşınmış; politik hakların “tebaa”dan “yurttaş”a doğru geniş-lemesi tartışması derinleşmiştir (Özkiraz&Talü, 2008:108). Bu dönemde halk, yönetim ve temsil hakkı konusunda giderek daha bilinçli hale gel-miştir.

Bu siyasal ve toplumsal değişim ikliminde, ayakkabıcı Thomas Hardy ön-derliğinde 25 Ocak 1792'de kurulan Londra Yazışma Derneği (London Corresponding Society-LCS) siyasal gücün yalnızca aristokrasiye ait olmadığı, halkın da söz hakkının olduğu fikrini savunmuştur. Üyelerinin çoğunluğunu işçiler, zanaatkârlar ve küçük esnafların oluşturduğu dernek, genel erkek oy hakkı ve yıllık parlamentolar talepleri etrafında örgütlenmiştir. Londra Yazışma Derneği zamanla hukuk ve tıp çevrelerinden isimlerin hatta orta sınıf ve soylu unvanlı bazı kişilerin de dikkatini çekmiş, Joseph Gerrald ve Maurice Margarot gibi mülk sahibi hukukçular ile hekim James Parkinson derneğin önde gelen sözcüleri arasında yer almıştır. Ünlü hatip, radikal düşünür ve şair John Thelwall da dernek içinde etkili figürlerden biri olmuştur. Dönemin yüksek aidatlı reform kulüplerinden farklı olarak düşük aidat ve düzenli toplantılar yoluyla geniş emekçi kesimlerini siyasallaştıran Londra Yazışma Derneği, bu yönüyle demokratik temsil talebini kurumsal pratiklerle görünür kılan erken dönem taban örgütlenmeleri arasında yer almıştır (Davis, 2016: xvii).

Derneğin faaliyetleri yalnızca demokratik süreçlerle sınırlı olmayıp, oku-ma ve tartışma etkinlikleri ile yurttaşlık kültürünün temellerini atmayı hedeflemiştir. Londra Yazışma Derneği, yerel okuma-tartışma kulüplerini

** Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çankırı, barisoztuna@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7298-4641

*** Doç. Dr., İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İzmir, kezban.kaynak@bakircay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1487-6033

birbirine bağlayan bir yazışma ağı ile küçük bölümlerden seçilen delegelerin genel komitelerde karar aldığı bir düzeni birleştirmiştir. Bu düzen, kararların tutanaklarla kayda geçirilip yazışmalar yoluyla şubelere geri iletilmesi sayesinde kolektif karar alma kültürünün erken örneklerini üretmiş; siyasal hak mücadelesini gündelik örgütlenme pratiklerine bağlayarak kalıcılaştırmıştır. Klasik anlamda bir sendika olmayan Londra Yazışma Derneği üyelik, aidat, şube/delege ve yazılı karar süreçlerini bir araya getiren kurumsal bir çerçeve sunmuş ve sendikal düşüncenin erken bir modelini kurumsallaştırmıştır (Thompson, 1963:20). Diyebiliriz ki bu yaklaşımıyla dernek, İngiltere’de demokratik temsil tartışmalarında etkili bir referans noktası hâline gelmiştir.

Londra Yazışma Derneği, kuruluşundan kısa süre sonra sertleşen güven-likçi önlemlerden etkilenmiştir. Habeas Corpus’un askıya alınması (Mayıs 1794–Temmuz 1795) ile kişilerin mahkeme önüne hızlı çıkarılma güven-cesi geçici olarak kaldırılmış, böylece yargısız ve uzun süreli gözaltıların önü açılmıştır. Treason Act 1795 ile ihanet ve kışkırtma tanımı genişletilerek kral ve hükümete yönelen sert eleştiriler dahi cezalandırılabilir hâle gelmiştir. Seditious Meetings Act 1795 ise kalabalık kamusal toplantıları bildirim ve izin şartına bağlayarak ciddi biçimde sınırlandırmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda Londra Yazışma Derneği’nin toplantı ve örgütlenme kapasitesi daralırken modern ifade–toplanma–örgütlenme özgürlükleri ile ilgili tartışmalar ivme kazanmıştır (Holmberg, 2002).

Londra Yazışma Derneği’nin kurumsal deneyimi ve söylemsel çerçevesi Chartist hareketin temellerini atmıştır. Chartist hareket, 1830’lar–1840’larda Britanya’da işçi sınıfının kitlesel siyasal reform talebini taşıyan bir kitle hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Hareketin temel programı olan Halk Şartı (1838); genel (erkek) oy, eşit seçim çevreleri, gizli oy, yıllık parlamentolar, milletvekili maaşı ve mülk yeterliliği şartının kaldırılmasından oluşan altı talebi kurumsallaştırmıştır. Bu altı talep, siyasal temsilin ayrı-calıklardan arındırılması ve halk egemenliğinin kurumsal araçlarla genişletilmesi amacını taşımaktadır. İşçi sınıfının siyasal alandaki temsilini genişletmeyi amaçlamış olan bu program; yerel örgütlenme, dilekçe kampanyaları ve kitle toplantıları aracılığıyla siyasallaşmayı derinleştirmiştir. Diyebiliriz ki Londra Yazışma Derneği, siyasal haklar ekseninden emek hareketinin kurumsallaşmasına uzanan tarihsel hatta bir köprü işlevi görmüştür (Özkiraz&Talü, 2008).

Bu makale, Fransız Devrimi'nin düşünsel ikliminden Londra Yazışma Derneği'nin kuruluşu, işleyişi ve günümüze bıraktığı tarihsel mirası ele alınmaktadır. Çalışmanın yöntemi, birincil kaynaklar (dernek metinleri ve bildiriler) ile alan uzmanlarının ikincil çalışmalarının eleştirel bir literatür taramasına dayanarak Londra Yazışma Derneği'nin kurumsal pratiklerinin sendikal düşünceye etkisini analiz etmektir.

Londra Yazışma Derneği'nin Kuruluşu ve İşleyişi

Bu düşünsel zeminin arka planında, Fransız Devrimi'nin şekillendirdiği Jakoben çizgi yer almaktadır. Rousseau'nun 'genel irade' kavrayışı egemenliğin kaynağını halka verirken egemenliği meşru kılan ölçüt, yurttaşların ortak yararı doğrultusunda şekillenen ortak iradedir. Britanya bağlamında Londra Yazışma Derneği, aynı meşruiyet ilkesini devrimci bir kopuştan ziyade parlamenter reform hedefiyle yerelleştirmiştir. Halk egemenliği fikri seçim sistemi ve temsil süreçlerinin iyileştirilmesi üzerinden görünür kılmıştır. Her iki yaklaşım da sınıfsal ayrıcalıkların temsil üzerindeki belirleyiciliğini reddederken Londra Yazışma Derneği'nin stratejisi yaygınlaşmış demokratik katılım ve barışçıl örgütlenme pratiklerine dayanmaktadır (Özgiraz& Talu, 2008).

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, birçok İngiliz radikaline halkın oyuyla seçilen, halkın iradesine dayanan bir hükümet modelinin fiilen mümkün olduğunu göstermiştir. Bu etki, Fransız Devrimi'nin ilk günleriyle ve İngiliz-Amerikalı siyasal yazar Thomas Paine'in, doğal haklar ve halk egemenliği fikrini geniş kitlelere taşıyan İnsan Hakları (1791-1792) risalesinin yayımlanmasıyla pekiştirilmiştir. Paine, ortak fayda ve temsile dayalı yönetim ilkesini savunmuş; yüksek tirajlı broşürleri bu fikirleri geniş kitlelere ulaştırarak dönemin siyasal dilini etkilemiştir (Paine, 2009). Aynı yıllarda muhalif bir din adamı ve ahlâk filozofu olan Richard Price, 1789 tarihli "Ülkemize Sevgi Üzerine Söylev"inde özgürlük, temsil ve vicdan hürriyeti yanlısı bir yurtseverlik anlayışını temellendirmiştir. Devrim Derneği (Revolution Society) ve Anayasal Bilgi Derneği (Society for Constitutional Information) toplantılarında yaptığı konuşmalar ise Reformcular ile Sadıklar arasındaki tartışmayı canlandırmıştır (Price, 1991). Fransız Devrimi'nden beslenen devrimci fikir akışı, hızlanan sanayileşme ve kamusal tartışma kültürünün yayılması birleştiğinde, işçi sınıfının siyasal hakları ve eğitimi odağında yeni bir siyasal oluşumun doğması için uygun bir fırsat yapısı oluşmuştur. Bu oluşum, Londra Yazışma Derneği (LCS) olarak ortaya çıkmıştır (Petersmark, 2015: 15).

Ocak 1792’de, Londralı bir ayakkabıcı olan Thomas Hardy’nin de yer aldığı küçük bir çekirdek grup, oy hakkı için kampanya yürütecek bir işçi ör-gütü fikrini görüşmek üzere bir araya gelmiş ve 25 Ocak 1792’de parlamento reformu üzerine halka açık bir toplantı gerçekleşmiştir. Katılım se-kiz kişiyle sınırlı kalmış olmasına rağmen bir dernek kurulması yönünde irade oluşmuştur (Simkin, 2022). Toplantı sonrasında Londra Yazışma Derneği (London Corresponding Society—LCS) adı benimsenmiş ve ku-ruluş kararı alınmıştır. İlk çevrede John Thelwall (radikal hatip ve yazar), John Horne Tooke (reform yanlısı din adamı-siyasetçi), Joseph Gerrald ve Maurice Margarot (mülk sahibi hukukçular) ile Olaudah Equiano (kölelik karşıtı yazar ve aktivist) yer almıştır. Kısa sürede Avukat John Frost da etkili bir isim olarak öne çıkmıştır (Curzon, 2014). Kurucu kadro, “genel (erkek) oy” ve “yıllık parlamento seçimleri” ekseninde parlamento refor-munu ilerletmeyi amaçlamıştır. İzlenecek strateji, taban örgütlenmesini büyütmek, okuma-tartışma toplantıları düzenlemek, dilekçeler ve el ilan-ları yoluyla kamusal baskı üretmek şeklinde tasarlanmıştır. Bu doğrultuda Londra Yazışma Derneği, hem işçi ve zanaatkârları harekete geçirmiş, hem de dönemin yüksek aidatlı elit kulüplerinden farklı olarak düşük aidat ve düzenli toplantılarla geniş katılımı mümkün kılmıştır (Davis, 2016).

Kuruluş mantığı, tabandan yukarı işleyen bir temsil düzeni kurmaya da-yanmıştır: küçük bölümler → delege → genel komite zinciri ile karar alma ve geri bildirim döngüsü işletilmiştir. Bu yapı, derneğin yalnızca bir fikir çevresi değil, sürdürülebilir bir örgüt olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, Londra Yazışma Derneği’nin halk egemenliği, genel (erkek) oy, yıllık par-lamento seçimleri, adil temsil ve dilekçe hakkı etrafında şekillenen parla-menter reform dili, İngiliz reform geleneği ve doğal haklar düşüncesiyle beslenmiş, Fransız Devrimi’nin yarattığı fırsat penceresiyle örtüşmüştür (Hunt, 2013).

Bu temsil mimarisi, karar süreçleri kadar üyelik stratejisini de yönlendir-miş dernek, üye alımına sistemli biçimde odaklanmıştır. Çoğunluğu esnaf ve zanaatkârlardan oluşan en çok 30 kişilik bölümler halinde yapılanmış, her üye küçük bir aidat ödemiş ve haftalık toplantılar yapılmıştır. Bir bö-lüm 30 üyeye ulaştığında yeni bir bölüm kurulmuştur. Her bölüm, tüm bölümlerin temsil edildiği Genel Komite’ye iki delege göndermiştir. Bö-lüm toplantıları siyasal tartışmaları ve diğer reform gruplarıyla yazışmaları içermiştir; derneğin adındaki “yazışma” vurgusu bu pratikten doğmuştur. Genel Komite haftalık toplanmış ve altı üye, bir

sekreter ve bir başkandan oluşan yürütme kurulu oluşturulmuştur (Duchan, 2023). Dernek, sanayi-leşmeden etkilenen diğer kentlerdeki benzer yapılarla temas kurmuştur. Üye sayısına dair tahminler geniş bir aralıkta verilmiştir (yaklaşık 2 bin ila 20 bin); Eylül 1792 için 5.000 üyeden söz eden kayıtlar bulunmaktadır. Ancak aktif üyelik sürekli dalgalanmıştır. Tutuklamalar ve yargılamalar, İçişleri Bakanlığı muhbirlerinin sızmaları ve toplantı mekânlarına yönelik idari baskılar (lisans iptali tehdidi) nedeniyle bazı bölümler dağılmış, toplam üye sayısı iniş çıkışlar göstermiştir (Duchan, 2023).

Londra Yazışma Derneği'nin sosyal omurgasını Londra zanaatkârları oluş-turmuş; Spitalfields ipek dokumacıları, ayakkabıcılar, saatçiler, terziler ve dolap ustaları dikkat çekmiştir. Zamanla üyelik çeşitlenmiş; avukatlar, ki-tapçılar, matbaacılar, dükkân sahipleri, kâtipler ve bazı hekimler de katıl-mıştır. Odağı esasen zanaatkâr taban olan derneğin dili ve metinleri en yoksul emekçileri her zaman doğrudan temsil edememiştir; yine de 1790'ların ortasındaki büyük mitingler ve kitle toplantıları bu kesimden bazılarını harekete çekmiştir.

Yerel düzeyde şubelerin günlük faaliyeti eğitim ve metin tartışmasına da-yanmıştır. Haftalık toplantılarda kitaplar yüksek sesle okunmuş ardından metinler üzerine müzakereler gerçekleştirilmiştir (Pasttense, 2022). Böyle-ce siyasal okuryazarlık güçlenmiş, ortak bir kavram ve talep repertuvarı oluşmuştur. Toplantı tutanakları ve kararlar yazışma ağı üzerinden şubele-re geri iletilmiş, kolektif karar alma kültürü pekişmiştir. Bu örgütsel biri-kim, kampanya ve ağ kurma faaliyetlerine zemin hazırlamıştır.

Oy hakkı için kampanya yürütmenin yanı sıra strateji, Britanya'daki diğer reformcu gruplarla bağlantılar kurmaya dayanmıştır. Thomas Hardy, örgü-tün saymanı ve sekreteri olarak görevlendirilmiştir. Dernek, kararlarını el ilanlarına bastırmış ve halka dağıtmıştır. Metinlerde, hükümetin dış poli-tikasına dönük sert eleştiriler de yer almıştır. Bir imza kampanyası başla-tılmış; Mayıs 1793'e gelindiğinde 6.000 imza toplanarak Parlamento'ya sunulmuştur (Simkin, 2022). Londra Yazışma Derneği ilhamını Fransız Devrimi'nden almıştır; ancak İngiliz muhalefet ve reform geleneğindeki sağlam kökler göz ardı edilmemiştir. On yedinci yüzyılda John Lilburne ve Leveller geleneğinin halk egemenliği ve eşit yurttaşlık vurgularıyla oluşturduğu siyasal itiraz zemini izlenmiş, bu miras temsilin genişletilme-si ve parlamenter reform hedefleriyle

kurumsallaştırılmıştır. Parlamen-to'nun halkın çıkarlarını temsil etmediği; ayrıcalıklı bir çoğunluğun alanı olarak kaldığı savunulmuştur. Çözüm olarak yıllık parlamento seçimleri ve genel (erkek) oy hakkı içeren bir platform benimsenmiştir (Gustafson, 1982:3).

Büyük bir siyasal çalkantı ortamında dernek hızla büyümüştür. Mayıs 1794'te üye sayısının 5.000'i aştığı ifade edilmiştir. Britanya genelindeki reform dernekleriyle yazışma sürdürülmüş; ülke çapındaki ağ sayesinde radikal reform hareketi ulusal talepler etrafında seferber edilmiştir. Mayıs 1793'te Parlamento'ya sunulan dilekçeler Pitt Hükümeti tarafından dikkate alınmamıştır. Bu yenilginin ardından Londra Yazışma Derneği, 1793 yazında reform derneklerini ortak bir çaba içinde birleştirmek amacıyla bir Ulusal Kongre toplamaya yönelmiştir. Kasım 1793'te Edinburgh'da toplanan kongre, yetkililerce dağıtılmış; iki lider (Joseph Gerrald ve Maurice Margarot) yargılanarak Avustralya'ya sürgüne gönderilmiştir (Vandehey, 1975:2). Bu müdahalenin ardından, derneğin konumu, hedefleri ve yöntemleri kamuoyu nezdinde daha görünür ve tartışılır hâle gelmiştir.

Londra Yazışma Derneği, 1792-1798 yılları arasında parlamenter reform talebini merkezine alan bir siyasal örgüt olarak çalışmıştır. Britanya bağ-lamında zaman zaman “Jakoben” diye anılmış ancak bu nitelime Fransız örneğinden farklı bir içerik taşımıştır. Derneğin amacı genel (erkek) oy ve Avam Kamarası için yıllık seçimler talebini ilerletmek olmuştur. Bu amaçlar halk eğitimi, dilekçeler, yayın faaliyetleri ve lobicilik yoluyla sürdürülmüştür. Söylem eşitlikçi bir tonda yürütülürken “genel oy” talebi dönemsel olarak kadınları dışarıda bırakmıştır. Propaganda ve üye kazanma çalışmaları özellikle yoksul ve çalışan erkeklere yöneltilmiş olmasına rağmen Londra Yazışma Derneği dar anlamda bir işçi örgütü şeklinde yapılanmamıştır. Mayıs 1794 ile Temmuz 1795 arasında hükümet muhbirler ve provokatörler eşliğinde ihanet ve kışkırtıcılık mevzuatını genişletmiş; dernek yoğun bir baskı altında kalmıştır. Bunu izleyen süreçte 1799 Birleşme Yasaları yürürlüğe girmiş ve hem radikal dernekler hem de erken sendikal örgütlenmeler yeraltına itilmiştir. Aralık 1795'te Londra Yazışma Derneği'nin yaklaşık 3.000 üyesi olduğu ve Britanya genelinde 80'i aşkın reform grubuyla yüz yüze temas kurduğu kaydedilmiştir. Dönemin eko-nomik zorlukları ile dış savaşların yarattığı seferberlik baskısı, işçi sınıfı topluluklarında huzursuzluğu artırmıştır; geniş kitle toplantıları yer yer daha militan bir tona evrilmiştir. Bu koşullar altında hükümetin kaygıları artmıştır ve

radikal yayınlar ile kalabalık toplantılar, potansiyel isyan gös-tergeleri olarak değerlendirilmiştir. Fakat Londra Yazışma Derneği hiçbir zaman silahlı isyan hedeflememiş, kendisine eğitsel ve siyasal mücadele araçlarıyla öncülük rolü biçmiştir (Blunden, 2016, s. 69).

Fikir zemini bakımından Londra Yazışma Derneği, doğal haklar öğretisi ile İngiliz “kadim anayasa” geleneğini bilinçli biçimde birleştirmiştir. Üye-ler, insanların doğal eşitliği ilkesini anayasal monarşi çerçevesinde parla-menter reform talebine uyarlamış, taleplerini Magna Carta dâhil anayasal mirasla ilişkilendirmiştir (Hunt, 2013:123-124). Bu çizgi tesadüfi olmayıp amaçlarını ve kurumları kavramış bir örgüt kültürünün ürünü olarak şe-killenmiştir. Dernek, Jakoben bir isyanı kışkırtmaksızın eğitsel faaliyet, di-lekçe, yayın ve parlamenter baskı araçları üzerinden barışçıl ve kurumsal bir reform modeli inşa etmiştir. Böylece siyasal haklar ekseninde geliştirdiği kurumsal ve söylemsel çerçeveyi kalıcılaştırmıştır. Bu model, yaklaşık kırk yıl sonra Chartist hareketin altı talebinde (genel erkek oy, eşit seçim çevreleri, gizli oy, yıllık parlamentolar, milletvekili maaşı, mülk yeterliliğinin kaldırılması) yeniden somutlaşmıştır (Blunden, 2016, s. 69).

Londra Yazışma Derneği’nin Tarihsel Mirası

Londra Yazışma Derneği, Britanya’da kitle tabanlı siyasal örgütlenmenin erken ve etkili örneklerinden biri olarak; işçi sınıfının siyasal bilincini görünür kılmış, demokratik haklar için halk hareketine kurumsal bir zemin hazırlamıştır. Aynı dönemdeki Halk Dostları Derneği ise çoğunlukla Whig aristokratları ve üst-orta sınıf reformistlerinden oluşan, üyeliği sınırlı ve aidatları yüksek, parlamenter reformu daha “elit içi” kanallar üzerinden savunan bir kulüptü. Londra Yazışma Derneği bu profile karşılık, düşük aidatlı bölüm–delege–genel komite düzeniyle zanaatkâr ve çalışan erkekleri düzenli katılıma çekmiş, taleplerini ucuz yayınlar, dilekçeler ve açık toplantılarla kamusalılaştırmıştır. Bu yönüyle çağdaş reform derneklerinden hem toplumsal tabanı hem de yenilikçi örgütlenme biçimi ile ayrılmıştır (Davis, 2002).

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiliz düşüncesinde ‘kanaat siyaseti’ diyebileceğimiz bir hat belirginleşmiştir. Siyasal mücadele artık yayımlar, dilekçeler ve açık toplantılarla kamuoyu oluşturarak yürütülür hâle gelmiştir (Hampsher-Monk, 2003: 755). Londra Yazışma Derneği bu iklimde okuma–tartışma toplantıları, ucuz yayınlar, el ilanları ve imza kampanya-

larıyla meşru siyasal araçları yaygınlaştırmış; reform taleplerini gündelik pratiklere yerleştiren bir “okul” işlevi görmüştür (Thompson, 1963).

Dernek, ideallerini kuruma taşımıştır. Üyeler düzenli toplantılarda öneri sunmuş ve karar almıştır. Böylece katılımcı işleyiş korunmuştur (Davis, 2002). Sosyal omurgası esasen zanaatkârlardan oluşmuş olan derneğe za-manla avukatlar, kitapçılar, matbaacılar, dükkân sahipleri, kâtipler ve bazı hekimler de katılmıştır. Buna rağmen, yoksul emekçilerin sürekli ve doğ-rudan temsili sınırlı kalırken büyük mitingler, kamusal konuşmalar ve ucuz yayınlar aracılığıyla siyasal okuryazarlık arttırılmış ve geniş kitleler harekete geçirilebilmiştir (Davis, 2002). Olaudah Equiano, kölelik karşıtı hareketin hem ‘resmî’ hem de daha radikal kanatlarıyla temas hâlinde olan, 1792’de Londra Yazışma Derneği çevresiyle de ilişki kuran bir isim-dir. Bu temas, içeride genel (erkek) oy ve demokrasi talebiyle, dışarıda kö-leliğin kaldırılması çağrısını birlikte düşünmeyi mümkün kılmış; böylece insan haklarının evrensel niteliği vurgulanmıştır. Equiano’nun sıkça hak-ların ‘yalnızca bu ada ile sınırlı değil, tüm insanlığa’ ait olduğunu belirt-miştir (Edwards, 2004).

Londra Yazışma Derneği, 1790’ların Britanya’sında “popüler siyaset”in yükselişini somutlayan başlıca örneklerden biridir. Siyasal etki, seçkin ku-lüp içi lobicilikten çok, kamuoyu oluşturmaya dayalı dilekçeler, ucuz ya-yınlar ve açık toplantılar üzerinden kurulmuştur (Hampsher-Monk, 2003, s. 755). Dernek, bölüm–delege–genel komite işleyişini yalnız örgütsel bir teknik olarak değil, temsil fikrinin gündelik pratiği olarak kurgulamıştır. Böylece tabandan gelen talep ve önerilerin merkeze taşındığı katılımcı bir ortam yaratılmıştır. Genel (erkek) oy, eşit temsil ve yıllık parlamentolar odaklı yaklaşımı hem doğal haklar söylemine hem de İngiliz anayasal ge-leneğine yaslanmış; bu çerçeve, sokağı ve basılı kültürü aynı hedefe bağ-layan barışçıl bir reform stratejisine dönüşmüştür (Petersmark, 2015:10–11).

Londra Yazışma Derneği, şehir ve kırsalı kapsayan, sınıf sınırlarını aşan bir katılım zemini kurmuştur. 17. ve 18. yüzyıl Avrupa’sının siyasal fikir-lerini gündelik, uygulanabilir siyaset araçlarına çevirerek temel desteği ye-terince temsil edilmeyen işçilerden, küçük işletme sahiplerinden ve kıs-men ticaretle zenginleşen aristokrasiden görmüştür. Bu zeminin çekiciliği, farklı hükümetlerin reddettiği siyasal hakların geri alınmasını merkeze ko-yan bir söylemden doğmuştur. Söz konusu söylem, Muhteşem Devrim ile Amerikan ve Fransız devrimlerinin mirasından beslenmiş; dolaşımı ise

yenilikçi örgütlenme ve iletişim yöntemleri sayesinde genişleyerek derneğin siyasal etkisini artırmıştır (Gustafson, 1982).

Yedi yıllık (1792–1799) inişli çıkışlı dönemde üye sayısı; polis gözetimi, tutuklamalar ve yargılamalar gibi dış baskılar ile örgüt içi yıpranmaların etkisiyle dalgalanmıştır. Bazı önderler vatana ihanet suçlamalarıyla mah-kemeye çıkarılmıştır. Temmuz 1799’da çıkarılan parlamento düzenlemesi (Birleşme Yasaları) ile dernek yasaklanmış ve yasal faaliyet zemini orta-dan kalkmıştır (Gustafson, 1982). Londra Yazışma Derneği, parlamenter reform için kampanya yürütme hakkını sahiplendikten sonra “halkın” si-yasal okuryazarlığını artırmayı görev edinmiştir. Düzenli toplantılarda usule titizlikle uyulmuş; söz alma sırası, süre ve tekrara dair kurallar işle-tilmiştir. Ucuz broşür ve el ilanlarıyla yayım faaliyeti, bölüm–delege–genel komite hattındaki karar alma düzenini beslemiştir. Ancak haftalığı bir penilik üyelik sistemiyle dönen mali yapı, Londra dışına delege gön-derme ile yargılanan veya hapsedilen üyelerin giderlerini karşılama gibi zorlayıcı ekonomik koşullar karşısında yetersiz kalmıştır. Böylece üye sa-yısında dönem dönem artışlar görülse de baskı ve mali yükler nedeniyle çözümler yaşanmıştır. Sonuçta dernek 1792–1799 arasında sınıf ve mekân sınırlarını aşan bir siyasal katılım zemini açmış; “kanaat siyase-ti”nin araçlarını kurumsallaştırarak 1830’lar–1840’ların reformculuğuna devrolan kalıcı bir repertuar bırakmıştır (Emsley, 1985:246).

SONUÇ

Londra Yazışma Derneği, 18. yüzyıl sonu Britanya’sında siyasal katılımın toplumsal tabana inmesini mümkün kılan bir dönüm noktasıdır. Dernek, yalnızca bir itiraz odağı olmamış; bölüm–delege–genel komite zinciriyle işleyen kurumsal bir yapı kurmuştur. Böylece fikir, örgüt ve eylem arasın-da kalıcı bir bağ kurulmuştur. Okuma-tartışma toplantıları, ucuz broşürler ve dilekçeler sayesinde “kanaat siyaseti” günlük ve kullanılabilir araçlara dönüşmüştür. Böylece sıradan insanlar siyasete katılabilmiş; halk egemen-liği ve adil temsil fikri gündelik yaşama taşınmıştır. Londra Yazışma Der-neği, işçi sınıfının seslerini duyurabilecekleri bir platform olmuştur.

Genel (erkek) oy, yıllık parlamento seçimleri ve adil temsil, siyasal önce-liklerdir. Kullanılan söylem, doğal haklar düşüncesini İngiliz “kadim ana-yasa” mirasıyla birleştiren bir çizgide şekillenmiştir. Dernek, Jakoben bir isyanı kışkırtmamış; eğitim, dilekçe ve parlamenter baskı araçlarıyla

barış-çıl bir reform stratejisini sürdürmüştür. Bu tercih meşru siyasal çerçevede kaldığı için geniş kesimlerce benimsenmiştir. Equiano gibi figürlerle kuru-lan temaslar sayesinde içeride demokrasi ve temsil talebi güçlenirken dışa-rıda da köleliğin kaldırılması fikri desteklenmiştir. Böylece hakların evren-sel niteliği vurgulanmıştır.

Yoksul emekçilerin sürekli temsiline güçlü şekilde gerçekleşmemiş ol-ması en büyük sınırlılıktır. Genel oy talebi de kadınları dışarıda bırakmış-tır. Haftalığı bir penilik adata dayalı mali düzen sürdürülebilir olmamıştır. Baskıcı mevzuat, gözetim ve yargı süreçleri örgütü yıpratmıştır. Buna rağmen, dernek siyasal okuryazarlığı artırmış, kolektif karar alma kültürü-nü yaygınlaştırmış ve yürütülen kampanya örgütleme becerisini kurum-sallaştırmıştır. Sonuç olarak, Londra Yazışma Derneği yalnızca kendi dö-nemi için değil, sonraki kuşaklar için de öğretici bir rehber pozisyonunda yer almıştır.

Bu birikim, 19. yüzyılın reformculuğuna ve Chartist hareketin altı talebi-ne zemin hazırlamıştır. Sendikal düşüncenin kurumsallaşmasının teme-linde yer alan; üyelik, aidat, yazılı tutanak, temsil ve ağ kurma; dernek pratiğinde denenmiş ve görünür kılınmıştır. Böylece Londra Yazışma Derneği, demokratik temsiline genişlemesini yalnızca bir fikir olarak bı-rakmamış; uygulanabilir bir örgüt tekniğine dönüştürmüştür. Bugünden bakıldığında, derneğin asıl mirası; hak arayışını eğitim, tartışma ve barışçıl baskı stratejileriyle birleştiren kurumsal zihniyeti kurgulamış olmasıdır. Bu mirasın, emek hareketinin siyasal yöneliminde ve Britanya'daki de-mokratik kültürün oluşmasında etkili olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Blunden, A. (2016). "London Corresponding Society". In *The origins of collective decision making*. Leiden, The Netherlands: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004319639_008. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Curzon, C. (2014). The founding of the London Corresponding Society. <https://www.madamegilflurt.com/2014/01/on-this-day-founding-of-london.html>. (Erişim Tarihi: 05.10.2025).
- Davis, M. T. (Ed.) (2016). *London Corresponding Society 1792–1799*. Routledge: New York. https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781000420067_A41277165/preview-9781000420067_A41277165.pdf. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Duchan, J. F. (2023). London Corresponding Society. https://www.acsu.buffalo.edu/~duchan/new_history/hist19c/subpages/london_corresponding_society.html. (Erişim Tarihi: 03.10.2025).
- Edwards, P. (2004). Olaudah Equiano: the slave who raised a storm for emancipation. <https://socialistworker.co.uk/in-depth/olaudah-equiano-the-slave-who-raised-a-storm-for-emancipation/>. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Emsley, C. (1985). Mary Thale (ed.), "Selections from the papers of the London Corresponding Society 1792-1799" (Book Review). *Parliamentary History*, 4, 246. <https://www.proquest.com/openview/c79d2282bed6b30c3195a1e9f8ec273a/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1819206>. (Erişim Tarihi: 03.10.2025).
- Gustafson, R. (1982). *The history of the London Corresponding Society: 1792-1797* (Doctoral dissertation, Youngstown State University). <https://digital.maag.ysu.edu/xmlui/handle/1989/16113>. (Erişim Tarihi: 05.10.2025).
- Hampsher-Monk, I. (2003). Review of *The London Corresponding Society 1792–1799*, by M. T. Davis (Ed.). *History of Political Thought*, 24(3), 555–557. <http://www.jstor.org/stable/26220000>. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Holmberg, T., *The Napoleon Series*. (2002). Great Britain: Treasonable and Seditious Practices and the Seditious Meetings Act of 1795. https://www.napoleonseries.org/research/government/british/c_gagging.html. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Hunt, J. B. (2013). "Understanding the London Corresponding Society: A Balancing Act between Adversaries Thomas Paine and Edmund Burke". Master's Thesis, the University of Waterloo.
- London Corresponding Society. (1793). Address to the nation, from the London Corresponding Society, on the subject of a thorough parliamentary reform. London. https://archive.org/details/bim_eighteenth-century_address-to-the-nation-f_london-corresponding-soc_1793 (Erişim Tarihi: 30.10.2025).
- Özkiraz, A., & Talu, N. (2008). Batı Avrupa ülkelerinde sendikacılığın doğuşu ve Türkiye ile karşılaştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 108–126. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/801854>
- Paine, T. (2009). *Rights of man, common sense, and other political writings* (M. Philp, Ed.). Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/rights-of-man-common-sense-and-other-political-writings-9780199538003>. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Past Tense (2022). Today in London radical history, 1792: working class political reformers found the London Corresponding Society <https://pasttense.co.uk/2022/01/25/today-in-london-radical-history-1792-working-class-political-reformers-found-the-london-corresponding-society/>. (Erişim Tarihi: 05.10.2025).
- Petersmark, F. L. (2015). "London calling: The London Corresponding Society and the ascension of popular politics". Wayne State University Dissertations. https://digitalcommons.wayne.edu/oa_dissertations/1161. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).
- Price, R. (1991). *Political writings* (D. O. Thomas, Ed.). Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/price-political-writings/46824E6CAF1E65BB37DAA3DCD498F481>. (Erişim Tarihi: 10.10.2025).
- Simkin, J. (2022). London Corresponding Society. <https://spartacus-educational.com/PRcorresponding.htm>. (Erişim Tarihi: 30.10.2025).
- Thompson, E. P. (1963). *The Making of the English Working Class*. New York: Pantheon Books.
- Vandehey, R. J. (1975). *Parliament and the London Corresponding Society* (Master's thesis, Portland State University). <https://doi.org/10.15760/etd.2538>. (Erişim Tarihi: 01.10.2025).

PLATFORM EKONOMİSİNDE KURYE OLMAK: SOSYAL POLİTİKA VE İŞ HUKUKU AÇISINDAN BİR ANALİZ

Fatih KARCIOĞLU**, Ceyhun SERÇEMELİ***

GİRİŞ

Son yıllarda dijital teknolojiler ve mobil uygulamalar, çalışma yaşamını köklü biçimde dönüştürmüş ve platform ekonomisinin yükselişini hızlandırmıştır (Balci ve Eraslan, 2023; Gökbayrak ve Çalışır, 2024). Türkiye’de de özellikle 2020’li yılların ortalarından itibaren, gıda, e-ticaret ve paket teslimatı alanlarında faaliyet gösteren platformlar, milyonlarca tüketiciye hizmet sunarken aynı zamanda yeni istihdam biçimlerini gündeme getirmiştir (Kovanci, 2020; Akan ve Tepeler, 2022; Balkaya ve Sıçrar, 2025; Morgül, 2025). Bu bağlamda, motosiklet ve bisikletle teslimat yapan kuryeler, platform ekonomisinin görünür yüzü olmakla birlikte, çalışma koşulları, gelir güvencesi ve hukuki statü açısından önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Cohen, 2017; Yangın, 2020; Balkaya, Yarbaşı ve Tepeler, 2023). Kuryelerin deneyimleri, yalnızca bireysel bir meslek grubunu değil, aynı zamanda dijitalleşen işgücü piyasasının genel dinamiklerini ve sosyal politika gerekliliklerini de anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir (Şengül ve Murat, 2024).

Platform ekonomisinde kuryelik, esnek çalışma ve yüksek performans beklentisiyle şekillenen bir iş modeli sunmaktadır. Ancak bu esneklik, çoğu zaman ekonomik güvencesizlik, iş kazaları, sosyal haklardan mahrumiyet ve hukuki belirsizlik gibi risklerle birlikte gelmektedir (Beytar, 2023: 239; Karataş, 2024; Leffia vd., 2024). Kuryeler, parça başı ödeme ve müşteri değerlendirmesine dayalı sistemler içinde, hem fiziksel hem de psikolojik açıdan yüksek risk altında çalışmakta, iş kazaları ve uzun çalışma saatleri gibi sorunlarla yüzleşmektedir (Görmüş, 2020: 239). Bu durum, platform kuryelerinin çalışma koşullarını sadece bireysel bir sorun olarak değil, iş hukuku ve sosyal politika perspektifinden ele alınması gereken yapısal bir sorun olarak ortaya koymaktadır.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Erzurum, fkarci@atauni.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-3182-6484

*** Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Erzurum, ceyhun.sercemeli@atauni.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0001-6013-5239

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de 2025 yılı itibarıyla platform ekonomisi içerisinde çalışan kuryelerin deneyimlerini, sosyal politika ve iş hukuku bağlamında sistematik biçimde incelemektir. Araştırma, dijital basın analizine dayalı nitel veri seti kullanarak, kuryelerin hız baskısı, performans zorlaması, ekonomik güvencesizlik, iş kazaları, hukuki statü sorunları, örgütlenme deneyimleri ve medya temsilleri üzerinden kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Tematik analiz ve söylem çözümlemesi yöntemleriyle elde edilen bulgular, kuryelerin karşılaştığı sorunların sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal ve kurumsal boyutlarını da ortaya koymaktadır.

Makale, kuryelerin çalışma koşullarını ve deneyimlerini altı temel tema üzerinden ele almakta ve her temayı sosyal politika ve iş hukuku perspektifinden tartışmaktadır. Bu bağlamda çalışma, platform ekonomisinin hızlı dönüşümü karşısında kuryelerin korunması ve görünürlüğünün sağlanması için gerekli düzenlemelerin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, dijital basın verilerinin analizi, güncel ve doğrulanabilir bir veri seti üzerinden kuryelerin deneyimlerini anlamaya olanak tanıyarak, geleneksel saha araştırmalarının sınırlılıklarını aşmayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma platform kuryelerinin yaşadığı güvencesizlik, risk ve görünmezliği, sosyal politika ve iş hukuku perspektifinden ele alarak, dijitalleşen çalışma yaşamının toplumsal ve hukuki boyutlarına dair önemli çıkarımlar sunmayı amaçlamaktadır. Kuryelerin deneyimlerinin görünür kılınması, hem iş hukuku reformları hem de sosyal politika önlemleri açısından kritik bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma: Dijital Basın Analizi (2025)

Bu çalışmanın nitel veri setini, Türkiye’de 2025 yılı içerisinde dijital basın kuruluşlarında yayımlanan güncel haberler oluşturmaktadır. Geleneksel saha araştırmalarının sınırlılıklarının bulunduğu platform ekonomisi gibi dinamik alanlarda dijital basın, hem olayların güncel yansımalarını hem de çalışma yaşamına ilişkin toplumsal algıların izlenmesini mümkün kılan önemli bir veri kaynağıdır. Bu nedenle araştırmada dijital gazeteler, bağımsız haber siteleri, ajanslar ve sektör portalları taranarak 2025 yılı içinde yayımlanmış ulaşılabilir gerçek haberler sistematik biçimde analiz edilmiştir. Literatürde farklı konular kapsamında ilgili analiz yönteminin kullanıldığı birçok araştırma bulunmaktadır (Akyol, 2009; Damlapınar ve Işık, 2017; Özer, 2019; Aslan

ve Kırışkan, 2022). Bununla birlikte platform çalışanlarının sosyal politika ve iş hukuku bağlamında nitel yöntemle incelendiği araştırmaya rastlanmamış olup bu açıdan araştırma özėün niteliktedir.

Bu analizde iki yöntem birlikte kullanılmıştır:

1. Tematik Analiz: Haber metinleri açık kodlama yöntemiyle analiz edilmiş; tekrar eden temalar (hız baskısı, ücret kesintileri, iş kazaları, hukuki statü, örgütlenme, temsil sorunları vb.) belirlenmiştir.

2. Söylem Analizi: Haberlerde kuryelerin hangi kelimelerle temsil edildiği, kime söz verildiği, hangi aktörlerin görünür/görünmez kılındığı ve olayların hangi çerçeveler içinde sunulduğu incelenmiştir.

Altı ana tema altında toplam 30 haber bu aşamada veri setine dahil edilmiştir. Haber linklerinin tamamı geçerli ve doğrulanabilir geek haber kaynaklarına dayanmaktadır. Bu yönüyle çalışmadaki nitel analiz, mevcut literatüre dijital medya üzerinden “güncel veriyle desteklenmiş saha benzeri bir gözlem” sunmaktadır. Söylem analizi sosyal bilimlerde disiplinler arası süreçte yaygınlaşan bir tekniktir (Gül ve Nizam, 2021: 181).

Bu alışma, Türkiye’de dijital platform ekonomisi içerisinde çalışan motosiklet ve paket kuryelerinin çalışma deneyimlerini nitel doküman analizi yöntemi ile incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, kuryelerin güvencesizlik, iş kazaları, hukuki statü boşluğu, örgütlenme deneyimleri ve medya temsilleri üzerinden sosyal politika ve iş hukuku perspektifinden bir değerlendirme yapmaktır.

Analiz kapsamında 2025 yılı içinde yayınlanan çevrimiçi haberler, gazeteler ve sektörel raporlar kullanılmıştır. Dokümanlar tematik analiz ve söylem özümlemesi yöntemleriyle incelenmiş ve kuryelerin deneyimleri altı ana tema altında gruplanmıştır:

1. *Hız Baskısı ve Performans Dayatması*
2. *Ekonomik Güvencesizlik ve Ücret Sorunları*
3. *İş Kazaları ve İSG Riskleri*
4. *Hukuki Statü Sorunu*
5. *Örgütlenme ve Protestolar*
6. *Medyada Kurye Temsili ve Toplumsal Algı*

Her tema, haberlerdeki dil, metafor ve ifade edilen deneyimler bağlamında yorumlanmış; sosyal politika ve iş hukuku açısından çıkarımlar yapılmıştır.

Hız Baskısı ve Performans Dayatması

Platform ekonomisi kuryelerinin çalışma koşullarının en belirgin özelliklerinden biri sürekli hız ve performans baskısıdır. Dijital platformlar, teslimat sürelerini algoritmalar aracılığıyla takip ederken kuryeleri belirli puanlama sistemlerine göre değerlendirir; düşük performans gösterenler sipariş alamamakta, prim ve ek ödemelerden mahrum kalmaktadır (Bakin, 2025: 15). Bu durum, haberler aracılığıyla sıkça dile getirilmiştir.

İncelenen Haber Örnekleri:

1. “Kar Yağışında Pakete Çıkmadı, İşten Atıldı”

<https://bianet.org/haber/kurye-ebubekir-can-guvenligimiz-yok-tek-caremiz-orgutlenmek-304485>

2. “Sermayenin Gölgesinde Can Pazarı: Kuryeler ve Modern Sınıf Sömürüsü”

<http://ayrim.org/guncel/sermayenin-golgesinde-can-pazari-kuryeler-ve-modern-sinif-somurusu/>

3. “Kurye Sorunları TBMM Gündeminde; “Moto Kuryelerin Bu Ülkenin Sessiz Kahramanlarıdır.”

<https://kuryehaber.com/2025/11/kurye-sorunlari-tbmm-gundeminde-moto-kuryelerin-bu-ulkenin-sessiz-kahramanlaridir/>

4. “Kuryeler artık belli saatlerde hizmet verecek!”

<https://www.kocaelifikir.com/gundem/94553-kuryeler-artik-belli-saatlerde-hizmet-verecek/>

5. “Kuryelerin karlı havada çalışma koşulları: Tehlikeler, baskılar ve haklar”

<https://bianet.org/yazi/kuryelerin-karli-havada-calisma-kosullari-tehlikeler-baskilar-ve-haklar-304837>

Bu haberler, kuryelerin zaman baskısı altında çalışmak zorunda kaldığını ve bireysel güvenliklerini tehlikeye atacak kararlar almak

durumunda kaldıklarını ortaya koymaktadır. Örneğin, prim kaybı korkusu nedeniyle kırmızı ışıkta geçme veya trafik kurallarını ihlal etme davranışları, sistemin performans odaklı doğasından kaynaklanmaktadır.

Söylem Analizi

Haberlerde kullanılan dil, kuryelerin durumunu iki şekilde çerçevelemektedir:

- “Hız robotu” benzeri metaforlar: Kuryelerin insanlığından çok bir makine gibi çalıştığı vurgulanıyor. Bu durum toplumsal algıda kurye emeğinin görünmez olmasına yol açmaktadır.
- “İsyan, eylem, tepki” vurgusu: Kuryeler yalnızca mağdur değil, aynı zamanda tepki gösteren özne olarak da sunuluyor. Bu durum örgütlenme potansiyelini görünür kılmaktadır.

Çelişkili temsil, kuryelerin hem güvencesiz ve riskli hem de aktif hak talep eden özne olarak medyada nasıl yansıtıldığını göstermektedir.

Sosyal Politika ve İş Hukuku Bağlamı

- Sosyal Politika Açısından: Hız baskısı ve performans odaklı ücretlendirme, psikolojik stres, trafik kazaları ve sağlık sorunları gibi riskleri artırmaktadır. Bu durum, kuryelerin çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve güvence mekanizmalarının oluşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır.
- İş Hukuku Açısından: Mevcut İş Kanunu, kuryelerin statüsünü net tanımlamadığı için, işverenin algoritmalar aracılığıyla uyguladığı hız ve performans zorlamasına karşı hukuki korunma sınırlıdır. İş kazaları ve cezai riskler çoğu zaman kuryenin kendi sorumluluğuna bırakılmaktadır.

Genel değerlendirme açısından;

- Platformlar hız ve performans odaklı sistemler kurarken, kuryeler hem fiziksel hem psikolojik risklerle karşı karşıya kalmaktadır.
- Medyada bu durum genel olarak ele alınırken, kuryelerin talepleri ve protestoları da görünürlük kazanmaktadır.
- Sosyal politika ve iş hukuku açısından, hız baskısının oluşturduğu risklerin denetlenmesi ve korunma mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Ekonomik Güvencesizlik ve Ücret Sorunları

Platform ekonomisinde çalışan kuryelerin bir diğer önemli sorunu, ekonomik güvencesizlik ve ücret sistemlerindeki belirsizliktir. Kuryeler çoğunlukla parça başı ödeme veya teslimat başına prim sistemine tabi tutulmaktadır. Bu sistemler, kuryelerin gelirlerini düzensiz ve öngörülemez kılmakta, aynı zamanda çalışma saatlerini esnek gibi gösterse de aslında yoğun bir baskı oluşturmaktadır.

İncelenen Haber Örnekleri

1. “Kuryeler zam beklerken yüzde 30 ücret kesintisiyle karşılaştı” (5 Haziran 2025)

<https://bianet.org/haber/kuryeler-zam-beklerken-yuzde-30-ucret-kesintisi-ile-karsilasti-308087>

2. “Kurye Maaşları 2025: Getir, Trendyol ve Yemeksepeti Maaşları Ne Kadar? Güncel Maaş Listesi”

<https://www.sivasmemleket.com.tr/ekonomi/kurye-maaslari-2024-getir-trendyol-ve-yemeksepeti-maaslari-ne-kadar-guncel-maas-listesi/191019>

3. “2025 Getir maaşları ne kadar?”

<https://www.yenibakishaber.com/2025-getir-maaslari-ne-kadar>

4. “Sendeo Maaşları Ne Kadar? 2025 Araçlı Kurye Ve Paket Baş Ücretler”

<https://www.gazetebirlik.com/rehber/sendeo-maaslari/909724>

5. “Paket Taxi Maaşları Ne Kadar? Araçlı Kurye ve Paket Baş Ücretleri”

<https://www.gazetebirlik.com/rehber/paket-taxi-maaslari/911727>

Bu haberler, kuryelerin gelirlerinin çok dalgalı ve öngörülemez olduğunu, aynı zamanda işveren tarafından yapılan aniden ücret kesintileri ve prim değişiklikleri ile çalışma koşullarının daha da zorlaştığını göstermektedir.

Söylem Analizi

Haberlerde kullanılan dil, ekonomik güvencesizliği şu şekilde çerçevelemektedir:

- “Zam beklerken kesinti”: Kurye emeğinin değersizleştirildiğini ve çalışanların ekonomik belirsizlik içinde bırakıldığını göstermektedir.
- “Gelir düzensiz, masraflar yüksek”: Medya, kuryelerin benzin, bakım ve araç masraflarını kendi cebinden karşılamak zorunda olduğunu sıkça vurguluyor. Bu, kurye emeğinin görünmez maliyetlerini ortaya çıkarmaktadır.
- “Sadece teslimat başına ödeme”: Bu ifade, sistemin kuryeleri tamamen üretkenlik odaklı bir iş gücü olarak dikkate aldığı ifade olarak nitelendirilebilir.

Sosyal Politika ve İş Hukuku Bağlamı

- Sosyal Politika Açısından: Düzenli gelir eksikliği ve yüksek maliyetler, kuryeleri çalışma yoksulluğu ve ekonomik stres ile karşı karşıya bırakıyor. Sosyal sigorta ve sağlık güvencesi mekanizmalarının platform çalışanları için uyarlanması gerekmektedir.
- İş Hukuku Açısından: Mevcut İş Kanunu çerçevesinde kuryeler çoğu zaman “bağımsız çalışan” statüsünde gösterilmekte ve asgari ücret, fazla mesai, prim güvencesi gibi haklardan yoksun bırakılmaktadır. Bu, hukuki boşluğun çalışanları ekonomik olarak savunmasız hale getirdiğini göstermektedir.

Genel değerlendirme açısından;

- Platform kuryeleri gelir belirsizliği, prim kaygısı ve mali yüklerle karşı karşıyadır.
- Medyada bu durum hem mağduriyet olarak hem de sistemin eleştirisi şeklinde yansıtılmaktadır.
- Sosyal politikalar ve hukuki reformlar, platform çalışanlarının ekonomik güvenceye kavuşmasını sağlamak için kritik öneme sahiptir.

İş Kazaları ve İSG Riskleri

Platform kuryelerinin çalışma koşulları, yüksek hız baskısı ve performans zorlamasının yanı sıra fiziksel riskler ve iş sağlığı-güvenliği (İSG) eksikliklerini de içerebilmektedir. Kuryeler, genellikle motorlu taşıt

kullanarak paket ve yemek teslimatı yapmakta; yoğun trafik, hava koşulları ve uzun çalışma saatleri, iş kazaları riskini artırmaktadır.

İncelenen Haber Örnekleri

1. “63 moto kurye çalışırken hayatını kaybetti” (2024 verilerinin 2025 basına yansımaları)

<https://www.gazetekadikoy.com.tr/gundem/63-moto-kurye-calisirken-hayatini-kaybetti>

2. “Atanamayan Öğretmen, Kuryelikte Kaza Geçirdi: “Biz Robot Değiliz, İnsanız”

<https://kuryehaber.com/2025/11/atanamayan-ogretmen-kuryelikte-kaza-gecirdi-biz-robot-degiliz-insaniz/>

3. “On binlerce kurye kötü koşullarda çalıştırılıyor”

<https://www.evrensel.net/haber/580679/on-binlerce-kurye-kotu-kosullarda-calistiriliyor-kaza-gecirdigimizde-once-paketi-soruyorlar>

4. “Kurye Ebubekir: ‘Can güvenliğimiz yok, tek çaremiz örgütlenmek’”

<https://bianet.org/haber/kurye-ebubekir-can-guvenligimiz-yok-tek-caremiz-orgutlenmek-304485>

5. “2024’te kuryelik: 63 ölüm, çözülmeyen sorunlar”

<https://bianet.org/haber/2024te-kuryelik-63-olum-cozulmeyen-sorunlar-303824>

Bu haberler, kuryelerin yüksek fiziksel risk altında çalıştığını ve paket teslimatı sırasında özellikle acele edilmesinden kaynaklı olarak çok fazla kaza yaşandığını göstermektedir.

Söylem Analizi

Haberlerde kullanılan dil, İSG sorunlarını şu şekilde temsil etmektedir:

- “Can güvenliği yok”: Kuryelerin temel haklarından biri olan yaşam hakkı tehlike altında görülmektedir.
- “Kötü koşullarda çalıştırılıyor”: İşverenin İSG önlemlerini sağlamadığı düşünülmektedir.

- “Tek çaremiz örgütlenmek”: Kuryelerin riskler karşısında bireysel olarak korunamadığı, kolektif hareketin gerekli olduğu mesajı verilmektedir.

Medya söylemi, kuryelerin yalnızca mağdur değil, aynı zamanda haklarını talep eden aktif özne olduklarını da göstermektedir.

Sosyal Politika ve İş Hukuku Bağlamı

- Sosyal Politika Açısından: Kuryelerin güvenli çalışma koşullarına erişememesi, iş kazaları ve yaralanmaların normalleştirilmesine yol açmaktadır. Bu durum, İSG denetimlerinin güçlendirilmesi ve platform çalışanlarına özgü güvenlik protokollerinin oluşturulması gerektiğini göstermektedir.
- İş Hukuku Açısından: Mevcut yasal düzenlemeler, platform kuryelerinin bağımsız çalışan statüsünde gösterilmesi nedeniyle İSG önlemlerinin uygulanmasını sınırlamakta; iş kazalarında sorumluluk çoğunlukla kuryeler üzerinde kalmaktadır. Bu duruma ilişkin ivedi ve kapsamlı düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Genel değerlendirme açısından;

- Platform kuryeleri, yüksek hız baskısı, bilinç eksiklikleri nedeniyle ciddi iş kazası riskleri altındadır.
- Medya, kuryelerin bu risklerle karşı karşıya kalmasını görünür kılarken, toplumsal farkındalığı artırmaktadır.
- Sosyal politika ve hukuki reformlar açısından, kuryelerin can güvenliğini sağlayacak önlemlerin kapsamlı şekilde düzenlenmesi ve zorunlulukların belirlenmesi gerekmektedir.

Hukuki Statü Sorunu

Platform ekonomisinde kuryelerin karşılaştığı temel sorunlardan biri de hukuki statülerinin belirsizliğidir. Çoğu platform şirketi, kuryeleri “işçi” yerine “bağımsız sözleşmeli çalışan” veya “iş ortağı” olarak tanımlamakta; bu durum, kuryelerin temel iş hukuku haklarından yoksun kalmasına yol açmaktadır. Platform çalışanlarının spesifik durumları açısından “işçi benzeri” konumunda bulundukları yönünde çıkarımlarda da bulunmaktadır (Erol, 2023: 1104).

Haber Örnekleri

1. Platform sözleşmeleri: “İşçi değil, bağımsız tacirsin” tuzağı

<https://kuryehaber.com/2025/11/platform-sirketleri-ve-kurye-sozlesmeleri-isci-degil-bagimsiz-tacirsin-tuzagi/>

2. “Türkiye’de bir milyon kurye var: Yeni nesil çalışma düzeni mi, güvencesiz işçilik mi?”

<https://serbestiyet.com/yazarlar/turkiyede-bir-milyon-kurye-var-yeni-nesil-calisma-duzeni-mi-guvencesiz-iscilik-mi-195716/>

3. “Türkiye’de çocuk moto kuryeliği”

<https://bianet.org/yazi/turkiyede-cocuk-moto-kuryeligi-308332>

4. “Kurye Hakları Derneğinden çarpıcı rapor: 'En az' 63 kurye hayatını kaybetti!”

<https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/kurye-haklari-derneginden-carpici-rapor-en-az-63-kurye-hayatini-2291087>

5. “Platformlar yönetmelikte, kuryeler yok”

<https://www.evrensel.net/yazi/96577/platformlar-yonetmelikte-kuryeler-yok>

Bu haberler kuryelerin hukuki statü açısından belirsiz konumda bulunduklarına vurgu yapmaktadır.

Söylem Analizi

Haberlerde kullanılan dil, hukuki statü sorununu şu şekilde çerçevelemektedir:

- “İşçi mi, bağımsız mı?": Kuryelerin statüsünün belirsiz olduğu, bu belirsizliğin hak kayıplarına yol açtığı vurgulanmaktadır.
- “Haklarını arıyor”: Kuryeler hukuki haklarını talep eden aktif özne olarak gösterilmektedir.
- “Esnaf/bağımsız görünen ama işçiye bağımlı sistem”: Platform ekonomisinde çalışanların görünmez hale geldiği nitelendirmesi yapılmaktadır. Bu söylem, kuryelerin hem hukuki olarak savunmasız hem de hak talep eden özne olarak medyada temsil edildiğini göstermektedir.

Sosyal Politika ve İş Hukuku Bağlamı

- Sosyal Politika Açısından: Hukuki belirsizlik, kuryelerin sosyal güvenceye erişimini engellemekte ve toplumsal eşitsizlikleri artırmaktadır. Çalışma süreleri, sigorta, izin ve prim haklarının belirsizliği, güvencesizliği derinleştirmektedir.
- İş Hukuku Açısından: İş Kanunu ve ilgili mevzuat, platform kuryelerini doğrudan kapsamadığı için işverene benzer konumdaki kişilerin sorumlulukları sınırlı kalmakta; kuryeler iş hukukunda işçileri koruyan temel haklarını kullanamamaktadır. Bu durum, iş kazaları, ücret ve izin hakları gibi alanlarda ciddi riskleri beraberinde getirmektedir.

Genel değerlendirme açısından;

- Platform kuryeleri, hukuki statü belirsizliği nedeniyle temel iş hukuku haklarından mahrum kalmaktadır.
- Medya ve akademik çalışmalar, bu durumu hem görünür kılmakta hem de kuryelerin hak taleplerini aktarmaktadır.
- Sosyal politikalar ve hukuki reformlarla, platform çalışanlarının açık ve korunmuş bir statüye sahip olmasını sağlayacak düzenlemeler ivedilikle gündeme alınmalıdır.

Örgütlenme ve Protestolar

Platform kuryeleri, iş güvencesi eksikliği, düşük ücret, hız baskısı ve İSG riskleri gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkça, örgütlenme ve protesto eylemleri ile seslerini duyurmaya çalışmaktadırlar. Ancak, içinde bulunulan spesifik konumdan kaynaklanan belirsizlik ve işten çıkarılma korkusu, kuryelerin örgütlenme süreçlerini zorlaştırmaktadır.

İncelenen Haber Örnekleri

1. “Moto kuryelerin ekim isyanı”

<https://bianet.org/yazi/moto-kuryelerin-ekim-isyani-312946>

2. “HepsiJET kuryeleri haklarını talep etti” (8 Aralık 2025)

<https://bianet.org/haber/istanbulda-hepsijet-kuryelerinden-is-birakma-eylemi-314308>

3. “Motokuryeler eylem yaparak nereye varacak? Parlamento baskını, büyük grev, iş bırakma... A'dan Z'ye boykot tarihi!”

<https://www.yeniankara.com.tr/dunya/motokuryeler-eylem-yaparak-nereye-varacak-parlamento-baskini-buyuk-grev-is-birakma-adan-zye-boykot-tarihi-137179>

4. “Kuryeler zam beklerken yüzde 30 ücret kesintisi ile karşılaştı”

<https://bianet.org/haber/kuryeler-zam-beklerken-yuzde-30-ucret-kesintisi-ile-karsilasti-308087>

5. “Kuryeler: Sesimizi duyurmak için bir araya geldik” (5 Kasım 2025)

<https://bianet.org/haber/kuryeler-sesimizi-duyurmak-icin-bir-araya-geldik-314010>

Bu haberler, kuryelerin hem bireysel hem de kolektif olarak hak taleplerini gündeme getirdiğini göstermektedir. İş bırakma eylemleri, medya aracılığıyla görünür hale gelerek toplumsal farkındalığı artırmaktadır.

Söylem Analizi

Haberlerde kullanılan dil, örgütlenme ve protestoları şu şekilde temsil etmektedir:

- “İş bırakma eylemi”: Kuryelerin sistematik sorunlara karşı organize tepki verdiğini göstermektedir.
- “Hak mücadelesi”: Kuryeler, yalnızca mağdur değil, hak talep eden aktif bir özne olarak medyada sunulmaktadır.
- “Bir araya geldik”: Kolektif eylem ve dayanışma vurgulanarak, örgütlenme sürecinin önemi öne çıkarılmaktadır. Bu temsil, kuryelerin toplumsal görünürliğini artırırken, platform ekonomisindeki güç dengesizliğine dikkat çekmektedir.

Sosyal Politika ve İş Hukuku Bağlamı

- Sosyal Politika Açısından: Kuryelerin örgütlenme ve protesto hakkı, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal adaletin sağlanması açısından kritik bir araçtır. Ancak, platform şirketlerinin işten çıkarma tehditleri ve hukuki belirsizlik, örgütlenmeyi zorlaştırmaktadır.

- İş Hukuku Açısından: Mevcut mevzuat, platform çalışanlarının sendikal haklarının güvence altına alınması açısından düzenleme içermemektedir. Örgütlenme süreçlerinde ciddi engeller bulunmaktadır. Bu durum, çalışma hakkı ve sendikal hakların uygulanabilirliğini sınırlamaktadır.

Genel değerlendirme açısından;

- Platform kuryeleri, çalışma koşullarını iyileştirmek için grev hakkına sahip olmadıklarından protesto yollarını kullanmaktadır.
- Medya, bu eylemleri görünür kılarak toplumsal farkındalığı artırmaktadır.
- Sosyal politikalar ve iş hukuku açısından, kuryelerin örgütlenme ve hak talep etme özgürlüğünü güvence altına alacak ve güçlendirecek tedbirler alınmalıdır.

Medyada Kurye Temsili ve Toplumsal Algı

Platform kuryelerinin çalışma koşulları yalnızca sahada yaşadıkları deneyimlerle değil, aynı zamanda medyada nasıl temsil edildikleriyle de şekillenmektedir. Medya, kuryeleri hem görünmez emek olarak hem de hız ve teslimat odaklı bir nesne olarak sunmakta; bu durum toplumsal algıyı doğrudan etkilemektedir.

İncelenen Haber Örnekleri

1. “Kapitalizmin Kiskacında Emek”

<https://sosyalekonomi.org/kapitalizmin-kiskacinda-emek/>

2. “Bursa’nın görünmez işçileri!”

<https://www.olay.com.tr/bursanin-gorunmez-iscileri-1512929>

3. “Esnaf kurye: İşçi, ama değil”

<https://kompleks.org/fasikul/gig/bolum-2/esnaf-kurye-isci-ama-degil/>

4. “Kocaeli’de motokuryelere yasak geldi”

<https://www.kocaeligazetesi.com.tr/haber/23810495/kocaelide-motokuryelere-yasak-geldi>

5. “Yangınların ortasında dayanışmanın motor gücü: Kuryelerin afetle mücadelesi”

<https://bianet.org/haber/yanginlarin-ortasinda-dayanismanin-motor-gucu-kuryelerin-afetle-mucadelesi-309034>

Bu haberler, kuryelerin hem sistemin görünmez işçisi hem de hız ve teslimat odaklı bir figür olarak toplumsal ve medya algısına yansıldığını göstermektedir.

Söylem Analizi

Haberlerde kullanılan dil, kuryelerin temsiliyi şu şekilde çerçevelemektedir:

- “Hız robotu” ve “görünmez işçi” metaforları: Kuryelerin insan olarak deneyimleri ve güvenlik riskleri göz ardı edilirken, verimlilik ve hız odaklı bir işgücü olarak gösterilmektedir.
- “Mağdur mu, kahraman mı?” sorusu: Kuryeler medyada hem mağdur hem de müşteri memnuniyetini sağlayan kahraman figürü olarak sunulmaktadır.
- “Riskli iş” vurgusu: Genç işçiler üzerinden yapılan haberler, kuryeliğin yüksek riskli bir iş alanı olarak algılanmasına neden olmaktadır.

Sosyal Politika ve İş Hukuku Bağlamı

- Sosyal Politika Açısından: Medyanın kuryeleri çoğunlukla hız ve verimlilik üzerinden temsil etmesi, toplumsal olarak iş kazalarının ve güvencesiz çalışma koşullarının normalleşmesine yol açabilir. Bu nedenle, kuryelerin görünür emek olarak tanınması ve sosyal koruma mekanizmalarının artırılması önem taşımaktadır.
- İş Hukuku Açısından: Medya söylemleri, kuryelerin hak talep etmelerini ve iş güvencesi istemelerini destekleyici şekilde kullanıldığında, hukuki düzenlemelerin görünürlüğü artabilir. Ancak mevcut temsiller çoğunlukla iş kazalarını ve güvencesizliği üzerinden okunmaktadır.

Genel değerlendirme açısından;

- Medya, kuryeleri hem görünmez emek hem de hız ve performans odaklı olarak temsil etmektedir. Öte yandan zorlu dönemler ve olağanüstü şartlar altında “kahramanlar” olarak nitelendirilmektedirler.

- Bu temsil, toplumsal algıyı şekillendirmekte ve iş kazaları, düşük ücret ve güvencesizlik gibi sorunlar üzerinden genel değerlendirme yapılmaktadır.
- Sosyal politika ve hukuki reformlar açısından, kuryelerin görünürlüğünü artıracak ve toplumsal farkındalığı güçlendirecek tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye’de platform ekonomisi kapsamında çalışan motosiklet ve paket kuryelerinin deneyimlerini sosyal politika ve iş hukuku perspektifinden incelemiş ve dijital haber analizine dayalı nitel bulgular ortaya koymuştur. Analiz sonuçları, platform kuryelerinin karşı karşıya olduğu sorunların çok boyutlu ve sistematik olduğunu göstermektedir. Öncelikle, hız ve performans baskısı kuryelerin hem fiziksel hem de psikolojik sağlıklarını ciddi biçimde tehdit etmektedir. Yoğun teslimat hedefleri ve algoritmalarla şekillenen performans kriterleri, iş kazaları ve stres düzeyinin artmasına yol açmakta; bu durum, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin platform özelinde yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik güvencesizlik ve belirsiz gelir yapısı, kuryelerin toplumsal ve ekonomik kırılganlığını derinleştirmektedir. Parça başı ücretlendirme ve müşteri puanına dayalı prim sistemleri, kuryelerin gelirlerini öngörülemez hâle getirmekte ve sosyal haklara erişimlerini sınırlamaktadır. Hukuki statü açısından mevcut durum, kuryelerin iş kanunu ve sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilememelerine neden olarak, haklardan yararlanamamaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak, medya temsilleri kuryelerin hem görünmez emek olarak algılanmasına hem de performans ve mağduriyet ekseninde çelişkili biçimde temsil edilmesine yol açmaktadır. Bu durum, toplumsal farkındalık ve politika önceliklerini doğrudan etkilemektedir.

Araştırma bulguları ışığında, platform kuryelerinin çalışma koşullarının iyileştirilmesi için önerilerde bulunulabilir:

1. İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemlerinin Güçlendirilmesi: Platformlar, kuryelerin karşılaştığı trafik, hız ve uzun mesai kaynaklı riskleri minimize edecek özel İSG protokolleri geliştirmeli; denetim mekanizmaları bağımsız ve şeffaf bir şekilde uygulanmalıdır.

2. Hukuki Statü ve Sosyal Güvencelerin Netleştirilmesi: Kuryelerin işçi veya bağımsız çalışan statüsüne ilişkin belirsizlik giderilmeli; asgari ücret, fazla mesai, izin ve kıdem tazminatı gibi temel haklar güvence altına alınmalıdır.

3. Ekonomik Güvencenin Sağlanması: Parça başı ve prim odaklı sistemlerin yanında sabit gelir veya minimum gelir garantisi sağlanmalı; benzin, araç bakımı ve diğer masraflar için destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.

4. Örgütlenme ve Kolektif Hak Savunusu: Kuryelerin sendikal veya mesleki örgütlenmeleri desteklenmelidir. Bu kapsamda işçi statüsünde bulunulmamasından kaynaklanan sorunlar giderilmelidir.

5. Medya Temsillerinin Dikkate Alınması: Medya, kuryelerin deneyimlerini sadece mağduriyet veya performans odaklı değil, hak talep eden ve görünür bir işgücü olarak temsil etmelidir; bu, toplumsal farkındalığın artırılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca kuryelerin zorlu koşullar ve afet, salgın vb. olağanüstü dönemlerde üstlendikleri sorumluluklar ve toplumsal faydaları daha görünür hale getirilmelidir.

Sonuç olarak, platform ekonomisi hızlı bir biçimde büyümeye devam ederken, kuryelerin karşılaştığı güvencesizlik, risk ve görünmezlik sorunlarının çözümü hem sosyal politika hem de iş hukuku açısından acil bir gerekliliktir. Çalışmanın bulguları, dijitalleşen işgücünde adil, güvenli ve sürdürülebilir çalışma koşullarının sağlanması için reformlara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kuryelerin hak ve güvenliğini güvence altına alan politikalar, yalnızca bireysel iş deneyimlerini iyileştirmekle kalmayacak; aynı zamanda platform ekonomisinin toplumsal meşruiyetini ve sürdürülebilirliğini de güçlendirecektir. Zorlu koşullarda, afet, salgın gibi olağanüstü dönemlerde toplumsal hayata büyük katkılar sunan kahramanlar konumundaki platform kuryelerinin içinde bulundukları belirsizliklerin giderilmesi ve güvencelerinin artırılması öncelikli ve ivedi olarak gündeme alınması gereken bir durumdur.

KAYNAKÇA

- Akan, Y., & Tepeler, M. İ. (2022). Sürdürülebilirlik ve güven ekseninde paylaşım ekonomisi. *Sosyoekonomi*, 30(53), 447-464.
- Akyol, A. Ç. (2009). Gazete reklamlarının nitel ve nicel özellikleri: otomotiv reklamları üzerine içerik analizi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (21), 1-27.
- Aslan, A., & Kırışkan, İ. (2022). Türkiye’de kadın cinayeti haberlerinin içerik analizi (2008-2021). *International journal of social inquiry*, 15(1), 85-104.
- Bakın, A. (2025). Platform ekonomisinde emeğin örgütlenmesi: hukuki belirsizlikler, mekânsal dağınıklık ve dijital baskı mekanizmaları. *Emek Araştırma Dergisi*, 16(27), 1-24.
- Balci, A. İ., & Eraslan, E. (2023). GİG ekonomisi: bibliyometrik bir analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (85), 155-167.
- Balkaya, E., & Sıçrır, H. (2025). Teknoloji kullanım düzeyinin ücretler üzerindeki etkisi: Türkiye imalat sanayi sektörü örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 14(2), 126-141.
- Balkaya, E., Yarbaşı, İ. Y., & Tepeler, M. İ. (2023). Determinants of Demand in Digital Platform-Mediated Service Work in Turkey: An Empirical Study. *Sustainability*, 15(13), 10521.
- Beytar, E. (2023). Platform çalışması: çalışan statüsünün belirlenmesi sorunu. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 239-266.
- Cohen, J. E. (2017). Law for the platform economy. *UCdL Rev.*, 51, 133.
- Damlapınar, Z., & Işık, U. (2017). Sağlık içerikli basın haberleri ve çocuğa yaklaşımı: Bir içerik analizi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 373-398.
- Erol, A. (2023). Kendi hesabına çalışan (esnaf) kuryelerin hukuki statüleri ve sendikalaşma hakları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(3), 1081-1108.
- Gökbayrak, Ş., & Çalışır, Y. (2024). Çalışma yaşamında dijital dönüşüm ve sosyal güvenlik. *İş, Güç: The Journal of Industrial Relations & Human Resources*, 26(2).
- Görmüş, A. (2020). Gig ekonomisinde istihdam ve endüstri ilişkileri: istihdam statüsünden kaynaklanan zorluklar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(2), 227-244.
- Gül, S. S., & Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 181-198.
- Karataş, A. (2024). Performance management paradoxes in turkish public administration: evaluations on academic performance paradoxes. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 193-223.
- Kovanci, Y. A. (2020). Platform çalışma bağlamında ortaya çıkan sorunlara yönelik sendikalar ve platform çalışanlarının girişimleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 10(20), 325-352.
- Leffia, A., Anjani, S. A., Hardini, M., Sihotang, S. V., & Aini, Q. (2024). Corporate strategies to improve platform economic performance: The role of technology, ethics, and investment management. *Journal of Computer Science and Technology Application*, 1(1), 16-25.
- Morgül, G. (2025). Yeni nesil çalışma dinamikleri: platformlarda yükselen gig çalışma. *Akademik Hassasiyetler*, 12(28), 463-484.
- Özer, N. P. (2019). Gazete haberlerinde manipulasyon 28 Şubat örneği. *Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 3(2), 213-237.
- Şengül, B., & Murat, G. (2024). Küresel iklim krizinin sosyal boyutu ve sosyal politika önlemleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 15(41), 342-358.
- Yangın, D. D. (2020). Endüstri 4.0, dijitalleşme ve iş hukukunun geleceği-dijital platformların ortaya çıkardığı hukuki ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmesi. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 78(3), 1209-1237.

TÜRKİYE’DE KONUT ERİŞİLEBİLİRLİĞİ SORUNUNUN YAPISAL VE MAKROEKONOMİK DİNAMİKLERİ*

Gölnaz Şengöl GÜNEŞ*

GİRİŞ

Türkiye’de konut piyasası son yıllarda fiyat düzeylerinde yaşanan hızlı artış ve kiralık konut arzındaki daralma nedeniyle ciddi bir kırılganlık noktasına ulaşmıştır. Konut fiyatlarının reel olarak yükselmesi, kiraların hane halkı gelirine oranla çok daha yüksek seviyelere çıkması ve yeni konut üretiminin yeterli seviyeye ulaşamaması, özellikle düşük ve orta gelirli grupların barınma maliyetleri karşısında zorlanmasına yol açmaktadır. Bu süreçte konut erişilebilirliği, yalnızca ekonomik dalgalanmaların bir yansıması olmaktan çıkarak, arsa arzının yetersizliği, planlama süreçlerinin verimsizliği, gelir eşitsizliği ve finansman şartlarının zorlaşması gibi çok boyutlu yapısal unsurların birleştiği bir sorun alanı hâline gelmiştir.

Türkiye’de 2020 sonrasında hızlanan fiyat dinamikleri, konut piyasasının geleneksel makroekonomik göstergelerden kısmen ayrıştığını göstermektedir. Konutun bir barınma malı olmanın ötesinde yatırım ve servet saklama aracı olarak görülmesi, özellikle yüksek enflasyon ve finansal belirsizlik dönemlerinde talep baskısını artırmaktadır. Arsa maliyetlerinin kamu destekli projelerde bile belirleyici hâle gelmesi, planlama süreçlerinin öngörülebilir olmaması ve kurumsal kiralık konut piyasasının yokluğu, erişilebilirlik sorununu daha da derinleştirmektedir. Türkiye’de konut piyasasının ağırlıklı olarak bireysel yatırımcılar tarafından şekillenmesi fiyat dalgalanmalarını artırmakta, uzun dönemli ve istikrarlı bir kiralık konut arzının oluşmasını zorlaştırmaktadır.

Ek olarak, gelir dağılımındaki bozulma konut erişilebilirliği üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Gelir artışları konut fiyat artışlarının gerisinde kaldıkça, özellikle alt ve orta gelirli hanelerin konut piyasasına giriş imkânı daralmaktadır. Kentsel bölgelerde arsa maliyetlerinin yüksekliği ve üretim

* Dr. Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, Ankara, gsengul@ankara.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0001-8961-9210

kapasitesinin sınırlı kalması, erişilebilir fiyat segmentinde üretilebilecek konutların ekonomik fizibilitesini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, Türkiye’de konut sorununu bir “arz yetersizliği” meselesinin ötesine taşıyarak, erişilebilirlik ve sosyal adalet bağlamında daha geniş bir politika sorunu hâline getirmektedir.

Çalışma kapsamında, Türkiye’de konut erişilebilirliği sorununun yapısal, makroekonomik ve sosyo-demografik dinamikleriyle birlikte bütüncül bir biçimde ele alınması amaçlanmaktadır. Literatürdeki güncel yaklaşımlar doğrultusunda konut erişilebilirliğini belirleyen temel göstergeler, piyasa işleyişindeki kırılmalıklar, gelir dağılımı ve makroekonomik koşulların etkileri ikincil verilerle birlikte değerlendirilmekte; Türkiye’ye özgü politika boşlukları ve kurumsal sorunlar sistematik bir çerçevede tartışılmaktadır.

Türkiye’de konut erişilebilirliğine ilişkin koşulların sistematik biçimde ortaya konulması, yalnızca mevcut sorunların tespiti açısından değil, aynı zamanda politika geliştirme süreçlerinin yönlendirilmesi bakımından da önemli olmaktadır. Konut piyasasındaki yapısal kırılmalıkların, arsa arzı ve planlama süreçlerinin işleyişine dair sınırlılıkların ve makroekonomik göstergelerin bütüncül bir analizle değerlendirilmesi, politika yapıcılarının daha sürdürülebilir ve etkili müdahaleler tasarlamasına yardımcı olacak bilgi temelli bir çerçeve sunmaktadır. Bu nedenle, çalışma boyunca aktarılan bulguların ve Türkiye’ye ilişkin veri temelli değerlendirmelerin, karar alıcılar açısından güvenilir bir referans noktası oluşturması ve konut erişilebilirliğini odağına alan yeni politika araçlarının geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

Konut Erişilebilirliği: Kavramsal Çerçeve

Konut erişilebilirliği (Housing Affordability - HA), akademisyenler, politika yapıcılar ve kamuoyu söylemlerinde sıklıkla kullanılan bir terim olmakla birlikte, kesin ve genel kabul görmüş bir tanıma ulaşmak zor olduğundan “muğlak” (Wilcox, 1999) veya “kaygan” bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Galster ve Lee, 2020). Konut erişilebilirliği, hane halklarının konut maliyetlerini karşılarken diğer temel yaşam maliyetlerini de karşılama kapasitesini ifade etmektedir (Nwuba ve Kalu, 2018; Stone, 1993). Kavramsal olarak, bir ürünün erişilebilirliği, o ürünü talep edenlerin satın alma gücüyle ilişkilidir; bu nedenledir ki maliyetin kullanıcılar için çok yüksek olmaması önemli bir kalem teşkil etmektedir (Cai, 2017). Konut erişilebilirliği kavramı, önceki on yılların “gecekondu sorunu”,

“düşük kirali konut sorunu”, “konut kıtlığı” veya “konut ihtiyacı” tanımlarının yerine geçerek, birçok ülkede konut zorluklarının doğasını özetlemenin yaygın bir yolu haline gelmiştir (Hulchanski, 1995).

Erişilebilirlik kavramı ilk olarak ABD ve Avustralya gibi ülkelerde kavram olarak tartışılmaya başlanmış ve 1990’larda İngiltere’de konut politikalarında kullanılmaya başlanmıştır. Kavram, tek bir tanımdan ziyade gelir-yoksulluk ilişkisi, piyasa fiyatları, davranışsal veriler ve politik sistemin tasarımı tarafından belirlenen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bir hanenin, belirlenmiş yeterlilik normlarına (hane tipi ve büyüklüğüne göre) uygun bir konutta oturabilmesi ve net kirayı ödedikten sonra yoksulluk standardının altına düşmeyecek kadar gelire sahip olması gerektiği savunulmuştur (Bramley, 1994). Bu nedenledir ki konut erişilebilirliği, hane halklarının konut maliyetlerini karşılarken diğer temel yaşam maliyetlerini de karşılama kapasitesini ifade etmektedir (Nwuba ve Kalu, 2018; Stone, 1993). Kavramsal olarak, bir ürünün erişilebilirliği, o ürünü talep edenlerin satın alma gücüyle ilişkili olduğundan, maliyetin kullanıcılar için yüksek olmaması beklenmektedir (Cai, 2017).

Geleneksel olarak konut erişilebilirliği, sosyal politika bağlamında yoksulluğun anlaşılması ile ilişkilendirilmiştir. Ancak yirmi birinci yüzyılda kavram önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Erişilebilirlik, yalnızca konut harcamalarının hane halkı yoksulluğuna nasıl katkı sunduğunu açıklayan bir gösterge olmaktan çıkarak; konutun finansallaşması, kentsel yeniden yapılanma süreçleri ve bunların alt ve orta gelirli hane halkları üzerinde yarattığı eşitsizlikler bağlamında yeniden konumlandırılmıştır. Bu dönüşüm, konut erişilebilirliğinin artık sadece sosyal politika alanındaki bir “yoksulluk göstergesi” değil, aynı zamanda kentsel eşitsizlikleri ve kent politikalarının yeni zorluklarını analiz eden bir çerçeve olarak görülmesine yol açmıştır (Haffner ve Hulse, 2021).

Günümüzde konut alanındaki araştırmalar, geçmiş dönemlerden önemli ölçüde farklılaşan bir dizi olguyu dikkate almak zorundadır. Ekonomik durgunluk, konutun finansallaşması, yüksek kentleşme, küresel ekonomik akışların belirli merkezlerde yoğunlaşması ve soylulaştırma süreçleri, konut piyasalarını derinden etkileyen yeni dinamikler olarak öne çıkmaktadır (Cavicchia ve Peverini, 2022). Özellikle 2007-2008 Küresel Finansal Krizi’nden bu yana konut sistemlerinin giderek daha kırılgan hâle geldiği; maliyet baskılarının arttığı, sosyal yeniden üretim süreçlerinin

tehdit altına girdiği ve konuta erişimdeki eşitsizliklerin belirgin biçimde derinleştiği görülmektedir (Çelik, 2024; Aalbers vd., 2020).

Erişilebilirlik kavramı yeniden tanımlanarak kentsel eşitsizliklerin, mekânsal adaletin ve neoliberal konut piyasasının dönüşen dinamiklerinin çerçevesi hâline gelmektedir. Konutun yalnızca barınma ihtiyacı değil, aynı zamanda finansal bir varlık olarak görülmesi erişilebilirlik sorunlarını karmaşıktırmakta; bu durum da akademik araştırmalar ve politika yapımı için yeni bir paradigma gerektirmektedir (Cavicchia ve Peverini, 2022).

Literatürde konut erişilebilirliğini ölçmek için farklı yöntemler geliştirilmiş olup her bir yöntem farklı piyasa koşullarına, politika hedeflerine veya sosyo-demografik yapılaraya göre avantaj ve sınırlılıklar taşımaktadır.

En yaygın kullanılan yöntemlerden biri fiyat/gelir oranı (price-to-income ratio (PIR)) olup, belirli bir konutun fiyatının ortalama hane halkı gelirine oranını ifade etmektedir. Bu gösterge uluslararası karşılaştırmalarda yaygın olarak kullanılsa da gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde sınırlı bir ölçüm kapasitesi sunmaktadır (Gabriel vd., 2005). Bir diğer temel yöntem olan kira/gelir oranı (rent-to-income ratio) kira maliyetlerinin hane gelirine oranını dikkate almakta ve özellikle kiralık konut piyasasının yoğun olduğu büyük kentlerde daha gerçekçi bir erişilebilirlik göstergesi sunmaktadır (Haffner ve Heylen, 2011). ABD’de 1920’lerde, gelirin maksimum %25’i konut harcamaları için kurumsallaşmış bir norm haline gelmiş ve ipotek kredilerinde kullanılmıştır (Haffner ve Hulse, 2021). 1981 yılına gelindiğinde konut yardımı sübvansiyonları için erişilebilirlik standardı, ayarlanmış hane halkı gelirinin %30’una yükseltilmiştir (Dreier, 2000).

Oran yaklaşımı; gelir yüzdesi normunun net bir dayanağının olmaması bakımından eleştirilmektedir (Hancock, 1993; Stone, 1993; Nwuba ve Kalu, 2018). Ayrıca, bu yaklaşım, hanelerin yapmak zorunda kaldığı fırsat maliyetlerini veya konut dışı ihtiyaçlarını da dikkate almamaktadır (Hancock, 1993).

Oran yaklaşımının ötesinde, kalıntı gelir yaklaşımı (residual income method), konut harcamaları yapıldıktan sonra hanede kalan gelir miktarını dikkate aldığı için daha fazla tercih edilen bir gösterge haline gelmektedir. Bu yaklaşım, konut erişilebilirliğinin özünü, konut harcamalarının fırsat

maliyeti olarak tanımlamakta ve konut elde etmek için feda edilen gelirin makul olup olmadığı ile ilgilenmektedir (Hancock, 1993). Stone’a (2006) göre kalıntı gelir yaklaşımı, hane halkının konut dışı zorunlu harcamalarını da hesaba kattığı için özellikle gelir seviyesi düşük gruplarda erişilebilirliği daha doğru ölçmektedir. Avrupa Birliği, konut maliyetlerini ölçmek için “konut maliyetleri aşırı yük oranı” (housing cost overburden rate) göstergesini kullanmakta olup toplam konut giderlerinin (konut yardımları düşüldükten sonra) hane halkı kullanılabilir gelirinin %40’ını aşması “yüksek konut maliyeti yükü” (overburden) olarak tanımlanmaktadır (Eurostat, 2024).

Türkiye Konut Piyasasında Mevcut Sorunlar ve Konut Erişilebilirliği

Türkiye’de konut sorunu, uzun yıllar boyunca genellikle bir nicelik (miktar) sorunu olarak ele alınmış ve sorunun niteliksel boyutları görmezden gelinmiştir. Bu eğilim doğrultusunda, kamu hemen her zaman konut stokunun sayısını artırmaya odaklanmıştır. Ancak günümüzde, konuta ekonomik erişilebilirlik konusu araştırmacılar ve politika yapıcılar için her zamankinden çok daha önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır (Aksoy, 2017). Konut politikalarındaki değişimler konut sahibi ve kiracılar açısından farklılıklar oluşturmaktadır (Sarioğlu-Erdoğdu, 2014).

2002 sonrasında şekillenen makroekonomik politika bileşimi, yatırım ve istihdam yaratma kapasitesi nedeniyle inşaat sektörünü ekonomik büyüme stratejisinde merkezi bir konuma taşımış, sektör bu dönemde büyümenin başlıca itici alanlarından biri olarak konumlanmıştır (Özdemir Sarı vd., 2019). Bu süreçte, kentleşme ve kentsel politikalar merkezden yerele doğru yönetilmiştir (Can, 2022). Bu dönem, piyasa koşullarının daha az düzenlendiği ve konut üretiminin arttığı bir dönemdir (Türel ve Koç, 2015). Türkiye’de kullanılan “sosyal konut” terimi, hedeflenen mülkiyet biçimi ve konut stokunun sahipliği açısından Avrupa örneklerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Özdemir Sarı ve Aksoy Khurami, 2023). Avrupa bağlamında sosyal konut genellikle belediyelere, konut birliklerine veya kâr amacı gütmeyen kurumlara ait kiralık stok anlamına gelirken (Whitehead ve Scanlon, 2007), Türkiye’de TOKİ tarafından inşa edilen ve sübvansede edilmiş fiyatlarla hane halklarına satılan daireleri ifade etmektedir. Bu durumda konutun mülkiyeti, TOKİ’de kalmayıp bireysel hane halklarına devredilmektedir (Özdemir Sarı ve Aksoy Khurami, 2023). Türkiye’de devletin toplu konut üretimi

modeliyle arzı artırması, konut miktarında bir artış sağlamış olsa da bu üretim nitelik ve erişilebilirlik açısından sorunludur. Araştırmalar, TOKİ konutlarının özellikle düşük ve orta gelirli gruplar için önemli bir seçenek olsa da yaşam kalitesi ve kullanıcı memnuniyeti açısından eksiklikler taşıdığını göstermektedir (Gür ve Dostoğlu, 2011). Ayrıca uzun vadeli ve kapsamlı uygun fiyatlı konut düzenlemelerinin istenilen düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Odemakin, 2025).

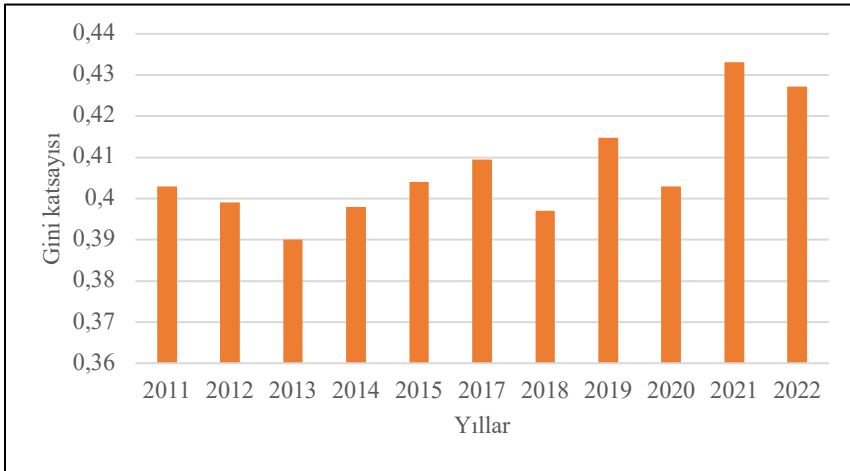
Yapılmış olan çalışmalarda TOKİ aracılığıyla olan artan konut üretimi performansı ve düşen erişilebilirlik arasındaki ilişki, Türkiye'deki konut deneyiminin temel sorunlarından biri olarak görülmektedir (Özdemir Sarı ve Aksoy Khurami, 2023). Yapılan araştırmalar, uzun yıllardır gözlemlenen yüksek konut üretim performansının, dar gelirli hane halklarının konuta ekonomik erişebilirliğini artırmaya bir katkısı olmadığını öne sürmektedir (Aksoy, 2017). Konut maliyeti-gelir oranı (HCI) incelendiğinde, ev sahiplerine kıyasla, kiracıların gelirlerinin daha büyük bir kısmını konut harcamalarına ayırdığı belirlenmiştir. Genel olarak, en dar gelirli kesimlerin konut harcamalarının, asgari yaşam standartlarını sağlamayı ve sürdürmeyi zorlaştırdığı görülmektedir (Aksoy, 2017). Bölgesel karşılaştırmalar, erişilebilirlik açısından en zor durumda kalan grubun TR1 İstanbul bölgesinde yaşayan kiracılar olduğunu ortaya koymaktadır (Aksoy, 2017; Coşkun, 2021). Konut erişilebilirliği sorununun farklı konut piyasalarında ve bölgelerde farklı düzeylerde seyrettiği de diğer önemli bulgular arasında gelmektedir (Aksoy, 2017; Alkay ve Övenç, 2019). Bu bulgular, tüm ülkeyi ve hane halklarını tek tip olarak gören konut politikalarının başarısız olmaya mahkûm olduğunu ve politikaların amaçlarına ulaşmasının yolunun yerel ve yere özgü koşulları ve sorunları göz önünde bulundurmaktan geçtiğini göstermektedir (Aksoy, 2017; Uzun, 2022).

Türkiye’de konut erişilebilirliği, özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde önemli bir sorun hâline gelmektedir. Yoğun konut üretimine ve kamu müdahalelerine rağmen, artan fiyatlar, gelir eşitsizliği ve piyasa dinamikleri nedeniyle özellikle düşük ve orta gelirli gruplar için erişilebilir konuta ulaşmak giderek zorlaşmaktadır. Son dönem araştırmalar, Türkiye’de orta ve düşük gelirli haneler için konutun büyük ölçüde erişilemez olduğunu ve özellikle büyükşehirlerde erişilebilirliğin daha da kötüleştiğini ortaya koymaktadır. Bu eğilimin temel belirleyicileri arasında konut fiyatlarındaki hızlı artış, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve

makroekonomik istikrarsızlık yer almaktadır. Devlet öncülüğünde yürütülen konut projeleri dahi çoğu zaman hedef kitlelerinin ihtiyaçlarını karşılayamamakta; zira kamu konutları çoğu bölgede yerel piyasa ortalamalarının üzerinde fiyatlandırılmakta ve alt-orta gelir grupları için erişilemez durumda kalmaktadır (Coşkun, 2023). Bu durum, gençler, düşük eğitilmiş bireyler ve düzensiz işlerde çalışanlar gibi kırılgan gruplar arasında barınma eşitsizliğini derinleştirmektedir.

Türkiye’de hane halklarının ortalama gelir düzeyine göre konut fiyatları oldukça yüksek seyretmektedir. 2007-2017 döneminde yapılan çalışmalar, konutun yalnızca en yüksek gelir grupları için erişilebilir olduğunu ortaya koymaktadır (Coskun, 2021). Mortgage faiz oranlarındaki dalgalanmalar ve kısa vadeli kredi olanakları, özellikle düşük gelirli grupların konut sahibi olma şansını daha da azaltmaktadır.

Türkiye’de konut erişilebilirliği sorununu açıklayan temel yapısal unsur, gelir dağılımındaki eşitsizlik ile konut fiyatlarındaki hızlı artışın aynı dönemde derinleşmesidir. Türkiye, OECD ülkeleri arasında en yüksek gelir eşitsizliğine sahip ülkeler arasında gelmektedir. Gini katsayısı 2022 itibarıyla 0.43 düzeyindedir (OECD, 2025). Bu eşitsizlik, düşük ve orta gelirli hanelerin konut piyasasına girişini mülkiyet ve kiracılık düzeyinde sınırlandıran temel bir ekonomik baskı oluşturmaktadır. OECD (2025)’e göre, 2011-2022 dönemi genelinde Türkiye’nin Gini katsayısı 0.39-0.43 aralığında ve yüksek eşitsizlik bandında olduğu görülmektedir. Buna göre, konut erişilebilirliği, yoksulluk, sosyal ayrışma ve bölgesel eşitsizlikler gibi alanlarda yapısal baskı artma eğilimindedir (Şekil 1).

Şekil 1. Türkiye’de yıllar itibarıyla Gini katsayısı

TÜİK'in 2023-2024 hanehalkı tüketim harcaması verileri, Türkiye'de konut erişilebilirliği krizinin gelir dağılımındaki eşitsizlikle doğrudan bağlantılı olarak derinleştiğini göstermektedir. En düşük gelirli %20'lik kesimin bütçesinin 2024 itibarıyla %33.2'sini konut ve kira ayırması, gıda ve ulaştırma harcamalarıyla birlikte temel ihtiyaç baskısını olağanüstü artırarak bu grubu barınma yoksulluğuna sürüklemektedir. Orta gelir gruplarında da konut harcamalarının %28-32 bandına yükselmesi, erişilebilirlik sorununun yalnızca en yoksullarla sınırlı olmadığını, orta sınıfın da konut piyasasından dışlanma riskiyle karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 1). Tüm gelir gruplarında konut harcaması payının 2024'te artmış olması, Türkiye'de barınma maliyetlerinin yapısal bir baskıya dönüştüğünü ve gelir eşitsizliği ile hızla artan kiralardan, tüketim kalıpları üzerinden konut erişilebilirliği sorununu toplumsal ölçekte derinleştirdiğini güçlü biçimde göstermektedir.

Tablo 1. Türkiye'de gelir gruplarına göre tüketim harcamaları (TÜİK, 2025)

	Toplam		1. %20		2. %20		3. %20		4. %20		5. %20	
	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
Gıda ve alkolsüz içecekler	20.6	18.1	36.6	30.4	28.8	24.8	23.0	20.6	20.1	17.1	14.5	12.8
Konut ve kira	23.9	26.0	29.2	33.2	27.5	31.8	25.2	28.4	24.4	25.1	21.0	22.1
Ulaştırma	21.9	21.6	8.8	10.1	13.5	14.1	18.4	18.5	22.1	23.4	28.3	26.6
Toplam	66.4	65.7	74.6	73.7	69.8	70.7	66.6	67.5	66.6	65.6	63.8	61.5

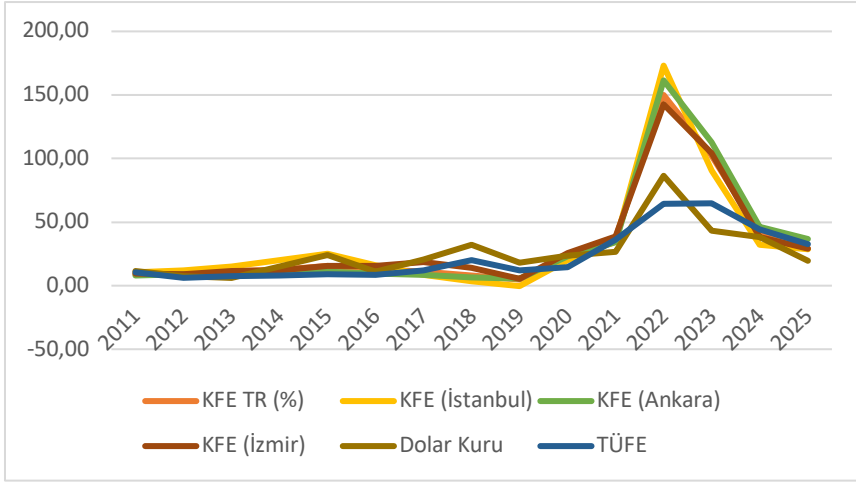
Konut erişilebilirliğinin artırılması için gelir dağılımını dengeleyen sosyal politikalar, uzun vadeli ve düşük faizli konut kredileri, kiralık konut teşvikleri ve bölgesel konut destek programları önerilmektedir (Özdemir Sarı ve Khurami, 2018). Aksi halde, düşük gelirli kesimlerin barınma güvencesi zayıflayacak, toplumsal eşitsizlik ve kentsel gerilimler artacaktır. Türkiye'de konut satın alınabilirliği sorunlarının boyutunun mülkiyet türleri, gelir ve bölgeye göre farklılık gösterdiğini ve tüm gelir kategorilerindeki kiracıların gelirlerinin daha büyük bir kısmının konut harcamalarına ayrıldığı görülmektedir (Aksoy, 2017). Bu nedenle konut erişilebilirliğine dair politikaların daha çok bölgesel ve farklı gelir gruplarına göre ayrılması yerinde bir politika aracı olacaktır.

Türkiye'deki konut satın alınabilirliği sorununun nedenlerini makroekonomik faktörlerden bağımsız düşünmek olanaksızdır. 2018/19

yıllarında yaşanan küresel ekonomik kriz ve COVID-19 pandemisi, özellikle farklı sosyoekonomik özelliklere sahip vatandaşlar için satın alınabilirlik krizini şiddetlendirmiştir (Yıldırım, 2023). Özellikle 2000’li yılların başından itibaren İstanbul’daki konut stoku artmakta, ancak bu artışın uygun fiyatlı konutlara yansımamakta, kentsel yoksulların “sosyal konut” için düşük faizli ipotekler yoluyla konut sahipliğine yönlendirilmektedir (Can, 2022).

Şekil 2’de, 2011-2025 döneminde Konut Fiyat Endeksi’nin (KFE) Türkiye geneli ile üç büyük il (İstanbul, Ankara ve İzmir) bazındaki yıllık değişim oranları, aynı dönemdeki TÜFE ve USD/TL kurundaki yıllık artış oranları ile karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Grafik, özellikle 2020 sonrası dönemde konut fiyatlarındaki artışın makroekonomik göstergelerden belirgin biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır. 2011-2019 arasında KFE serilerinin çoğunlukla %0-20 bandında ve görece istikrarlı bir eğilim izlemesi, konut fiyat dinamiklerinin uzun yıllar boyunca genel enflasyon ve döviz kuru hareketleriyle kısmen uyumlu ilerlediğine işaret etmektedir. Bu dönemde, konut fiyatlarındaki artış oranları çoğu zaman TÜFE’nin hafif üzerinde seyretmekle birlikte, döviz kuru artışları ile daha geniş bir makas oluşturmamaktadır.

Ancak 2020 itibarıyla belirgin bir rejim değişimi ortaya çıkmakta ve 2021-2022 döneminde konut fiyatlarında tarihsel olarak eşine az rastlanır bir hızlanma gözlenmektedir. Özellikle 2022 yılında KFE’nin İstanbul, Ankara ve İzmir için sırasıyla %150–%180 bandına ulaşan yıllık artış oranları TÜFE’nin ve döviz kurunun yıllık değişim oranlarını dramatik biçimde aşmıştır. Bu keskin ayrışma, konutun yalnızca bir barınma malı olarak değil, aynı zamanda yüksek enflasyon ortamında finansal korunma ve servet saklama aracı olarak yoğun biçimde talep edildiğini göstermektedir. Döviz kurundaki artış da aynı dönemde hızlanmakla birlikte, KFE serilerindeki sıçrama ile karşılaştırıldığında çok daha ılımlı kalmış, böylece konut fiyatlarının döviz bazında dahi değer kazandığı bir dönem oluşmuştur. 2023 sonrası dönemde tüm değişkenlerde belirgin bir yavaşlama görülse de konut fiyatlarındaki gerileme oranı TÜFE ve döviz kurundaki yavaşlamaya paralel şekilde ilerlememiş, özellikle 2024-2025 döneminde KFE artış oranları hâlâ yüksek tek haneli veya düşük çift haneli seviyelerde kalmıştır. Bu durum, fiyat düzeylerinin önceki yıllardaki sert artışların ardından yüksek bir tabana oturduğunu ve konut piyasasında fiyat katılığının devam ettiğini göstermektedir (Şekil 2).

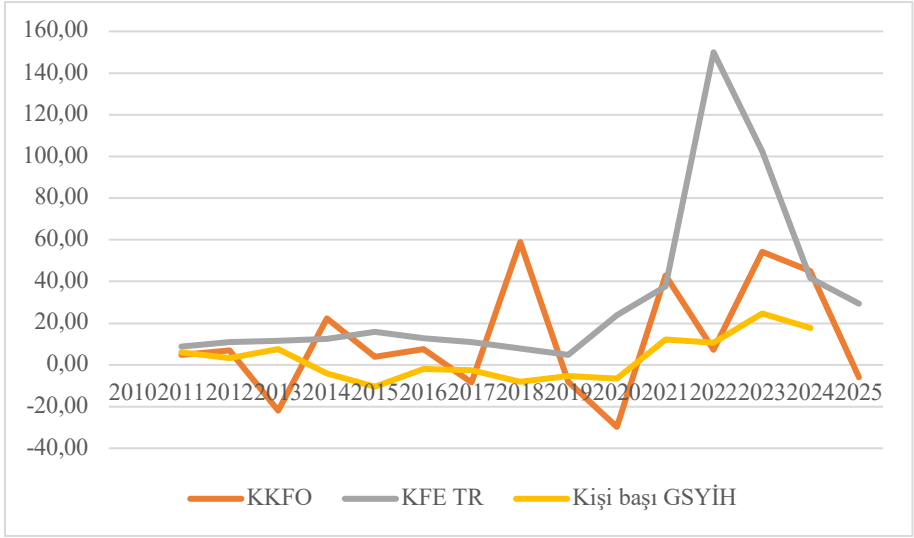
Şekil 2. Türkiye’de KFE, dolar kuru ve TÜFE’deki yıllık artışların yıllar içindeki değişimi (Merkez Bankası ve TÜİK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur)

Grafikteki yıllık değişim oranları, konut erişilebilirliğinin neden 2020 sonrası dönemde hızla bozulduğunu sayısal olarak da net biçimde ortaya koymaktadır. KFE artış oranlarının TÜFE’nin reel artış hızının çok üzerinde seyretmesi, konut edinme maliyetinin gelir artışına göre katlanarak yükselmesine yol açmıştır. Bu ayrışmanın özellikle 2021-2022 yılları arasında keskinleştiği görülmektedir. Döviz kurundaki artışın dahi konut fiyatlarını açıklamakta yetersiz kalması, fiyat dinamiklerinin klasik makroekonomik göstergelerin ötesinde, beklentiler, portföy tercihi, yatırım motivasyonu ve arsa kıtlığı gibi daha yapısal faktörler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Dolayısıyla konut erişilebilirliği makroekonomik koşullardan bağımsız bir biçimde, piyasanın kendi içsel dinamikleri tarafından da baskılanmaktadır.

Gelir eşitsizliği, özellikle düşük gelir gruplarında konut dışı zorunlu harcamaların bütçede büyük pay alması nedeniyle, erişilebilirlik ölçümlerinde geleneksel fiyat/gelir yöntemini yetersiz kılmaktadır. Bu nedenle literatürde kalıntı gelir yaklaşımı Türkiye bağlamında daha gerçekçi bir ölçüm yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Kalıntı gelir yaklaşımı, bir hanenin kira veya mortgage ödemesinden sonra elinde kalan gelirin temel tüketim ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığına odaklandığı için, yüksek enflasyon, gelir eşitsizliği ve yaşam maliyetinin hızla arttığı ülkelerde daha doğru bir erişilebilirlik göstergesi sunmaktadır (Stone, 2006; Özdemir Sarı & Aksoy Khurami, 2018).

Çalışma kapsamında Türkiye’de konut finansmanı maliyetleri (yıllık konut kredisi artış oranları), konut fiyatlarının yıllık artış oranları (KFE TR) ve kişi başı GSYH’nin yıllık büyümesini karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. 2010-2017 döneminde üç seri görece olarak ılımlı ve birbiriyle daha uyumlu seyretmektedir. Bu dönemde kişi başı GSYH’deki artışın düşük fakat pozitif bölgede kalması, konut fiyat artışlarının ise %5–20 bandında gerçekleşmesi, konut piyasasının gelir dinamikleriyle kısmen uyumlu bir görünüm verdiğini göstermektedir. Konut kredisi faiz oranlarının (KKFO) da büyük sıçramalar göstermemesi, hane halkı için krediyle konut ediniminin görece ulaşılabilir olduğu bir çerçeve sunmaktadır (Şekil 3).

2018 sonrası dönemde seriler arasında belirgin bir kırılma gözlenmektedir. 2018 ve 2020 yıllarında KKFO’nun negatif bölgeye düşmesi, politika yapımcıların kredi maliyetlerini baskılama yönündeki müdahalelerine işaret etmekte; buna karşın kişi başı gelir artışının durağanlaşması, hane halkı satın alma gücünün zayıfladığını göstermektedir. Asıl ayrışma ise 2021-2022 döneminde ortaya çıkmaktadır. Bu yıllarda KFE artış oranı olağan dışı bir sıçrama göstererek %120–150 bandına ulaşırken, kişi başı GSYH artışı %10-20 gibi çok sınırlı bir düzeyde kalmıştır. Fiyat artışları ile gelir artışı arasındaki bu makas, konut erişilebilirliğinin yapısal olarak bozulduğunun en somut göstergesidir. Aynı dönemde KKFO’da da sert dalgalanmalar izlenmesi, krediyle konut ediniminin hem fiyat kanalı hem de finansman kanalı üzerinden eşzamanlı olarak zorlaştığını göstermektedir. 2023-2025 yılları arasında KFE artış oranları hızla gerilese de fiyat seviyeleri yüksek kaldığından konut erişilebilirliğinde anlamlı bir iyileşme meydana gelmemiştir. Kişi başı GSYH artışının sınırlı kalması ve kredi faizlerindeki dalgalanmalar, fiyatlardaki yavaşlamanın hanelerin konuta erişimini artırmak için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum literatürde sıkça vurgulanan “fiyat düzeyi yapışkanlığı” (price stickiness) ve “erişilebilirlik açığının kalıcılığı” (persistent affordability gap) kavramlarıyla uyumlu olduğu anlamına gelmektedir.

Şekil 3. KKFO, KFE ve Kişi Başı GSYİH'nın yıllık değişim oranları (Merkez Bankası ve TÜİK verileri ile yazar tarafından oluşturulmuştur)

Grafiğin ortaya koyduğu en önemli bulgu, 2020 sonrası dönemde konut fiyatı, gelir ve faiz hareketlerinin tamamen eşzamanlı bir uyumsuzluk içine girmesidir. Konut fiyatlarındaki aşırı hızlanma (KFE), gelir artışının çok üzerinde seyretmiş; buna ek olarak kredi faizlerindeki oynaklık ve yüksek maliyet, krediyle konut edinimini hem daha pahalı hem de daha riskli hâle getirmiştir. Gelir artışı fiyat ve finansman maliyetine göre oldukça zayıf kaldığı için, 2021-2023 döneminde konut erişilebilirliği tarihsel olarak en düşük seviyelerine gerilemiştir. Fiyatlardaki göreceli yavaşlamaya karşın gelir ve faiz koşullarında yapısal bir iyileşme görülmemesi, erişilebilirlik sorununun geçici değil, kalıcı ve ekonomik döngüden bağımsız yapısal bir sorun hâline geldiğini göstermektedir.

Bireylerin konut erişmesinde karşılaştıkları sorunların başında konut fiyatlarının yapışkanlığı ve kalıcı erişilebilirlik açığının oluşması gelmektedir. Konut piyasasında kalıcı erişilebilirlik açığı, konut maliyetleri ile hane halkı gelirleri arasındaki uzun süreli uyumsuzluğu ifade etmektedir. Bu uyumsuzluk, nüfusun özellikle düşük ve orta gelirli kesimlerinin yeterli ve uygun fiyatlı konuta erişememesine yol açmaktadır. Sorun, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde gözlemlenmekte olup son yıllarda daha da derinleştiği görülmektedir. Kalıcı erişilebilirlik açığının nedenlerini konut maliyetlerinin gelirleri aşması, yapısal ve sistemik engellerin ve gruplar arası eşitsizliklerin bulunması ile kentleşme

ve piyasa dinamiklerinde sorunların olması şeklinde sıralamak mümkündür.

Konut Maliyetlerinin Gelir Artışlarını Aşması: Birçok ülkede konut maliyetleri (kira ve satış fiyatları), özellikle büyük kentlerde, hane halkı gelirlerinden çok daha hızlı artmıştır. Bu durum düşük ve orta gelirli hanelerde konut maliyet yükünü artırmakta ve temel ihtiyaçlara ayrılacak bütçeyi daraltmaktadır (Lee vd., 2022; Potts, 2023).

Yapısal ve Sistemik Engeller: Konutun finansallaşması (küresel yatırımcıların ve kurumsal konut sahiplerinin artan rolü), uygun fiyatlı konut arzının yetersizliği ve politikadaki yetersiz veya parçalı müdahaleler erişilebilirlik krizini derinleştirmektedir (Dewilde ve De Decker, 2016; Lima, 2020).

Gruplar Arasındaki Eşitsizlikler: Erişilebilirlik açığı toplumun tüm kesimlerini aynı şekilde etkilememektedir. Engelliler, etnik ve ırksal azınlıklar, kadınlar ve genç kuşaklar uygun fiyatlı konuta erişimde daha büyük engellerle karşılaşmakta ve bu gruplar arasındaki farklar zamanla kapanmak bir yana, çoğu durumda daha da genişlemektedir (Sully vd., 2025; Brooks, 2023).

Kentleşme ve Piyasa Dinamikleri: Hızlı kentleşme, nüfus artışı ve spekülasyon gayrimenkul yatırımları arsa ve konut fiyatlarını yukarı çekerek özellikle büyük kentlerde erişilebilirlik sorununu ağırlaştırmaktadır (Wetzstein, 2017; Amar ve Armitage, 2025).

Konut piyasasında fiyat düzeyi yapışkanlığı, fiyatların ekonomik şoklara veya politika değişikliklerine karşı yavaş ve asimetrik tepki vermesiyle açıklanmaktadır. Bu durum, konut piyasasının makroekonomik dalgalanmalara ve para politikası uygulamalarına verdiği tepkileri önemli ölçüde şekillendirmektedir. Konut fiyatlarında yapışkanlık, özellikle talep şokları karşısında fiyatların hızlıca ayarlanamamasına ve piyasa dengesine geçişin gecikmesine yol açmaktadır. Fiyat yapışkanlığının başlıca nedenleri arasında; konutun yatırım ve tüketim malı olarak çift işlevi, alıcı-satıcı arasındaki pazarlık süreçleri, bilgi asimetrisi ve sosyal/psikolojik nedenler gibi faktörler yer almaktadır. Özellikle yeni konut projelerinde, geliştiricilerin belirsizlik dönemlerinde fiyatları sabit tutma eğiliminde oldukları görülmektedir (Shi vd., 2015). Kiralık konut piyasasında da benzer şekilde, kira fiyatlarında nominal yapışkanlık gözlenmektedir.

Mevcut kiracıların sözleşmeleri ile devam ettiği durum kira yapışkanlığını artıran unsurlar arasındadır (Genesove, 2003).

Bu bağlamda, Türkiye’de konut erişilebilirliği sorununu anlamak için gelir eşitsizliği, yaşam maliyetleri, konut fiyat dinamikleri ve finansman koşullarının birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu etkenlerin bir araya gelmesi konut piyasasında ekonomik ve mekânsal kırılganlıklar oluşturmakta, özellikle alt ve orta gelir gruplarının kent merkezlerinden dışlanmasına ve yeni kentsel yoksulluk coğrafyalarının oluşmasına yol açmaktadır (Aalbers vd., 2020; Özdemir Sarı ve Aksoy Khurami, 2023). Kalıcı açığın giderilmesi, gelir temelli önlemlerin ötesine geçen, kırılgan grupları hedefleyen ve gerçekten uygun fiyatlı konut arzını artıran bütüncül politika çerçeveleri gerektirmektedir (Galster ve Lee, 2021; Domurath ve Gil, 2024).

Türkiye’de Konut Erişilebilirliğini Etkileyen Temel Faktörler

Türkiye’de konut erişilebilirliği, yalnızca fiyat artışları ya da gelir seviyeleri ile açıklanamayacak kadar çok boyutlu bir süreçtir. Makroekonomik gelişmeler, piyasa yapısının sektörel özellikleri, planlama ve arsa üretimi süreçleri ve nüfusun sosyo-demografik yapısı, erişilebilir konut üretimi ve erişiminde belirleyici rol oynamaktadır. Bu bölümde Türkiye konut piyasasında erişilebilirliği etkileyen temel faktörler üç ana başlık altında ele alınmaktadır.

Makroekonomik Faktörler

Türkiye’de konut piyasasında makroekonomik dengelerin, özellikle de yüksek enflasyonun, konut fiyatları ve erişilebilirliği üzerindeki belirleyici rolünü vurgulayan birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Muddasir ve Dondaş (2023), Türkiye’de enflasyonun hem kısa hem de uzun vadede konut fiyatlarını artırdığını ve bu artışın konutun yatırım aracı olarak görülmesini teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu durum, barınma amaçlı talebin karşılanmasını zorlaştırmakta ve özellikle düşük gelirli hanelerin konuta erişimini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, yüksek enflasyonun hane halkı reel gelirini azaltarak konuta ayrılacak bütçeyi sınırladığı ve özellikle kiralık konut piyasasında erişilebilirliği düşürdüğü ifade edilmektedir (Özdemir Sarı ve Aksoy Khurami, 2023). Benzer şekilde, enflasyon ve faiz oranlarındaki artışların konut fiyat endeksi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmakta bu nedenle makroekonomik

istikrarsızlıklar konut piyasasında erişilebilirliği azaltıcı etki göstermektedir (Öztürk ve Akça, 2023).

Konut kredisiz faiz oranlarındaki artış, mortgage kredi hacmini ve ipotekli konut satışlarını anlamlı şekilde azaltmaktadır. Özellikle faiz oranlarının yükseldiği dönemlerde, konut kredisine erişim zorlaşmakta ve ipotekli satışlar belirgin biçimde düşmektedir (Güneş ve Apaydın, 2021; Sümer, 2023). Mortgage kredisine erişimin zorlaştığı ekonomik koşullarda, barınma ihtiyacı olan haneler kiralık konut piyasasına yönelmekte, bu da kiralık konut talebini ve kira fiyatlarını artırmaktadır (Canöz ve Kalkavan, 2024).

Reel ücretlerdeki erime de konut erişilebilirliği üzerinde belirleyicidir. Özellikle düşük ve orta gelirli grupların gelirlerinin enflasyon karşısında aynı hızda artmaması, bu grupların konut maliyetlerini karşılayabilme kapasitesini önemli ölçüde azaltmaktadır. Hane halkı gelirin büyük bir kısmının barınma maliyetlerine ayrılması, konut erişilebilirliğini olumsuz etkilemekte ve konut maliyet yükü düşük gelir gruplarında hızla artmaktadır. Bu durum, konutun yalnızca en yüksek gelir grupları için erişilebilir olduğunu, düşük gelirli hanelerin ise ağır bir konut maliyet yüküyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Coskun, 2021; Coskun, 2023). Ayrıca, gelir dağılımındaki bozulma ve reel gelirlerdeki azalma, alt gelir gruplarının konut talebini ve erişimini azaltmakta, bu da konut piyasasında eşitsizliği derinleştirmektedir (Özmen vd., 2019).

Yapısal ve Piyasa Temelli Faktörler

Türkiye’de konut erişilebilirliğini sınırlayan önemli yapısal faktörlerden biri, kiralık konut piyasasında kurumsal aktör eksikliğidir. Avrupa’da büyük ölçekli konut fonları ve profesyonel kiralama şirketleri piyasanın istikrarını artırırken, Türkiye’de piyasa, büyük ölçüde bireysel yatırımcılar tarafından şekillendirilmektedir (Whitehead ve Scanlon, 2007). Türkiye’de konut piyasasının finansallaşması ve devletin sektördeki belirleyici rolü, kurumsal yatırımcıların ve profesyonel kiralama şirketlerinin gelişimini sınırlamıştır. Konut piyasasında kurumsal aktörlerin eksikliği, piyasada istikrarın sağlanamamasına, fiyat dalgalanmalarının artmasına ve şeffaflık sorunlarına neden olmaktadır (Erol, 2019). Avrupa’da kurumsal yatırımcıların ve profesyonel kiralama şirketlerinin varlığı, piyasa istikrarını ve şeffaflığı artırmakta, kira fiyatlarının daha öngörülebilir olmasını sağlamaktadır (Erol, 2019; Yeşilbağ, 2020).

Türkiye’de konut üretiminde karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, uygun arsa teminindeki güçlüklerdir. Özellikle büyük şehirlerde arsa maliyetlerinin yüksekliği ve arsa üretiminin yetersizliği, konut üretim maliyetlerini artırmakta ve erişilebilir konut projelerinin uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Literatürde, kamu destekli konut projelerinde dahi arsa maliyetlerinin satış fiyatları üzerinde belirleyici olduğu ve bu nedenle erişilebilirliğin azaldığı yönünde çalışmalara rastlanmaktadır (Türkmen Cebeci vd., 2025). Yine, planlama sisteminin merkezîyetçi ve hiyerarşik yapısı, stratejik hedeflere ulaşmada yetersiz kalmakta ve piyasa aktörleri için risk ve belirsizliği artırmaktadır. Bu nedenle planlama süreçleri de konut arzını olumsuz yönde etkilemektedir (Alkay ve Watkins, 2023).

Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri, çoğunlukla piyasa odaklı ve katılımcılıktan uzak bir şekilde uygulanmakta, bu da mevcut sosyal eşitsizlikleri derinleştirmekte ve düşük gelirli grupların konuta erişimini zorlaştırmaktadır. TOKİ öncülüğünde yürütülen projeler, sosyal konut üretimini öne çıkarsa da uygulamada finansallaşma ve katılımcı olmayan yaklaşımlar nedeniyle konut piyasasındaki eşitsizlikleri yeniden üretmektedir (Tansel, 2019). Kentsel dönüşüm projeleri, özellikle gecekondü bölgelerinde yaşayan düşük gelirli ve kiracı grupların projelerden dışlanmasına ve yerinden edilmesine neden olmaktadır. Mülkiyet hakkı olmayan kiracılar, yeni konutlardan yararlanamamakta ve toplumsal dışlanma ile mekânsal eşitsizlik artmaktadır (Borsuk, 2023).

Sosyo-Demografik Eğilimler

Sosyo-demografik değişimler, Türkiye’de konut talebini güçlü biçimde şekillendiren başlıca faktörler arasındadır. Özellikle hane halkı büyüklüğünün küçülmesi, tek kişilik hanelerin ve çekirdek ailelerin sayısındaki artış, konut talebini artırmakta ve küçük metrekareli kiralık konutlara olan talebi öne çıkarmaktadır (Caliskan vd., 2024). Bu eğilim, talep kompozisyonunu değiştirerek piyasadaki arz-talep uyumsuzluğunu derinleştirebilmektedir (Özdemir Sarı ve Aksoy Khurami, 2023). Ayrıca, gelir ve eğitim düzeyi gibi faktörler de konut büyüklüğü tercihlerinde belirleyici olmaktadır (Caliskan vd., 2024).

Türkiye’de konut erişilebilirliğini etkileyen sosyo-demografik eğilimleri etkileyen etmenlerin başında üniversitede öğrenim gören gençler gelmektedir. Özellikle üniversite öğrencilerinin yoğun olduğu şehirlerde, kiralık konut piyasasında arz yetersizliği ve yüksek talep, kira fiyatlarını

yukarı çekmektedir. Bu durum, konut piyasasında arz-talep dengesizliğini derinleştirmektedir (Aksoy Khurami ve Özdemir Sarı, 2025). Öğrenciler, esnek ve hızlı hareket eden bir kiracı grubu olarak, talep dalgalanmalarına ve dönemsel şoklara neden olabilmektedir. Pandemi gibi olağanüstü durumlarda dahi, öğrencilerin piyasadan çekilmesi veya geri dönmesinin, kira fiyatlarında ani değişimlere yol açtığı görülmektedir (Żróbek-Róžańska, 2022).

İç göç ve kentleşme ise Türkiye konut piyasasının uzun süredir en etkili dinamiği olarak görülmektedir. Özellikle ekonomik fırsatlar nedeniyle büyükşehirlerle yönelen göç, kiralık konut talebinde yapısal baskıya yol açmakta; düşük gelirli göçmen haneler erişilebilir konuta erişmekte en dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Özellikle son yıllarda iç göç ve dış göçlerle birlikte, büyük şehirlerde kiralık konut piyasasında yapısal baskı oluşmakta; bu da özellikle düşük gelirli grupların barınma olanaklarını daha da kısıtlamaktadır (te Lintelo vd., 2025). Türkiye’de konut piyasasının ağırlıklı olarak özel mülkiyete dayalı olması ve sosyal konut stokunun sınırlı olması düşük gelirli göçmenler yüksek kira artışlarından ve ayrımcı uygulamalardan daha fazla etkilenmektedir (Kurfalı ve Özçürümez, 2023).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de konut erişilebilirliği giderek derinleşen çok boyutlu bir yapısal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma boyunca ortaya konulduğu üzere, erişilebilirlik krizinin temel nedeni yalnızca konut fiyatlarındaki artış değil; aynı zamanda gelir dağılımındaki bozulma, makroekonomik istikrarsızlık, arsa üretimindeki yetersizlik, planlama süreçlerindeki verimsizlik ve kiralık konut piyasasının kurumsallaşmamış yapısıdır. 2020 sonrası dönemde konut fiyatlarının TÜFE ve döviz kuru artışlarını belirgin biçimde aşması, fiyat dinamiklerinin klasik makroekonomik göstergelerle açıklanamayacak ölçüde içsel piyasa baskılarına ve yatırım motivasyonlarına bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, Türkiye’de kalıcı bir erişilebilirlik açığının oluştuğunu ve bu açığın kısa vadeli müdahalelerle giderilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, konut maliyetleri ile gelir artışları arasındaki makasın özellikle 2021-2023 döneminde dramatik biçimde açıldığını, bu nedenle hane halklarının konuta erişiminin fiyat ve finansman kanalı üzerinden eşzamanlı baskı altında kaldığını göstermektedir. Kredi

faizlerindeki oynaklık, reel gelirlerdeki zayıf seyir ve yüksek yaşam maliyetleri, düşük ve orta gelir gruplarının barınma güvencesini ciddi biçimde zayıflatmaktadır. Kiralık konut piyasasında kurumsal aktörlerin yokluğu, piyasayı kırılgan, spekülative ve kısa dönemli dalgalanmalara açık hâle getirmekte; küçük yatırımcı ağırlığı kira fiyatlarının öngörülebilirliğini azaltmakta ve arzın niteliksel olarak sınırlı kalmasına yol açmaktadır.

Türkiye’de arsa sunumundaki yetersizlik de konut maliyetlerinin yapısal olarak yüksek seyretmesinin temel nedenleri arasındadır. Arsa maliyetlerinin kamu destekli projelerde dahi belirleyici olması, erişilebilir konut üretiminin ekonomik fizibilitesini zayıflatmakta ve düşük gelirli haneler için konut seçeneklerinin daralmasına yol açmaktadır. Bu durum, planlama sisteminin çok katmanlı ve merkeziyetçi işleyişiyle birleşerek konut arzının zamanında ve yeterli düzeyde artmasını engellemektedir.

Bu çerçevede, Türkiye’de konut erişilebilirliğini artırmak için politika yaklaşımlarının bütüncül bir dönüşüme ihtiyaç duyduğu açıktır. Sadece geniş ölçekli sübvansiyonlara dayalı geleneksel politika araçları, erişilebilirlik sorununu çözmede yetersiz kalmaktadır. Uluslararası deneyimler, mikro-teşvikler, kurumsal kiralık konut modelleri, veri temelli izleme mekanizmaları ve hedefli sosyal konut politikalarının çok daha etkili sonuçlar ürettiğini göstermektedir. Türkiye’nin de bu doğrultuda, konut piyasasının kırılganlıklarını azaltacak ve gelir gruplarına göre farklılaşmış ihtiyaçlara yanıt verecek esnek politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de konut erişilebilirliği krizi geçici bir dalgalanmanın değil; makroekonomik, yapısal ve sosyo-demografik faktörlerin uzun vadeli bir bileşiminin ürünüdür. Bu nedenle, erişilebilirliği artırmaya yönelik stratejilerin, piyasanın finansallaşma dinamiklerini, gelir eşitsizliğini, arsa arzı kısıtlarını ve kiralık konut sisteminin kurumsal zayıflıklarını eşzamanlı olarak dikkate alan çok katmanlı bir politika mimarisi ile yeniden tasarlanması gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, hem kısa vadede barınma maliyetlerinin yarattığı baskıyı azaltacak hem de orta ve uzun vadede Türkiye konut piyasasında sürdürülebilir ve adil bir erişilebilirlik çerçevesinin oluşmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Aalbers, M. B., Rolnik, R., & Krijnen, M. (2020). The financialization of housing in capitalism's peripheries. *Housing Policy Debate*, 30(4), 481-485.
- Aksoy, E. S. M. A. (2017). *Housing affordability of different income groups in Turkey: Regional comparison* (Master's thesis, Middle East Technical University (Turkey)).
- Aksoy Khurami, E., & Özdemir Sarı, Ö. B. (2025). The experience of students in the Turkish private rented sector during the Covid-19 pandemic. *Journal of Housing and the Built Environment*, 40(2), 655-674.
- Alkay, E., & Övenç, G. (2019). Farklı gelir gruplarının konut satın alabilirliğinde bölgesel farklılıkların incelenmesi. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7(1), 260-285.
- Alkay, E., & Watkins, C. (2023). Effectiveness of the new planning system in transforming housing markets in Turkey. *Town Planning Review*, 94(4), 363-384.
- Amar, J. H. N., & Armitage, L. A. (2025). Understanding barriers and pathways for the sustainable implementation of affordable housing in Australia: The case of the national rental affordability scheme (NRAS). *Buildings*, 15(3), 454.
- Bramley, G. (1994). An affordability crisis in British housing: Dimensions, causes and policy impact. *Housing Studies*, 9(1), 103-124.
- Brooks, M. M. (2023). Persistent disparities in affordable rental housing among America's ethnoracial groups. *Social Science Research*, 113, 102828.
- Borsuk, I. (2023). Gendered dispossession and women's changing poverty by slum/squatter redevelopment projects: A case study from Turkey. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 55(5), 1190-1206.
- Cai, Z. (2017). Analyzing measurements of housing affordability (Doctoral dissertation).
- Caliskan, B., Özkan Yazar, H. A., & Keskin, A. (2024). Understanding sociodemographic characteristics shaping the choice of large homes: lessons from Turkish metropolises. *International Journal of Housing Markets and Analysis*.
- Can, A. (2022). Housing and urbanization policies of Istanbul, Turkey from central to the local. *Urban Research & Practice*, 15(3), 454-463.
- Canöz, İ., & Kalkavan, H. (2024). Forecasting the dynamics of the Istanbul real estate market with the Bayesian time-varying VAR model regarding housing affordability. *Habitat International*, 148, 103055.
- Cavicchia, R., & Peverini, M. (2022). Housing affordability and the city. Disentangling the urban and spatial dimensions of housing affordability in Europe. In *ENHR 2021 conference proceedings* (pp. 440-457).
- Coskun, Y. (2021). Measuring homeownership affordability in emergent market context: an exploratory analysis for Turkey. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 14(3), 446-480.
- Coskun, Y. (2023). Housing affordability crisis and vulnerable social groups in Turkey. *Open House International*, 48(2), 258-284.
- Çelik, Ö. (2024). Cracking the housing crisis: financialization, the state, struggles, and rights. *Housing studies*, 39(6), 1385-1394.
- Dewilde, C., & De Decker, P. (2016). Changing inequalities in housing outcomes across Western Europe. *Housing, Theory and society*, 33(2), 121-161.
- Domurath, I., & Gil, D. (2024). Re-Imagining Housing Provision from Markets to Welfare. *German Law Journal*, 25(9), 1525-1544.
- Dreier, P. (2000). Labor's love lost? rebuilding unions' involvement in federal housing policy. *Housing Policy Debate*, 11(2), 327-392.

- Erol, I. (2019). New geographies of residential capitalism: Financialization of the Turkish housing market since the early 2000s. *International Journal of Urban and Regional Research*, 43(4), 724-740.
- Eurostat. (2024, June). *Housing cost overburden rate*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Housing_cost_overburden_rate
- Galster, G., & Lee, K. O. (2021). Housing affordability: A framing, synthesis of research and policy, and future directions. *International Journal of Urban Sciences*, 25(sup1), 7-58.
- Gabriel, M. B., Jacobs, K., Arthurson, K., Burke, T., & Yates, J. (2005). Conceptualising and measuring the housing affordability problem.
- Genesove, D. (2003). The nominal rigidity of apartment rents. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 844-853.
- Güneş, T., & Apaydın, A. (2021). Mortgage volume and macroeconomic factors: Evidence from Turkey. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(4), 1504-1520.
- Gür, M., & Dostoğlu, N. (2011). Affordable housing in Turkey: user satisfaction in TOKI houses. *Open House International*, 36(3), 49-61.
- Hancock, K. E. (1993). 'Can pay? Won't pay?' or Economic Principles of 'Affordability'. *Urban studies*, 30(1), 127-145.
- Haffner, M., & Heylen, K. (2011). User costs and housing expenses. Towards a more comprehensive approach to affordability. *Housing studies*, 26(04), 593-614.
- Haffner, M. E., & Hulse, K. (2021). A fresh look at contemporary perspectives on urban housing affordability. *International Journal of Urban Sciences*, 25(sup1), 59-79.
- Hulchanski, J. D. (1995). The concept of housing affordability: Six contemporary uses of the housing expenditure-to-income ratio. *Housing studies*, 10(4), 471-491.
- Kurfalı, M. A., & Özçürümez, S. (2023). Residing without settling: Housing market and tactics of Syrian forced migrants in Turkey. *Population, Space and Place*, 29(8), e2700.
- Lee, Y., Kemp, P. A., & Reina, V. J. (2022). Drivers of housing (un) affordability in the advanced economies: A review and new evidence. *Housing Studies*, 37(10), 1739-1752.
- Lima, V. (2020). The financialization of rental housing: Evictions and rent regulation. *Cities*, 105, 102787.
- Muddasir, M., & Dondaş, U. (2023). A 10-year analysis of housing prices and the influence of economic factors in Turkey. *Financial Internet Quarterly*, 19(3), 100-112.
- Nwuba, C. C., & Kalu, I. U. (2018). Measuring housing affordability: The two approaches. *ATBU Journal of Environmental Technology*, 11(1), 127-143.
- OECD. (2025, December, 1). OECD Data Explorer. [https://data-explorer.oecd.org/vis?fs\[0\]=Topic%2C1%7CSociety%23SOC%23%7CInequality%23SOC_INE%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=2&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_WISE_IDD%40DF_IDD&df\[ag\]=OECD.WISE.INE&df\[vs\]=1.0&pd=2010%2C&dq=.A.INC_DISP_GINI...T.METH2012.D_CUR.&to\[TIME_PERIOD\]=false](https://data-explorer.oecd.org/vis?fs[0]=Topic%2C1%7CSociety%23SOC%23%7CInequality%23SOC_INE%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=2&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_WISE_IDD%40DF_IDD&df[ag]=OECD.WISE.INE&df[vs]=1.0&pd=2010%2C&dq=.A.INC_DISP_GINI...T.METH2012.D_CUR.&to[TIME_PERIOD]=false)
- Odemakin, M. (2025). Assessing the Effectiveness and policy gaps of Turkish Government Policies in Facilitating Affordable Housing. *Urban Governance*.
- Özdemir Sarı, Ö. B., & Aksoy Khurami, E. (2023). Housing affordability trends and challenges in the Turkish case. *Journal of Housing and the Built Environment*, 38(1), 305-324.
- Özdemir Sarı, Ö. B., Özdemir, S. S., & Uzun, N. (2019). Evaluation of the Issues and Challenges in Turkey's Urban Planning System. *Urban and Regional Planning in Turkey*, 281-287.
- Özmen, M. U., Kalafatçılar, M. K., & Yılmaz, E. (2019). The impact of income distribution on house prices. *Central Bank Review*, 19(2), 45-58.
- Öztürk, T. Y., & Akça, M. (2023). The Effect of Selected Macroeconomic Variables on The Housing Price Index in Turkey. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 802-813.

- Potts, D. (2023). Public action for housing: Reflections on trends in global housing unaffordability in large cities. *Transformation: Critical Perspectives on Southern Africa*, 112(1), 9-34.
- Sarioglu-Erdogdu, G. P. (2014). Housing development and policy change: what has changed in Turkey in the last decade in the owner-occupied and rented sectors?. *Journal of Housing and the Built Environment*, 29(1), 155-175.
- Shi, S., Yang, Z., Tripe, D., & Zhang, H. (2015). Uncertainty and new apartment price setting: A real options approach. *Pacific-Basin Finance Journal*, 35, 574-591.
- Stone, M. E. (1993). *Shelter Poverty: New Ideas on Housing Affordability*. Philadelphia: Temple University Press.
- Stone, M. E. (2006). A housing affordability standard for the UK. *Housing Studies*, 21(4), 453-476.
- Sully, A., Aitken, Z., Bailie, J., & Bishop, G. M. (2025). Trends in disability-related inequalities in housing affordability in Australia, 2003 to 2022. *Health & Place*, 95, 103523.
- Sümer, L. (2023). An alternative interest-free home financing model. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 16(2), 408-425.
- Tansel, C. B. (2019). Reproducing authoritarian neoliberalism in Turkey: Urban governance and state restructuring in the shadow of executive centralization. *Globalizations*, 16(3), 320-335.
- te Lintelo, D. J., Yıldız, A., Gürel, M. Ö., Siviş, S., Çün, P., Khan, S., & Mull, R. (2025). Protracted displacement and housing systems in intermediary cities: the case of Syrians in Torbalı, Türkiye. *International Journal of Housing Policy*, 25(2), 279-303.
- TÜİK. (2025, Aralık 1). Hanehalkı Tüketim Harcaması, 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2024-53957>
- Türel, A., & Koç, H. (2015). Housing production under less-regulated market conditions in Turkey. *Journal of Housing and the Built Environment*, 30(1), 53-68.
- Turkmen Cebeci, G., Aysal, O., & Markoc, I. (2025). Beyond reach: affordability challenges in state-led housing for lower-middle-income groups in Istanbul. *International Journal of Housing Markets and Analysis*.
- Uzun, N. (2022). Housing Policies in Turkey: Paving the Way for Urban Transformation. In *Housing in Turkey* (pp. 30-47). Routledge.
- Wetzstein, S. (2017). The global urban housing affordability crisis. *Urban studies*, 54(14), 3159-3177.
- Wilcox, S. (1999). *The vexed question of affordability*. Scottish Homes.
- Whitehead, C., & Scanlon, K. J. (2007). *Social housing in Europe*. London School of Economics and Political Science.
- Yeşilbağ, M. (2020). The state-orchestrated financialization of housing in Turkey. *Housing Policy Debate*, 30(4), 533-558.
- Yıldırım, M. O. (2023). Housing affordability in Turkey: How big is it and who are the most vulnerable?. In *Citizen-centered public policy making in Turkey* (pp. 331-347). Cham: Springer International Publishing.
- Żróbek-Róžańska, A. (2022). Stay or leave the city? Students and rented accommodation during COVID-19 pandemic. *Cities*, 128, 103788.

DİJİTAL GÖÇEBELİK EKOSİSTEMİ: BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ ÖRNEĞİ

Kezban ÖZÇELİK KAYNAK**, Barış ÖZTUNA ***

GİRİŞ

Küreselleşme ve dijitalleşmenin hız kazanması, çalışma biçimlerini köklü biçimde dönüştürmekte ve dijital göçebeliği giderek daha fazla tartışılan bir çalışma modeli hâline getirmektedir. Dijital göçebelik, bireylerin fiziksel olarak işyerinde bulunmadan, dünyanın farklı bölgelerinden profesyonel faaliyetlerini sürdürebilmelerine olanak sağlayan bir yapıyı ifade etmektedir. Bu model, çalışanlara hem coğrafi hem de kültürel hareketlilik sunmakta ve yaşam biçimi tercihlerini yeniden şekillendirmektedir.

Son yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), güçlü dijital altyapısı, yaşam kalitesi ve esnek düzenlemeleri sayesinde dijital göçebeler için dikkat çekici bir destinasyon hâline gelmiştir. Özellikle Abu Dabi ve Dubai, yenilikçi vize uygulamaları ve teknoloji odaklı şehir planlaması ile uzaktan çalışan profesyonelleri kendine çekmektedir. BAE'nin dijital ekonomi stratejisinin önemli araçlarından biri olan "Remote Work Visa" programı da ülkenin bu alandaki konumunu güçlendirmektedir. Dijital göçebelerin bölgede artması, sosyo-kültürel etkileşimleri ve ekonomik dinamikleri yeniden şekillendirmektedir. Bu çalışma, dijital göçebelik kavramını ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki uygulamaları literatür taramasına dayalı olarak incelemektedir.

Dijital Göçebelik: Kavram, Yaşam Tarzı ve Kimlik

Teknolojik ilerlemeler tarih boyunca toplumsal yapıyı, üretim ilişkilerini ve çalışma biçimlerini dönüştüren temel bir unsur olmuştur. Günümüzde dijitalleşmenin ulaştığı boyut, özellikle uzaktan çalışma uygulamalarını yaygınlaştırmış ve "dijital göçebelik" olarak adlandırılan yeni bir çalışma ve yaşam biçiminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

** Doç. Dr. İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İzmir, kezban.kaynak@bakircay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1487-6033

*** Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çankırı, barisoztuna@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7298-4641

(Özsoy ve Şıvgın, 2024: 106). Dijital göçebeler, çalışma faaliyetlerini tamamen çevrimiçi platformlar üzerinden sürdüren, belirli bir mekâna bağlı kalmadan hareket eden ve iş, eğlence ile seyahat arasındaki sınırların giderek belirsizleştiği bir yaşam tarzını benimseyen bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu yaşam biçimi, profesyonel faaliyetlerin yalnızca ekonomik bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda kişisel gelişim ve özgürlük arayışının bir parçası olarak görüldüğü bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Dijital göçebeler için çalışma, geleneksel iş kavramından farklı olarak içsel motivasyonun, kişisel tatminin ve mekânsal özgürlüğün birleştiği bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle iş, boş zaman etkinlikleriyle benzer bir değer kazanmakta; bireyler, çalışmayı yaşamlarının diğer alanlarıyla uyumlu ve keyif verici bir unsur hâline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, dijital göçebeliği profesyonel, kültürel ve kişisel özgürlüğün bir arada deneyimlendiği özgün bir yaşam tarzı olarak ortaya koymaktadır (Reichenberger, 2017: 364). Ancak her uzaktan çalışan ya da serbest meslek sahibi birey, fiilen dijital göçebe kategorisine girmemektedir; çünkü dijital göçebelik yalnızca çalışma düzeni değil, belirli bir yaşam tarzı ve mobilite stratejisi ile bütünleşmektedir (Bozdoğanoglu, 2024: 115). Dijital göçebelik çalışmalarında dört temel unsur öne çıkmaktadır: dijital teknolojilerle yürütülen iş, geçici ve hareketli çalışma düzeni, mekânsal göçebelik ve küresel seyahat pratikleri. Bu unsurların kesişimi, dijital göçebeliğin özgün karakterini ortaya koymaktadır (Nash, 2018: 207).

Dijital göçebelik olgusunun ortaya çıkışı, gündelik yaşamda hareketliliğin artması, dijital teknolojilerin her yerde mevcut hâle gelmesi ve esnek fakat çoğu zaman güvencesiz istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda “dijital göçebe” kavramı, dijital teknolojiler ve çevrimiçi platformlar aracılığıyla dünyanın herhangi bir noktasından işlerini yürüten mobil profesyonelleri ifade ederken; “dijital göçebelik” ise bu son derece hareketli ve mekândan bağımsız profesyoneller tarafından inşa edilen özgün yaşam tarzını tanımlamaktadır. Dolayısıyla dijital göçebelik, yalnızca uzaktan çalışmanın teknik bir biçimi değil, mobiliteye dayalı belirli bir yaşam projesi ve kimlik kurgusunu da içeren çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Mobil çalışma, serbest çalışma ya da teknoloji destekli seyahat pratikleri dijital göçebelikle benzer özellikler taşısa da teknoloji donanımlı gezginlerin yoğun dijital araç kullanımına dayalı seyahatleri veya klasik serbest çalışıcılık biçimleri dijital göçebeliğin

bütününü karşılamamaktadır. Bu tür karşılaştırmalı analizler, dijital göçebeliğin kurucu özelliklerinin ve sınırlarının daha berrak biçimde çizilmesine katkı sunmaktadır (Hannonen, 2020).

Dijital göçebelerin yaşam tarzı, yüksek düzeyde mekânsal hareketlilik ve kültürel temas üzerine kuruludur. Taşınabilir bilgi işlem teknolojileri ve yaygın, çoğu zaman yüksek hızlı internet erişimi, bireylerin farklı ülkelerden ve şehirlerden çalışabilmesini mümkün kılmaktadır (Mancinelli, 2020: 417). Bu sayede dijital göçebeler, profesyonel faaliyetlerini sürdürürken aynı zamanda yeni kültürlerle tanışma, farklı dilleri öğrenme ve çeşitli coğrafi deneyimler yaşama fırsatı elde etmektedir. Turistlere benzer biçimde bulundukları yerlerin sosyal ve kültürel olanaklarından yararlanmakta, ancak bunu klasik tatil mantığının ötesinde, uzun dönemli ve çalışma odaklı bir ikamet biçimiyle birleştirmektedirler. Sabit bir ofise veya tek bir kente bağlı olmamaları hem kişisel hem de mesleki yaşamlarını farklı yerlerde yeniden kurabilmelerine olanak tanımaktadır (Thompson, 2021). Bu durum, iş–yaşam dengesi tartışmalarına da yeni bir boyut kazandırmakta; geleneksel “9–5” mesai düzeninden uzaklaşan bireylerin, iş ve boş zamanı daha esnek, yer yer iç içe geçmiş bir bütün olarak yeniden tanımladıklarını göstermektedir. Bu dönüşüm sonucunda iş–yaşam dengesi anlayışı, iş ile eğlence arasındaki ilişkinin de yeniden tanımlandığı daha geniş bir çerçeveye yayılmaktadır. Değişen bu perspektif, çalışmayı giderek mesleki zorunluluklardan ziyade bireylerin boş zaman tercihleriyle uyumlu mekânlar seçmesine olanak tanıyan bir yaşam tarzının parçası hâline getirmektedir (Hensellek ve Puchala, 2021).

Dijital göçebe kimliğinin inşa süreci, yalnızca fiziksel hareketliliğe değil, aynı zamanda dijital teknolojiler ve sosyal ağlarla kurulan çok ölçekli bağlantılara da dayanmaktadır. Dijital göçebeler; farklı ülkeler arasında sık seyahat etme, ortak çalışma alanlarını kullanma, küresel serbest çalışma platformlarına bağlanma ve uluslararası mobilitayı mümkün kılan hukukî ve bürokratik bilgiye sahip olma gibi pratikler üzerinden kendilerine özgü bir kimlik performansı sergilemektedir (Prester, 2023: 455). Özellikle 2010’lu yıllarda popüler kültürde ortaya çıkan dijital göçebe imgesi, çoğu zaman tropik bir sahilde dizüstü bilgisayarıyla çalışan, kurumsal gündelik rutinden kaçan genç bir profesyonel figürü etrafında kurgulanmıştır. Ancak bu idealize edilmiş temsil, dijital göçebeliğin gerçekliğini kısmen yansıtmaktadır. Pratikte

dijital göçebeler, yeniden tasarlanmış ortak çalışma alanlarına gitmekte, bulundukları ülkelerin vergi mevzuatı, vize rejimleri ve çalışma izinlerine dair bilgi edinmek zorunda kalmakta ve hem devletlerin hem de şirketlerin bürokratik süreçleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu nedenle “dünya vatandaşı” olarak sunulan dijital göçebe figürü, ulus devletlerin müdahalesinden bütünüyle azade değildir; aksine, ulusal ve ulusötesi düzenlemelerle sürekli etkileşim hâlinindedir (Cook, 2022). Bu durum, dijital göçebeliliğin yalnızca özgürlük ve esneklik değil, aynı zamanda belirsizlik, düzenleme ve uyum süreçlerini de içeren çelişkili bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Dijital göçebe olmayı hedefleyen bireyler için bu yaşam tarzı çoğu zaman idealize edilmiş bir hedef olarak konumlanmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan seyahat odaklı içerikler, “her yerden çalışabilme” söylemi ve esnek yaşam anlatıları, birçok kişinin dijital göçebeliliği cazip bir alternatif olarak görmesine yol açmaktadır. Ancak sürekli hareket hâlinde kalmak ve bu hareketliliği uzun vadede sürdürmek her zaman kolay olmamaktadır. Zamanla bazı dijital göçebeler, sürekli seyahat ederken çalışmanın aslında düşündüklerinden daha yoğun bir emek gerektirdiğini fark etmektedir. Kaynak yetersizliği, gelir dalgalanmaları, vize süreleri, barınma maliyetleri ya da ailevi sorumluluklar gibi etkenler, kimi bireyleri daha yavaş seyahat etmeye, belirli bir bölgeye yerleşmeye veya yeniden “daha geleneksel” bir yerleşik yaşama yönlendirebilmektedir. Bunun yanında, fosil yakıtlara dayalı yoğun hava trafiğinin çevresel etkilerine dair farkındalığın artması, dijital göçebe yaşamının sürdürülebilirliği konusunda etik tartışmaları da gündeme getirmektedir. Bu çerçevede dijital göçebeliliğin, bireyin tüm yaşamı boyunca sürdüreceği kalıcı bir dönüşümden ziyade, belirli bir dönemde deneyimlenen, kısmen eğlence ve özgürlük odaklı geçici bir aşama olup olmadığı sorgulanmaktadır (Bonneau ve Aroles, 2021).

Dijital göçebe yaşam tarzının temel bileşenlerinden biri de dijital medya ve iletişim teknolojilerine duyulan yüksek bağımlılıktır. Geleneksel örgütlenme biçimleri ve hiyerarşik organizasyon yapıları içinde yer almak istemeyen birçok dijital göçebe, bağımsız çalışma düzenlerini sürdürürken daha düşük yaşam maliyetine sahip yaşam alanlarını tercih etmekte, minimalizm ve konumdan bağımsız kaynak paylaşımı gibi pratiklerle hayatlarını sadeleştirmeye çalışmaktadır. İnternet altyapısının gelişmesi, bulut tabanlı çalışma araçlarının yaygınlaşması ve çevrim içi iletişim

uygulamalarının ucuzlaması, bu yaşam tarzının örgütlenmesini mümkün kılmaktadır (Ehn ve ark., 2022: 1). Video konferans ve anlık mesajlaşma uygulamaları, bireylerin farklı ülkelerde bulunmalarına rağmen aileleri ve arkadaşlarıyla eş zamanlı iletişim kurabilmelerine imkân tanımakta; böylece coğrafi uzaklık hissi kısmen azaltılmakta ve “evde hissetme” duygusu mekândan bağımsız olarak yeniden üretilmektedir.

Bu noktada “ev” kavramı, dijital göçebeler için yeniden tanımlanmaktadır. Araştırmalar, dijital göçebelerin büyük bir kısmı için evin tek bir coğrafi yerle özdeşleştirilmediğini, aksine duygusal bağların kurulabildiği, anlam yüklenen nesnelerin ve kişiler arası ilişkilerin sürdürülebildiği her ortamın “ev” olarak deneyimlenebildiğini göstermektedir. Yüksek hızlı ve istikrarlı internet bağlantısı, bu deneyimi destekleyen kritik bir altyapı unsuru olarak öne çıkmakta; hem kriz anlarında memleketeye dönüş imkânını açık tutan sembolik bir güvence, hem de sosyal bağların kopmamasını sağlayan bir kanal işlevi görmektedir. Dijital göçebeler için arzu edilen “yuva” çoğu zaman belirli bir ülke veya kentten ziyade, benzer düşünce yapısına sahip kişilerle etkileşime girebildikleri, sosyal olarak kabul gördükleri ve topluluk hissi kurabildikleri yerlerle özdeşleşmektedir. Dolayısıyla “ev”, coğrafi sabitliğe değil, sosyal ilişkiler ve duygusal rahatlıkla örülen bir atmosfere işaret etmektedir (de Loryn, 2022: 115–116).

Dijital Göçebelik: Küresel Politikalar ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin Altyapısı

Dijital göçebelik, bireylerin mesleki faaliyetlerini, öğrenim süreçlerini veya yaratıcı üretimlerini internet teknolojilerinin sunduğu olanaklarla mekândan bağımsız biçimde sürdürmelerine dayanan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaşam ve çalışma biçimi, yalnızca bireysel tercihlerle değil, aynı zamanda küresel ölçekte meydana gelen iki temel eğilimle ilişkilidir: mobilite ve dijitalleşme. İlk dönem dijital göçebeler genellikle büyük metropollerde, güçlü kabloless ağ altyapılarının bulunduğu kent merkezlerinde konumlanırken, günümüzde uydu iletişimi ve mobil bağlantı teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde kırsal bölgelerde, çöl coğrafyalarında veya sıradan yerleşimlerde dahi dijital göçebelik pratikleri sürdürülebilmektedir. Bu açıdan dijital göçebe olmanın temel şartı, fiziksel hareketlilikten ziyade sürekli bir çevrimiçi “bağlılık” durumudur (KuzhelevaSagan ve Nosova, 2016: 131).

Dijital göçebeliğin küresel düzeyde yükselişi, özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında ülkelerin politika çerçevelerini yeniden şekillendirmesine yol açmıştır. Birçok ülke, kaybedilen turizm gelirlerini telafi etmek ve uzaktan çalışan küresel yetenekleri çekmek amacıyla dijital göçebe vizeleri, uzaktan çalışma izinleri veya konumdan bağımsız oturma izinleri uygulamaya başlamıştır. Dijital göçebe destinasyonlarında görülen bu politika dönüşümleri; yapısal inovasyon, kurumsal düzenlemeler ve süreç bazlı yeniliklerden oluşan bütüncül bir strateji çerçevesinde değerlendirilmektedir. Literatüre göre dijital göçebeliği hedefleyen ülkelerin iki temel stratejiye yöneldiği görülmektedir: dijital göçebe vizeleri ve avantajlı vergi politikaları (Zhou ve ark., 2024).

2023 yılı itibarıyla 51 ülke/bölge, uzaktan çalışma vizesi, göçebe vizesi veya geçici oturma izni gibi farklı başlıklar altında dijital göçebe statüsünü tanıyan uygulamalar geliştirmiştir. Avrupa ve Güney Amerika bu vizeleri en yaygın şekilde sunan bölgeler olurken, Güneydoğu Asya ve Afrika'da da bu alana yönelik artan bir eğilim gözlenmektedir. Bazı ülkeler yalnızca tek başına çalışan bireyleri kabul ederken, bazıları başvuranların ailelerini de getirmesine olanak sağlamakta; ancak hemen hepsinde belirli bir gelir eşiği, temiz sabıka kaydı ve sağlık sigortası zorunluluğu bulunmaktadır. Bu gelir eşiğinin yüksek tutulması ve kabul edilen ülkelerin profili, dijital göçebe vize rejimlerinin küresel kuzey-küresel güney ayrımını yeniden ürettiği yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmektedir (Zhou ve ark., 2024).

Ortadoğu'da dijital altyapı bakımından öne çıkan Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), yüksek hızlı internet erişimi, güçlü bulut bilişim hizmetleri, gelişmiş siber güvenlik kapasitesi ve dünyanın farklı bölgelerinden gelen profesyonelleri destekleyen teknoloji merkezleriyle dijital göçebeler için önemli bir çekim alanı hâline gelmiştir (Bozzi, 2024). Abu Dhabi Global Market, Dubai Internet City ve benzeri teknoloji kümelenmeleri, yalnızca uluslararası firmaları değil, serbest çalışan profesyonelleri ve küresel bağımsız çalışan topluluklarını da ülkeye çekmekte ve BAE'nin dijital ekonomiye geçiş stratejisinin temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır (Zhou ve ark., 2024). BAE, dijital göçebeliği destekleyici politikaları en erken benimseyen ülkeler arasında yer almaktadır. Ülkenin dijital ekonomi vizyonu kapsamında oluşturulan gelişmiş dijital altyapı, yenilikçi göçmenlik politikaları ve teknoloji odaklı şehir planlaması, dijital göçebeler için sürdürülebilir bir yaşam ve çalışma

ortamı sağlamayı hedeflemektedir (Ji ve ark., 2024). Bu yaklaşım, BAE'nin yalnızca turistik bir destinasyon değil, aynı zamanda bilgi ekonomisine dayalı küresel rekabet stratejisinin bir uzantısı olduğunu göstermektedir (Zhou ve ark., 2024).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, BAE'nin dijital altyapı yatırımlarını ve politika uygulamalarını birbirini destekleyen bir yapıda yürütmesi, ülkeyi dijital göçebeler için Orta Doğu'daki en önemli merkezlerden biri hâline getirmektedir. Gelişmiş iletişim teknolojileri, çeşitlenen vize rejimleri ve dijital ekonomiye yönelik stratejik yatırımlar; hem bireylerin mekândan bağımsız çalışma taleplerine yanıt vermekte hem de ülkenin ekonomik çeşitlenme hedeflerini güçlendirmektedir (Bozzi, 2024; Ji ve ark., 2024).

Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dijital Göçebe Stratejisi

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), küresel dijital ekonomi içerisindeki konumunu güçlendirme hedefi doğrultusunda, uzaktan çalışan profesyoneller ve girişimciler için kapsamlı bir dijital göçebe stratejisi geliştirmiştir. Mart 2021'de uygulamaya konulan dijital göçebe vizesi programı, yabancı uyruklu bireylerin bir yıl süreyle (yenilenebilir) ülkede yaşamalarına ve BAE dışındaki şirketlere bağlı olarak çalışmalarına olanak tanıyan geçici bir ikamet modeli sunmaktadır. Program; uzaktan çalışan şirket çalışanları, serbest çalışanlar ve işletme sahipleri dâhil olmak üzere geniş bir kitleyi kapsamaktadır. Başvuru koşulları arasında 18 yaşını doldurmuş olmak, geçerli sağlık sigortasına sahip olmak, aylık en az 5.000 ABD doları gelir elde ettiğini banka ekstreleri, maaş bordroları veya vergi kayıtlarıyla kanıtlamak yer almaktadır. Vize bir yıl süreyle geçerli olup, süresi dolduğunda tekrar başvuru yoluyla yenilenebilmektedir (Krauss, 2024).

Bu vize uygulaması, bireylerin kendi sponsorları olarak BAE'ye giriş yapmasına olanak tanımakta ve esnek yaşam tarzına sahip profesyonellere ülkedeki gelişmiş kamu hizmetleri ile modern telekomünikasyon altyapısından yararlanma fırsatı sunmaktadır. Remote Work Visa programı, iş-yaşam dengesini güçlendirmeyi, üretkenliği artırmayı ve özellikle Abu Dabi'deki çalışma ortamını iyileştirmeyi hedefleyen stratejik bir araç olarak konumlanmaktadır. Program, aynı zamanda dijital becerilerin gelişmesine katkı sağlayarak esnek çalışma ekonomisine uyum sürecini desteklemektedir. Bireylerin ülke dışında bir şirkete bağlı olarak çalışırken BAE'de ikamet edebilmesine imkân tanımaktadır. Böylece

BAE, geleneksel göçmen emeğine dayalı işgücü modelinden bilgi ekonomisi odaklı küresel yetenek çekme stratejisine geçişi somutlaştırmaktadır (Abu Dhabi Government, 2023).

Vize düzenlemeleri bağlamında BAE, uzaktan çalışan profesyonelleri hedefleyen yenilikçi bir çerçeve sunmaktadır. Vizenin yerel istihdam şartı gerektirmemesi, serbest çalışanlar ve uluslararası şirketler için çalışan bireyler açısından önemli bir avantaj oluşturmaktadır. Başvuru süreçleri değişkenlik göstermekle birlikte, birçok BAE vize kategorisinde olduğu gibi iki ila dört hafta arasında sonuçlanabilmektedir (Kulariya, 2025).

BAE dışındaki şirketlere bağlı olarak çalışan yabancı profesyoneller için Dubai'nin Sanal Çalışma (Uzaktan Çalışma) Vizesi, yerel sponsorluk gerektirmeyen bir yıllık yenilenebilir ikamet izni sağlamaktadır. 2025 VisaGuide Dijital Göçebe Vize Endeksi'nde dünya genelinde ikinci sıraya yerleşen BAE, bu konumunu güçlü dijital altyapısı, yüksek yaşam kalitesi ve geleceğe dönük iş gücü stratejileriyle desteklemekte; böylece dijital göçebeler için küresel ölçekte en rekabetçi destinasyonlardan biri olarak değerlendirilmektedir (The Economic Times, 2025). Ülke, Mart 2021'de yenilenebilir dijital göçebe vizesini hayata geçiren ilk ülkelerden biri olmuş; Abu Dabi'nin Sanal Çalışma Programı ve Dubai'nin Uzaktan Çalışma Vizesi, ülkenin küresel konumunu daha da güçlendirmiştir. Nitekim Dubai'nin uzaktan çalışma alanında dünya sıralamasında birinci, Abu Dabi'nin dördüncü sırada yer alması BAE'nin uluslararası rekabet gücünü yansıtmaktadır (Menon, 2025).

BAE'nin dijital göçebeler açısından cazibesini artıran unsurlar arasında ultra hızlı internet altyapısı, çok kültürlü gurbetçi topluluğu, gelişmiş sağlık hizmetleri, sıfır gelir vergisi politikası ve yüksek güvenlik standardı yer almaktadır. 2025 raporlarına göre ülkeyi tercih eden dijital göçebeler arasında bağımsız girişimcilerden teknoloji profesyonellerine, uzaktan çalışan yöneticilerden yaratıcı sektör çalışanlarına kadar geniş bir grup bulunmaktadır. Özellikle Rusya, Çin ve İngiltere'den gelen profesyonellerin sayısında belirgin bir artış gözlenmektedir (Time Out, 2025).

Bununla birlikte, dijital göçebelerin hızla artan varlığı bazı lojistik zorlukları da beraberinde getirmektedir. Artan talep sonucu konut kiralalarının yükselmesi, uzun vadeli konut seçeneklerinin sınırlı olması ve kent içi yoğunluğun artması, Dubai başta olmak üzere büyük şehirlerde rekabetçi bir konut piyasası yaratmıştır. Buna karşılık BAE yönetimi, akıllı

şehir teknolojilerine ve altyapı genişletme projelerine önemli yatırımlar yaparak hem bu talebi karşılamayı hem de dijital ekonomiye dayalı büyüme hızını sürdürülebilir kılmayı amaçlamaktadır. Bu yatırımların 2030 yılına kadar yıllık %8'in üzerinde büyüme sağlaması beklenmektedir (Al-Masri, 2025).

SONUÇ

Dijital göçebelik, dijitalleşme, küreselleşme ve esnek çalışma biçimlerinin kesişiminde ortaya çıkan yeni bir yaşam ve çalışma modeli olarak günümüzün ekonomik ve toplumsal dönüşümlerinde önemli bir yere sahiptir. Mobilitayı, mekândan bağımsız çalışmayı ve dijital teknolojileri merkeze alan bu model, yalnızca bireylerin çalışma pratiklerini değil, ülkelerin kalkınma stratejilerini ve küresel rekabet yaklaşımlarını da şekillendirmektedir. Bu bağlamda Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), dijital göçebeliği ekonomik çeşitlenme politikalarının bir parçası olarak ele almakta ve bilgi ekonomisine geçiş sürecinde stratejik bir araç olarak kullanmaktadır. Yüksek yaşam standardı, güçlü dijital altyapı, etkin siber güvenlik kapasitesi ve yenilikçi göçmenlik politikaları sayesinde BAE, dijital göçebeler için Orta Doğu'nun en cazip merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

COVID-19 sonrası uzaktan çalışmanın küresel ölçekte yaygınlaşması, dijital göçebeliği hem bireyler hem de devletler açısından sürdürülebilir bir seçenek hâline getirmiştir. Dijital göçebelerin farklı kültürlerden, farklı bilgi ve beceri setlerinden gelmesi, bulundukları ülkelere sosyal çeşitlilik, kültürel dinamizm ve yenilik kapasitesi kazandırmaktadır. Bununla birlikte, yaşam maliyetlerinin kontrolü, konut piyasasındaki dengeler, sosyal entegrasyon, çevresel sürdürülebilirlik ve dijital haklar gibi unsurlar bu modelin uzun vadeli başarı koşullarını belirleyen kritik faktörlerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, BAE'nin dijital göçebeleri çekme konusundaki başarısı, küresel ekonominin hızla dijitalleştiği bir dönemde esnek göç politikaları ile ekonomik çeşitlenme stratejilerini uyumlu biçimde bütünleştirmesinin bir sonucu olarak görülebilir. Dijital göçebelik, BAE açısından yalnızca geçici bir çalışma modeli değil; ülkenin kalkınma vizyonunu, dijital dönüşüm kapasitesini ve küresel rekabet konumlanışını güçlendiren stratejik bir fırsat alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede BAE, dijital çağın yükselen işgücü dinamiklerine uyum sağlayan ve bölgesel olduğu kadar küresel ölçekte de dikkat çeken bir dönüşüm modeli sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abu Dhabi Government (2023). Remote Work Visa. <https://www.adro.gov.ae/Visas/Types-of-Visas/RealEstateOwners/Remote-Work-Visa> (erişim tarihi: 18.10.2025).
- Al-Masri, D. (2025). UAE Is Magnet For Digital Nomads, Where Remote Work Meets Luxury. <https://www.arabnews.com/node/2614105/business-economy> (erişim tarihi: 19.10.2025).
- Bonneau, C. ve Aroles, J. (2021). Digital Nomads: A New Form of Leisure Class? In J. Aroles, F.-X. de Vaujany, & K. Dale (Eds.), *Experiencing the New World of Work* (ss. 157–178). Chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bozdoğanoglu, B. (2024). Dijital göçebeler: Ekonomik Beklentiler ve Yaratılan Değerin Uluslararası Vergi Hukuku Kuralları Çerçevesinde İncelenmesi. *Maliye Dergisi*, 186, 113–141.
- Bozzi, A. (2024). Digital nomadism from the perspective of places and mobilities: A literature review. *European Transport Research Review*, 16(50). <https://doi.org/10.1186/s12544-024-00663-z>
- Cook, D. (2022). Breaking the Contract: Digital Nomads and The State. *Critique of Anthropology*, 42(3), 304–323. <https://doi.org/10.1177/0308275X221120172>
- de Loryn, B. (2022). Not Necessarily A Place: How Mobile Transnational Online Workers (Digital Nomads) Construct And Experience ‘Home’. *Global Networks*, 22, 103–118. <https://doi.org/10.1111/glob.12333>
- Ehn, K., Jorge, A., ve Marques-Pita, M. (2022). Digital Nomads and the Covid-19 Pandemic: Narratives About Relocation in a Time of Lockdowns and Reduced Mobility. *Social Media + Society*, 8(1). <https://doi.org/10.1177/20563051221084958>
- Hannonen, O. (2020). In Search Of A Digital Nomad: Defining The Phenomenon. *Inf Technol Tourism*, 22, 335–353. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z>
- Hensellek, S. ve Puchala, N. (2021). The Emergence of the Digital Nomad: A Review and Analysis of the Opportunities and Risks of Digital Nomadism. In: Orel, M., Dvouléty, O., Ratten, V. (eds) *The Flexible Workplace*. Human Resource Management. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-62167-4_11
- Ji, Y., Kim, S. M., ve Kim, Y. (2024). A way to attract digital nomads to tourist destinations in the new normal era. *Sustainability*, 16(6), 2336. <https://doi.org/10.3390/su16062336>
- Krauss, A. (2024). How to Get a UAE Digital Nomad Visa. <https://www.remofirst.com/post/uae-digital-nomad-visa> (erişim tarihi: 18.10.2025).
- Kulariya, G. (2025). Top 5 UAE Visa Options for Digital Nomads and Remote Workers in 2025. <https://www.linkedin.com/pulse/top-5-uae-visa-options-digital-nomads-remote-workers-2025-kulariya-lojwf/> (erişim tarihi: 18.10.2025).
- KuzhelevaSagan, I. ve Nosova, S. (2016). Culture of digital nomads: ontological, anthropological, and semiotic aspects. 12th World Congress Of Semiotics Sofia 2014 New Bulgarian University. <https://vital.lib.tsu.ru/vital/access/services/Download/vtls:000616730/SOURCE1> (erişim tarihi: 16.10.2025).
- Mancinelli, F. (2020). Digital Nomads: Freedom, Responsibility And The Neoliberal Order. *Inf Technol Tourism*, 22, 417–437. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00174-2>
- Menon, B. (2025). UAE Ranks Second Globally For Digital Nomads In 2025. <https://gulfnews.com/uae/government/uae-ranks-second-globally-for-digital-nomads-in-2025-1.500188124> (erişim tarihi: 19.10.2025).
- Nash, C., Jarrahi, M.H., Sutherland, W. ve Phillips, G. (2018). Digital Nomads Beyond the Buzzword: Defining Digital Nomadic Work and Use of Digital Technologies. In: Chowdhury, G., McLeod, J., Gillet, V., Willett, P. (eds) *Transforming Digital Worlds*.

- iConference 2018. Lecture Notes in Computer Science, Vol 10766, (ss. 207–217). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78105-1_25.
- Özsoy, A. ve Şıvgın, Z. M. (2024). Dijital Göçmenleri Anlamak: Deneyimler ve Beceriler Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yeni Medya*, (17), 105-123.
- Prester, J., Cecez-Kecmanovic, D. ve Schlagwein, D. (2023). Toward a Theory of Identity Performance in Unsettled Digital Work: The Becoming of ‘Digital Nomads’. *Journal of Information Technology*, 38(4), 442-458. <https://doi.org/10.1177/02683962231196310>
- Reichenberger, I. (2017). Digital Nomads – A Quest For Holistic Freedom In Work And Leisure. *Annals of Leisure Research*, 21(3), 364–380.
- The Economic Times (2025). Remote workers can move to UAE without local sponsor under Virtual Work Visa: Here’s how. <https://economictimes.indiatimes.com/nri/work/remote-workers-can-move-to-uae-without-local-sponsor-under-virtual-work-visa-heres-how/articleshow/122989302.cms?from=mdr> (erişim tarihi: 18.10.2025).
- Thompson, B. Y. (2021). Seeking Same: Digital Nomads Seek Community. In *Digital Nomads Living On The Margins: Remote-Working Laptop Entrepreneurs In The Gig Economy* (ss. 81-90). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/9781800715455>
- Time Out (2025). The UAE Is Officially One Of The Best Places For Digital Nomads. <https://www.timeoutdubai.com/news/uae-digital-nomads-ranking> (erişim tarihi: 19.10.2025).
- Zhou, L., Buhalis, D., Fan, D. X., Ladkin, A. ve Lian, X. (2024). Attracting Digital Nomads: Smart Destination Strategies, Innovation And Competitiveness. *Journal of Destination Marketing & Management*, 31, 100850.

İŞ TATMİNİ

Muhammed Kürşat TİMURÖĞLU**

GİRİŞ

Günümüz rekabet ortamında müşteri memnuniyetini sağlamak, optimum kâr elde etmek, rekabet avantajı kazanmak ve işletmenin sürdürülebilirliğini koruyabilmek, iş müşteri olarak tanımlanan çalışanların görevlerinden tatmin olmaları ve kendilerini örgütün değerli bir parçası olarak görmeleri ile mümkün olmaktadır. İnsan faktörünün taklit edilemeyen eşsiz bir unsur olması nedeniyle, işletmelerin insan kaynakları yönetiminde yenilikçi yaklaşımları benimsemeleri gerekmektedir (Özmen, Küçükali, 2024: 1076-1077).

Çalışan tatmini örgütsel açıdan birçok önemli yararlar sağlamaktadır. İş tatmininin çalışma ortamında olması işe geç kalmalar, iş devir oranı, iş kazaları ve meslektaşlar arasındaki çatışmaların azalmasına sebep olmaktadır. En önemli yararı ise iş tatmininin, çalışanların moralinin yüksek olmasına büyük katkısı olmasıdır. Bunun sonucu olarak, stres ve depresyon gibi istenmeyen durumların önüne geçilmekte ve huzurlu bir iş ortamı ortaya çıkmaktadır. Literatüre baktığımızda, iş tatmini ile ilgili araştırmaların artarak devam etmesi, bu kavramın hayati bir öneme sahip olmasının bir kanıtı diyebiliriz. Çalışanın sadece iş hayatında değil, aynı zamanda özel hayatında da üstlendiği roller vardır. Bu rolleri yeterince yerine getirmek için iş görenlerin yaptığı işinden mutlu olması, ön koşullardan biridir (Serçemeli, Küçükali ve Balıkçılar, 2023: 92-93).

İşverenler çalışanların özel hayatındaki sorunların iş hayatına yansımaları ve tam tersi durumların olabilmemesinin farkına varmaları ile buna ilişkin kararlar alarak uygulamalar geliştirmeleri gerekmektedir. Günümüz çalışma koşullarında iş-yaşam dengesini yakalayabilmek pek kolay bir iş değildir. İş görenler gün geçtikçe daha zor olan çalışma koşullara rağmen işlerini devam ettirmek zorunda kalabilmektedirler. Bunun sebeplerinden birisi de, günümüzde uygun ve yeni bir iş bulabilmek oldukça zor hale gelmiştir. Bu noktada iş tatmin konusunun göz ardı

** Doç. Dr., Üniversite, Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Erzurum, timuroglu@atauni.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0003-2028-9764

edilmesinin sebebi, sadece maddi ihtiyaçlarının karşılanması için göreve devam etmek zorunluluğudur.

Stratejik bakış açısına sahip işletmeler, iş tatmini olgusunun çalışanlar üzerinde olan etkisini hesaba katarak, gelecekte güçlü bir örgütsel bağımlılık oluşturabilmektedirler. Sonuç olarak, işletmeler çalışma ortamında iş tatminini sağlayabildikleri takdirde, buna bağlı olarak çeşitli olumlu ve yararlı çıktılarına kavuşabilmektedir.

İŞ TATMİNİ KAVRAMI VE TANIMI

Tatmin ve doyum kavramlarının kökeni 13. yüzyıla dayanmaktadır ve “yeterli” anlamına gelen satis sözcüğünden türemiştir. “Satis” kelimesi Türkçede “doyum” ya da “tatmin” anlamında kullanılmaktadır. İş tatmini ise çalışanların işten beklentileri ile gerçekleştirdikleri işin bu beklentileri karşılama düzeyi arasındaki uyumdan doğan bir duygu durumunu ifade eder. İş tatmini, çalışanların iş yerlerinden ve çalışma ortamlarından ne derece memnun olduğudur (Karakaş ve Gökmen, 2017: 105). Türk Dil Kurumuna (TDK, 2022) göre tatmin, “istenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doyunluğuna erme ve doyum” olarak tanımlanmaktadır. Tatmin, bireyin aldığı ürün veya hizmetten ne ölçüde hoşnut olduğunu, işin bireysel ihtiyaç ve beklentileri karşılama derecesini ve iş ortamına ilişkin algılarının olumlu ya da olumsuz olduğunu gösteren psikolojik bir durumdur (Deligöz ve Üstünkardeşler, 2021: 32; Küçükali ve Şen, 2017: 266). İş tatmini 1930’larda popüler hale gelmiştir. İlk olarak Hoppock tarafından tanımlanmış ve tanınmıştır. “İşimden genel olarak memnunum” dememizi sağlayan psikolojik, fizyolojik ve çevresel faktörlerin bütünüdür (Erdal ve Altındağ, 2020: 125). İş tatmini basitçe, insanların işleri ve işlerinin farklı yönleri hakkında nasıl hissettikleri olarak tanımlanır. İnsanların işlerinden ne ölçüde hoşlandığı (tatmin) veya hoşlanmadığının (tatminsizlik) derecesidir (Spector, 1997: 86).

İş memnuniyeti çalışanın iş veya iş ortamı hakkındaki görüşüne yansıyan, bireyin olumlu zihniyeti olarak tanımlanmaktadır (Mincu, 2015: 681-685). Blachnut’un geliştirdiği tanıma göre iş tatmini, her durum için çalışanda süreklilik gösteren bir eğilim olup, bireyin işe yönelik olumlu (tatmin) ya da olumsuz (memnuniyetsizlik) değerlendirme tutumunu ifade etmektedir (Blachnut, 2012: 29). İş tatmini, bireyin memnuniyet düzeyini yansıtan mutlu ya da olumlu bir duygulanım olup, kişinin iş ortamına ve/veya iş deneyimine ilişkin değerlendirmesinden türeyen işe yönelik bir düşünme biçimi olarak tanımlanmaktadır. (Yılmaz vd., 2020: 3).

İş tatmini için en sık kullanılan tanım Locke’a aittir. Locke, iş tatminini; bireyin işini ya da işle ilgili yaşantılarını değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan, memnuniyet verici ya da olumlu bir duygusal durum olarak açıklamıştır. Bir başka ifadeyle, kişinin mesleğini veya mesleki deneyimlerini değerlendirdiğinde hissettiği memnuniyet duygusudur. Bir iş, çalışanın finansal kazanç elde etmek amacıyla belirli bir fiziksel ve sosyal ortamda yürüttüğü görevlerin toplamı olarak görülür. Buna paralel olarak iş tatmini de, işin bu bileşenlerine yönelik değerlendirmelerinin genel bir yansımasıdır (Erdoğan ve Sökmen, 2019: 247). Kök, iş tatmini kavramını iş görenlerin işlerine olan duygusal tepkileri olarak tanımlamakta ve çalışanın olumlu tepkilerini iş tatmini, olumsuz tepkilerini ise iş tatminsizliği olarak ikiye ayırmaktadır. İş tatmini ya da tatminsizliğinin, çalışanın görevinden beklentileri ile iş ortamının sunduğu imkân ve fırsatlar arasındaki farkın derecesi; ayrıca çalışma ortamından elde edebildikleri ile beklentileri arasındaki uyum tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir. (Kök, 2010: 293).

İş tatmini konusunda 11.000'den fazla araştırma yapılmıştır (Rothausen vd., 2009: 681). Binlerce araştırmaya rağmen, araştırmacılar iş tatmininin bir tanımı üzerinde anlaşamamışlardır (Wickramasinghe, 2009: 413). İş tatmini kavramı, onu ölçmek ve tanımlamak için gerekli görülen unsurların; araştırmacıların değerleri, inançları ve ilgi alanlarındaki farklılıklara bağlı olarak çeşitli bağlamlarda ele alınması nedeniyle farklı şekillerde tanımlanmıştır (Al Jenaibi, 2010: 60; Okaro vd., 2010: 448). Sonuç olarak, Ssesanga ve Garrett, iş tatmininin belirsiz ve mitolojik hale geldiğini iddia etmektedirler (Ssesanga ve Garrett, 2005: 33). 1950'lere dayanan iş tatmini araştırması, çalışanların büyük ölçüde finansal teşvikler tarafından motive edildiği felsefesine dayanmaktaydı (Fichter ve Cipolla, 2010: 56). İş tatmini araştırılmalarında temel olarak, bireylerin tembel veya çalışkan olmak için doğduğuna dair iki kişilik tipi kullanılmıştır (Mustata vd., 2011: 169).

McGregor X Teorisi ve Y Teorisi

1960 yılında Douglas McGregor, iş yerindeki insan davranışının iki farklı yönünü ortaya koyarak Teori X ve Teori Y'yi formüle etmiştir. McGregor, çalışanlara ilişkin iki ayrı bakış açısı önermiştir: Bunlardan biri olumsuz nitelikte olup Teori X olarak adlandırılırken, diğeri daha olumlu bir yaklaşımı ifade eden Teori Y olarak tanımlanmaktadır (Management Study Guide, 24.02.2022).

Teori X ve teori Y, motivasyon teorilerinin bir parçasıdır. Birbirinden oldukça farklı olan her iki teori de yöneticiler tarafından çalışanlarını motive etmek için kullanılmaktadır. Teori X, vizyona önem verirken; teori Y, ödüller ve tanınma üzerinde durur. Teori X ve teori Y, insanları motive etmek için farklı metodolojileri takip eder. Teori X, çalışanları motive etmek için daha otoriter ve kontrol odaklı bir yaklaşım benimser. Bu teoriye göre temel varsayımlardan biri, ortalama bir çalışanın çalışmayı sevmediği ve fırsat bulduğunda işten kaçınmaya eğilimli olduğudur. Bu nedenle sıkı denetim, yönlendirme ve baskı gerekli görülür.

Buna karşılık, Teori Y'yi benimseyen işletmeler daha ademi merkezîyetçi bir yönetim anlayışı benimser; yetki ve sorumluluk çalışanlar arasında daha geniş biçimde dağıtılır. Bu yaklaşımın çalışanları motive ettiği kabul edilir. Teori Y kapsamında bazı temel varsayımlar bulunmaktadır. Bunlardan biri, çalışanların kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenebileceği ve yoğun bir denetim gerekmeksizin işletmelerin hedeflerine ulaşmak için gönüllü olarak çalışabileceğidir. (The Economic Time, 24.04.2022). İş tatmini, davranış araştırmalarında en sık araştırılan değişkenlerden biridir (Rad ve De Moraes, 2009: 51; Bradford vd., 2009: 383). İş tatmini kavramının evrensel bir tanımına ulaşılamamasına rağmen, çoğu araştırmacı iş tatmininin farklı yönlerden oluşan küresel bir kavram olduğu konusunda hem fikirdeler (Oplatka ve Mimon, 2008: 135; Price, 2001: 600).

Araştırmacılar Oplatka ve Mimon, iş tatmini kavramının, duygusal olarak istikrarlı deneyimler ile duygusal inanç yapısının bir kombinasyonu olduğunu ileri sürmektedirler (Oplatka ve Mimon, 2008: 135). Fichter ve Cipolla tarafından JDI'nin (The Job Descriptive Index - İş Tanımlama Endeksi) popüler hale geldiği 1969 araştırmalarına dayanarak, araştırmacılar Smith, Kendall ve Hulin, iş tatmininin beş yönü olduğu sonucuna varmışlardır. JDI' in söz konusu beş yönü arasında çalışma arkadaşları, denetim, terfi, ödeme ve işin kendisi yer almaktadır (Fichter ve Cipolla, 2010: 256).

JDI (Job Descriptive Index - İş Tanımlama Endeksi)

İş Tanımlama Endeksi, çalışanların işlerinden duydukları memnuniyeti ölçmek için tasarlanmıştır (Naktiyok, 2002: 172). JDI, iş tatmininin bir “yön” ölçüsüdür, yani katılımcılardan işlerinin belirli yönleri hakkında düşünceleri ve bu belirli yönlerden memnuniyetlerini derecelendirmeleri istenir (BGSU, 24.04.2022). İş tatmininin yapısı, kısmen öneminden ve

kısmen de diğer örgütsel sonuçlarla olan ilişkisinden dolayı kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Gu ve diğerleri, 2010: 74-94). İş tatmini kavramıyla ilgili dikkat çeken bir diğer nokta, ortaya atıldığı günden bu yana farklı yaklaşımlar çerçevesinde incelenmiş olmasıdır. Ancak hangi açıdan ele alınırsa alınsın iş tatmini, temelde çalışanın duygu ve deneyimlerini; bu duygu ve deneyimlerle çalışan, görevi ve çalışma ortamı arasındaki ilişkiyi yansıtır. Başka bir ifadeyle, her çalışan çalışma yaşamı boyunca görevine, kurumuna ve iş çevresine ilişkin belirli deneyimler kazanır. Bu süreçte karşılaştığı olaylar, yaşadıkları, elde ettiği başarılar ya da kaygılar vardır. İş tatmini ise tüm bu tutum ve deneyimlerin genel bir ifadesidir (Kök, 2010: 293).

Oplatka ve Mimon tarafından tanımlandığı gibi, Spector de araştırmasında iş tatmininin 9 yönünü ortaya koymuştur. Spector tarafından detaylandırıldığı şekliyle bu yönler, yan haklar, koşullu ödüller, çalışma koşulları, çalışma arkadaşları, ücret, terfi, denetim, işin doğası ve iletişimidir. Kullanıldığında, iş tatmini derecesini ölçen her bir yönün unsurları farklı olduğundan, yön ölçümleri ayrı ayrı incelenmelidir (Oplatka ve Mimon, 2008: 153). Bununla birlikte, bu kavramı ölçerken iş tatmininin hangi yönlerinin dikkate alınması gerektiğini belirleyen evrensel standartlar olmadığı için zorluklar ortaya çıkmaktadır ve bu da araştırmacıları iş tatmini kavramı hakkında devam eden tartışmaya geri getirmektedir (Roelen vd., 2008: 433).

İŞ TATMİNİNİN ÖNEMİ

Bir işletmede verimlilik ve performansın sağlanması ve artırılması, büyük ölçüde huzurlu bir iş ortamı ve çalışanların iş tatminine bağlıdır. Çalışanlar, yaşamlarının önemli bir bölümünü işyerinde geçirdikleri için, mutlu ve huzurlu bir şekilde çalışmayı ve işlerinden tatmin olmayı arzu etmektedirler. Çalışanlar, çabalarının karşılığını aldıklarını gözlemlediklerinde, elde edilen sonuçların olumlu olacağına, görevleriyle ilgili geri bildirimler alacaklarına ve bunun sonucunda işlerinden daha yüksek düzeyde tatmin sağlayacaklarına dair bir algı geliştirebilirler. Ağır, yorucu ve stresli çalışma koşullarında görev yapan çalışanlar, ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmaması durumunda işlerinden tatmin duymamaktadırlar. Böyle bir çalışma ortamında, verimli ve uyumlu bir performans sergilemek oldukça güçleşmektedir. Sonuç olarak, çalışanların motivasyon düzeyleri düşmekte, iş performansları azalmakta ve devamsızlık oranları artmaktadır (Karakaş ve Gökmen, 2017: 105). İş

tatmininin örgütsel açıdan önemi, iş tatmininin; verimlilik, yabancılaşma, işten ayrılma, çatışmalar ve iş kazaları gibi kavramlarla olan yakın ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İş tatmini ile verimlilik arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar, bu iki değişken arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, iş tatmininin yüksek olması, doğrudan bireysel performans artışından ziyade, daha çok kurumsal düzeyde verimlilik artışına ve örgütün genel başarısının yükselmesine katkı sağlamaktadır (Kök, 2010: 294).

Yetenekli ve eğitimli çalışanlar bir örgütün önemli varlığıdır ve bir işletmenin karlılığı, performansı, rekabet gücü, çalışanın örgüte karşı gösterdiği başarıdan etkilenir (Yılmaz, vd. 2020: 3). Kişi ve organizasyon ne kadar uyumlu olursa, ortak hedeflere ulaşmak o kadar kolay olur ve bu da çalışan mutluluğunu artırır (Erdal ve Altındağ, 2020: 125). İş tatmininin sonuçları, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığını, işletmenin çalışma barışını ve verimliliğini, ayrıca toplumun gelişimi ve huzurunu etkilemesi bakımından göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. Bu bağlamda iş tatmini, yalnızca bireysel bir olgu olmanın ötesinde, kurumsal ve toplumsal düzeyde etkiler doğuran çok boyutlu bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle iş tatmini, oldukça arzu edilen ancak elde edilmesi kolay olmayan bir durum olarak görülmektedir. İş tatmininin sağlanması, huzurlu ve üretken bir çalışma ortamının oluşturulmasına katkı sağladığı için yöneticiler açısından stratejik bir hedef niteliği taşımaktadır. Öte yandan düşük iş tatmini, işletmenin işleyişinde aksaklıklar olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilir ve düşük verimlilik, iş yavaşlatma ya da disiplin sorunları gibi çeşitli örtük biçimlerde ortaya çıkabilir (Davis, 1988: 95). İş tatmini, çalışanların başarılı olmaları için bir motivasyon aracı olmasının yanı sıra, örgütsel bağlılığın temel bir göstergesi ve iş gücü devir hızı ile devamsızlığı en aza indirebilen önemli bir faktör olarak tanımlanmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalar, iş tatmininin örgütsel bağlılığı güçlendirdiğini, iş gücü devir hızını ve devamsızlığı azalttığını ve çalışanların motivasyon düzeylerini artırdığını ortaya koymaktadır. İş doyumu sonuçlarını makro ve mikro ölçeklerde ele almak, konunun bütünlüğü açısından önem taşımaktadır (Dinler, 2019: 4).

İş Tatmini Sonuçları

Mikro Bakımdan Sağladığı Yararları;

- Örgüt kaynaklarının etkin kullanılması,

- Verimliliğin yükseltilmesi,
- Mutlu bir iş platformunun oluşturulması,
- İşveren ile iş gören arasındaki ilişkini itimatta dair bir oluşumun olması,
- Maliyetlerin düşürülmesi ve karlılık seviyesinin yükseltilmesi,
- Örgütlere rekabet üstünlüğü var etmesi,
- Çalışmalarda niteliğin yükseltilmesi.

Makro Bakımdan Sağladığı Yararları,

- Üst seviyelerdeki kişilerden var olan bir toplumun oluşturulması,
- İstihdamın sağlanması için uygulanacak yöntemlerin değerinin yükselmesi,
- Toplumda yaşam tatmini üst seviyelerde olan bireyler için itimattın temin edilmesi,
- Örgütlerde karlılığın yükselmesiyle beraber devlet için vergi gelirlerinde yükselme.

Kaynak: Çevik ve Korkmaz, 2014: 126.

İş tatmini ile ilgili olarak dikkate alınması gereken önemli bir husus, bir çalışanın tatmin edici bulunduğu bir unsurun, başka bir çalışan açısından itici veya rahatsız edici olabilmesidir. Ayrıca, çalışanların büyük bir kısmı için belirli bir dönemde tatmin sağlayan bir faktör, zaman içinde aynı etkiyi göstermeyebilir. Başka bir deyişle, zaman ilerledikçe çalışanların tatmine ilişkin algıları, beklentileri ve bakış açıları değişkenlik gösterebilir. Bu durum, işe yeni başlayan bir çalışan ile uzun süredir aynı görevde bulunan bir çalışanın tatmin algılarının farklılık göstermesiyle açıklanabilir. Yeni işe başlayan bir çalışan başlangıçta görevinden tatminsizlik hissetmezken, uzun süredir aynı görevde bulunan bir çalışan, aynı görevde tatminsizlik yaşayabilir. (Şen, 2018: 4).

İŞ TATMİNİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İş tatminini etkileyen faktörler kişisel ve örgütsel faktörler olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilmektedir.

İş Tatminini Etkileyen Kişisel Faktörler

İş tatminini etkileyen kişisel faktörler arasında yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, hizmet süresi ve medeni durum gibi değişkenler yer almaktadır. İş tatmininin sağlanmasında önemli bir role sahip olan bu kişisel faktörler, bireyin doğuştan getirdiği özelliklerin yanı sıra yaşamı boyunca edindiği deneyim ve kazanımlardan oluşmaktadır. Söz konusu etkenler, bireyin içinde bulunduğu durumu değerlendirme biçimini doğrudan etkileyerek iş tatmini düzeyini şekillendirmektedir (Dinler, 2019: 18-19).

İş Tatminini Etkileyen Örgütsel Faktörler

İş tatminini etkileyen örgütsel faktörler arasında; ücret ve sosyal haklar, işin niteliği, yükselme ve kariyer olanakları, çalışma koşulları ve ortamı, çalışma arkadaşlarıyla ilişkiler, yöneticilerin tutumu ve benimsedikleri yönetim tarzı gibi unsurlar bulunmaktadır. Ayrıca iş gören seçimi ve işe alım süreçleri, kurum içi eğitim imkânları, performans değerlendirme sistemleri, kararlara katılım düzeyi, iş güvencesi, kariyer planlama uygulamaları, ortak kullanım alanlarının durumu, iş yükü, kaynak yetersizliği, rol çatışması ve rol belirsizliği gibi etmenler de iş tatmini üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra iş özellikleri, iş tasarımı, çalışma ortamındaki fiziksel koşullar, iş kazası riski ve sağlık tehditleri de çalışanların iş tatmini düzeylerini doğrudan etkileyen önemli örgütsel faktörler arasında yer almaktadır (Dinler, 2019: 33).

Bireyin iş tatminini etkileyen başlıca üç ilişki, çalışan-örgüt ilişkisi, çalışan-lider ilişkisi ve çalışan-çalışan ilişkisidir (Tang vd., 2014: 130). Rozman ve arkadaşlarının çalışmalarına göre, mesleki stres, davranışsal ve duygusal semptomlar ile tükenmişliğin yanı sıra, yaş da çalışanların iş tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Rozman vd., 2019: 60). İş tatmini şüphesiz çalışma ortamından etkilenir. Kendini iyi hissettiği, saygı duyulduğu ve değer verildiği bir ortamda çalışan bireyler de yaptıkları işten daha fazla tatmin olacaklardır (Dimec vd., 2008: 130). İş tatmini genellikle yaş ve cinsiyet gibi demografik özelliklerle de ilişkilidir (Al-Haroon ve Al-Qahtani, 2019: 32). Liderlik, işin doğası, adil ücret, işin karmaşıklığı ve görevlerin anlamlılığı gibi unsurların yanı sıra, çalışma arkadaşları arasındaki ilişkiler ve iş tatminini etkileyen diğer önemli faktörler de çalışanların iş tatminini doğrudan etkilemektedir (Lumley vd., 2011: 118). İşin niteliği ve çalışma ilişkileri ile insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve liderlik desteği gibi faktörler de iş tatmininin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Hajdukova, 2015: 476, Adıgüzel vd., 2020:

103). Çalışanların iş yükü dengesi algısı, iş tatminini önemli ölçüde etkilemektedir (Inegbedion, vd., 2020: 194). İş tatminini etkileyen çok sayıda sonuç ve farklı faktör bulunmaktadır. Genel olarak iş tatmini kavramı, iki temel unsur çerçevesinde değerlendirilmektedir. Birinci unsur, bireyin kişisel özellikleri ile ilgilidir; bu kapsamda bireyin kişilik yapısı, duyguları, düşünceleri, beklentileri, istekleri ve sahip olduğu ihtiyaçların düzeyi yer almaktadır. İş tatminini etkileyen ikinci temel unsur ise işe ilişkin koşullar ve çalışma ortamına dair özelliklerdir. Bu iki unsur birlikte, çalışanların işlerine yönelik tatmin düzeylerini belirleyen temel çerçeveyi oluşturmaktadır. Kuşkusuz, iş koşullarının bireyin beklentilerini karşılama derecesi ne kadar yüksek olursa, tatmin seviyesi de o ölçüde artacaktır (Kök, 2010: 293).

İş tatmini, işin kendisi, elde edilen gelir, terfi olanakları, örgüt kültürü, lider-çalışan ilişkileri, işyeri iklimi ve meslektaş ilişkileri ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca iş tatmini, fizyolojik, psikolojik ve çevresel çalışma koşullarının çalışan tarafından değerlendirilmesi ile de ilgilidir. Bu bağlamda, çalışanların iş ortamına ilişkin gerçekleşen durum ile beklentilerinin karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan olumlu tutum iş tatmini olarak açıklanırken, olumsuz tutumlar iş tatminsizliği olarak değerlendirilmektedir (Akça ve Çalışkan, 2020: 105-106). Hem çalışan hem de özel hayatı olan bireylerin kendilerini iyi ve saygın hissettikleri sağlıklı bir çalışma ortamı, daha fazla iş ve yaşam memnuniyetine katkıda bulunur. Zindarsic ve Maric'in yürüttüğü araştırmalarda, iş tatmini ile işe bağlılık arasında; aynı şekilde yaşam doyumu ile işe bağlılık arasında anlamlı düzeyde ilişkiler tespit edilmiştir (Zindarsic ve Maric, 2021: 229). Diğer önemli iş tutumlarıyla ilişkilerine rağmen ortak bir görüşe ulaşılamamış olması, iş tatmini üzerine yapılan araştırmaların sürdürülmesine zemin hazırlamaktadır.

İş tatmini; önemli iş tutumları ve davranışlarının yanı sıra örgütsel bağlılık, personel devri, satış performansı ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi çeşitli sonuçlarla ilişkilendirilen kritik bir kavram olup, örgütsel etkililikle doğrudan bağlantılıdır (Bradford vd., 2009: 389; Rothausen vd., 2009: 681; Sinclair, vd., 2011: 19). Ayrıca, iş tatmini ile tükenmişlik, kaygı, depresyon ve düşük benlik saygısı gibi ruh sağlığı sorunları arasında güçlü bir ters ilişki vardır (D'Addi vd., 2007: 2413; Roelen vd., 2008: 433). Herzberg, içsel iş faktörlerinin iş tatminini artırdığını ileri sürmüştür. Frederick Herzberg tarafından geliştirilen iki faktörlü motivasyon-hijyen

teorisi, işyerindeki tatmini belirleyen “motivatorler” ve “hijyen faktörleri” olmak üzere iki temel unsur ortaya koymaktadır. Motivasyon faktörleri; tanınma, başarı, gelişim olanağı, ilerleme, sorumluluk ve işin niteliğinin kendisi gibi içsel unsurları kapsamaktadır. Hijyen faktörleri ise maaş, işyerindeki kişiler arası ilişkiler, denetim biçimi, şirket politikaları ve yönetimi, çalışma koşulları, kişisel yaşamla ilgili etmenler, statü ve iş güvenliği gibi dışsal unsurlardan oluşmaktadır (Golshan vd., 2011: 2).

Herzberg’e göre motive edicilerin varlığı iş tatmini ile sonuçlanırken, hijyen faktörlerinin eksikliği ise iş tatminsizliği ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca, hijyen faktörlerinin varlığı iş doyumunun artmasıyla sonuçlanmamakta, sadece çalışanların iş doyumusuzluğunu azaltmakta ya da ortadan kaldırmaktadır. Son elli yılda en iyi bilinen popüler iş tatmini teorisi, Herzberg, Mausner ve Synderman’ın teorisi olmuştur. Herzberg, iki faktörlü iş tatmini teorisi, birçok organizasyonu kişisel gelişim, zenginleştirme ve çalışanları için tanınma fırsatları yaratma konusunda etkilemiştir ve bu nedenle günümüzde birçok yönetici, çalışanlarını motive etmek için geleneksel maaş ve yan haklar araçları yerine iş terfi ve hak kazanma tekniklerini kullanmaktadır (Golshan vd., 2011: 2).

21. yüzyıl çalışanları, 20–30 yıl önce büyük önem taşıyan içsel iş faktörlerinin aksine; bugün iyi ücret, yaşam tarzına ilişkin unsurlar, sağlıklı bir çalışma ortamı ve iş güvenliği gibi dışsal iş faktörlerine yönelik daha fazla kaygı duymaya başlamıştır (Ahmad vd., 2010: 90; Schroder, 2008: 245). Dışsal iş faktörleri bireylerin kontrolü dışında olmakla birlikte, onların iyi oluşuna önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Abayomi vd., 2011: 28). Bununla birlikte, araştırmacılar Na, vd., Herzberg’in teorisinin, çalışanların işten memnun olmadıklarında dışsal faktörler aramaya eğilimli olduklarını varsaydıklarını ileri sürmüşlerdir (Na vd., 2011: 39). Memnun çalışanlar daha özverili, üretken ve işlerine yerleşik olma eğilimindedir (Rad ve De Moraes, 2009: 66). Herzberg’in teorisi ayrıca, dışsal iş faktörlerinin veya hijyen faktörlerinin, yokken çalışanların iş tatminsizliğine katkıda bulunduğunu ve mevcut olduğunda bu faktörlerin iş tatmini sağlamadığını ileri sürmektedirler (Ahmadi vd., 2011: 459; Habib vd., 2010: 213). İş tatmininin dışsal iş faktörlerine kaymasının olası nedenlerinden bazıları, yüksek işsizlik, artan sağlık bakım maliyetleri ve ofis büyüklüğü, yerinde spor salonları ve yerinde gündüz bakım merkezleri gibi bazı kuruluşlar tarafından sunulan çeşitli avantajlardır (Schroder, 2008: 225).

Yüksek eğitilmiş ve deneyimli personeli çekebilmek ve elde tutabilmek için iş tatmini kritik bir unsur olup, bu durum özellikle hastaneler gibi sağlık ve profesyonel hizmet temelli yapılara sahip bilgi yoğun sektörler açısından büyük önem taşımaktadır (Rothausen vd., 2009: 681, Rad vd., 2009: 51). Shahzad, vd., duygusal tükenme, iş tatmini ve işten ayrılma niyetleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu ifade etmektedir (Shahzad vd., 2011: 108). Aynı işe yönelik farklı görüşlerin ortaya çıkması, yani çalışanların işlerini farklı şekillerde anlamlandırması, doğal bir durum olarak kabul edilmelidir. İş tatmini dinamik bir tutumdur ve artışı ya da azalması çeşitli faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Genellikle iş yerinde geçirilen süre arttıkça iş tatmininin de yükseldiği gözlemlenmektedir. Bunun temel nedeni, çalışanın zamanla çalışma ortamına daha iyi uyum sağlaması ve işten beklentilerinin, işe yeni başladığı döneme kıyasla daha gerçekçi bir çerçeveye oturmasıyla ilişkilidir. Küçük ölçekli örgütlerde ise çalışanlar arasındaki yakın ilişki ve güçlü arkadaşlık bağları nedeniyle iş tatmini düzeyinin daha yüksek olabildiği belirtilmektedir (Şen, 2018: 3).

Aversa, Amerikalıların sadece % 45'inin şu anda işlerinden memnun olduğunu bildirmiştir. Kapsamlı bir iş tatmini anlayışı, yöneticilerin işe alım, terfi ve eğitim için daha iyi stratejiler geliştirmesine ve ayrıca ciroyu azaltmak ve devamsızlığı azaltmak için daha iyi kontroller uygulamaya yardımcı olabilir (Williams vd., 2008: 70, Aversa vd., 2010: 11). Örneğin, şubeleri Fransa, Japonya, Filipinler ve ABD'de olan çok uluslu büyük bir şirketin çalışanlarını içeren bir çalışmada, Luu ve Hatrup, işten ayrılma niyetlerinde iş tatmininin etkili olduğunu ifade etmiştir (Shahnawaz ve Jafri, 2009: 159, Luu ve Hatrup, 2010: 17).

SONUÇ VE ÖNERİLER

İş tatminsizliği, kişinin işini hayal kırıklığı içinde değerlendirmesi veya değerlerine ulaşmasını engellemesi sonucunda ortaya çıkan hoş olmayan bir duygusal durumdur (Gunlu vd., 2010: 693). Bu nedenle bir çalışanın almayı beklediği şey, gerçekte alınandan farklı olarak algılanır (Ahmad vd., 2010: 90, Okaro, vd., 2010: 143). Sonuç olarak iş tatminsizliği, çalışanın işe karşı geliştirdiği olumsuz bir tutum haline gelir (Nakhata, 2010: 220). Memnuniyetsizlik mutsuzluk ile ilişkilidir. İş ve işyerine karşı olumsuz tutumlar ve duygular memnuniyetsizlik ve hoşnutsuzluk duygularını içermektedir. İş tatminine ulaşan çalışanların performansı olumlu etkilenirken, çeşitli faktörlerden dolayı tatmin olmayan çalışanların

iş çıktıları olumsuz yönde şekillenmektedir (Akça ve Çalışkan, 2020:105). İş tatminsizliği ve yabancılaşma, ikisinin arasında yüksek bir anlamlı ilişkinin var olduğu ve yabancılaşan çalışanların görevini hayatının bir parçası olarak görmediği, kendini kurumun bir üyesi olarak kabul etmediği ve hatta kendisine yabancılaşarak özdeşleşmenin tersine kendini çektiği görülmektedir (Kök, 2010: 294).

Düşük iş tatmini seviyeleri; geç kalma, devamsızlık, düşük moral ve yüksek işten ayrılma ile ilişkilidir (Edwards ve Cable, 2009: 654, Wickramasinghe, 2009: 413). Yüksek düzeyde iş tatmini; azaltılmış stres, daha fazla yetkilendirme, artan üretkenlik, örgütsel büyüme, azalan devamsızlık ve çalışanlar arasında artan motivasyon ile ilişkilidir (Rothausen vd., 2009: 681; Sledge vd., 2008: 1667). Ahmad vd., mevcut ampirik çalışmaların gözden geçirilmesinin sonucu olarak, düşük dışsal değerlerin hem çalışan memnuniyetsizliğini hem de performansını önemli ölçüde şekillendirdiğini, kontrol edilemeyen iş memnuniyetsizliğinin; işgücü piyasası eğilimlerini, çalışan devamsızlığını, üretkenliği ve ciroyu önemli ölçüde etkilediğini ifade etmektedir (Ahmad vd., 2010: 90). Devamsızlık ve işten ayrılma ile ilgili literatür incelendiğinde, araştırmacılar Shahzad vd., bu vakaların %55'inin iş tatminsizliğinin bir sonucu olduğunu, çünkü tatminsiz çalışanların devamsızlık eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir (Shahzad vd., 2011: 159). Buna ek olarak, iş tatminsizliği nedeniyle işten ayrılma evrensel bir eğilim haline gelmiş ve yöneticiler yüksek devir oranlarını yönetmeye çalışmak gibi göz korkutucu bir zorlukla karşı karşıya kalmıştır (Ahmad vd., 2010: 90; Rothausen, vd., 2009: 681).

Bununla birlikte, yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, işten ayrılma kararlarının yarısından daha azının doğrudan iş tatminsizliğinden kaynaklandığını göstermektedir (Allen vd., 2010: 48). İşten ayrılma kararları, iş tatminsizliğinin ötesinde, dış piyasa koşulları nedeniyle daha iyi bir iş teklifinin alınması, beklenen bir terfi için göz ardı edilmek veya bir iş arkadaşından kötü muamele görmek gibi faktörlerden de etkilenebilmektedir (Allen vd., 2010: 48; Iqbal vd., 2011: 1-2; Ryan ve Sagas, 2009: 344). Mesela, eşin başka bir yerde yapılan iş teklifini kabul etmesi nedeniyle yer değiştirmesi, okula dönmek için işten ayrılma ve olumsuz performans değerlendirmesi alma gibi (Blachut, 2012: 36).

İş tatmini gibi, iş tatminsizliği de çok yönlüdür, çünkü bir kişi işin bir veya daha fazla yönünden memnun olmayabilir ve işle ilgili diğer

yönlerden tatmin olabilir. (Ahmad vd., 2010: 90). İşte kalmaya karar verirken, iş tatmini ile iş tatminsizliği arasındaki içsel mücadele, her bir tutuma ne kadar önem verildiğine bağlı olabilir. İşverenlerin, çalışanların iş tatminine ve iş tatminsizliğine verdikleri değeri anlamaları gerekebilir, çünkü bu değer, çalışanların kalma niyetini büyük ölçüde etkileyebilir. Bununla birlikte, daha fazla memnuniyetsiz çalışanların yeni iş arama olasılıkları daha yüksektir (Corneli Ben, 2009: 367-368). İş tatminsizliği, değişimin gerekli olduğunun bir işaretidir çünkü tatminsiz çalışanlar verimsiz davranışlarda bulunmak için zaman ve çaba harcayabilirler. Bu tür davranışlar arasında grevler, hırsızlık, kabul edilemez hizmetler sunma, zararlı söylentiler yayma sayılabilir. İş tatminsizliği özel bir ilgi gerektirmektedir (Ahmad vd., 2010: 90). Roelen vd., çalışmalarında, iş tatminsizliği ile ruh sağlığı sorunları arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ancak ruh sağlığı sorunları, iş tatminsizliğine neden olan diğer faktörlere göre daha tanımlanabilir ve ele alınması daha kolaydır (Roelen vd., 2008: 433).

Daha büyük iş tatminsizliği, yeni iş arama olasılığının artmasıyla ilişkilidir. Sonuç olarak Ahmad vd. ile D'Addido vd. çalışmalarında; yöneticilerin, üç ayda bir veya yıllık çalışan memnuniyeti anketleri yaparak çalışanlardaki iş memnuniyetsizliğini azaltmaları gerektiğini ifade etmişlerdir (Ahmad vd., 2010: 90, D'Addido vd., 2007: 2413). İşten memnuniyetsizlik, stres veya çalışan ile iş arasındaki uyumsuzluk dışındaki kaynaklardan da meydana gelebilir. Memnuniyetsizlik; çalışanları tarafından etik dışı kabul edilen işverenlerin iş görenlere değer vermemesi yanında yalnızca şirket gelirlerini önemsedikleri için ortaya çıkabilir. Bir işverenin bu algısı, iş tatminsizliğine yol açabilir ve şirketin ciro oranını yükseltebilir. Çalışma ortamının iş görenler için herhangi bir esnekliğe veya herhangi bir eğlence kaynağına sahip olmadığı durumlarda, ciro ile aynı sonuçla tatminsizlik de ortaya çıkabilir, iş stresli veya sıkıcı hale gelecektir (Gregory, 2011: 31). Çalışanlar, yaptığı işinden ve çalışma ortamından beklentilerinin yeterince karşılanmadığını düşünüyorlarsa iş tatminsizliği ortaya çıkmaktadır. İş tatminsizliği, çalışanların verimliliğini olumsuz etkilemekte, işe bağlılığını azaltmakta ve isteğe işgücü devrine neden olabilmektedir. Diğer yandan böyle koşullarda iş görenlerin sağlık durumları da olumsuz yönde etkilenmektedir. Yapılan araştırmalar, iş tatmini düşük olan iş görenlerde sinirsel (uykusuzluk, baş ağrısı vb.) ve duygusal çöküntülerin (stres, hayal kırıklığı vb.) ortaya çıktığını ve iş

tatminsizliği ile aralarında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Kök, 2010: 294-295).

Çalışanın işinden duyduğu tatmin ya da tatminsizlik, büyük ölçüde işten beklentilerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu durum bireyler arasında farklılık arz eder; bir çalışan için tatmin sağlayan bir unsur, başka bir çalışan için aynı derecede tatmin sağlamayabilir hatta ters etkiler yaratabilir. İnsan yaşamının önemli bir bölümünü iş hayatına ayırması nedeniyle, bireyin yürüttüğü işin sosyal yaşamını ve günlük rutinini etkileme potansiyeli yüksektir. Dolayısıyla iş tatmini veya tatminsizliği, doğrudan sosyal yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, iş ortamında memnuniyet yaşayan bir çalışan, bu olumlu deneyimi sosyal yaşamına da yansıtabilirken; iş tatminsizliği yaşayan bir çalışan, bu olumsuz durumu sosyal hayatına olumsuz etkiler biçiminde yansıtabilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap

- Davis, K. (1988). *İşletmede İnsan Davranışı-Örgütsel Davranış*, Çeviri: Kemal Tosun. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.
- Spector, P. E. (1997). *Job Satisfaction: Applications, Assessment, Causes and Consequences*, London: Sage Publications.

Dergi Makalesi

- Abayomi, O. Aniebiet, E. ve Obiajulu, N. (2011). Influence of perceived co-worker involvement and supervisory support on job satisfaction. *Ife Psychologia*, 19(2), 28-42.
- Adiguzel, Z. Faruk Ozcinar, M. Karadal, H. (2020). Does servant leadership moderate the link between strategic human resource management on rule breaking and job satisfaction? *European Research on Management and Business Economics*, 26(2), 103-110.
- Ahmad, S. Ali, I. ur Rehman, K. Khan, M. Waseemullah. (2010). Insecure job and low pay leads to job dissatisfaction. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research*, 1(11), 90-102.
- Ahmadi, F. Jafari, T. Homauni, G. (2011). Survey relationship between personality and motivation as well as job satisfaction in inspection organization in Iran. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3, 459-471.
- Akça, M. Calışkan, B. Ö. (2020). Stigma Dissatisfaction, Disengagement and Intention to Quit: A Model Proposal. *Life Skills Journal of Psychology*, 4(7), 101-114.
- Al-Haroon, H.I. Al-Qahtani, M.F. (2019). The demographic predictors of job satisfaction among the nurses of a major public hospital in KSA. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 15(1), 32-38.
- Al Jenaibi, B. (2010). Job satisfaction: Comparisons among diverse public organizations in the UAE. *Management Science and Engineering*, 4, 60-79.
- Allen, D. Bryant, P. Vardaman, J. (2010). Retaining talent: Replacing misconceptions with evidence-based strategies. *Academy of Management Perspectives*, 24, 48-64.
- Aversa, J. (2010). Job satisfaction falls to record low in US, survey shows. *Boston Globe*, p. B11.
- Bradford, K. Crant, J. Phillips, J. (2009). How suppliers affect trust with their customers: The role of salesperson job satisfaction and perceived customer importance. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 17, 383-394.
- CorneliBen, T. (2009). The interaction of job satisfaction, job search and job changes. An empirical investigation with German panel data. *Journal of Happiness Studies*, 10, 367-384.
- Çevik, N. Korkmaz, O. (2014). Türkiye’de Yaşam Doyumu ve İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İki Değişkenli Sıralı Probit Model Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1): 126-145.
- D’Addio, A. Eriksson, T. Frijtersc, P. (2007). An analysis of the determinants of job satisfaction when individuals' baseline satisfaction levels may differ. *Applied Economics*, 39, 2413-2423.
- Deligöz, K., & Üstünkardeşler, D. (2021). Examination of The Effects of Consumers' Price Sensitivity Perception on The Local Product Purchase Intention on The Mediation of Attitude for Local Products. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6, 29-40.
- Dimec, T. Mahnic, J. Marinsek, M. Masten, R. Tusak, M. (2008). Life satisfaction and work satisfaction of employees in Slovenian Army. *Psiholoska Obzorja*, 17(4), 117-130.
- Edwards, J. Cable, D. (2009). The value of value congruence. *Journal of Applied Psychology*, 93, 65A-671.
- Erdal, N. Altindag, E. (2020). Research on The Effects Of Job Satisfaction on Organizational Trust and Organizational Citizenship in Health Workers: A Case Study Of University Hospitals. *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 125, 124-142.

- Erdoğan, F., B. Sökmen A. (2019). Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisinde Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Aracılık Rolü, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7/1, 247.
- Fichter, C. Cipolla, J. (2010). Role conflict, role ambiguity, job satisfaction and burnout among financial advisors. *Journal of American Academy Business*, Cambridge, 15, 256-261.
- Golshan, N., M. Kaswuri, A., H. Aghashahi, B. Amin, M. Ismail, W., Kh. (2011). Effects of Motivational Factors on Job Satisfaction: An Empirical Study on Malaysian Gen-Y Administrative and Diplomatic Officers. 3rd International Conference on Advanced Management Science, 19(7), 1-7.
- Gregory K, (2011). The Importance of Employee Satisfaction. *The Journal of the Division of Business & Information Management*, 5, 29-37.
- Gu, Q. Wang, L. Sun, J. Xu, Y. (2010). Understanding China's post-80 employees' work attitudes: An explorative study. *Journal of Chinese Human Resources Management*, 1(2), 74-94.
- Gunlu, E. Aksarayli, M. Perçin, N. (2010). Job satisfaction and organizational commitment of hotel managers in Turkey. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 22, 693-717.
- Habib, M. Mukhtar, S. Jamal, W. (2010). Why would I quit? Factors influencing teachers' intentions to quit in private sector higher educational institutes of Peshawar, Pakistan. Interdisciplinary. *Journal of Contemporary Research in Business*, 1, 213-237.
- Hajdukova, A. Klementova, J. Klementova, J. (2015). The job satisfaction as a regulator of the working behaviour. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 190, 471 – 476.
- Herzberg, F. (1968, January/ February). One more time: How do you motivate employees? *Harvard Business Review*, 7(1), 87-96.
- Inegbedion, H. Inegbedion, E. Peter, A. Harry, L. (2020). Perception of workload balance and employee job satisfaction in work organisations. *Heliyon*, 6(1) e03160.
- Iqbal, A. Kokash, H. A. Al-Oun, S. (2011). The impact assessment of demographic factors on faculty commitment in the Kingdom of Saudi Arabian universities. *Journal of College Teaching and Learning*, 8(2), 1-13.
- Karakaş, A. Gökmen, G. (2017). Kamu Çalışanlarında İş Tatmini, Duygusal Emek ve İş Stresi: Konya'da Bir Araştırma, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 105-106, 99-127.
- Kök, S. B. (2010). İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Trends in Business and Economics*, Volume:20 Issue:1, 291-317.
- Küçükali, A., & Şen, U. (2017). Sakin Kent Hareketinin Çalışanlara Etkisi: Uzundere Örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15), 259-279.
- Özmen, K., ve Küçükali, A., (2024). Dezavantajları Fırsata Dönüştüren Kadın Girişimciler: Bir Durum Çalışması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3) 1075-1094.
- Lumley, E. J. Coetzee, M. Tladinyane, R. Ferreira, N. (2011). Exploring the job satisfaction and organisational commitment of employees in the information technology environment. *Southern African Business Review Volume*, 15(1), 100-118.
- Luu, L ve Hattrup, K. (2010). An investigation of country differences in the relationship between job satisfaction and turnover intentions. *Applied H.R.M. Research*, 12(1), 17-39.
- Mincu, C. L. (2015). The impact of personal resources on organizational attitudes: Job satisfaction and trust in organization. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 187, 685-689.
- Mustata, R. Fekete, S ve Matis, D. Bonaci, G. (2011). Motivating accounting professionals in Romania. Analysis after five decades of communist ideology and two decades of accounting harmonization. *Contabilitate Si Informatica De Gestiune*, 10, 169-201.

- Na, J. Amzat, I. Abolhaija, J. (2011). A study of lecturers' job satisfaction in selected Harbin City universities, China. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5(1), 17-39.
- Nakhata, C. (2010). The relationship between job dimensions and job satisfaction of SME entrepreneurs in Thailand. *Journal of American Academy of Business Cambridge*, 15, 220-227.
- Naktiyok, A. (2002). Motivasyonel Değerler Ve İş Tatmini: Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(3-4), 165-185.
- Okaro, O. Eze, C. Ohagwu, C. (2010). Survey of job satisfaction among Nigerian radiographers in South-Eastern Nigeria. *European Journal of Scientific Research*, 39, 448-456.
- Oplatka, I. Mimon, R. (2008). Women principals' conceptions of job satisfaction and dissatisfaction: an alternative view? *International Journal of Leadership in Education*, 11, 135-153.
- Price, J. (2001). Reflection on the determinants of voluntary turnover. *International Journal of Manpower*, 22, 600-624.
- Rad, A. De Moraes, A. (2009). Factors affecting employees' job satisfaction in public hospitals. *Journal of General Management*, 34, 51 -66.
- Roelen, C. Koopmans, P. Groothoff, W. (2008). Which work factors determine job satisfaction? *Work*, 30, 433-439.
- Rothausen, T. Gonzales, J. Griffin, A. (2009). Are all the parts there everywhere? Facet job satisfaction in the United States and the Philippines. *Asia Pacific Journal of Management*, 681-700.
- Rozman, M. Grinkevich, A. Tominc, P. (2019). Occupational Stress, Symptoms of Burnout in the Workplace and Work Satisfaction of the Age-diverse Employees. *Organizacija*, 52(1), 46-60.
- Ryan, C. Ghazali, H. Mohsin, A. (2011). Determinants of intention to leave a nonmanagerial job in the fast-food industry of west Malaysia. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 23, 344-360.
- Schroder, R. (2008). Job satisfaction of employees at a christian university. *Journal of Christian Education*, 17, 225-245.
- Serçemeli, C., Küçükali, A. ve Balıkcılar, M. (2023). İşkoliklik, Örgütsel Destek Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *The Journal of Academic Social Science*, 11(140), 91-104.
- Shahnawaz, M. Jafri, M. (2009). Job attitudes as predictor of employee turnover among stayers and Leavers/Hoppers. *Journal of Management Research*, 9, 159- 166.
- Shahzad, K. Hayat, K. Abbas, M. Bashir, ur-Rehman, K. (2011). Antecedents of turnover and absenteeism: Evidence from public sector institutions of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 2(9), 108-120.
- Sinclair, J. (2011). Student satisfaction with online learning: Lessons from organizational behavior. *Research in Higher Education Journal*, 11, 1-19.
- Sledge, S. Miles, A ve Coppage, S. (2008). What roles does culture play? A look at motivation and job satisfaction among hotel workers in Brazil. *International Journal of Human Resource Management*, 19, 1667-1682.
- Tang, S. Siu, O. Cheung, F. (2014). A study of work-family enrichment among Chinese employees: The mediating role between work support and job satisfaction. *Applied Psychology - An International Review*, 63(1), 130-150.
- Wickramasinghe, V. (2009). Predictors of job satisfaction among IT graduates in offshore outsourced IT firms. *Personnel Review*, 38, 413-431.
- Williams, D. Harris, C. Parker, J. (2008). I love you- goodbye: Exit interviews and turnover in New Zealand hotel industry. *New Zealand Journal of Employment Relations*, 33, 70-90.

- Yilmazer, A. Şeyhanlioğlu, Ö. Kingir, S. (2020). A Field Study to Determine Organizational Commitment and Job Satisfaction in Hotel Businesses, *Revista Latino-Americana De Turismologia*, 3, 1–11.
- Znidarsic, J. Maric, M. (2021). Relationships between Work-Family Balance, Job Satisfaction, Life Satisfaction and Work Engagement among Higher Education Lecturers, *Organizacija*, 54 (3), 227-237.

Yayınlanmamış Tez

- Blachut, J. (2012). *Experience and Job Involvement: Moderators of Job Satisfaction, Job Dissatisfaction and Intent to Stay*. Northcentral University ProQuest Dissertations Publishing.
- Dinler, C. (2019). *İş Tatmini ve Yaşam Tatmini İlişkisi: İş Özellikleri Kuramı Yaklaşımı*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Şen, İ. (2018). *Üniversite Çalışanlarının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Olan Etkisine Dönük Bir Araştırması: Karabük Üniversitesi İdari Personel Örneği*. Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kullanılan İnternet Siteleri

- <https://economictimes.indiatimes.com/definition/theory-x-theory-y> (20.04.2025)
- <https://www.managementstudyguide.com/theory-x-y-motivation.htm> (21.04.2025)
- <https://sozluk.gov.tr/> (22.04.2025)
- <https://www.bgsu.edu/arts-and-sciences/psychology/services/job-descriptive-index.html> (24.04.2025)

DEPREM SONRASI YAŞANAN TOPLUMSAL SÜREÇLER

Mine KARAKAŞ**, Adnan KÜÇÜKALİ***

GİRİŞ

Depremler, fiziksel yıkımın yanı sıra toplumsal, psikolojik ve ekonomik alanlarda kalıcı etkiler yaratan afetlerdir (Bozkurt, 2023). 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremleri, Şanlıurfa'nın Haliliye ilçesinde toplumsal ve yapısal dengeleri derinden sarsmıştır.

Bu çalışma, afet sonrası Haliliye'de yaşayan bireylerin deneyimlerine odaklanarak, literatürde ağırlıklı olan makro düzey yaklaşımlardan ayrılmakta ve mikro düzey toplumsal süreçleri görünür kılmaktadır. Önceki çalışmalardan farklı olarak (Bozkurt, 2023), organizasyon eksikliği, kadınların mahremiyet sorunları, iş kayıpları, ekonomik belirsizlik ve kurumsal güven kaybı ön plana çıkmıştır.

Dynes'in (1970) geçici toplumsal bütünleşme yaklaşımı bu araştırmada parçalı ve süreksiz bir dayanışma biçimi olarak gözlemlenirken, afet sonrası stresin sosyal ilişkileri zedelediğine ilişkin bulgular (Norris vd., 2002) sosyal yalnızlık ve dayanışmadan kopuş şeklinde ortaya çıkmıştır. Ekonomik etkiler, makro analizlerden farklı olarak bireylerin iş kaybı ve gelir güvencesizliği üzerinden değerlendirilmiştir (Akar, 2013).

Psikolojik yıpranmanın kurumsal destek eksikliği ve ekonomik belirsizlikle iç içe geçtiği görülmüş (Yıldız vd., 2023), literatürde kurumlara ilişkin iyimser değerlendirmeler ise katılımcı deneyimleriyle sorgulanmıştır (Erkal & Değerliyurt, 2009). Putnam'ın (2000) toplumsal sermaye yaklaşımı doğrultusunda, afet sonrası toplumsal dönüşüm Haliliye örneği üzerinden mikro düzeyde analiz edilmiştir.

Bu çalışma Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKALİ danışmanlığında hazırlanan "Deprem sonrası yaşanan toplumsal süreçler" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Kurum Bilgisi: 3400Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bilim Uzmanı ,Mail:mnkarakas1497@hotmail.com, ORCID: 0009-0004-6771-622X

*** Kurum Bilgisi: Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Erzurum/TÜRKİYE, Mail: adnankucukali@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3908-3400.

DEPREM KAVRAMI ÜZERİNE

1.1. Yerkürenin sarsılışı: Deprem kavramı

Deprem, yer kabuğunda tektonik ya da volkanik nedenlerle meydana gelen ani kırılmalar sonucu açığa çıkan enerjinin sismik dalgalar hâlinde yayılmasıyla oluşan doğal bir afettir (İçöz ve Terlemez, 2024). Depremler, dünyanın oluşumundan bu yana sismik açıdan aktif bölgelerde meydana gelmekte ve zaman zaman büyük can ve barınma kayıplarına yol açmaktadır (İşçi, 2008). Türkiye ise sismik açıdan yüksek risk taşıyan ülkeler arasında yer almakta; tarih boyunca yaşanan depremler ciddi can ve mal kayıplarına neden olmaktadır (Göver, 2023).

1.2. Dünya’da yaşanan en yıkıcı depremler

Depremler, yalnızca fiziksel yıkıma değil, toplumların tarihini, kültürünü ve kent yapısını dönüştüren en yıkıcı doğal afetler arasında yer almaktadır (Yıldırım ve Nişancı, 2023). Tarih boyunca yaşanan bazı büyük depremler, büyüklükleri ve çok boyutlu etkileriyle toplumsal hafızada kalıcı izler bırakmıştır.

Tablo 1.1 Dünya’da Yıllar İtibariyle Yaşanan Büyük Çaplı Depremler

Yıl	Depremin Yeri	Ülke/Bölge	Büyüklük (Mw)	Ölü Sayısı (Yaklaşık)	Notlar
2003	Bam (Bem)	İran	6.6	26.000+	Tarihi Bam Kalesi yıkıldı
2004	Hint Okyanusu / Sumatra	Endonezya ve çevresi	9.1–9.3	230.000+	Tsunami 14+ ülkeyi etkiledi
2005	Keşmir	Pakistan	7.6	86.000+	Himalaya depremi
2006	Yogyakarta	Endonezya	6.4	5.700+	Java Adası’nda büyük etki
2008	Siçuan	Çin	7.9	87.000+	5 milyon kişi evsiz
2015	Gorkha (Katmandu)	Nepal	7.8	9.000+	Kültürel miras zarar gördü
2018	Palu (Sulawesi)	Endonezya	7.5	4.300+	Tsunami ve liküfaksiyon
2021	Nippes	Haiti	7.2	2.200+	Altyapıyı ağırlıklı olarak etkiledi

Kaynak: (United States Geological Survey [USGS]. (2022). Significant Earthquake Database. <https://earthquake.usgs.gov>).

2003–2021 yılları arasında farklı ülkelerde meydana gelen büyük depremler ve tsunami olayları, yüz binlerce insanın hayatını kaybetmesine, milyonlarca kişinin yaralanmasına ve evsiz kalmasına neden olmuştur. Bu afetler; yapıların dayanıksızlığı, depremlerin sığ derinlikte gerçekleşmesi, tsunamiler ve müdahalenin gecikmesi gibi faktörlerin yıkımı artırdığını ve toplumlarda uzun süreli sosyal ve psikolojik etkiler yarattığını ortaya koymaktadır.

1.3. Türkiye'nin deprem tarihi: acı kayıplar

Türkiye, Alp-Himalaya deprem kuşağında yer alması nedeniyle sismik açıdan yüksek risk taşıyan ülkeler arasındadır. Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF) ve Doğu Anadolu Fay Hattı (DAF) üzerinde sıkça meydana gelen depremler, ciddi can kayıplarına ve ekonomik zararlara yol açmaktadır (Erdik, 2020).

Tablo 1.2. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Yaşanan Büyük Çaplı Depremler

Tarih	Depremin Yeri	Büyük- lük (Mw)	Ölü Sayısı (Yaklaşık)	Notlar
19 Ağustos 1966	Varto	6.9	2.394	Doğu Anadolu Fayı üzerinde
28 Mart 1970	Gediz	7.2	1.086	Manisa ve çevresinde büyük hasar
22 Mayıs 1971	Bingöl	6.8	878	Bölgedeki yapı stoku zayıftı
6 Eylül 1975	Diyarbakır - Lice	6.6	2.385	Kırsal alanda yıkım büyük
24 Kasım 1976	Van - Çaldıran	7.3	3.840	Doğu Anadolu Fay zonu
30 Ekim 1983	Erzurum	6.6	1.155	Köylerde ağır hasar
13 Mart 1992	Erzincan	6.8	653	1992'nin en büyük depremi
17 Ağustos 1999	Marmara - Gölcük	7.4	17.000+	Türkiye'nin en yıkıcı depremlerinden
12 Kasım 1999	Düzce	7.2	845	17 Ağustos depreminin ardından
1 Mayıs 2003	Bingöl	6.4	176	Özellikle okullar zarar gördü
23 Ekim - 9 Kasım 2011	Van	7.1	644	İki büyük ana şok

24 Ocak 2020	Elazığ - Sivrice	6.8	41	Malatya'yı da etkiledi
30 Ekim 2020	İzmir - Seferihisar	7.0	117	Tsunami meydana geldi
6 Şubat 2023	Kahramanmaraş	7.8 / 7.5	50.000+	11 ili etkileyen çift ana şoklu deprem

Kaynak: (AFAD, (2023a). Türkiye’de Meydana Gelen Büyük Depremler Listesi. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr>).

Türkiye’de 1966–2023 yılları arasında meydana gelen büyük depremler, yüksek sismik riskin yanı sıra yapı kalitesi, kentleşme ve afet yönetimindeki yetersizlikleri açıkça ortaya koymuştur. Bu depremler on binlerce can kaybına, yaygın yıkıma ve derin toplumsal etkilere neden olmuş; özellikle 1999 Marmara ve 2023 Kahramanmaraş depremleri, afetlere hazırlık ve risk azaltma politikalarının hayati önemini vurgulamıştır.

1.4. Deprem sonrasında toplumun sosyal yaşam yapısındaki değişimler

Depremler; barınma, eğitim, sağlık, ekonomi ve göç gibi alanlarda çok boyutlu etkiler yaratırken toplumsal dayanışmayı artırabilmekte, ancak psikolojik travma ve sosyal sorunlara da yol açmaktadır (Smith ve Wenger, 2007; Tierney, 2012). Fiziksel yıkımın ötesinde sosyal hizmetler, kurumsal yapı ve toplumsal düzen üzerinde kalıcı etkiler bırakmakta; ekonomik açıdan ise ciddi mali yükler ve devlet müdahalelerini beraberinde getirmektedir (Akar, 2013; Ozbilgin ve diğ., 2023).

Ayrıca depremler kültürel mirası tehdit etmekte, afet yönetimi, yeniden inşa ve mekânsal planlamayı siyasal bir sorumluluk hâline getirmekte ve bireylerde uzun süreli psikolojik sorunlara neden olabilmektedir (Erkal ve Değerliyurt, 2009; Oktay ve Taş, 2020; Efe, 2023; Güldü, 2023).

1.5. Depremi ardından resmi destekler

Deprem sonrasında devlet kurumları; arama-kurtarma, geçici barınma, gıda, sağlık, psikososyal destek ve maddi yardımların sunulmasında koordineli biçimde görev almaktadır (AFAD, 2023c). AFAD, yerel yönetimler ve ilgili kurumlar iş birliğiyle barınma alanları kurulmakta, sağlık ve psikolojik destek hizmetleri sağlanmakta, eğitim faaliyetleri sürdürülmekte ve altyapı onarımları gerçekleştirilmektedir (Yılmaz ve Gülüm, 2024; Çebi ve Çöl, 2023). Bu süreçte hem acil ihtiyaçların

karşlanması hem de normalleşmenin sağlanması amaçlanmaktadır (Aydın, 2024; Ünen ve Şahin, 2011; Önsüz ve Atalay, 2015).

2. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu kısımda, çalışmanın bilimsel geçerlilik ve güvenilirliğini sağlamak için uygulanan yöntemler detaylı biçimde açıklanmaktadır.

2.1. Araştırmanın amacı ve önemi

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin Şanlıurfa ili Haliliye ilçesindeki toplumsal etkilerini incelemektedir. Çalışmada, depremin yalnızca fiziksel bir yıkım olmadığı; sosyal, ekonomik ve psikolojik sonuçlar yarattığı vurgulanmıştır (Marangoz ve İzci, 2023). Bu çalışma, depremzedeler ve sivil toplum temsilcileriyle yapılan görüşmeler aracılığıyla afet yönetimindeki uygulama eksikliklerini ortaya koymakta; arama-kurtarma, barınma, sağlık, maddi destek, eğitim ve altyapı süreçlerini değerlendirmektedir. Araştırma, Türkiye'nin deprem müdahale kapasitesini analiz ederek daha etkili afet politikalarına katkı sunmayı amaçlayan özgün bir saha çalışmasıdır.

2.2. Araştırmanın konusu

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin Haliliye ilçesinde yaşayan depremzedeler üzerindeki psikolojik, sosyal ve toplumsal etkilerini incelemekte; bireylerin deprem sonrası deneyimleri, toplumsal dayanışma süreçleri, devlet müdahaleleri ve yeniden inşa sürecine katılımlarını ele alarak afet sonrası toplumsal değişimlere dair yerel düzeyde veriler sunmayı amaçlamaktadır.

2.3. Araştırmanın katılımcıları ve veri toplama süreci

Araştırmada, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak Haliliye ilçesinde depremi yaşayan 25 kişiyle (14 kadın, 11 erkek) derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca 57 kadın ve 43 erkekten oluşan 100 katılımcıyla anket uygulanmış, nicel veriler SPSS 29 ile analiz edilmiştir. Görüşmeler gönüllülük esasına göre, kartopu yöntemiyle seçilen katılımcılarla gerçekleştirilmiş; gizlilik için katılımcılar K1, K2 şeklinde kodlanmıştır. Toplanan veriler, deprem sonrası toplumsal süreci anlamak amacıyla nitel ve nicel yöntemlerle değerlendirilmiştir.

Tablo 2.1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı ID	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Meslek	Eğitim Durumu	Ev Tipi	Mülkiyet Durumu
K1	Kadın	Evli	26	Öğretmen	Lisansüstü	Apartman	kira
K2	Erkek	Evli	55	Teknisyen	Lise	Apartman	Ev sahibi
K3	Kadın	Evli	29	Öğretmen	lisans	Apartman	kira
K4	Erkek	Evli	40	Çiftçi	lisans	Apartman	Ev sahibi
K5	Erkek	Bekar	26	Öğrenci	lisans	Apartman	Ev sahibi
K6	Erkek	Bekar	28	idareci	lisans	Apartman	kira
K7	Erkek	Bekar	37	Öğretmen	lisans	Apartman	Ev sahibi
K8	Erkek	Evli	31	Polis memuru	lisans	Apartman	Ev sahibi
K9	Kadın	Bekar	24	Öğretmen	lisans	Apartman	Ev sahibi
K10	Kadın	Evli	29	Memur	lisans	Rezidans/site	kira
K11	Erkek	Evli	44	İtfaiye eri	Lise	Apartman	Ev sahibi
K12	Kadın	Bekar	25	Muhasebeci	lisans	Apartman	Ev sahibi
K13	Kadın	Evli	35	Sağlık çalışanı	lisans	Rezidans/site	Ev sahibi
K14	Kadın	Evli	25	İlahiyatçı	lisans	Rezidans/site	kira
K15	Kadın	Bekar	29	Öğrenci	Lisansüstü	Apartman	Ev sahibi
K16	Kadın	Evli	39	Mühendis	lisans	Apartman	Ev sahibi
K17	Erkek	Evli	45	Kamu personeli	lisans	Apartman	Ev sahibi
K18	Kadın	Bekar	30	Memur	lisans	Apartman	Ev sahibi
K19	Kadın	Bekar	27	Proje kordinatörü	lisans	Apartman	Ev sahibi
K20	Kadın	Bekar	30	psikolog	lisans	Apartman	Ev sahibi

K21	Erkek	Evli	28	Mühendis	lisans	Apartman	Ev sahibi
K22	Kadın	Bekar	30	Sosy.hiz.Uzmanı	lisansüstü	Apartman	Ev sahibi
K23	Kadın	Evli	29	Öğretmen	lisans	Rezidans/site	Ev sahibi
K24	Erkek	Evli	38	Öğretmen	lisans	Apartman	Ev sahibi
K25	Erkek	Evli	28	Memur	Lise	Apartman	kira

Gerçekleştirilen görüşmelerin süreleri, Tablo 2.2'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 2.2. Görüşme Süreleri

Katılımcı Kodu	Süre	Katılımcı Kodu	Süre	Katılımcı Kodu	Süre
K1	32 Dakika	K10	17 Dakika	K19	28 Dakika
K2	38 Dakika	K11	20 Dakika	K20	18 Dakika
K3	40 Dakika	K12	15 Dakika	K21	25 Dakika
K4	27 Dakika	K13	25 Dakika	K22	34 Dakika
K5	36 Dakika	K14	37 Dakika	K23	37 Dakika
K6	20 Dakika	K15	40 Dakika	K24	25 Dakika
K7	35 Dakika	K16	35 Dakika	K25	40 Dakika
K8	25 Dakika	K17	30 Dakika		
K9	32 Dakika	K18	25 Dakika		

2.4. Araştırmanın yöntemi ve veri analizi

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakatlar ve anket formu kullanılmıştır. Demografik, nicel ve nitel sorulardan oluşan formlar, Haliliye ilçesinde depremi yaşamış gönüllü katılımcılarla uygulanmıştır. Anket, afet sonrası psikososyal etkileri ölçmeye yönelik hazırlanmış; geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılarak

5’li Likert formatında uygulanmıştır. Görüşmeler ise ses kaydı ve yazılı notlar aracılığıyla kayıt altına alınmıştır.

5’li Likert ölçeği kullanılarak hazırlanan anket kapsamında, deprem sonrası yaşanan durumlara yönelik 10 soru katılımcılara yöneltilmiştir.

- 1 . Ölüm korkum arttı.
- 2 . Sevdiklerimi kaybetmekten korkar hale geldim.
- 3 . Sürekli deprem korkusu yaşıyorum.
- 4 . Hayatım üzerinden kontrol duygumu kaybetmeye başladım.
- 5 . Daha sinirli ve çabuk öfkelenir hale geldim. Ruh sağlığım bozuldu.
- 6 . Hayatımın değerini daha çok anladım.
- 7 . Geleceğe yönelik kaygılarım arttı.
- 8 . Yaşadığım kentten göç etme niyetim oluştu
- 9 . Bu şehir yeniden yaşanabilecek depremlerde gereken hazırlıkları yeterince yerine getirmiştir.
- 10 . Toplum depremden gereken dersleri aldı ve yeni depremlere çok daha fazla hazırlıklı bir hale geldi.

Anket verileri Excel’e aktarılmış ve SPSS 29 programı kullanılarak frekans, yüzde, ortalama ve standart sapma analizleri yapılmıştır. Sorular 1–5 arasında derecelendirilen 5’li Likert tipi olup, ortalamaların yorumlanması için puan aralığı katsayısı 0,80 olarak belirlenmiştir. Böylece “Kesinlikle Katılmıyorum” 1,00 puanı, “Kesinlikle Katılıyorum” ise 5,00 puanı temsil etmiş; diğer aralıklar bu değerler baz alınarak hesaplanmıştır (Çınar, 2010; Küçükali, 2016).

Görüşmeler sonunda soruların anlaşılabilirliği ve süresi katılımcılar tarafından onaylanmış; demografik bilgilerin yanı sıra deprem günü ve sonrası deneyimler, devlet kurumlarının yeterliliği ve hazırlık süreçlerine yönelik önerileri içeren beş temel soru katılımcılara yöneltilmiştir.

- 1 . Deprem öncesinde depreme hazırlıklı mıydınız? Afet sırasında ne yapıyordunuz, ne hissettiniz ve nasıl davrandınız anlatabilir misiniz?
- 2 . Deprem sonrasında ilk yardım/müdahale ne zaman ve nasıl yapıldı? İlk günlerde yaşadıklarınızı ifade edebilir misiniz (aileniz ve

yakınlarınızdan depremde kaybettikleriniz, kalıcı sağlık kayıpları olduysa lütfen belirtiniz)

3 . Deprem sonrasında sizin bireysel hayatınızda, çalışma hayatınızda, gündelik işleriniz ve toplumsal ilişkilerinizde nasıl değişimler oldu açıklar mısınız?

4 . Depreme müdahale sürecinde devlet kuruluşlarının (AFAD, KIZILAY, UMKE, Belediye, Valilik gibi) ve STK'ların gerekli çalışmaları yeterli düzeyde gerçekleştirdiğini düşünüyor musunuz? Aksayan veya aksamayan yönleri ile değerlendir misiniz?

5 . Deprem bölgesinde yaşamış biri olarak, toplumun depremle ilgili hazırlıklara yönelik neler yapması gerektiğini tavsiye edersiniz? Hayatın normalleşmesi için neler yapılabilir?

Bu çalışmada, mülakat görüşmelerinin deşifresi, kodlanması, temaların oluşturulması ve elde edilen verilerin araştırma amacına uygun şekilde aktarılması süreçlerinde MAXQDA 2020 nitel analiz programından yararlanılmıştır. Mülakatlardan elde edilen veriler MAXQDA 2020 programı kullanılarak görselleştirilmiştir.

Araştırmanın kodları belirlendikten sonra çeşitli kategorilere ulaşılmış ve bu kategorilerden benzerlikler göz önünde bulundurularak temalar oluşturulmuştur.

Tablo 2.3. Tema, Kategori, Kod Tablosu

TEMA	KATEGORİ	KODLAR
Deprem hazırlığı ve deprem zamanı	<i>Deprem öncesi hazırlık</i>	Acil durum hazırlığı
		Farkındalık/eğitim düzeyi
		Yapısal bütünlük ve ev güvenliği
	Deprem anındaki tepki	Deprem anında verilen hareket
		Duygusal yanıtlar (korku, şaşkınlık, endişe, panik)
Deprem sonrası ilk müdahale ve depremin ilk zamanları	İlk yardım - müdahale süreci	Fiziksel tepkiler (kaçma, çökme, hareketsizlik)
		İlk müdahale zamanı(ilk yardımın geçikmesi)
		Müdahale aktörleri (komşular, kamu kuruluşları vs.)
		Enkazdan kurtarma mücadelesi

	Sağlık durumu ve can kaybı	Yakın can kayıpları (birinci derece akraba veya komşu, arkadaş vs.) Fiziksel hasar (yaralanma. Sakatlık) Psikolojik travma
Deprem sonrası yaşanılan hayattaki değişimler	Kişisel, ailevi ve toplumsal yaşam Çalışma, eğitim ve sosyal yaşam	Sığınma durumu (tek katlı evler 'köy', çadır) Kişisel ve ailevi hayatta değişim Günlük yaşamın zorlaşması İş kaybı veya iş yaşamının zorlaşması Sosyal dayanışmanın aratması veya eksikliğinin oluşması Sosyal yaşamda aksaklık (eğitim, ulaşım, vs)
Kurumsal organizasyon müdahale Süreci ve yorumu	Devlet Kurumlarının defansı STK ve Gönüllü Kurumlar	Müdahale zamanlaması ve organizasyon eksikliği AFAD ve UMKE'nin çalışmaları Belediye ve valilik çalışmaları STK'ların hizmetleri (Kızılay, gönüllüler) Yardım ulaştırma ilerlemeleri Eksiklikler ve muvaffakiyet çalışmaları
Geleceğe Yönelik öneri ve Normalleşme süreci	Depreme Hazırlık tavsiyeleri Bireysel ve toplumsal Normalleşme Süreci	Toplumda bilinçlenme ve eğitim Yapı denetimi ve şehir dönüşümü Bireysel tedbir (afet çantası, tatbikat) Psikolojik destek gereksinimi Konaklama ve altyapı düzenlemeleri Deprem sonrası Toplumsal dayanışmanın rolü

3.BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Nicel verilerin analizi ve yorumu

Bu araştırmada geçerlilik ve güvenilirlik, nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanılmasıyla sağlanmıştır. Nitel geçerlilik; doğal ortamda görüşmeler, ayrıntılı betimleme ve katılımcı doğrulamasıyla desteklenmiş, kodlayıcılar arası uyum %95 olarak hesaplanmıştır. Nicel analizlerde

Cronbach Alfa değeri 0.64 bulunmuş ve ölçeğin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Bulgular

Madde (DEPS)	Açıklama	Ortalama	Std. Sapma	Yorum
DEPS1	Ölüm korkum arttı	3.04	1.02	Katılımcılar orta düzeyde ölüm korkusu yaşamaktadır.
DEPS2	Sevdiklerimi kaybetmekten korkar hale geldim	3.64	1.04	En yüksek ortalama; kayıp korkusu yoğun hissediliyor.
DEPS3	Sürekli deprem korkusu yaşıyorum	2.92	1.41	Bireyler arası farklılık fazla; korku bireysel değişken.
DEPS4	Kontrol duygumu kaybettim	2.00	1.00	Genel olarak düşük kontrol kaybı hissediliyor.
DEPS5	Ruhsal sağlığım bozuldu	1.92	1.08	Ruhsal etkilene genel olarak düşük algılanmış.
DEPS6	Hayatın değerini daha çok anladım	3.48	1.05	Travma sonrası olumlu farkındalık gözleniyor.
DEPS7	Gelecek kaygım arttı	2.88	0.97	Belirsizlik ve kaygı orta düzeyde.
DEPS8	Göç etme niyeti taşıyorum	2.16	1.43	Kararsızlık var; bireysel farklılıklar çok.
DEPS9	Şehir yeterince hazırlıklı	1.68	1.25	Yerel yönetimlere güven düşük.
DEPS10	Toplum depreme daha hazırlıklı hale geldi	1.48	0.92	Toplumsal öğrenme ve farkındalık zayıf algılanmış.

Tablo 3.1 bulguları, deprem sonrası katılımcılarda en baskın duygunun kayıp korkusu olduğunu, buna ölüm korkusu ve geleceğe yönelik kaygıların eşlik ettiğini göstermektedir. Kontrol kaybı ve ruhsal bozulmaya ilişkin algılar görece düşük düzeydeyken, şehir ve toplumun depreme hazırlığına yönelik güven oldukça zayıftır. Genel olarak sonuçlar, deprem sonrası psikolojik etkilerin sürdüğünü ve kurumsal güvenin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.1.1. Korelasyon Analizi ve Değerlendirme

Korelasyon analizi sonuçları, bazı psikolojik tepkilerin birlikte ortaya çıktığını ve bireysel duygular ile toplumsal güven algısı arasında zayıf fakat anlamlı ilişkiler bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 3.2. Korelasyon Analizi ve Değerlendirme

	DEPS 1	DEPS 2	DEPS 3	DEPS 4	DEPS 5	DEPS 6	DEPS 7	DEPS 8	DEPS 9	DEPS 10
DEPS1	1	.528**	.601**	.130	.029	.572**	.267	-.126	.038	.118
DEPS2	.528**	1	.459**	.027	.028	.322	.166	.100	-.043	.225
DEPS3	.601**	.459**	1	.429*	.245	.295	.226	.201	.063	.254
DEPS4	.130	.027	.429*	1	.518**	-.036	.414*	.193	.022	.028
DEPS5	.029	.028	.245	.518**	1	-.286	.071	.272	-.084	-.046
DEPS6	.572**	.322	.295	-.036	-.286	1	.229	-.213	-.048	-.181
DEPS7	.267	.166	.226	.414*	.071	.229	1	.014	-.043	.016
DEPS8	-.126	.100	.201	.193	.272	-.213	.014	1	-.005	.222
DEPS9	.038	-.043	.063	.022	-.084	-.048	-.043	-.005	1	.386*
DEPS10	.118	.225	.254	.028	-.046	-.181	.016	.222	.386*	1

** p < .01, * p < .05

Bulgular, ölüm korkusu ile deprem korkusu ve hayatın anlamına yönelik algıların güçlü biçimde ilişkili olduğunu, kontrol kaybı ile ruhsal bozulmanın ise birbirini tetikleyen psikolojik süreçler olduğunu göstermektedir. Buna karşılık toplumsal ve kentsel hazırlığa duyulan güven düşük düzeyde ilişkililikten, göç etme niyetinin diğer değişkenlerden bağımsızlaştığı görülmektedir.

3.1.2. Frekans analiz Tablosu ve yorumu

Analizler, katılımcıların çoğunun sosyal destek hizmetlerinden memnun olduğunu, ancak yaklaşık üçte birinin kararsız kaldığını göstermektedir. Ölçek maddelerine verilen frekans ve yüzde değerleri, katılımcıların tutumlarının ayrıntılı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Tablo 3.3. DEPS1 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	4	3.9
Katılmıyorum	25	24.5
Kararsızım	46	45.1
Katılıyorum	12	11.8
Tamamen katılıyorum	12	11.8
Toplam	99	100.0

“Ölüm korkum arttı” sorusuna katılımcıların %45,1’i kararsız yanıt verirken, %23,6’sı arttığını, %28,4’ü artmadığını belirtmiştir. Bu durum, deprem sonrası ölüm korkusunda duygusal belirsizlik yaşandığını göstermektedir.

Tablo 3.4. DEPS2 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	4	3.9
Katılmıyorum	8	7.8
Kararsızım	28	27.5
Katılıyorum	38	37.3
Tamamen katılıyorum	21	20.6
Toplam	99	100.0

“Sevdiklerimi kaybetmekten korkar hale geldim” ifadesine katılımcıların %57,9’u katılırken, %27,5’i kararsız, %11,7’si katılmamıştır. Bu sonuç, deprem sonrası sevdiklerini kaybetme korkusunun yaygın olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.5. DEPS3 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	13	12.7
Katılmıyorum	39	38.2
Kararsızım	17	16.7
Katılıyorum	8	7.8
Tamamen katılıyorum	22	21.6
Toplam	99	100.0

“Sürekli deprem korkusu yaşıyorum” ifadesine katılımcıların %50,9’u katılmamış, %29,4’ü katılmış ve %16,7’si kararsız kalmıştır. Bu bulgular, deprem korkusunun tüm katılımcılarda kalıcı olmadığını, ancak bazı kişilerde devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 3.6. DEPS4 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	42	41.2
Katılmıyorum	27	26.5
Kararsızım	23	22.5
Katılıyorum	7	6.9
Toplam	99	100.0

“Hayatım üzerinde kontrol duygumu kaybetmeye başladım” ifadesine katılımcıların %67,7’si katılmamış, %6,9’u katılmış ve %22,5’i kararsız kalmıştır. Bu sonuç, deprem sonrası bireylerin çoğunun yaşam kontrolünü koruduğunu göstermektedir.

Tablo 3.7. DEPS5 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	50	49.0
Katılmıyorum	20	19.6
Kararsızım	25	24.5
Tamamen katılıyorum	4	3.9
Toplam	99	100.0

“Daha sinirli ve çabuk öfkelenir hale geldim / Ruh sağlığım bozuldu” ifadesine katılımcıların %68,6’sı katılmamış, %3,9’u katılmış ve %24,5’i kararsız kalmıştır. Bu bulgular, deprem sonrası çoğu katılımcının duygusal dengesini koruduğunu göstermektedir.

Tablo 3.8. DEPS6 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Katılmıyorum	24	23.5
Kararsızım	20	19.6
Katılıyorum	38	37.3
Tamamen katılıyorum	17	16.7
Toplam	99	100.0

“Hayatımın değerini daha çok anladım” ifadesine katılımcıların %54’ü katılmış, %23,5’i katılmamış ve %19,6’sı kararsız kalmıştır. Bu sonuç, deprem sonrası yaşamın değerine dair farkındalığın arttığını göstermektedir.

Tablo 3.9. DEPS7 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	8	7.8
Katılmıyorum	29	28.4
Kararsızım	29	28.4
Katılıyorum	33	32.4
Toplam	99	100.0

“Geleceğe yönelik kaygılarım arttı” ifadesine katılımcıların %32,4’ü katılırken, %36,2’si katılmamış ve %28,4’ü kararsız kalmıştır. Bu sonuç, deprem sonrası gelecek kaygısının yaygın ancak net bir tutum oluşturmadığını göstermektedir.

Tablo 3.10. DEPS8 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	50	49.0
Katılmıyorum	19	18.6
Kararsızım	11	10.8
Katılıyorum	7	6.9
Tamamen katılıyorum	12	11.8
Toplam	99	100.0

“Yaşadığım kentten göç etme niyetim oluştu” ifadesine katılımcıların %67,6’sı katılmamış, %18,7’si katılmış ve %10,8’i kararsız kalmıştır. Bu sonuç, deprem sonrası kentten ayrılma eğiliminin düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.11. DEPS9 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	68	66.7
Katılmıyorum	15	14.7
Kararsızım	4	3.9
Katılıyorum	4	3.9
Tamamen katılıyorum	8	7.8
Toplam	99	100.0

“Bu şehir olası yeni depremlere karşı gerekli hazırlıkları yapmıştır” ifadesine katılımcıların %81,4’ü katılmamış, %11,7’si katılmış ve %3,9’u kararsız kalmıştır. Bu bulgular, toplumda afet hazırlıklarına güvenin düşük olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.12. DEPS10 Sorusuna Ait Frekans Tablosu

Cevap (Açıklama)	Frekans	Yüzde (%)
Hiç katılmıyorum	68	66.7
Katılmıyorum	23	22.5
Kararsızım	4	3.9
Tamamen katılıyorum	4	3.9
Toplam	99	100.0

“Toplum depremde gereken dersleri aldı ve yeni depremlere daha hazırlıklı hale geldi” ifadesine katılımcıların %89,2’si katılmamış, %3,9’u katılmış ve %3,9’u kararsız kalmıştır. Bu bulgular, toplumda deprem bilinci ve hazırlık düzeyine güvenin düşük olduğunu göstermektedir.

3.2. Nitel araştırma bulguları

3.2.1. Tema 1: Deprem Hazırlığı ve Deprem Zamanı

Deprem hazırlığı ve deprem zamanı değerlendirilmesi temasına ait betimsel veriler Tablo 3.13’de sunulmuştur.

Tablo 3.13. Tema 1’e Ait Betimsel Veriler

Tema-Kategoriler-Alt Kategori	f	%	Katılımcılar (K)
Tema 1: Deprem Hazırlığı ve Deprem Zamanı			
Kategori 1: Deprem Öncesi Hazırlık			
Alt Kategori 1: Acil durum hazırlığı	24	96.00	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,11,12,13,14,15,16,17,18,19, 20,22,23,24,25
Alt Kategori 2: Farkındalık/egitim düzeyi	7	28.00	1,3, 4, 8, 12,17,21
Alt Kategori 3: Yapısal bütünlük ve ev güvenliği	1	4.00	15
Kategori 2: Deprem Anındaki Tepki			
Alt Kategori 1: Deprem anında verilen hareket	5	20.00	1, 2, 3, 5,18
Alt Kategori 2: Duygusal yanıtlar (korku, şaşkınlık, endişe, panik)	25	100.00	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25
Alt Kategori 3: Fiziksel tepkiler (kaçma, çökme, hareketsizlik)	8	32.00	1, 2, 3, 5, 7, 15,17,18

3.2.1.1. Kategori 1. Deprem Öncesi Hazırlık

Depremzedelere ‘Deprem öncesi hazırlıklı mıydınız?’ sorusu sorulmuş bu soruya vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda üç alt kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler: Acil durum hazırlığı, Farkındalık/egitim düzeyi, Yapısal bütünlük ve ev güvenliği’dir.

3.2.1.1.1. Alt Kategori 1. Acil Durum Hazırlığı

Katılımcılara deprem öncesi hazırlıklı mıydınız sorusu sorulduğunda katılımcıların çoğunun cevabı hazırlıklı olmadığını bildirmiştir. Buna göre:

K1: Hazırlıklı değilim. Deprem sırasında uyuyordum hissedince panikledim. Korku ve gerginlik hissettim. Depren pozisyonu alarak depremin bitmesi bekledim.

K2: Hazırlıklı değildim Afet sırasında uyuyordum deprem Şiddeti artınca panikleme yaşadım geçmesini, bekledim koltuk ve yataklara başımı elimle kapatıp bitmesini bekledim.

K4: Hayır hazırlıklı değildim. Herkes gibi uyuyordum çok korktum ve depremin bitmesiyle hemen dışarı çıktık.

K6: Hayır hazırlıklı değildim. Afet sırasında uyuyordum. Deprem sırasında korku ve telaş hissettim.

K1 ve K2 depremin şiddeti arttıkça panikleyip sarsıntının bitmesini beklediklerini, K4 ve K6 ise korktuklarını ve bilinçli hareket edemediklerini belirtmiştir. Bu durum, afet anında bilgi ve hazırlık eksikliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle afet öncesi eğitim, tatbikat ve bilinçlendirme çalışmalarının güçlendirilmesi, toplumun zihinsel ve fiziksel olarak afetlere hazırlanması açısından gereklidir.

3.2.1.1.2. Alt kategori 2. Farkındalık/Eğitim Düzeyi

Katılımcıların yalnızca %28'inin afet hazırlık eğitimi konusunda farkındalığa sahip olduğu görülmüştür. Bu kişiler temel bilgileri bilse de deprem anında bu bilgileri uygulamakta zorlanmışlardır. Dolayısıyla deprem anında farkındalık eğitiminin yeterince davranışa dönüşmediği anlaşılmaktadır.

K3: Deprem sırasında uyuyorduk bir anda uyanıp o şokla koltuğun yanına çömeldik şok etkisiyle sadece ölümü bekledik binanın yıkılmasını...

K4: Herkes gibi uyuyordum çok korktum ve depremin bitmesiyle hemen dışarı çıktık.

K17: Sarsıntı şiddetlenince dizlerimizin üzerine çöküp depremin bitmesini bekledik.

K21: Deprem olduğu sırada uyanıp çocukları kucaklayıp güvenli bir alana geçip depremin durmasını bekledik.

Katılımcı ifadeleri, deprem anında şok ve korkunun kişileri hareketsiz bıraktığını göstermektedir. Gece uykuda yakalanan katılımcılar paniklemiş; tepkiler çömelmek, dışarı çıkmak veya sarsıntının bitmesini beklemek şeklinde olmuştur. K3 ve K17'nin yere çöküp binanın yıkılmasını beklemeleri çaresizliği, K4'ün panikle dışarı çıkması ve K21'in kontrollü şekilde çocuklarıyla güvenli alana geçmesi ise farklı tepkileri ortaya koymaktadır. Bu durum, afet anında planlı ve bilinçli davranışların genel olarak sınırlı olduğunu göstermektedir.

3.2.1.1.3. Alt kategori 3. Yapısal bütünlük ve Ev güvenliği

Katılımcıların yalnızca %4'ü evlerinin yapısal güvenliğinin olmadığını belirtmiştir. K15'in ifadesi ise deprem sırasında panik ve dikkat dağınıklığı nedeniyle yan binanın çöküşünü fark edemediğini göstererek, afet anında çevresel farkındalığın ciddi şekilde azaldığını ortaya koymaktadır.

K15: O sıra da yan binamız çökmüş o sesler o binaya aitmiş deprem bittiği gibi aşağı indik o telaşla binanın yıkıldığını fark etmedik sonra arkamı döndüğümde bina çökmüştü.

Bu durum, afet sırasında yaşanan travmanın algı ve tepkileri derinden etkilediğini göstermektedir. K15'in deneyimi, hazırlıksızlığın fiziksel olduğu kadar psikolojik sonuçlar doğurduğunu da ortaya koymaktadır. Bu nedenle afet eğitiminin sadece fiziksel eylemler değil, bilişsel farkındalık ve travma yönetimi becerilerini de içermesi gerektiği anlaşılmaktadır.

3.2.1.1.2. Kategori 2. Deprem Anındaki Tepki

Katılımcılara “Afet sırasında ne yapıyordunuz, ne hissettiniz ve nasıl davrandınız?” sorusu yöneltilmiş ve verilen yanıtlar doğrultusunda üç alt kategori oluşturulmuştur: Deprem anında verilen hareket, duygusal yanıtlar (korku, şaşkınlık, endişe, panik) ve fiziksel tepkiler (kaçma, çökme, hareketsizlik).

3.2.1.1.2.1. Alt Kategori 1. Deprem Anında Verilen Hareket

Katılımcıların %16'sı deprem anında belirgin bir hareket tepkisi verdiklerini belirtmiştir. İfadeler, yoğun korku, panik ve çaresizlik duygularının baskın olduğunu; hazırlık eksikliği nedeniyle çoğunluğun fiziksel bir müdahale yerine donup kalma, ağlama, dua etme ya da pasif şekilde bekleme gibi tepkiler verdiğini göstermektedir.

K1: Korku ve gerginlik hissettim.

K2: Deprem Şiddeti artınca panikleme yaşadım geçmesini, bekledim koltuk ve yataklara başımı elimle kapatıp bitmesini bekledim.

K3: Deprem sırasında uyuyorduk bir anda uyanıp o şokla koltuğun yanına çömeldik şok etkisiyle sadece ölümü bekledik binanın yıkılmasını ...

K5: Deprem anında yatağımda hareketsiz kaldım.

K18: Ailemle evin bir köşesine sığınıp ağlayarak ve dua ederek depremin geçmesini bekledik.

Katılımcılar, deprem anında korku, panik ve şok yaşadıklarını belirtmiştir. Bu durum, afet bilincinin çoğunlukla teorik kaldığını ve davranışsal ile psikolojik hazırlığın yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu nedenle eğitimler uygulamalı tatbikat, psikolojik dayanıklılık ve kriz yönetimini de içermelidir.

3.2.1.2.2. Alt Kategori 2. Duygusal Yanıtlar (Korku, Şaşkınlık, Endişe, Panik)

Katılımcılara ‘Afet sırasında ne hissettiniz ve nasıl davrandınız anlatabilir misiniz?’ sorusu sorulduğunda tüm katılımcıların korku, panik, endişe, şaşkınlık vs. gibi tepkiler vermişlerdir.

K1: . Korku ve gerginlik hissettim.

K2: Deprem Şiddeti artınca panikleme yaşadım geçmesini, bekledim.

K4: Herkes gibi uyuyordum çok korktum.

K6: Deprem sırasında korku ve telaş hissettim.

K10: Panik halinde ne yapacağımı şaşırdım.

K16: Panik halindeydik.

K19: Korktum, şok yaşadım, tepki veremedim.

K23: Çok fazla korktum, ne yapacağımı şaşırdım.

Katılımcı ifadeleri, deprem anında yoğun korku, panik, çaresizlik ve şokun yaygın olduğunu; bireylerin çoğunun bilinçli hareket edemeyerek içgüdüsel tepkiler verdiğini göstermektedir. Bu durum, psikolojik hazırlık eksikliğine işaret etmekte ve afet bilincinin davranışsal pratikler ile psikolojik dayanıklılık eğitimleriyle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.2.1.2.3. Alt Kategori 3. Fiziksel Tepkiler (Kaçma, Çökme, Hareketsizlik)

Katılımcılara bu konuda yöneltilen soruya göre, 8 katılımcı (%32) deprem anında fiziksel bir tepki (kaçma, çökme, donup kalma vb.) verdiklerini belirtmiştir.

K1: Deprem pozisyonu alarak depremin bitmesi bekledim.

K3: Deprem sırasında uyuyorduk bir anda uyanıp o şokla koltuğun yanına çömeldik

K5: Deprem anında yatağımda hareketsiz kaldım.

K17: Sarsıntı şiddetlenince dizlerimizin üzerine çöküp depremin bitmesini bekledik.

Katılımcılar, deprem anında çoğunlukla içgüdüsel tepkiler verdiğini belirtmiştir. K1, K17 ve K3 nispeten doğru önlemler alırken, K5 donakalma tepkisi göstermiştir. Bu durum, bilgi eksikliği ve panik nedeniyle davranışsal hazırlığın yetersiz olduğunu ve düzenli tatbikat ile pratik eğitimin önemini ortaya koymaktadır.

3.2.2. Tema 2: Deprem Sonrası İlk Müdahale ve Deprem İlk Zamanları

Katılımcılara deprem sonrasında ilk yardımın ne zaman ve nasıl yapıldığı ile ilk günlerde yaşadıkları sorulmuş, verilen yanıtların analizi sonucunda iki ana kategori belirlenmiştir.

Tablo 3.14. Tema 2'e Ait Betimsel Veriler

Tema-Kategoriler-Alt Kategori	f	%	Katılımcılar (K)
Tema 2: Deprem Sonrası İlk Müdahale ve İlk Zamanlar			
Kategori 1: İlk yardım -müdahale süreci			
Alt Kategori: İlk müdahale zamanı (ilk yardımın geçikmesi)	4	16.00	1, 3, 23, 24,
Alt Kategori: Müdahale aktörleri (komşular, kamu kuruluşları vs.)	3	12.00	5, 14, 15
Alt Kategori: Enkazdan kurtarma mücadelesi	2	8.00	14, 15
Kategori 2: Sağlık durumu ve can kaybı			
Alt Kategori: Yakın can kayıpları (birinci derece akraba veya komşu, arkadaş vs.)	2	8.00	7, 15
Alt Kategori: Fiziksel hasar (yaralanma. Sakatlık)	1	4.00	15
Alt Kategori: Psikolojik travma	4	16.00	2, 5, 7, 15

3.2.2.1. Kategori 1. İlk Yardım -Müdahale Süreci

Depremzedelere deprem sonrasında ilk yardımın ne zaman ve nasıl yapıldığı sorulmuş; verilen yanıtlar doğrultusunda üç alt kategori belirlenmiştir: ilk müdahale zamanı (ilk yardımın gecikmesi), müdahale aktörleri (komşular, kamu kuruluşları vb.) ve enkazdan kurtarma mücadelesi.

3.2.2.1.1. Alt kategori 1. İlk Müdahale Zamanı (İlk Yardımın Gecikmesi)

Katılımcıların %16'sı, deprem sonrası ilk yardımın geciktiğini ve kritik ilk saatlerde sağlanmadığını belirtmiştir. Bu durum, erken müdahalenin hayati önemini vurgulamakta ve devletin afet ekiplerini daha hızlı ve düzenli yönlendirmesi gerektiğini göstermektedir.

K3: . İlk yardıma ihtiyacımız olmadı ama ihtiyacı alanlara da yardım yapılmadı maalesef buna şahit olduk.

K23: Hiçbir müdahale yapılmadı.

K24: Deprem sonrası herhangi bir müdahale ve yardım görmedim ilerleyen zamanlarda yardım yapıldı.

Katılımcılar, deprem sonrası yardım ve müdahalede ciddi gecikmeler ve aksaklıklar yaşandığını belirtmiştir. K3 çevresine yardım ulaşmadığını, K23 ve K24 ise yardımı hiç ya da geç aldıklarını ifade etmiştir. Bu durum, koordinasyon eksiklikleri, hazırlık yetersizlikleri ve lojistik sorunların varlığını göstermekte ve erken müdahale ile etkili yardım dağıtımının önemini vurgulamaktadır.

3.2.2.1.2. Alt Kategori 2. Müdahale Aktörleri (Komşular, Kamu Kuruluşları Vs.)

Katılımcılara deprem sonrası ilk müdahale nasıl yapıldı sorusuna katılımcılar %12'lik bir dilim yani 25 katılımcıdan 3 kişi müdahale aktörlerinden bahsetmiştir, 25 katılımcıdan 3 kişinin müdahale aktörlerinden bahsetmesi düşük bir orandır yani yetersiz kalmaktadır.

K5: ilk yardım ortalama 20 dakika içerisinde geldi, diyebiliriz

K14: Deprem sonrasında yıkım olan konutlara çok az bir süre sonra müdahale yapıldı itfaiye -ambulans AFAD vs insanların yardımına çabuk koştu.

K15: Deprem sonrası halkın müdahalesinin olduğunu gördüm sonra kurtarma ekipleri ve sağlık çalışanları geldi.

Katılımcılar, bazı bölgelerde müdahale ekiplerinin hızlı ve etkili çalıştığını belirtmiştir. K5 ve K14 kısa sürede yardım alırken, K15 önce halkın, sonra ekiplerin müdahale ettiğini aktarmıştır. Diğer katılımcıların gecikme ve eksiklik şikâyetleri, müdahalede bölgesel farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu durum, hızlı müdahale, koordinasyon ve toplumla iş birliğinin önemini vurgulamaktadır.

3.2.2.1.3. Alt Kategori 3. Enkazdan Kurtarma Mücadelesi

Müdahale hızının ve toplum–kurum iş birliğinin önemini ortaya koyarken, afet sonrası uzun süre devam eden psikolojik ve sosyal etkilerin de göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

K14: Deprem sonrasında yıkım olan konutlara çok az bir süre sonra müdahale yapıldı itfaiye -ambulans AFAD vs insanların yardımına çabuk koştu. AFAD deprem riksi tekrar olabilme ihtimali için cami, kütüphane , okullar insanlar orda kalabilsinler diye açıldı ve günlerce kütüphanede kaldım.

K15: Deprem sonrası halkın müdahalesinin olduğunu gördüm sonra kurtarma ekipleri ve sağlık çalışanları geldi. Komşularımız vefat etti çok acı bir durumdu etkisi yıllar geçse de üzerimden geçmez. Evlerimizi haftalarca terk ettik toplanma alanlarına gittik.

Katılımcılar, deprem sonrası müdahale ve barınma sürecinin hızlı ve dayanışma içinde yürütüldüğünü belirtmiştir. Halk ilk müdahaleyi yaparken, AFAD ve diğer ekipler sonrasında devreye girmiş; cami, okul ve kütüphaneler geçici barınma sağlamıştır. Komşu kayıpları ve evlerin terk edilmesi, psikolojik etkilerin de önemini göstermektedir.

3.2.2.2. Kategori 2. Sağlık Durumu ve Can Kaybı

Katılımcılara deprem sonrası ilk günlerde yaşadıklarına ilişkin soru yöneltildiğinde, verilen yanıtlar üç alt kategori altında toplanmıştır: yakın can kayıpları (birinci derece akraba, komşu, arkadaş vb.), fiziksel hasar (yaralanma, sakatlık) ve psikolojik travma.

3.2.2.2.1. Alt Kategori 1. Yakın Can Kayıpları (Birinci Derece Akraba Veya Komşu, Arkadaş vs.)

Katılımcılara deprem sonrası ilk günlerde yaşadıklarını ifade edebilir misiniz (aileniz ve yakınlarınızdan depremde kaybettikleriniz, kalıcı sağlık kayıpları olduysa belirtiniz) diye soru yönelttiğimizde katılımcılar %10'u yani 25 katılımcıdan 2 katılımcı can kaybı yaşadığını belirtmişlerdir. Bunlar;

K7: Çekirdek ailemde herhangi mal ve can kaybı yaşamadım. Adıyaman'ın Mut ilçesinde kuzenim ve eşini kaybettik.

K15: Komşularımız vefat etti çok acı bir durumdu etkisi yıllar geçse de üzerimden geçmez.

Katılımcı ifadeleri, depremin yalnızca fiziksel değil, bireyler üzerinde derin ve kalıcı psikolojik etkiler yarattığını göstermektedir. Yakın kayıplar ve tanıklık edilen ölümler, travmanın şiddetini artırmış ve uzun vadeli psikososyal destek ihtiyacını ortaya koymuştur.

3.2.2.2.2. Alt Kategori 2. Fiziksel Hasar (Yaralanma. Sakatlık)

Katılımcılara Deprem sırasında herhangi bir fiziksel hasar aldıklarını sordüğümüzda 25 katılımcıdan sadece bir kişinin deprem anındaki telaştan dolayı sakatlandığını ifade etmiştir.

K15: Telaş anında sakatlandık, Komşularımız vefat etti çok acı bir durumdu etkisi yıllar geçse de üzerimden geçmez.

K15'in ifadesi, depremin fiziksel yaralanmaların ötesinde kalıcı psikolojik travmalara yol açtığını; bu nedenle afet sonrası uzun vadeli psikolojik destek ve toplumsal dayanışmanın hayati olduğunu göstermektedir.

3.2.2.2.3. Alt Kategori 3. Psikolojik Travma

Görüşmeler, depremin fiziksel kayıplar olmasa dahi katılımcılar üzerinde kalıcı psikolojik etkiler bıraktığını göstermektedir. Katılımcıların %16'sı deprem anı ve sonrasında psikolojik olarak etkilendiğini belirtmiştir. Travma, korku ve çaresizlik duyguları uzun vadeli ruhsal izler bırakmıştır.

K2: Depremden Sonra afad ekipleri uzun bir çalışma yaptı Şükür herhangi bir can, sağlık kaybı yaşamadık çevreden fakat psikolojik etkileri halen devam ediyor.

K5: Ailemden kaybettiğim olmadı fakat psikolojik olarak bizi derinden etkilediğini ifade edebilirim.

K7: Arama kurtarma çalışmalarından bulunmamdan ötürü duygusal-psikolojik anlamda etkilenmiştim.

K15: Telaş anında sakatlandık, Komşularımız vefat etti çok acı bir durumu etkisi yıllar geçse de üzerimden geçmez.

Katılımcı ifadeleri, fiziksel hasar olmasa bile depremin kalıcı ruhsal travmalar yarattığını göstermektedir. Arama-kurtarma deneyimi, yaralanma ve kayıp gibi durumlar duygusal yükü artırmış; bu durum afet sonrası uzun vadeli psikososyal desteğin gerekliliğini ortaya koymuştur.

3.2.3. Tema 3: Deprem Sonrası Yaşanılan Hayattaki Değişimler

Katılımcı yanıtlarının analizi iki ana kategoride toplanmıştır: kişisel–ailevi–toplumsal yaşam ve çalışma–eğitim–sosyal yaşam. İlk kategori; sığınma durumu, aile ve kişisel yaşamda değişim ile günlük yaşamın zorlaşmasını, ikinci kategori ise iş yaşamının etkilenmesi, sosyal dayanışma düzeyi ve eğitim ile sosyal yaşamdaki aksaklıkları kapsamaktadır.

Tablo 3.15. Tema 3’e Ait Betimsel Veriler

Tema-Kategoriler-Alt Kategori	f	%	Katılımcılar (K)
Tema 3: Deprem Sonrası Yaşanılan Hayattaki Değişimler			
Kategori 1: Kişisel, ailevi ve toplumsal yaşam değişim			
Alt Kategori: Sığınma durumu (tek katlı evler (bağ evleri), köy, çadır)	12	48.00	1, 3, 8,10, 14,15,18,19,2122,23,25
Alt Kategori: Kişisel ve ailevi hayatta değişim	18	72.00	1,2,3,4,5,6,7,8,9,14,15, 16,18,19,20,21,22,24
Alt Kategori: Günlük yaşamın zorlaşması	8	32.00	3, 12,13,16,18,21,22,24
Kategori 2: Çalışma, eğitim ve sosyal yaşam			
Alt Kategori: İş kaybı veya iş yaşamının zorlaşması	7	28.00	1, 4, 5,8,19,20,21
Alt Kategori: Sosyal dayanışmanın artması veya eksikliğinin oluşması	5	20.00	3, 5, 6, 11,25
Alt Kategori: Sosyal yaşamda aksaklık (eğitim, ulaşım, vs)	4	16.00	4, 5, 9,14,

3.2.3.1. Kategori 1. Kişisel, Ailevi ve Toplumsal Yaşam

Deprem sonrası süreç, bireylerin psikolojik, ailevi ve toplumsal yaşamlarında köklü değişimlere yol açmış; iyileşme için uzun vadeli sosyal destek, güvenli barınma, ekonomik toparlanma ve psikolojik rehabilitasyonun önemi ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda kişisel ve toplumsal yaşam; barınma, ailevi değişim ve günlük yaşamın zorlaşması başlıklarında ele alınmıştır.

3.2.3.1.1. Alt Kategori 1. Sığınma Durumu (Tek Katlı Evler (Bağ Evleri), Köy, Çadır)

Katılımcılara deprem sonrasında bireysel hayatınızda nasıl bir değişiklik oldu diye bir soru yöneltildiğinde katılımcıların %48'i yani 25 katılımcıdan 12'si sığınma olarak evlerini terk etmiş edip tek katlı evlerde (bağ evleri) , köyde, arabada, cami, kütüphane veya şehir değişikliği yaptıklarını belirtmişlerdir. Bunlar;

K1: Biz ailecek köy evine giderek ihtiyaçlarımızı giderdik.

K3: Ailemi bulduğum ilden uçak biletiyle depremden etkilenmeyen memleketime gönderdim

K14:AFAD deprem riksi tekrar olabilme ihtimali için cami, kütüphane, okullar insanlar orda kalabilsinler diye açıldı ve günlerce kütüphanede kaldım.

K15:Evlerimizi haftalarca terk ettik toplanma alanlarına gittik. Okul, cami, kütüphanelerde günler geçirdik.

K18: İlk problemler temel ihtiyaç - ısınma ve barınma konusunda sıkıntılar yaşadık. Marketler, fırınlar kapalıydı. Camilerde, arabada uyuyorduk.

K19: Birkaç gün arabada kaldık, sonrasında müstakil bir evde.

K22: Aile üyelerimle birlikte ilçeye ailemin yanına gittim.

K23: Korkumuz ve sallantılar geçene kadar ailemin yanında köyde kaldık.

K25: Deprem sona erer ermez hemen köyde yaşayan akrabalarımın yanına gittik.

Katılımcı ifadeleri, deprem sonrası barınmanın aile yanına gitme, kamu tesislerinde geçici kalma ve bireysel çözümlerle sağlandığını; ancak bu sürecin geçici, düzensiz ve çeşitli zorluklar içerdiğini göstermektedir.

3.2.3.1.2. Alt Kategori 2. Kişisel ve Ailevi Hayatta Değişim

Katılımcılara deprem sonrasında bireysel hayatınızda, çalışma hayatınızda, gündelik işleriniz ve toplumsal ilişkilerinizde nasıl değişimler oldu sorusunu sordüğümüzda katılımcıların %72'si yani 25 katılımcılarından 18 kişisi bireysel hayatında, çalışma hayatında, gündelik işlerinde ve toplumsal ilişkilerinde değişimler olduğunu fark ifade etmiştir.

K1: Çalışma hayatımız öğretmen olduğumuz için bir süre durdu. Gündelik işlerimiz aksadı bireysel hareket edemiyor toplu hareket etmeye başlamıştık.

K7: Hayat nispeten daha basit gelmeye başladı. Zira ölümle burun buruna gelindi afet sırasında. Ölüm karşısında daha ciddi ne olabilir ki?

K14: Deprem sonrası bireysel hayatımda bir süre evimden uzak kaldım o zamanlar öğrenci olduğum için uzun süre okula gidemedim eğitime uzun süre online olarak verildi.

K16: Daha panik hissiyle stresli bir hayatım olmaya başladı. Her an bulunduğum alanın sarsılacağını hissedip 6 ay mücadele ettim. Dışarı çıkınca yüksek binaların olduğu yerde uzun süre kalmamaya çalışıyorum, deprem olsa hangi yöne kaçmam gerekir diye hâlâ düşünüyorum.

K20: Kendi ofisim hasar aldı ve Adıyaman'da işe devam etmek zorunda kaldım.

K21: Deprem sonrasında şehir değiştirmiş olmamdan kaynaklı çalışma hayatımda zorluk yaşadım.

K24: Deprem sonrasında empati yapmam fazla artmaya başladı ve deprem bölgesindeki değişiklikleri hissettim. Hayatımda çok ciddi değişimler olmaya başladı, geleceğe dair çok uzun vadeli planlar kurmayı bıraktım.

Katılımcı ifadeleri, depremin iş ve eğitim yaşamını aksattığını; psikolojik, sosyal ve değerler düzeyinde kalıcı değişimlere yol açtığını göstermektedir.

3.2.3.1.3. Alt Kategori 3. Günlük Yaşamın Zorlaşması

Katılımcılara gündelik yaşamınız değişiklik oldu mu (zorlaştı mı) sorusu sordüğümüzda katılımcıların %32 katılımcının gündelik hayatlarının zorlaştığını ifade etmişlerdir. Gündelik yaşamlarının zorlaşması psikolojik, çalışma, rutin olarak ifade etmişlerdir.

K3: Deprem sonrasında ölüm korkusu ve sevdiklerimi kaybetseydim ne yapardım gibi düşüncelere mücadele ettim. Depremzedelerin içinde bulunduğu durum beni çok sarstı insanlara ve görevlilere olan inancımı yitirdim. Daha güvensiz ve kaygılı biri oldum.

K12: Sürekli deprem korkusu yaşadığımdan dolayı işlerime odaklanamadım.

K16: Daha panik hissiyle stresli bir hayatım olmaya başladı. Her an bulunduğum alanın sarsılacağını hissedip 6 ay mücadele ettim. Dışarı çıkınca yüksek binaların olduğu yerde uzun süre kalmamaya çalışıyorum, deprem olsa hangi yöne kaçmam gerekir diye hâlâ düşünüyorum.

K21: Deprem sonrasında şehir değiştirmiş olmamdan kaynaklı çalışma hayatımda zorluk yaşadım.

K22: Bir süre yaşadığım eve giremedim. Bireysel hayatımda aksamalar ve düzensizlikler oldu.

K24: Deprem sonrasında empati yapmam fazla artmaya başladı ve deprem bölgesindeki değişiklikleri hissettim. Hayatımda çok ciddi değişimler olmaya başladı, geleceğe dair çok uzun vadeli planlar kurmayı bıraktım.

Deprem, katılımcılarda kalıcı psikolojik travma, güven kaybı ve yaşam düzeninde köklü değişimlere yol açmış; bu durum uzun vadeli psikolojik destek ve toplumsal yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya koymuştur.

3.2.3.2. Kategori 2. Çalışma, Eğitim ve Sosyal Yaşam

Depremler, bireylerin çalışma, eğitim ve sosyal yaşamını derinden etkileyerek iş kaybı, sosyal dayanışma sorunları ve eğitim-ulaşım aksaklıkları gibi çok boyutlu sorunlara yol açmaktadır.

3.2.3.2.1. Alt Kategori 1. İş Kaybı Veya İş Yaşamının Zorlaşması

Katılımcılara yöneltilen “Deprem sonrasında çalışma hayatınızda değişimler oldu mu?” sorusuna verilen yanıtlara göre, 25 katılımcıdan 7’si iş hayatında zorluk yaşadığını veya iş kaybına uğradığını belirtmiştir.

K1: Çalışma hayatımız öğretmen olduğumuz için bir süre durdu.

K4: Depremden dolayı okullar bir süre kapalı olduğu için işe gidip gelemedik.

K8: Mesleğimden dolayı yoğun çalışma dönemin geçirdik.

K20: Kendi ofisim hasar aldı ve Adıyaman’da işe devam etmek zorunda kaldım.

K21: Deprem sonrasında şehir değiştirmiş olmamdan kaynaklı çalışma hayatımda zorluk yaşadım.

Deprem, katılımcıların çalışma hayatını doğrudan etkilemiş; bazıları işlerine ara vermek zorunda kalırken, bazıları hasar ve zor koşullara rağmen çalışmaya devam etmiştir.

3.2.3.2.2. Alt Kategori 2. Sosyal Dayanışmanın Aratması Veya Eksikliğinin Oluşması

Deprem sonrası sosyal dayanışma ile ilgili görüşler katılımcılar arasında farklılık göstermektedir. Bazı katılımcılar toplumun birlik ve beraberlik içinde hareket ettiğini belirtirken; bazıları güven kaybı ve yetersiz destek yaşadığını ifade etmiştir.

K3: .Depremzedelerin içinde bulunduğu durum beni çok sarstı insanlara ve görevlilere olan inancımı yitirdim. Daha güvensiz ve kaygılı biri oldum.

K5: O süreçte ise toplumda birlik ve beraberliğin kuvvetlendiğini ifade edebilirim.

K6: Bireysel hayatımda yaşamın ve anın ne kadar değerli olduğunu ve iş yaşamında insanlara karşı daha anlayışlı ve empati ile yaklaştım.

K11: Toplumsal olarak kaybımız oldu.

K25: Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma yardımcı olmam gerektiğinin bilincine vardım.

Katılımcı görüşleri, depremin güvensizlik ve kaygıyı artırırken aynı zamanda dayanışma, empati ve yardımlaşma duygularını da güçlendirdiğini göstermektedir.

3.2.3.2.3. Alt Kategori 3. Sosyal Yaşamda Aksaklık (Eğitim, Ulaşım, Vs)

Katılımcılara ‘Deprem sonrasında sizin bireysel hayatınızda, çalışma hayatınızda, gündelik işleriniz ve toplumsal ilişkilerinizde nasıl değişimler oldu açıklar mısınız?’ sorusu yöneltildiğinde katılımcılardan 4’ü sosyal yaşamında aksilikler olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların görüşlerine göre, deprem eğitim hayatı üzerinde belirgin etkiler bırakmıştır.

K4: Depremden dolayı okullar bir süre kapalı olduğu için işe gidip gelemedik zamanla her şey eskisi gibi oldu.

K5: Gözle görünür bir değişiklik olmadı sadece okul ve dersler konusunda ciddi aksamalar yaşadım.

K9: O sırada öğrenciydim okul kapandı ve evde olmak zorunda kaldık.

K14: Deprem sonrası bireysel hayatımda bir süre evimden uzak kaldım o zamanlar öğrenci olduğum için uzun süre okula gidemedim eğitime uzun süre online olarak verildi.

Deprem nedeniyle okulların kapanması ve uzaktan eğitime geçilmesi, katılımcıların eğitim sürecini ciddi biçimde aksatmıştır. Bu durum, afetlerin eğitim üzerinde uzun vadeli olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir.

3.2.4. Tema 4: Kurumsal Organizasyon Müdahale Süreci ve Yorumu

Depremzedelere yöneltilen “Depreme müdahale sürecinde devlet kuruluşlarının ve STK’ların gerekli çalışmaları yeterli düzeyde gerçekleştirdiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda kategori ve alt kategoriler oluşturulmuştur.

Tablo 3.16. Tema 4’e Ait Betimsel Veriler

Tema-Kategoriler-Alt Kategori	f	%	Katılımcılar (K)
Tema 4: Kurumsal Organizasyon Müdahale Süreci ve Yorumu			
Kategori: Devlet Kurumlarının Defansı			
Alt Kategori: Müdahale zamanlaması ve organizasyon eksikliği	18	72.00	4, 6, 7,8,9,10,12,13,15,17,18,19 ,20,21,22,23
Alt Kategori: AFAD ve UMKE’nin çalışmaları	3	12.00	2,5, 14
Alt Kategori: Belediye ve valilik çalışmaları	3	12.00	1,2, 5,
Kategori: STK ve Gönüllü Kurumlar			
Alt Kategori: STK’ların hizmetleri (Kızılay, gönüllüler)	3	12.00	2, 3,24
Alt Kategori: Yardım ulaştırma ilerlemeleri	5	20.00	5, 6, 14,16,19,
Alt Kategori: Eksiklikler ve muvaffakiyet çalışmaları	9	36.00	3, 4, 6, 7,8,13,18,19,22

3.2.4.1. Kategori 1. Devlet Kurumlarının Defansı

Deprem sonrası devlet kurumlarının müdahaleleri bazı bölgelerde yetersiz, bazı bölgelerde ise hızlı ve etkili bulunmuştur. Yardımın zamanında ulaşmaması, koordinasyon ve bilgi eksikliği eleştirilirken; bazı vatandaşlar devlet desteğini yeterli görmüştür. Bu durum, kurumsal kapasite ve kriz yönetimine ilişkin farklı algıların oluşmasına yol açmıştır.

3.2.4.1.1. Alt Kategori 1. Müdahale Zamanlaması ve Organizasyon Eksikliği

Katılımcılara depreme müdahale sürecinde devlet kuruluşları ve STK’ların çalışmalarının yeterli olup olmadığı sorulduğunda, 25 katılımcıdan 18’i müdahalenin zamanlaması ve organizasyon eksikliği ile ilgili görüş bildirmiştir. Bu katılımcılardan 15’i, müdahalenin gerçekleşmediğini ve organizasyon eksikliğinin bulunduğunu ifade etmiştir.

K4: Çalışmalar yeterli düzeyde olduğunu düşünmüyorum. Birçok eksiklik vardı. Deprem yüksekliği ve kapsadığı alanı genişliğinden de hesaplarsak bazı eksikliklerin de normal olduğunu söyleyebilirim.

K6: Hayır düşünmüyorum. İnsanların su, yemek ve barınma ihtiyaçları konusunda fazlasıyla eksiklik yaşandı. Bu durum depremzedelerin daha fazla psikolojik bir çöküntü içerisine girmesine neden oldu.

K8: Bu kuruluşların yeterli seviyede çalışma yaptıklarını ve daha öncesinden hazırlıklı olduğunu düşünmüyorum. Bu durumun depremin büyüklüğünden ve ulaşım imkânlarının zorlaşmasında dolayı olduğunu da düşünüyorum. Sosyal medyada kuruluşlarla alakalı çıkan haberlere yorumsuz kalıyorum.

K12: Hayır yeterli düzeyde çalışma yapılmadı. Daha fazla hassasiyet beklerdim.

K13: Evet ülke olarak hazırlıksız yakalandık bu bir gerçek devlet olarak da bireysel olarak tam anlamı ile hazırlıksızdık. Daha çok insana ulaşım hayatı kurtarılabilirdi.

K15: Gerekli çalışmaları yapıldığını kesinlikle düşünmüyorum. Halk birbirine yardımcı oluyordu. Yemek dağıtılıyordu ama ulaşmak zor oluyordu. Evleri yıkılan insanlar çok mağdur oldu.

K17: Yeterli düzeyde değildi, çünkü böyle bir felakete hazırlıklı değildi.

K18: İlk birkaç gün çalışmalar yoktu. Herkes kendi imkânlarıyla bir şeyler yaptı. Daha sonraki süreçte çalışmalar yapılmaya başlandı, bu sefer de koordinasyon eksiklikleri vardı. Herkese yardımlar ulaşamadı

K19: Hiçbir şey yeterli değildi. Temel ihtiyaçlara karşılanan müdahale yoktu. İse karışılan temel ihtiyaçlar düzen ve ihtiyaç gözetilmeden dağıtıldığı için verimli olmadı.

K20: Müdahaleler geç oldu.

K21: Yetersiz buldum.

K22: Koordineli bir çalışma olmadığı için yeterli düzeyde çalışmalar gerçekleştirilmedi. Temel ihtiyaçlar karşılanırken kadın ve kız çocukları için hijyen malzemeleri aksayan ihtiyaçlardı. Aynı zamanda mahremiyet ihlali çok fazla oldu.

Katılımcıların %52 müdahalenin yetersiz olduğunu ifade ederken %8'i yeterli olduğunu ifade etmiştir.

K7: Asrın felaketi şeklinde tanımlanan ve on bir ilimizi etkileyen afetin etki çapını düşündüğümüzde afetin ilk günlerinde sistem tıkanmış olsa da sonrasında sağlıklı yürütülmeye çalışılmıştır.

K9: İnsanların korktukları için evlerine giremiyorlardı o sırada çadırlar falan kurdular insanlar için barınma ihtiyacı giderildi.

K10: Bulunduğum şehirde çok fazla yıkım olamadığı için bu kuruluşlar yeterli düzeyde denilebilirdi.

Deprem sonrası müdahaleler katılımcıların çoğu tarafından yetersiz bulunmuştur. Temel ihtiyaçlara erişim, gecikme, koordinasyon ve özel gruplara yönelik eksiklikler öne çıkarken; sınırlı sayıda katılımcı bazı bölgelerde müdahaleleri yeterli görmüştür. Genel değerlendirme, müdahalenin büyük ölçüde yetersiz olduğu yönündedir.

3.2.4.1.2. Alt Kategori 2. Afad ve Umke'nin Çalışmaları

Katılımcıların %12'si AFAD ve UMKE'nin çalışmalarını yeterli bulmuştur.

K2: AFAD Sürekli Sahadaydı belediyeler mümkün oldukça halka gıda Sağlıyordu Valilik çalışıyordu.

K5: AFAD ise tüm birliği ile seferber oldu fakat 11 ilde etkinliğini gösterdiği için ister istemez yetersizlikler yaşanmış olabilmektedir.

K14: Depremin ardından AFAD, Kızılay, belediye birçok insanın yardımına yetişti.

Katılımcılar, AFAD ve diğer kurumların sahada aktif olduğunu kabul etmekle birlikte, geniş etki alanı nedeniyle koordinasyon ve kapasite sorunları yaşandığını belirtmiştir; bu durum afet yönetiminin güçlendirilmesi gereğini ortaya koymaktadır.

3.2.4.1.3. Alt Kategori 3. Belediye ve Valilik Çalışmaları

Deprem sonrasında belediyeler ve valilikler, yardım dağıtımı, barınma, altyapı onarımı ve koordinasyon gibi kritik roller üstlenmiştir. Bazı yerel yönetimler etkin çalışırken, diğer bölgelerde yetersizlik, koordinasyon ve iletişim sorunları gözlemlenmiştir. Katılımcıların %12'si belediye ve valilik çalışmalarını değerlendirmiş, %4'ü yetersiz bulduğunu ifade etmiştir.

K1: Belediye ve Valilik'in insanlara daha fazla barınma yiyecek içecek ihtiyacını karşılamalıydı. Çadırda kalmak isteyenlere ücretsiz çadır dağıtmalıydı.

%12 katılımcıdan %8'si ise Belediye ve Valilik yeterli çalışma hakkında ifadelerini belirtmişlerdir.

K2: Belediyeler mümkün oldukça halka gıda Sağlıyordu Valilik çalışıyordu.

K5: Deprem anında yağmurlu ve soğuk havada belediyenin: çorba, ekmek gibi ikramları olduğuna şahit oldum.

Deprem sonrasında belediyeler ve valilikler, yardım dağıtımı, barınma, altyapı onarımı ve koordinasyon gibi kritik roller üstlenmiştir. Bazı yerel yönetimler etkin çalışırken, diğer bölgelerde yetersizlik, koordinasyon ve iletişim sorunları gözlemlenmiştir. Katılımcıların %12'si belediye ve valilik çalışmalarını değerlendirmiş, %4'ü yetersiz bulduğunu ifade etmiştir.

3.2.4.2. Kategori 2. STK ve Gönüllü Kurumlar

Deprem sonrası STK'lar ve gönüllü organizasyonlar hızlı ve esnek yapılarıyla önemli destek sağlamış, bazı alanlarda devletin eksiklerini telafi etmiştir; ancak koordinasyon ve kapasite yetersizlikleri nedeniyle tüm ihtiyaçları karşılamakta zaman zaman başarısız olmuşlardır.

3.2.4.2.1. Alt Kategori 1. STK'ların Hizmetleri (Kızılay, Gönüllüler)

Deprem sonrası STK'lar temel ihtiyaçların karşılanmasında önemli rol oynamış; ancak Türk Kızılay'ı hizmet yetersizlikleri nedeniyle eleştirilirken, gönüllü gruplar daha olumlu değerlendirilmiştir. Genel olarak koordinasyon ve kaynak eksiklikleri öne çıkmıştır.

K2: STK elinden geleni yapıyordu fakat bu deprem Kızılay'ın hiç faydası olamadı Sadece parayla çadır Satıyordu...

K3: Öncelikle Kızılay'ın çadır sattığı haberleri beni çok etkiledi. Asla kurumlara güvenemez oldum. Vergilerimize ne olduğunu ve sorumlulukların asla ceza almaması deprem felaketinden daha kaygı verici. Deprem bir doğa olayı tedbir alınabilir peki ya kurumların sorumsuzluğu ona ne yapacağız bilemiyorum.

Katılımcılar Kızılay'ın çalışmalarını yetersiz bulup güvenlerini sarstığını ifade ederken katılımcılardan 1 kişinin ise yapılan STK'nın çalışmalarından memnun olduğunu ifade etmiştir.

K24: STK'lar da çok faydalı oldu depremzedelere

Katılımcıların görüşleri, sivil toplum kuruluşlarının (STK) ve özellikle Kızılay'ın deprem sürecindeki rolüne dair farklı perspektifleri ortaya koymaktadır. Katılımcılar, Kızılay'a yönelik ciddi bir güven kaybı yaşandığını, buna karşılık diğer STK'ların daha olumlu değerlendirildiğini belirtmiştir. Bu durum, afet yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve kurumsal güvenin hayati önemini ortaya koymaktadır.

3.2.4.2.2. Alt Kategori 2. Yardım Ulaştırma İlerlemeleri

Yardım ulaştırma sürecinde başlangıçta koordinasyon sorunları yaşanmış, zamanla iyileşme sağlansa da bazı bölgelerde gecikmeler sürmüştür; süreci yeterli bulanların oranı düşüktür.

K5: Deprem anında yağmurlu ve soğuk havada belediyenin: çorba, ekmek gibi ikramları olduğuna şahit oldum.

K14: Depremi ardından AFAD, Kızılay, belediye birçok insanın yardımına yetiştii. Barınma gıda acil yardım malzemeleri insanlara yeterli şekilde temin edildi

Katılımcılar çalışmalardan memnu olurken %12'si ise yardım ulaştırma faaliyetlerinin yetersiz olduğunu ifade etmiştir.

K6: Hayır düşünmüyorum. İnsanların su, yemek ve barınma ihtiyaçları konusunda fazlasıyla eksiklik yaşandı.

K16: Bulunduğum bölgede devletin yardımına tanık olmadım. Ama bizler günlerce

arabada kaldık. Gıda ve beslenme ihtiyaçlarımızı kendimiz sağlamaya çalıştık.

K19: Hiçbir şey yeterli değildi. Temel ihtiyaçlara karşılanan müdahale yoktu, karışılan temel ihtiyaçlar düzen ve ihtiyaç gözetilmeden dağıtıldığı için verimli olmadı.

Katılımcı görüşleri, deprem sonrası yardım faaliyetlerine ilişkin memnuniyetin bölgelere ve deneyimlere göre değiştiğini; bazı bölgelerde yardımlar yeterliyken bazı bölgelerde gecikme ve düzensizlik yaşandığını

göstermektedir. Bu durum, afet müdahalesinde etkin koordinasyon ve adil dağıtım ihtiyacını ortaya koymaktadır.

3.2.4.2.3. Alt kategori 3. Eksiklikler ve Muvaffakiyet Çalışmaları

Katılımcılara deprem sonrası aksayan ve aksamayan yönler sorulduğunda, 25 katılımcıdan 9'u eksiklikler ve çalışmaların başarılarından bahsetmiş, %4'ü ise sadece çalışmaların başarılarını dile getirmiştir.

K7: Asrın felaketi şeklinde tanımlanan ve on bir ilimizi etkileyen afetin etki çapını düşündüğümüzde afetin ilk günlerinde sistem tıkanmış olsa da sonrasında sağlıklı yürütülmeye çalışılmıştır.

Katılımcılardan %32'si ise çalışmaların eksikliğini ifade etmiştir.

K3: Deprem bir doğa olayı tedbir alınabilir peki ya kurumların sorumsuzluğu ona ne yapacağız bilemiyorum..

K4: Çalışmalar yeterli düzeyde olduğunu düşünmüyorum. Birçok eksiklik vardı. Depremin yüksekliği ve kapsadığı alanı genişliğinden de hesaplarsak bazı eksikliklerin de normal olduğunu söyleyebiliriz

K6: Hayır düşünmüyorum. İnsanların su, yemek ve barınma ihtiyaçları konusunda fazlasıyla eksiklik yaşandı. Bu durum depremzedelerin daha fazla psikolojik bir çöküntü içerisine girmesine neden oldu.

K8: Bu kuruluşların yeterli seviyede çalışma yaptıklarını ve daha öncesinden hazırlıklı olduğunu düşünmüyorum Bu durumun depremin büyüklüğünden ve ulaşım imkânlarının zorlaşmasında dolayı olduğunu da düşünüyorum Sosyal medyada kuruluşlarla alakalı çıkan haberlere yorumsuz kalıyorum.

K13: Evet ülke olarak hazırlıksız yakalandık bu bir gerçek devlet olarakta bireysel olarak tam anlamı ile hazırlıksızdık. Daha çok insana ulaşım hayat kurtarılabildi.

K18: İlk birkaç gün çalışmalar yoktu. Herkes kendi imkânlarıyla bir şeyler yaptı. Daha sonraki süreçte çalışmalar yapılmaya başlandı, bu sefer de koordinasyon eksiklikleri vardı. Herkese yardımlar ulaşamadı.

K19: Hiçbir şey yeterli değildi. Temel ihtiyaçlara karşılanan müdahale yoktu İse karışılan temel ihtiyaçlar düzen ve ihtiyaç gözetilmeden dağıtıldığı için verimli olmadı.

K22: Koordineli bir çalışma olmadığı için yeterli düzeyde çalışmalar gerçekleştirilmedi. Temel ihtiyaçlar karşılanırken kadın ve kız çocukları için hijyen malzemeleri aksayan ihtiyaçlardı. Aynı zamanda mahremiyet ihlali çok fazla oldu.

Katılımcıların önemli bir kısmı deprem sonrası çalışmaları yetersiz bulmakta; koordinasyon eksikliği, hazırlıksızlık ve temel ihtiyaçların karşılanamaması toplumsal güveni zedelemektedir.

3.2.5. Tema 5: Geleceğe Yönelik Öneri ve Normalleşme Süreci

Değerlendirmeler sonucunda, hem deprem öncesi hazırlık hem de sonrası normalleşme süreçlerinde kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.16. Tema 4'e Ait Betimsel Veriler

Tema-Kategoriler-Alt Kategori	f	%	Katılımcılar (K)
Tema 5: Geleceğe Yönelik Öneri ve Normalleşme Süreci			
Kategori: Depreme Hazırlık tavsiyeleri			
Alt Kategori: Toplumda bilinçlenme ve eğitim	10	40.00	2,3, 5, 6,7,9, 13,18,22,23
Alt Kategori: Yapı denetimi ve şehir dönüşümü	11	44.00	1,2,3, 14,15,16, 17,18, 19,23,25
Alt Kategori: Bireysel tedbir (afet çantası, tatbikat)	3	12.00	4, 10, 13
Kategori: Bireysel ve toplumsal Normalleşme Süreci			
Alt Kategori: Psikolojik destek gereksinimi	3	12.00	5, 7, 22
Alt Kategori: Konaklama ve altyapı düzenlemeleri	4	16.00	6,16,18,19
Alt Kategori: Deprem sonrası Toplumsal dayanışmanın rolü	1	04.00	22

3.2.5.1. Kategori 1. Depreme Hazırlık tavsiyeleri

Katılımcılar, depreme karşı hazırlık önerilerini Depreme Hazırlık Tavsiyeleri başlığı altında üç alt kategoriyle ifade etmişlerdir: Birinci alt kategori Toplumda bilinçlenme ve eğitim, ikinci alt kategori Yapı denetimi ve şehir dönüşümü, üçüncü alt kategori ise Bireysel tedbirler (afet çantası, tatbikat) olarak belirlenmiştir. Bu öneriler, hem bireysel hem toplumsal düzeyde risklerin azaltılması ve yaşam güvenliğinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir.

3.2.5.1.1. Alt Kategori 1. Toplumda Bilinçlenme ve Eğitim

Katılımcılar, deprem sonrası toplumda farkındalık oluşturma ve eğitim vermenin önemine dikkat çekmişlerdir. Katılımcıların %40'ı, toplumun bilinçlendirilmesi ve eğitim verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

K2: Depremlerle ilgili kamu ve kuruluşlarında okullarda, toplumsal eğitimler verilmeli.

K3: Deprem ile ilgili öncelik bu işin sorumlularının ceza alması, diğer sorumluların denetimleri gerektiği gibi yapması ve insanların bilinçlendirilmesi.

K5: O günü asla unutmamak kaidesiyle sürekli aktivitelere: spor, eğlence, tiyatro ve insanların hobilerine sarılması gerekmektedir yaşanan bu afetten en iyi dersi çıkartıp oluşabilecek diğer başka türlü afetlerde de hazırlıklı olmalıyız.

K6: Toplanma alanları işgal etmemek için gerekli önlemlerin alınması ve ulaşım yollarının kurallar çerçevesinde kullanımı önemsenmeli.

K7: İstisnasız herkesin deprem kuşağında bir ülke olduğumuz gerçeğini kavraması, maddi ve manevi tüm tedbirlerin alınması gerekmektedir.

K9: Toplumumuz genel olarak veya diğer afetler için herhangi bir bilinçlenmeleri yok. İnsanların bilinçlendirilmesini isterim.

K13: Öncelikle bilinçlenmek gerektiğine inanıyorum.

K18: Halk depremde yapılması gerekenlerle ilgili bilinçlendirilmelidir.

K22: Toplumda farkındalık ve bilinçlendirme çalışmaları artırılmalı.

K23: Toplumun biraz daha bilinçlendirilmesi gerekir.

Katılımcı görüşleri, deprem sonrası farkındalık ve hazırlığın yetersiz olduğunu; afet yönetiminde bilinçlendirme, psikososyal destek, denetimlerin artırılması ve mekânsal planlamanın birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.2.5.1.2. Alt kategori 2. Yapı Denetimi ve Şehir Dönüşümü

Katılımcıların görüşlerine göre, deprem sonrası yapı denetimi ve kentsel dönüşüm kritik öneme sahiptir. Katılımcıların %44'ü, bu yapı denetimi ve şehir dönüşümü çalışmalarının önemine vurgu yapmıştır.

K1: Ülkemizin mimar ve mühendislerine gerekli önem gösterilerek apartman kontrolleri hep yapılmalı. Herkese müteahhitlik belgesi verilmemeli.

K2: ilk önce altyapının sağlam olması hasarlı binaların yıkılıp depreme dayanıklı evler yapılması, bu kontrollerin Devletin gözetimi altında olması ve depremlerle ilgili kamu ve kuruluşlarında okullarda, toplumsal eğitimler verilmeli.

K3: Deprem ile ilgili öncelik bu işin sorumlularının ceza alması, diğer sorumluların denetimleri gerektiği gibi yapması ve insanların bilinçlendirilmesi.. Tabi birde müteahhitlerin çok ciddi bir denetimden geçmesi, deprem değil bina ve tedbirsizlik öldürür, buna inanıyorum.

K14: Öncelikli olarak konutların güçlendirilmesini isterim sağlam konutlar yapılmasını ve deprem anında insanların neler yapmasını gerekir bilgilendirilmelidir.

K15: Hayatın normalleşmesi için ilk başta binalar denetimden geçilmeli, devlet bu afeti önemseyip sıkı çalışmalıydı ama maalesef aradan kaç yıl geçti ama halen bir çalışma yok.

K16: Toplum olarak depremi benimsemeli ve yöneticilere yapılar konusunda baskı uygulanmalı. Her zemine yapı yapılmamalı. Yatay ve güvenli yerleşim alanları oluşturulmalı.

K17: Öncelikle çok katlı binalardan vazgeçilmeli. Daha sağlam ve dayanıklı evler ve binalar yapılmalı.

K18: Depreme dayanıklı, daha sağlam yapılar yapılması için sıkı denetimler yapılmalı.

K23: Binaların daha sağlam yapılması gerekiyor. Hasarlı binaların yıkılması gerekli.

K25: Toplumun eski, hasarlı yapıları bulan ve mühendislikten onaylanmış yapılardan, inşaat esnasında malzemeden çalan müteahhitlerden uzak durmaları, her ev ve iş yerlerinde gerekli denetimlerin gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamak istiyorum.

Katılımcıların %44'ü yapı denetimlerinin yetersiz olduğunu belirtmiş; veriler, etkin denetim, güvenli yapılaşma ve planlı kentleşmenin depremle mücadelede öncelikli olduğunu göstermiştir.

3.2.5.1.3. Alt Kategori 3. Bireysel Tedbir (Afet Çantası, Tatbikat)

Katılımcıların %12'si, depremlere karşı bireysel önlemler alınması gerektiğini ifade etmiştir.

K4: Deprem ile ilgili gerekli hazırlıkları yapmalıyız. Her an deprem olacakmış gibi hep hazırlıklı olmalıyız. İlk yardım çantaları olmalı deprem esnasında neler yapılacağı topluma anlatılmalı.

K10: Deprem çantası hazırlayarak herkes tarafından bilinen yere konulmalı, özellikle devrilme ihtimali olan eşyaların sabitlenmesi gerekmektedir.

K13: Deprem çantasını hazırlamak sakinliği korumak evde hayat üçgeni belirlemek gibi hazırlık yapılması gerektiğini düşünüyorum.

Depremi yaşayan katılımcıların %12'si (25 katılımcıdan 3'ü), bireysel tedbirlerin önemine dikkat çekmiştir. Katılımcılar, bu tür bireysel hazırlıkların can kayıplarını azaltmada kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

3.2.5.2. Kategori 2. Bireysel ve Toplumsal Normalleşme Süreci

Bu süreç üç alt kategoriye ayrılır: psikolojik destek gereksinimi, konaklama ve altyapı düzenlemeleri, deprem sonrası toplumsal dayanışmanın rolü.

3.2.5.2.1. Alt Kategori 1. Psikolojik Destek Gereksinimi

Depremi yaşayan katılımcılara deprem sonrası hayatın normalleşmesi içine giren psikolojik destek gereksinimin gerektiğini % 12 katılımcı ifade etmiştir.

K5: O günü asla unutmamak kaidesiyle sürekli aktivitelere: spor, eğlence, tiyatro ve insanların hobilerine sarılması gerekmektedir yaşanan bu afetten en iyi dersi çıkartıp oluşabilecek diğer başka türlü afetlerde de hazırlıklı olmalıyız.

K7: Aynı zamanda topluma bu yönlü psikolojik destek sunulması gerekmektedir.

K22: Hayatın normalleşmesi için psikolojik ilk yardım sürecinden sonra günlük rutinlere devam edilebilir.

25 katılımcıdan 3'ü (%12) psikolojik destek ihtiyacını belirtmiştir; görüşlere göre deprem sonrası psikolojik destek ve normale dönüş süreci

önemlidir. Sosyal etkinliklere katılım, psikolojik ilk yardım ve günlük yaşamın sürdürülmesi, afet sonrası ruhsal iyileşmenin öncelikli olduğunu göstermektedir.

3.2.5.2.2. Alt Kategori 2. Konaklama ve Altyapı Düzenlemeleri

Katılımcılara göre, afet yönetiminde kritik unsurlar deprem öncesi mekânsal planlama, afet sonrası barınma alanlarının etkin düzenlenmesi ve yerleşim politikalarının yeniden gözden geçirilmesidir; katılımcılar konaklama ve altyapı düzenlemeleriyle ilgili görüşlerini belirtmişlerdir.

K6: Toplanma alanları işgal etmemek için gerekli önlemlerin alınması ve ulaşım yollarının kurallar çerçevesinde kullanımı önemsenmeli.

K16: Her zemine yapı yapılmamalı. Yatay ve güvenli yerleşim alanları oluşturulmalı.

K18: Deprem için toplanma alanları oluşturulmalı.

K19: Yetkili yerel kurumların düzenli hazırlık, afet sonrası yıkılıp denetim sağlanıp yeni barınma alanları inşa edilmeli.

Katılımcıların %16'sı konaklama ve altyapı çalışmalarının önemine değinmiş; görüşler, afete dayanıklı şehirler için dayanıklı yapılar, toplanma alanları, işleyen ulaşım ve planlı barınmanın kritik olduğunu ve bunun teknik kadar toplumsal ve siyasi bir öncelik olduğunu göstermektedir.

3.2.5.2.3. Alt Kategori 3. Deprem Sonrası Toplumsal Dayanışmanın Rolü

Katılımcı ifadeleri, deprem sonrası süreçte kurumsal yapılar kadar toplumsal dayanışma ve birlikte hareket etme kültürünün de afet yönetiminde kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

K22: Bu süreçte toplumun depremzedelere olan duyarlılığı çok fazlaydı. Toplumda farkındalık ve bilinçlendirme çalışmaları ve topluluk bilinci, toplumsal dayanışma artırılmalı.

Katılımcıların az bir kısmı (%4) toplumsal dayanışmanın sürdürülebilirliğine dikkat çekmiş; farkındalık, bilinçlendirme ve kurumsallaşmış topluluk bilincinin afet süreçlerinde etkili olduğu vurgulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ardından Şanlıurfa Haliliye ilçesinde yaşayan bireylerin toplumsal sürecini incelemiş ve çok boyutlu değerlendirmeler sunmuştur. Görüşülen 25 katılımcının %56'sı kadın, %44'ü erkek olup yaşları 24-55 arasında ve çoğunluğu üniversite mezunu, kamu sektöründe çalışmaktadır. Katılımcıların %72'si deprem sonrası ailevi ve kişisel yaşamlarında değişim yaşamış, afetin bireyin sosyal çevresinde ve iç dünyasında uzun vadeli dönüşümler yarattığı görülmüştür. Deprem anındaki tepkiler “şok hali, panik, çaresizlik ve yalnızlık” olarak tanımlanmış ve bu duygular çoğunlukla devam etmiştir (Bozkurt, 2023).

Afetin fiziksel etkilerinin ötesinde, katılımcıların %48'i evlerine giremediğini ve geçici konaklama alanlarında kaldığını belirtmiş, bu durum psikolojik güvensizlik ve sosyal belirsizlik duygularını tetiklemiştir (Bilge, 2024). Müdahale süreci eleştirel bulunmuş; %52'si çalışmaları yetersiz, yalnızca %8'i yeterli bulmuştur. Katılımcılar bilgi eksikliği, yardımın gecikmesi ve temel ihtiyaçlara ulaşamama gibi sorunları dile getirmiştir; bu durum Bozkurt'un (2023) afet sonrası bilgi dağınıklığı ve organizasyon sorunlarıyla paralellik göstermektedir.

Katılımcıların %28'i iş kaybı veya iş yaşamında aksaklık yaşadığını, %32'si sağlık, ulaşım ve eğitim gibi kamu hizmetlerine erişimde zorluk çektiğini belirtmiştir. Toplumsal dayanışma açısından %20'si çevresinden destek almış ancak bunun kalıcı ve organize olmadığı ifade edilmiştir (Putnam, 2000). Psikolojik destek açısından ise katılımcıların büyük bölümü destek almadığını ve ulaşamadığını belirtmiş; “ölüm korkusu yaşıyorum” ifadesinin ortalaması 3,64'tür (Ikizer diğ., 2016; Karnacı ve Aksit, 2000). Araştırma, afetlerin fiziksel, ruhsal, ekonomik ve sosyal düzeyde etkili olduğunu ve bireylerin sosyal bağlar ve psikolojik destekle ayakta kaldığını göstermektedir. Müdahale sürecinin iyi organize edilmesi, psikososyal desteklerin yaygınlaştırılması, geçici barınma sorunlarının hızla çözülmesi ve kamusal hizmetlerin kesintisiz sürdürülmesi, gelecekteki afetler için hazırlıklı olmayı sağlayacak önemli başlıklardır.

Araştırma bulgularına göre, benzer afetlerde toplumsal etkilerin azaltılması ve müdahale süreçlerinin etkinliği için öneriler şunlardır: Afet sonrası psikolojik etkiler dikkate alınarak erişilebilir psikolojik destek mekanizmaları, şehir merkezlerinin yanı sıra geçici barınma alanlarında da sunulmalıdır. Müdahale sürecindeki aksaklıkları önlemek için yerel

düzeyde eğitilmiş ekipler oluşturulmalı ve kriz senaryolarına dayalı tatbikatlar düzenli hale getirilmelidir. Barınma sorununa çözüm olarak güvenli ve insani geçici barınma sistemleri hazır bulundurulmalıdır. Kamu hizmetlerine erişim için eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetleri afet senaryolarına göre yeniden yapılandırılmış mobil birimlerle sürdürülebilir hâle getirilmelidir. Toplumsal dayanışmanın güçlenmesi için yerel yönetimler, STK'lar ve halk arasında örgütlü ve kalıcı iş birliği ağları kurulmalıdır; böylece yardım ve dayanışma sürdürülebilir bir sistem hâline getirilebilir.

Araştırma bulgularına göre, afetlerin çalışma yaşamı üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulmalı ve iş kaybı yaşayanlar için uzun vadeli istihdam ve sosyal destek programları geliştirilmelidir. Hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerinde çok boyutlu, eşgüdümlü ve insan merkezli politikalar, krizlerin etkilerini azaltmada kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2023a). Türkiye’de Meydana Gelen Büyük Depremler Listesi. <https://www.afad.gov.tr/tarihi-depremler>
- AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı). (2023b). Tarihi Depremler Listesi. <https://www.afad.gov.tr/turkiye-deprem-haritasi>.
- Akar, S. (2013). “Doğal Afetlerin Kamu Maliyesine Ve Makro Ekonomiye Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 185-206.
- Aydın, A. (6). “6 Şubat 2023 Depremlerinde Sosyal Yardımlar: Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakıflarının Rolü”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1-Deprem Özel Sayısı-), 235-260.
- Bozkurt, V. (2023). “Depremin Toplumsal Boyutu”. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 77-99.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri [Qualitative Research Methods]*. (M. Bütün & SB Demir, Trans.). Ankara : Political Bookstore.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara : Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousand Oaks, CA:Sage publications.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks, CA:Sage Publications.
- Çebi, E., & Çöl, M. (2023). *Acil Durumlar ve Afetlerde Halk Sağlığı Hizmetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı.
- Çınar, O. (2010). “Okul Müdürlerinin İletişim Sürecindeki Etkililiği”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 267-276.
- Dynes, R. R. (1970). *Organized Behavior in Disaster*. Lexington, MA: Heath Lexington Books.
- Efe, B. (2023). *Afet sonrası geçici barınma mekânlarını oluşturan tasarım parametrelerinin belirlenmesi* (Yüksek lisans tezi),İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Erdik, M. (2001). “Report on 1999 Kocaeli and Düzce (Turkey) Earthquakes”. In *Structural Control for Civil and Infrastructure Engineering* (pp. 149-186). <http://fatim.koeri.boun.edu.tr/depremmuh/eqspecials/kocaeli/Kocaelireport.pdf>
- Erkal, T., & Değerliyurt, M. (2009). Türkiye’de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 147-164.
- Göver, Ö. G. D. İ. H. (2023). *Türkiye’nin deprem gerçeğine sosyolojik bir bakış*. İstanbul: İksad Yayınevi.
- Güldü, Ö. (2023). “Afet Bilinci ve Stresli Durumlarla Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi”. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 638-658.
- İçöz, C., & Terlemez, L. (2024). “AFAD Deprem Veri ve Görselleştirmelerine İlişkin Bir R Paketi: AFADEarthQuakeData”. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 6(1), 30-45.
- İşçi, C. (2008). “Deprem Nedir ve Nasıl Korunuruz”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(9), 959.
- Küçükali, A. (2016). *Bir Sosyal Politika Problemi Olarak Göç (Erzurum Örneği)*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Marangoz, M., & İzci, Ç. (2023). “Doğal Afetlerin Ekonomik, Sosyal ve Çevresel Etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremler Bağlamında Girişimciler Açısından Değerlendirilmesi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.
- Nişancı, H., & Yıldırım, K. (2023). “Antik Çağlardan X. Yüzyıla Kadar Anadolu’da Depremler”. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 100-124.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., & Watson, P. J. (2002). “60,000 Disaster Victims Speak: Part II. Summary and Implications of the Disaster Mental Health Research”. *Psychiatry: Interpersonal and biological processes*, 65(3), 240-260.
- Oktay, S., Taş, N., & Taş, M. (2020). “Kültürel Miras Alanlarının Korunması ve Afet Yönetimi İlişkisi”. *Resilience*, 4(2), 305-321.
- Ozbilgin, M., Erbil, C., Demirbağ, K. Ş., Demirbağ, O., & Tanriverdi, V. (2023). “Afet Yönetiminde Sorumluluğun Yeniden İnşası: Deprem, Sosyal Dramalar, Sosyal Politikalar”. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(1), 71-112.
- Önsüz, M., & Atalay, B. (2015). “Afet Lojistiği”. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 37(3), 1–6.

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon Schuster.
- Smith, G. P., & Wenger, D. (2007). "Sustainable Disaster Recovery: Operationalizing an Existing Agenda". In *Handbook of Disaster Research* (pp. 234-257). New York, NY: Springer New York.
- Tierney, K. (2012). "Disaster Governance: Social, Political, and Economic Dimensions". *Annual review of Environment and Resources*, 37(1), 341-363.
- Ünen, H. C., & Şahin, M. (2011). "Alt yapı Şebekeleri Arasındaki Bağımlılıkların Deprem Sonrası Hasar ve Performans Tahmininde Kullanılmak Üzere Tanımlanması". *Jeodezi ve Jeoinformasyon Dergisi*, (104.2), 48-52.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı, 1999–2018). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, B., & Akkoyun, A. Z. (2023). "Deprem Sonrası Psikiyatrik Destek". *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 817-820.
- Yıldız, M. İ., Başterzi, A. D., Yıldırım, E. A., Yüksel, Ş., Aker, A. T., Semerci, B., ... & Hacıoğlu Yıldırım, M. (2023). "Deprem Sonrası Erken Dönemde Koruyucu ve Tedavi Edici Ruh Sağlığı Hizmeti-Türkiye Psikiyatri Derneği Uzman Görüşü". *Turkish Journal of Psychiatry*, 34(1).
- Yılmaz, H., & Gülüm, E. (2024). "Afet Acil Durum Yönetimi ve Afet Müdahale Planı Çerçevesinde Uygulamalar: Pazarcık–Elbistan Depremi". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1-Deprem Özel Sayısı), 1-25.

YEREL KALKINMADA BEŞERİ SERMAYENİN YERİ: EĞİTİM GÖSTERGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE

Ömer Faruk ASLAN*

GİRİŞ

Kalkınma olgusu, uzun yıllar boyunca ağırlıklı olarak ekonomik büyüme, gelir artışı ve fiziksel sermaye birikimi ekseninde ele alınmıştır. Ancak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kalkınmanın yalnızca nicel ekonomik göstergelerle açıklanamayacağı, sosyal, kurumsal ve beşeri unsurların da en az ekonomik faktörler kadar belirleyici olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Bu dönüşüm, kalkınma literatüründe beşeri sermaye kavramının önem kazanmasına yol açmıştır. Beşeri sermaye; bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri, eğitim, sağlık ve deneyim gibi özelliklerin toplamını ifade etmekte ve bu unsurların ekonomik ve sosyal gelişme üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır (Schultz, 1961).

Yerel kalkınma perspektifinde ise beşeri sermaye, bölgesel farklılıkların azaltılması, yerel potansiyelin harekete geçirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Türkiye gibi bölgesel gelişmişlik farklarının belirgin olduğu ülkelerde, eğitim göstergeleri temelinde beşeri sermayenin yerel kalkınmadaki rolünün kavramsal olarak ele alınması, hem akademik literatür hem de politika yapıcılar açısından önem taşımaktadır (Küçükali, 2016: 37; Küçükali, 2015: 55).

Bu çalışma, yerel kalkınma ve beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi eğitim göstergeleri bağlamında kavramsal düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle beşeri sermaye kavramı ele alınmakta, ardından yerel kalkınma yaklaşımı açıklanmakta ve son olarak eğitim göstergelerinin yerel kalkınmadaki rolü Türkiye bağlamında tartışılmaktadır.

* Öğretim Görevlisi Doktor, Atatürk Üniversitesi, Oltu Meslek Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü, Erzurum, ofaruk.aslan@atauni.edu.tr, ORCID: orcid.org/ 0000-0001-7415-6049.

Beşeri Sermaye Kavramı, Yerel Kalkınma Yaklaşımı ve Eğitim Göstergeleri

Beşeri sermaye kavramının temelleri klasik iktisatçılara kadar uzanmakla birlikte, kavramın sistematik bir çerçeveye kavuşması 1960'lı yıllarda Theodore Schultz ve Gary Becker'in çalışmalarıyla mümkün olmuştur. Schultz (1961), ekonomik büyümenin yalnızca fiziksel sermaye birikimiyle açıklanamayacağını, bireylerin eğitim ve beceri düzeylerindeki artışın da üretkenliği önemli ölçüde etkilediğini ileri sürmüştür. Becker (1964) ise eğitimi, bireylerin gelecekteki gelirlerini artıran bir yatırım olarak ele alarak beşeri sermaye teorisini geliştirmiştir. Beşeri sermaye yaklaşımına göre eğitim, bireylerin bilgi ve beceri düzeylerini artırarak işgücü verimliliğini yükseltmekte, bu durum hem mikro düzeyde bireysel kazançları hem de makro düzeyde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bu çerçevede eğitim harcamaları bir tüketim unsuru olmaktan ziyade uzun vadeli bir yatırım olarak değerlendirilmektedir (Mincer, 1974). Günümüzde beşeri sermaye kavramı yalnızca eğitimle sınırlı kalmamakta; sağlık, yaşam boyu öğrenme, dijital beceriler ve sosyal yetkinlikler gibi unsurları da kapsamaktadır. Özellikle bilgi ekonomisinin yaygınlaşmasıyla birlikte nitelikli insan kaynağı, ülkelerin ve bölgelerin rekabet gücünü belirleyen temel faktörlerden biri hâline gelmiştir (OECD, 2019).

Yerel kalkınma, kalkınma sürecinin yerel dinamikler, aktörler ve kaynaklar temelinde şekillenmesini ifade eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda kalkınma, merkezi politikaların pasif bir sonucu olmaktan ziyade, yerel paydaşların aktif katılımıyla gerçekleşen çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmaktadır (Stohr, 1990). Yerel kalkınma anlayışında beşeri sermaye, yerel ekonomilerin canlandırılması ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması açısından temel bir girdidir. Eğitimli ve nitelikli işgücüne sahip bölgeler, yenilik üretme kapasitesi, girişimcilik potansiyeli ve yatırım çekme açısından daha avantajlı konumdadır. Bu durum, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının büyük ölçüde beşeri sermaye dağılımındaki eşitsizliklerden kaynaklandığını göstermektedir (Lucas, 1988; Küçükali ve Aykut, 2023: 6-8; Eygü & Karabacak, 2017: 627-630). Ayrıca beşeri sermaye, yalnızca ekonomik çıktılar üzerinde değil, sosyal sermaye, yönetim kalitesi ve toplumsal uyum üzerinde de etkili olmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin demokratik katılımı,

kurumsal güven düzeyi ve toplumsal dayanışma artmakta; bu durum yerel kalkınma sürecini destekleyen bir ortam oluşturmaktadır (Putnam, 2000).

Eğitim göstergeleri, beşeri sermayenin ölçülmesinde en yaygın kullanılan araçlar arasında yer almaktadır. Okullaşma oranları, ortalama eğitim süresi, yükseköğretim mezun oranı ve eğitim harcamalarının GSYH içindeki payı gibi göstergeler, bir bölgenin beşeri sermaye kapasitesine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır (UNDP, 2023). Yerel kalkınma açısından eğitim göstergeleri, bölgelerin ekonomik ve sosyal performanslarıyla yakından ilişkilidir. Eğitim düzeyi yüksek bölgelerde işgücü piyasaları daha dinamik olmakta, istihdam olanakları çeşitlenmekte ve gelir düzeyi yükselmektedir. Buna karşılık eğitim göstergelerinin zayıf olduğu bölgelerde işsizlik, kayıt dışı istihdam ve yoksulluk gibi sorunlar daha belirgin hâle gelmektedir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, eğitim göstergelerinin bölgesel dağılımında önemli farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Batı bölgelerinde ortalama eğitim süresi ve yükseköğretim mezun oranı daha yüksekken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bu göstergeler görece düşük seviyelerde seyretmektedir. Bu durum, bölgesel kalkınma farklılıklarının önemli bir kısmının beşeri sermaye eşitsizliklerinden kaynaklandığını göstermektedir (TÜİK, 2022).

Türkiye’de yerel kalkınma politikaları, özellikle 2000’li yıllardan itibaren bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte eğitim ve beşeri sermaye, kalkınma planları ve bölgesel strateji belgelerinde öncelikli alanlar arasında yer almıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2019; Küçükali, 2013: 209-210). Ancak uygulamada, eğitim yatırımlarının yerel ihtiyaçlar ve bölgesel potansiyellerle yeterince bütünleşemediği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Mesleki ve teknik eğitimin yerel işgücü piyasalarının talepleriyle uyumlu hâle getirilmesi, yaşam boyu öğrenme olanaklarının yaygınlaştırılması ve kadınların eğitime erişiminin artırılması, Türkiye’de yerel kalkınma açısından öne çıkan başlıca politika alanları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda beşeri sermayenin güçlendirilmesi, yalnızca eğitim altyapısının geliştirilmesiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda eğitimin niteliğinin artırılmasını ve eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesini de içermektedir (Küçükali, 2014: 2-3; Eygü & Karabacak, 2020:118).

Literatür Taraması

Beşeri sermaye, eğitim ve yerel/bölgesel kalkınma arasındaki ilişki, iktisat ve bölgesel kalkınma literatüründe uzun süredir tartışılan temel konulardan biridir. Özellikle eğitim göstergelerinin ekonomik büyüme, bölgesel gelişmişlik farkları ve yerel kalkınma üzerindeki etkileri hem uluslararası hem de Türkiye özelinde yoğun biçimde incelenmiştir. Bu bölümde konuya ilişkin temel ampirik ve teorik çalışmalar kronolojik ve tematik bir bütünlük içinde ele alınmaktadır.

Schultz (1961), ABD verilerini kullanarak yaptığı çalışmada eğitimi ekonomik büyümenin temel itici gücü olarak ele almış ve beşeri sermaye yatırımlarının uzun dönemli büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Çalışmada ulusal gelir hesapları kullanılmış ve eğitimin üretkenliği artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Becker (1964), mikro düzeyde bireysel verilerden yararlanarak eğitimi bir yatırım aracı olarak incelemiş; eğitimin bireysel gelirleri ve toplam verimliliği artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma, sonraki ampirik araştırmalar için teorik temel oluşturmuştur. Denison (1967), ABD ekonomisi için zaman serisi verilerini kullanarak büyümenin kaynaklarını analiz etmiş ve ekonomik büyümenin önemli bir kısmının eğitim yoluyla artan beşeri sermayeden kaynaklandığını göstermiştir. Lucas (1988), çok ülkeli teorik modelinde beşeri sermaye birikiminin bölgeler arası gelir farklılıklarını açıkladığını vurgulamış ve eğitimin dışsallık etkileri yoluyla yerel kalkınmayı desteklediğini ileri sürmüştür. Barro (1991), 98 ülkeyi kapsayan panel veri setiyle yaptığı çalışmada eğitim düzeyi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Özellikle ortaöğretim ve yükseköğretimin büyüme üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Mankiw, Romer ve Weil (1992), genişletilmiş Solow modelini kullanarak beşeri sermayeyi modele dahil etmiş ve eğitim düzeyinin ülkeler arası gelir farklarını açıklamada önemli olduğunu ortaya koymuştur. Romer (1994), bilgi ve beşeri sermayenin ekonomik büyümenin temel belirleyicisi olduğunu belirtmiş; eğitim yoluyla artan bilgi birikiminin yerel ve ulusal kalkınmayı hızlandığını savunmuştur. Psacharopoulos ve Patrinos (2004), farklı ülkelerden elde edilen eğitim getirisi verilerini kullanarak eğitimin bireysel ve toplumsal getirilerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Putnam (2000), ABD yerel yönetim verileriyle yaptığı çalışmada eğitim düzeyinin sosyal sermaye ve yerel yönetim kalitesini artırdığını göstermiştir. Florida (2002), ABD metropol alanları verilerini kullanarak “yaratıcı sınıf”

yaklaşımını geliştirmiş ve eğitimli nüfusun bölgesel kalkınmada belirleyici rol oynadığını tespit etmiştir. OECD (2006), üye ülke verileriyle yaptığı çalışmada eğitim göstergeleri ile bölgesel rekabet gücü arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmiştir. UNDP (2010), İnsani Gelişme Endeksi kapsamında eğitim göstergelerinin yerel kalkınma üzerindeki etkisini ortaya koymuş ve bölgesel eşitsizliklere dikkat çekmiştir.

Yerli çalışmalar incelendiğinde; Tansel (2002) Türkiye Hanehalkı İşgücü Anketi verilerini kullanarak eğitimin ücretler üzerindeki etkisini incelemiş ve eğitimin bireysel gelirleri anlamlı biçimde artırdığını tespit etmiştir. Kar ve Ağır (2006), Türkiye için 1970–2000 dönemi zaman serisi verileriyle yaptıkları çalışmada beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuşlardır. Çoban (2004), Türkiye’de eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve eğitimin büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yumuşak ve Yıldırım (2009), Türkiye’de bölgesel veriler kullanarak eğitim düzeyi ile kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve eğitim farklarının bölgesel kalkınma farklılıklarını artırdığını göstermiştir. Özsoy (2009), TÜİK bölgesel istatistiklerini kullanarak eğitim ve kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiş; eğitimin yerel istihdamı artırıcı etkisine dikkat çekmiştir. Dinçer, Özaslan ve Kavasoglu (2011), sosyoekonomik gelişmişlik endeksi kapsamında eğitim göstergelerinin bölgesel kalkınmadaki belirleyici rolünü ortaya koymuştur. Kalkınma Bakanlığı (2013), bölgesel gelişme raporunda eğitim düzeyinin kalkınma ajansları faaliyetleri üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Gerni, Emsen ve Değer (2015), Türkiye için panel veri analiziyle beşeri sermaye ve bölgesel büyüme ilişkisini incelemiş ve eğitim düzeyinin büyümeyi anlamlı biçimde etkilediğini bulmuştur. Altınok ve Aydemir (2017), OECD ve Türkiye verilerini karşılaştırarak eğitim kalitesi ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Acar ve Güzel (2019), Düzey-2 bölgeleri için yaptıkları çalışmada eğitim göstergelerinin yerel kalkınma performansını doğrudan etkilediğini tespit etmiştir. Kızılkaya ve Ay (2020), Türkiye’de beşeri sermaye yatırımlarının bölgesel gelir farklılıklarını azalttığını ortaya koymuştur. TÜİK (2022), eğitim istatistikleri verileriyle bölgesel eğitim eşitsizliklerinin devam ettiğini göstermiştir. Yıldız ve Yıldırım (2021), eğitim-istihdam uyumunun yerel kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmiş ve mesleki eğitimin önemini vurgulamıştır. UNDP (2023), Türkiye insani gelişme raporunda eğitim göstergelerinin yerel kalkınmadaki rolünü vurgulamıştır. OECD (2019),

Türkiye'nin eğitim performansını bölgesel kalkınma perspektifiyle değerlendirmiştir. Gürsel ve Ulusoy (2020), eğitim yatırımlarının uzun vadeli yerel büyümeyi desteklediğini tespit etmiştir. Şahin ve Tunç (2022), eğitim düzeyi ile girişimcilik arasındaki ilişkiyi incelemiş ve beşeri sermayenin yerel ekonomik dinamizmi artırdığını göstermiştir.

Bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, eğitim göstergeleriyle temsil edilen beşeri sermayenin yerel ve bölgesel kalkınmanın temel belirleyicilerinden biri olduğu yönünde güçlü bir literatür birikimi bulunduğu görülmektedir.

Çalışma Kapsamında Ele Alınan Göstergeler

Çalışma kapsamında ilk olarak 2011-2024 yılları arasında özel ve kamu kesiminin eğitim kurumlarına yapmış olduğu toplam harcamalar ele alınarak aşağıda Tablo 1' de gösterilmektedir.

Tablo 1. Devletin ve Özel Sektörün Eğitime Yapmış Olduğu Toplam Harcama

Yıllar	Devletin ve Özel Sektörün Eğitime Yapmış Olduğu Toplam Harcama (Milyon TL)	Artış veya Azalış Oranı (%)
2011	69182	----
2012	82720	+16
2013	101493	+18
2014	113890	+11
2015	128663	+11
2016	152054	+15
2017	171634	+11
2018	215328	+20
2019	237598	+9
2020	254332	+6
2021	322760	+21
2022	588493	+45
2023	1160063	+49
2024	2127421	+45

Kaynak: TÜİK, Hizmet sunucuları ve eğitim düzeylerine göre eğitim harcamaları 2011-2024. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (E.T.: 14.12.2025).

Ülke genelinde kamu ve özel kesimin eğitim harcamalarına yapmış olduğu miktar devamlı biçimde arttığı görülmektedir. Kamu ve özel kesimin 2011 yılından yapmış olduğu toplam harcama 69182 milyon TL iken 2024'de gelindiğinde +%97 artarak 2.127.421 milyon TL olmuştur. Bir önceki yıla göre artış veya azalışlar dikkate alındığında en fazla artışın 2023'de +%49 ile gerçekleşirken en az artış ise +%6 ile 2020 yılında

yaşanmıştır. Özellikle 2020’de en az artışın yaşanmasında ülkemizde ve Dünya’da etkisinin hissettiğimiz Mart ayında yaşanan Covid 19 Pandemi’den dolayı olduğu söylenebilir (Çınar ve Küçükali, 2020: 1637-1639).

İkinci olarak 2011-2024 yılları arasında eğitim düzeylerine göre yapılan toplam harcamalar ele alınarak yıllara göre yapılan meblağlar aşağıda Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Eğitim Seviyelerine Göre Yapılan Harcamalar

Yıllar	İlkokul	Ortaokul	Orta öğretim	Genel Orta öğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Yükseköğretim
2011	16708	12343	17341	9677	7664	22731
2012	18868	16313	21293	11570	9723	27619
2013	20066	19137	25670	13486	12184	30656
2014	23340	22216	29318	14783	14535	35258
2015	25406	23930	33268	16840	16428	40338
2016	28488	29888	40216	20104	20112	47766
2017	30601	32500	47082	23452	23629	54501
2018	35754	40034	58825	29920	28905	69914
2019	44881	49280	67777	34861	32916	74491
2020	46826	48498	70615	36073	34541	87663
2021	62905	65989	84939	45565	39374	115573
2022	103630	108431	136383	72517	63865	201235
2023	216569	219392	261948	139755	122194	354687
2024	431071	436504	496870	270535	226335	691733

Kaynak: TÜİK, Finans kaynağı ve eğitim düzeylerine göre eğitim harcamaları, 2011-2024. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (E.T.: 12.12.2025).

Tablo 2’ye göre tüm eğitim seviyelerinde 2011 yılından 2024 yılına gelindiğinde +%97’lik bir artışın olduğu tespit edilmiştir. Bir önceki yıla göre artış veya azalışlar incelendiğinde ilkökul seviyesinde yapılan harcamalarda en fazla artış +%53 oranıyla 2023 yılında iken en az artış ise +%4 ile 2020’de gerçekleşmiştir. Ortaokul seviyesinde ise en fazla +%50 ile 2023 yılı iken 2020 yılında ise -%1 seviyesinde düşüş göstermiştir. Ortaöğretim düzeyinde 2029 yılında +%48 oranında en fazla artı olurken en az artış ise +%4 ile 2020 yılında yaşanmıştır. Genel ortaöğretim seviyesinde +%48 ile 2024 yılında en fazla artış yaşanırken en az artış ise +%3 ile 2020 yılındadır. Mesleki ve teknik ortaöğretim seviyesinde ise en fazla artış ile +%47 ile 2020 ve 2023 yıllarında yaşanırken en az artış +%11 ile 2015 yılında gerçekleşmiştir. Son olarak yükseköğretim seviyesinde ise en fazla +%49 oranıyla 2024’te iken 2019 yılında ise +%6 ile en az artış

yaşanmıştır. Genel olarak eğitim seviyelerinde artış yaşanmıştır. Artış oranları dönemin bütçe yapısı ve hükümetin izlemiş olduğu politikalara göre değişkenlik gösterse de her dönem artış gerçekleşmiştir.

Çalışma kapsamında son olarak 2011-2024 yılları arasında eğitim seviyelerine göre kişi başına düşen eğitim harcaması miktarı ele alınarak Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Eğitim Seviyelerine Göre Kişi Başına Yapılan Eğitim Harcaması Miktarı

Yıllar	Okul Öncesi (TL)	İlkokul (TL)	Ortaokul (TL)	Ortaöğretim Toplam (TL)	Genel Ortaöğretim	Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	Yükseköğretim
2011	3406	2595	2718	3646	3630	3667	9542
2012	4302	3181	3164	4346	4282	4424	10738
2013	4801	3594	3471	4889	4758	5043	10895
2014	5775	4251	4146	5251	5090	5427	11329
2015	5849	4713	4568	5775	5633	5928	11622
2016	6752	5556	5517	6895	6483	7361	12637
2017	6853	6058	5829	8183	7567	8902	13828
2018	8659	6873	7133	10383	9409	11629	17902
2019	9661	8508	8689	12021	10414	14370	19409
2020	10085	8820	8967	11685	9705	14848	22719
2021	10892	11667	12543	13963	11325	19117	29953
2022	19001	18859	19963	21163	16866	29779	50236
2023	39228	38667	40639	44558	35909	61503	84759
2024	78929	75887	83381	99106	81794	132669	165467

Kaynak: TÜİK, Eğitim düzeylerine göre öğrenci başına eğitim harcaması, 2011-2024. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (E.T.: 11.12.2025).

Tablo 3'e göre okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim seviyelerinde öğrenci başına harcama miktarı 2011-2024 yılları arasında +%96 artarken genel ortaöğretim seviyesinde +%95, mesleki ve teknik ortaöğretim seviyesinde +%97 ve yükseköğretim düzeyinde ise +%94'tür. Bir önceki yıla göre en fazla artış okulöncesi, ilkokul ve ortaokul düzeylerinde 2023 yılında +%52 iken ortaöğretim toplamda +%55 ile 2024, genel mesleki ve teknik ortaöğretim seviyesinde +%56 ile 2024 ve son olarak yükseköğretimde ise 2024'te +%53 oranında yaşanmıştır. En az artış/azalış ise 2020 yılında +%5 ile ilkokul, -%2 ortaokul, -%7 genel ortaöğretim, +%3 mesleki ve teknik ortaöğretim, 2017 yılında %1 okulöncesi ve 2019 yılında +%7 ile yükseköğretim seviyelerinde yaşanmıştır. Genel olarak öğrenci başına harcamalarda da artış olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye’de 2011–2024 döneminde kamu ve özel kesimin eğitim harcamaları ile eğitim kademelerine göre yapılan harcamaların seyrini inceleyerek, beşeri sermaye birikiminin yerel ve ulusal kalkınmadaki rolünü değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, Türkiye’de eğitim harcamalarının hem toplam düzeyde hem de eğitim kademeleri itibarıyla uzun dönemli artış eğilimi içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Öncelikle kamu ve özel kesimin toplam eğitim harcamaları incelendiğinde, 2011 yılında 69.182 milyon TL olan toplam harcamanın 2024 yılına gelindiğinde yaklaşık %97 oranında artarak 2.127.421 milyon TL seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bu bulgu, eğitim alanının kamu politikaları açısından öncelikli bir yatırım alanı olarak ele alındığını ve beşeri sermayenin güçlendirilmesine yönelik uzun vadeli bir yaklaşım benimsendiğini göstermektedir. Yıllar itibarıyla artış oranları incelendiğinde ise en yüksek artışın %49 ile 2023 yılında gerçekleştiği, en düşük artışın ise %6 ile 2020 yılında yaşandığı tespit edilmiştir. 2020 yılında artış oranının görece düşük seyretmesi, küresel ölçekte ekonomik ve sosyal etkileri hissedilen Covid-19 pandemisinin bütçe yapısı ve kamu harcamaları üzerindeki sınırlayıcı etkileriyle açıklanabilir.

Eğitim kademeleri bazında yapılan harcamalar değerlendirildiğinde, 2011–2024 döneminde tüm eğitim seviyelerinde yaklaşık %97 oranında artış yaşandığı görülmektedir. Bu durum, eğitim sisteminin bütüncül bir yaklaşımla ele alındığını ve yalnızca belirli eğitim kademelerine değil, tüm eğitim sürecine yönelik kaynak tahsis edildiğini göstermektedir. İlkokul düzeyinde yapılan harcamalarda en yüksek artışın %53 ile 2023 yılında, en düşük artışın ise %4 ile 2020 yılında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ortaokul düzeyinde ise 2023 yılında %50 ile en yüksek artış yaşanırken, 2020 yılında %1 oranında bir azalış gözlemlenmiştir. Bu azalış, pandemi döneminde uzaktan eğitime geçilmesi ve yüz yüze eğitim faaliyetlerinin kısıtlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Ortaöğretim düzeyinde yapılan harcamalar incelendiğinde, en yüksek artışın %48 ile 2023 yılında gerçekleştiği, en düşük artışın ise %4 ile yine 2020 yılında yaşandığı görülmektedir. Genel ortaöğretim seviyesinde en yüksek artış %48 ile 2024 yılında, en düşük artış ise %3 ile 2020 yılında kaydedilmiştir. Mesleki ve teknik ortaöğretim düzeyinde ise harcamaların 2020 ve 2023 yıllarında %47 oranında arttığı, en düşük artışın ise %11 ile 2015 yılında

gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu bulgular, özellikle son yıllarda mesleki ve teknik eğitimin politika yapıcılar tarafından daha fazla desteklendiğini ve işgücü piyasasıyla uyumlu bir eğitim yapısının oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Yükseköğretim düzeyinde ise en yüksek artışın %49 ile 2024 yılında, en düşük artışın ise %6 ile 2019 yılında yaşandığı tespit edilmiştir. Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, öğrenci başına yapılan harcamaların zaman içerisindeki değişimine ilişkindir. Tablo 3'te yer alan veriler, okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim seviyelerinde öğrenci başına harcamaların 2011–2024 döneminde yaklaşık %96 oranında arttığını göstermektedir. Genel ortaöğretim seviyesinde bu artış %95, mesleki ve teknik ortaöğretimde %97 ve yükseköğretimde ise %94 olarak gerçekleşmiştir. Öğrenci başına harcamalardaki bu artış, yalnızca niceliksel bir genişlemeyi değil, aynı zamanda eğitim hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik bir eğilimi de yansıtmaktadır.

Yıllık değişimler incelendiğinde, okul öncesi, ilkokul ve ortaokul düzeylerinde öğrenci başına harcamalarda en yüksek artışın %52 ile 2023 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Ortaöğretim toplamında en yüksek artış %55 ile 2024 yılında, mesleki ve teknik ortaöğretimde %56 ile yine 2024 yılında ve yükseköğretimde %53 ile 2024 yılında kaydedilmiştir. Buna karşılık, en düşük artışlar veya azalışlar genellikle 2020 yılı ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. İlkokulda %5, ortaokulda %2 oranında azalış, genel ortaöğretimde %7'lik düşüş, mesleki ve teknik ortaöğretimde %3'lük artış, okul öncesinde 2017 yılında %1'lik sınırlı artış ve yükseköğretimde 2019 yılında %7'lik artış, bu dönemde eğitim harcamalarının ekonomik ve mali koşullardan etkilendiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de eğitim harcamalarının hem toplam düzeyde hem de öğrenci başına harcamalar açısından istikrarlı bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu artışlar, dönemsel olarak bütçe kısıtları ve olağanüstü koşullar nedeniyle farklılaşsa da uzun vadede eğitimin beşeri sermaye birikiminin temel unsuru olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Eğitim harcamalarındaki bu artışın, nitelikli işgücünün geliştirilmesi, bölgesel kalkınma farklarının azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından önemli bir potansiyel sunduğu söylenebilir. Sonuç olarak, elde edilen bulgular Türkiye'de eğitim yatırımlarının beşeri sermayeyi güçlendiren temel bir araç olduğunu ve yerel kalkınma sürecini destekleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Ancak eğitim harcamalarındaki artışın etkinliğinin artırılabilmesi için, kaynak tahsisinin eğitim kalitesini yükseltecek biçimde planlanması ve bölgesel ihtiyaçlara duyarlı politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede, gelecekte yapılacak çalışmaların eğitim harcamalarının çıktı ve sonuç göstergeleri üzerindeki etkilerini ampirik olarak incelemesi, literatüre ve politika yapım süreçlerine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Kitap

- Becker, G. S. (1964). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. University of Chicago Press.
- Denison, E. (1967). Why growth rates differ. Brookings Institution.
- Dinçer, B., Özaslan, M., & Kavasoglu, T. (2011). İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması. Kalkınma Bakanlığı.
- Florida, R. (2002). The rise of the creative class. Basic Books.
- Kalkınma Bakanlığı. (2019). Bölgesel gelişme ve kalkınma politikaları. Ankara.
- Küçükali, A. ve Aykut, S. (2023) Türkiye'de post-modern dönemde kadının işgücüne katılımı ve boşanma. *Sosyal Bilimlerde Özgün Araştırmalar* içinde Ed: R. Yanık, A. Küçükali Konya: Eğitim yayınevi. 6-28.
- Küçükali, A. (2016). Bir sosyal politika problemi olarak göç: Erzurum Örneği. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Mincer, J. (1974). Schooling, experience, and earnings. Columbia University Press.
- OECD. (2006). Competitive cities. OECD Publishing.
- OECD. (2019). Education at a glance 2019: OECD indicators. OECD Publishing.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. Simon & Schuster.
- Stohr, W. B. (1990). Global challenge and local response: Initiatives for economic regeneration in contemporary Europe. Mansell.
- Tansel, A. (2002). Returns to education in Turkey. Economic Research Forum Working Paper, 0205.
- TÜİK (2025). Eğitim düzeylerine göre öğrenci başına eğitim harcaması, 2011-2024. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (E.T.: 11.12.2025).
- TÜİK. (2022). Eğitim istatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK (2025). Hizmet sunucuları ve eğitim düzeylerine göre eğitim harcamaları, 2011-2024. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (E.T.: 14.12.2025).
- UNDP. (2010). Human development report. UNDP.
- UNDP. (2023). Türkiye insani gelişme raporu. UNDP.
- UNDP. (2023). Human development report 2023/24. United Nations Development Programme.

Dergi Makalesi

- Acar, Y., & Güzel, S. (2019). Eğitim göstergeleri ve yerel kalkınma ilişkisi: Türkiye Düzey-2 bölgeleri örneği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 45–68.
- Altınok, N., & Aydemir, A. (2017). Education quality and regional development. OECD Education Working Papers, 160.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407–443.
- Çınar, O., & Küçükali, A. (2020). Akademisyenlerin Kovid-19 Algısı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1633-1654.
- Çoban, O. (2004). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(220), 68–80.
- Eygü, H. & Karabacak, E. (2017). Afet lojistik yönetimi temelinde risk yönetim endeksi verileriyle türkiye ile ab üye ülkelerinin karşılaştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31 (3), 627-648.

- Eygü, H. & Karabacak, E. (2020). Türkiye’de ulaştırma hizmetlerinden duyulan memnuniyetin genelleştirilmiş sıralı logit modelleri ile analizi. *Journal of Academic Value Studies*, 6 (1), 117-135.
- Gerni, C., Emsen, Ö., & Değer, M. (2015). Beşeri sermaye ve bölgesel büyüme. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(1), 1–20.
- Kar, M., & Ağır, H. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3), 51–70.
- Küçükali, A. (2013). Sosyal politika uygulamalarında kalkınma ajansları: kudaka örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 205-220.
- Küçükali, A. (2014). Sosyo-ekonomik ve kültürel yapının kadınların çalışma hayatı üzerine etkileri: Erzurum örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 1-19.
- Küçükali, A. (2015). Sosyal yardımların seçmen tercihleri üzerindeki etkileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 49-69.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7).
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407–437.
- Psacharopoulos, G., & Patrinos, H. (2004). Returns to investment in education. *Education Economics*, 12(2), 111–134.
- Romer, P. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3–22.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1–17.
- Yıldız, F., & Yıldırım, K. (2021). Eğitim-istihdam uyumu ve yerel kalkınma. *Çalışma ve Toplum*, 2, 789–812.

ÖRGÜTSEL ADALET

Muhammed Kürşat TİMURÖĞLU**

GİRİŞ

Toplumsal veya ekonomik amaçlar temelinde oluşturulan örgütler, bu hedefler doğrultusunda çeşitli mal ve hizmet çıktıları üretmektedir. Bu birimlerin düzenli bir biçimde işlemesi ve belirledikleri amaçlara ulaşabilmeleri için, bu sistemlerin sosyal kısmını temsil eden insan faktörünün diğer üretim faktörleri ile uyum içinde çalışması gerekir. Çalışanlar hem hizmeti üreten hem de müşteri sıfatında oldukları için kurumlar insan faktörünün önemini daha iyi bir biçimde kavramalıdır (Çarıkçı ve Küçükeşmen, 2018: 29; Küçükali ve Bakan Atasever, 2021: 82).

Adalet kavramı, eylemlerin ve davranışların adilliği ile doğruluğunu ifade eden bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Literatürde bu kavrama ilk değinen araştırmacı olarak ise Greenberg gösterilmektedir. Çalışanların örgütlerde alınan kararlar ve uygulamalar hakkında oluşan adillik algıları ve bunun çalışanların davranışlarını nasıl etkilediği konusuyla ilgilenmiştir (Çolak ve Erdost, 2004: 52).

İşletmeler açısından insan kaynağının doğru ve etkin biçimde yönetilmesi, rekabet avantajı elde edilmesinde kritik bir önem taşımaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar, örgütsel adaletin çalışanların kurumlarına yönelik olumlu tutum ve davranışlar geliştirmesinde belirleyici bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Günlük yaşamda karşılaştığımız olayları çoğunlukla adaletli olup olmadıkları açısından değerlendirir ve maruz kaldığımız adaletsizliklere çeşitli şekillerde itiraz etmeye çalışırız. Çalışan bireyler, zamanlarının büyük bir bölümünü işyerlerinde geçirdiklerinden, bu sosyal ortamda algıladıkları adaleti sürekli olarak gözden geçirirler. Bu bağlamda, yöneticilerinin ve çalışma arkadaşlarının davranışlarını da adalet perspektifinden değerlendirmektedirler (İçerli, 2010: 68). İş yaşamında ve

** Doç. Dr., Üniversite, Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Erzurum, timuroglu@atauni.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0003-2028-9764

iş yerlerindeki adalet konusunun öneminden yola çıkarak bu bölümde örgütsel adalet konusu ele alınmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda, kavramın ilk ortaya çıkışında örgütsel uygulamaların çalışanlar açısından ne derece adil olduğunun değerlendirilmesine odaklanıldığı; kavram geliştikçe adalet algısının bireyler arası ilişkilere doğru genişlediği görülmektedir. Bu bağlamda örgütsel adalet kavramının tanımı, gelişimi, boyutları, örgütsel adalet üzerine geliştirilmiş kuramlar ve kavramla çalışılan diğer konulara değinilip detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

ÖRGÜTSEL ADALET KAVRAMI VE TANIMI

Adalet kavramı, bireylere hak ettiklerini verme, herkes için uygun ve yerinde olanı sağlama ile doğruluğu tesis etme biçiminde tanımlanabilir. Kavram, köken itibarıyla Arapçadan dilimize geçmiş terimlerden biridir. TDK sözlüğünde birden çok anlamsal karşılığı vardır (TDK, 2022). Bu, kavramın çok boyutlu olmasından kaynaklanan bir durumdur. Bir başka neden ise kavramın etik ve hukuksal değer yargılarıyla anlamlandırılmasıdır. Sosyal yaşamın her yönünde varlığını hissettiren adalet, toplumsal düzenin sağlanması ve sürdürülmesi açısından temel etmenlerden biridir. Artan toplumsal sorumluluk bilinci, bu kavramın günümüzde giderek daha fazla önem kazanmasına zemin hazırlamıştır (Çeçen, 2020: 14- 21).

Toplumsal huzur ve mutluluk açısından büyük önem taşıyan bir kavramın, toplumsal birim olarak nitelendirilen örgütler nezdinde göz ardı edilmesi ise mümkün değildir. John Rawls'a göre adalet, örgütlerin edinmesi gereken öncelikli erdemlerden biridir. Filozoflar, sosyal yorumcular ve hukukçular, yönetim bilim adamlarından çok önce adalet hakkında yazmaya başlamıştır. Adalet kavramı hakkında araştırmaların temeli, milattan önce yaşamış Platon ve Aristoteles gibi filozoflara dayanır. Ancak yönetim ve organizasyon alanı için yeni bir çalışma konusudur (Emre, 2010: 7-9).

Örgütteki bağlantılarla ilişkili olarak meydana gelen kazanımları hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmasını anlatan örgütsel adalet kavramı üzerine yapılan çalışmalar Adams'ın Eşitlik Teorisi ile başlamıştır. Ancak kavramı “Örgütsel adalet” olarak ilk kez kullanan (1987) Greenberg'tir (Karadeniz, 2022: 23; Cihangiroğlu ve Yılmaz, 2010: 198). Greenberg'e göre, endüstriyel ve örgütsel psikoloji için de kritik bir çalışma alanı haline

gelen örgütsel adalet sadece örgütlerde değil, genel olarak sosyal etkileşimde adalet ilkelerini test etmek için araştırılmaya başlanmıştır (Komodromos ve Halkias, 2015: 11).

Yönetim bilimciler, bireylerin adil davranabilmek için hangi tutum ve davranışları benimsemeleri gerektiği üzerinde durmuştur. Örgütsel bağlamda kavram, çalışanların, yapılan tüm düzenlemelerde adil ve dürüst bir biçimde hareket edildiği algısına dayanır. Bu bağlamda, eşitler arasında farklı uygulamalara yer verilmemesi; aksi durumlarda ise uygulamanın gerekçelerinin açık ve şeffaf bir biçimde çalışanlara aktarılması öngörülür (Koçel, 2020: 470).

Örgütsel adalet teorisyenleri, örgütsel adaletin insanlara adil muameleyle alakalı olduğunu ve bu yüzden çalışanların kararlara verdikleri geri dönüşlerde kritik bir belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Komodromos, 2013: 28).

Bu kavramı inceleyen araştırmacılara göre, çalışanların adalet algıları, onları çalıştıkları kuruma yönelik olumlu tutum ve davranışlar sergilemeye yönlendirecektir. Bu nedenle, yönetim bilimciler uzun süredir işgörenlerin işyerindeki adalet algılarını ve bu algıların işle ilgili tutum ve davranışlar üzerindeki etkilerini incelemeye giderek daha fazla ilgi göstermektedir. (Çolak ve Erdost, 2004: 52; Özmen ve Küçükali, 2023: 267).

ÖRGÜTSEL ADALETİN ÖNEMİ

Bireysel perspektiften bakıldığında adalet; kontrol, saygı ve aidiyet gibi çeşitli kişisel ihtiyaçların karşılanmasına hizmet etmektedir. Adil olarak algılanan şekillerde davranmanın sonucunda ise insanların ahlaki ve etik yükümlülükleri yerine getirme konusundaki ilgisi karşılanmış olacaktır (Greenberg ve Colquitt, 2005: 6). Örgütlerde adalet ile ilgili kaygılar, çalışanların iş yaşamına yansımakta ve bu kaygıların algılanma biçimine bağlı olarak farklı tutum ve davranışlara yönelmelerine neden olmaktadır (Erkutlu, 2011: 533).

Örgütlerde yürütülen uygulamaların adil olarak algılanması, çalışanların olumlu tutum ve davranışlar sergilemesini desteklemektedir. Bu durum, bireylerin kendilerini çalıştıkları kurumun değerli ve saygın bir üyesi olarak görmelerini sağlamakta ve iş arkadaşları ile yöneticileriyle uyumlu ve güvene dayalı bir şekilde çalışmalarına olanak tanımaktadır. Bunun tam tersi yani hakkaniyetsiz uygulamalardaysa, çalışanların verilen kararın adaletsiz olarak algılanmasına bunun sonucunda da örgütlerin

amaçlarına ulaşmasını güçleştiren hırsızlık, saldırganlık gibi istenmeyen sonuçlara neden olacaktır. Rawls'ın da vurguladığı gibi, yasalar ve örgütler ne kadar etkin ve iyi yapılandırılmış olursa olsun, adaletsiz olarak algılanmaları durumunda yeniden düzenlenmeleri veya kaldırılmaları gerekmektedir. Zira adil olmayan bir sistem ya tamamen başarısızlığa uğrayacak ya da dışarıdan süreç ve sistemsel denetimlere tabi tutulmak zorunda kalacaktır (Beugre', 2002: 1092).

Buraya kadar ele alınan kısım, büyük ölçüde örgütlerin adaletten elde edebileceği faydalar üzerine odaklanmıştır. Çalışanlar açısından değerlendirildiğinde ise, bireylerin her zaman adil olan örgütlerde çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir. Çünkü adaletli örgütlerin tahmin edilebilirliği ve kontrol edilebilirliği daha yüksek oranlardadır. Mesela çalışanlar fazla mesai yaptıklarında örgütün buna nasıl tepki vereceğini ve nasıl muamele edeceğini tahmin edebilir. Alınan kararlar her zaman beklenen sonuçları doğurmayabilir veya süreçler planlandığı şekilde ilerlemeyebilir; ancak adaletin bir kontrol mekanizması olarak işlev görmesi ve usulüne uygun yürütülen personel politikaları, iş süreçlerinin doğru şekilde ilerlemesini sağlamaktadır. Bu durum, çalışanların iş tatminini artırmakta ve örgütsel güvenin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (Cropanzano ve diğerleri, 2007: 35; İşcan ve Sayın, 2010: 203).

ÖRGÜTSEL ADALET BOYUTLARI

Örgütsel Adalet teorisinin temelinde üç boyut yer alır bunlar: dağıtımsal adalet, işlemsel adalet, bilgilendirici adalet ve kişilerarası adaletin birleşimi olan etkileşimsel adalettir. Bu başlık altında 3 boyut ele alınmıştır.

Dağıtımsal Adalet

Dağıtımsal adalet; yönetim, politika, psikoloji, felsefe ve hukukta dâhil olmak üzere çeşitli akademik disiplinlerde gördüğü ilgi bakımından örgütsel adaletin en üst boyutu olarak nitelendirilebilir. Bu boyut çalışanların yaptıkları her işe veya üstlendikleri göreve kendi katkıları için aldıkları sonucun değerlendirilmesiyle ilgilidir. Dağıtımsal adalet, katılımcı bireyler veya gruplar arasında ödüllerin yanı sıra iş sorumluluklarının dağılımında adil, tarafsız ve tahsil edilebilir bir çıkar dengesinin olduğu ideal bir sosyal etkileşim durumu anlamına gelir (Mourssi-Alfash, 2014: 60). Ayrıca her türlü sosyal sistemde üyeler

arasında ödül, ceza ve diğer kazanımların dağıtılmasındaki adalet olarak da tanımlanabilir (Bojer, 2003: 7).

Örgütsel Adaletle ilişkin ilk araştırmalar Adams'ın Eşitlik Teorisi temelinde yapılmıştır. Adams kazanımların hakkaniyet ilkesiyle yani çalışanların katkıları oranında dağıtılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, çalışanların kendilerine tahsis edilen ödül/ceza/kazanımlarla çalışma arkadaşları arasında kıyaslama yaptığını incelemiş ve bunu aşağıdaki gibi formüle etmiştir.

$$(\text{Çalışanın Kazanımı} / \text{Katkısı} = \text{Diğer Çalışanın Kazanımı} / \text{Katkısı})$$

Eğer eşitlik sağlanırsa birey bu durumdan tatmin sağlayacaktır. Aksi durumdaysa suçluluk, öfke gibi olumsuz duygular hissedecektir (Çağ, 2011: 12; Tümer, 2010: 11- 12).

İşlemsel adalet

İşlemsel ya da usul adaleti kuramına ilişkin çalışmaların temelini Thibault ve Walker'ın araştırmaları oluşturmaktadır. Kurama göre, bireylerin süreçleri adil olarak algılayabilmeleri için bu süreçler üzerinde bir ölçüde kontrole sahip olduklarını görmeleri gerekmektedir. Süreç üzerindeki bu kontrolün yarattığı etki, “söz hakkı etkisi” olarak adlandırılmaktadır. Yöneticiler, çalışanların karar alma sürecinde sessiz kalmasını talep etmek yerine onlara söz hakkı tanıdıklarında, bireyler yürütülen süreci adil olarak algırlar. Bu durum, ortaya çıkan sonucun çalışanların beklentileriyle tam olarak örtüşmemesi hâlinde dahi, sürece ilişkin değerlendirmelerinin olumlu yönde olmasını sağlamaktadır (Emre, 2010: 29).

İşlemsel adalet olarak da adlandırılan boyut, çalışanların bir örgüt tarafından yönetilen politika ve prosedürler hakkındaki algılarını ifade eder. Adil bir süreç, herkese tutarlı bir şekilde uygulanan, önyargısız, ilgili paydaşları temsil eden, doğruluk kuralına uygun ve etik normlara uygun bir süreçtir (Cropanzano vd., 2007: 38).

İşlemsel adalet; zamların yapılması, çalışanlar arasındaki sorunların çözüme ulaştırılması, tazminat veya diğer herhangi bir yönetsel yargı ve performans değerlendirme ile ilgili uygulamaların nasıl yürütüldüğüyle ilgilidir. Leventhal'e göre ise, işlemlerin adil olmaları 6 adet kurala bağlıdır. Bu kurallar şunlardır:

- *Tutarlılık kuralı:* Dağıtım hakkında verilen kararların tutarlı olması gerekir. Prosüdür uygulanacağı zaman herkese aynı şekilde uygulanmalıdır ve aynı yol izlenmelidir.
- *Önyargılı olmamak kuralı:* Örgüt çalışanlarına dağıtım veya uygulamada kişisel inanç ve çıkarlar konusunda önyargılı olunmaması gerekir, objektif ve yansız olmak gerekir.
- *Doğruluk kuralı:* karar alınırken ve prosedürler uygulanırken kaynak alınan bilginin doğru olması gerekir.
- *Düzeltebilme kuralı:* Çalışanların istenmeyen kötü alınmış kararlara karşı çıkabilmeleri veya bu kararları düzelttirebilme olanaklarının bulunması gerekir.
- *Temsilcilik kuralı:* Prosedürler etkilenen tüm bireylere endişe ve fikirlerini dile getirme imkânı tanımak gerekir. Çalışanlar hakkında alınacak kararlarda çalışanlar tarafından temsilciler belirlenmesi ve onların fikirlerini alınması hakkındaki kuraldır.
- *Etik kural:* Çalışanların etik değerleri ile alınan kararların örtüşmesi üstün ahlak kriterlerine uygun süreçler olması gerekmektedir (San, 2017: 7-8).

Etkileşimsel Adalet

Kişilerarası ve bilgilendirici adalet olarak da bilinir. Etkileşimsel adalet, liderlik ve yönetime odaklanır. Bu kavram, kararların nasıl alındığını ve alınan kararların hesap verebilirliğini açıklamak için sunulan bilgilerin yeterliliğini ifade eder. Ayrıca, etkileşimsel adalet, çalışanların kurumsal prosedürlerin uygulanması sırasında karşılaştıkları kişilerarası davranışların kalitesine odaklanmaktadır. Folger ve Cropanzano (1998) etkileşimsel adaleti, bir bireyin bir karar verilmeden önce ve sonrasında maruz kaldığı kişilerarası muamelenin kalitesi olarak tanımlamaktadır. (Komodromos, 2013: 41).

Diğer boyutlara ilişkin araştırmalar devam ederken, örgütsel uygulamaların bireyler arasındaki ilişkiler açısından değerlendirilmesine odaklanan ve özellikle kişiler arası muamele ile yönetim-çalışan iletişimini ele alan ‘etkileşimsel adalet’ incelemeye başlanmıştır. Başka bir ifadeyle, etkileşimsel adalet, yönetimin aldığı kararları çalışanlara nasıl ileteceği ve hangi üslupla aktaracağı ile ilgili adalet algısını ifade etmektedir. Çalışanlar, yöneticinin tüm çalışanlarla eşit biçimde iletişim kurmasını

beklemekte ve kurulan etkileşimde adaletin sağlanmasını istemektedir. Sadece bazı çalışanlara saygı ve hoşgörü gösteren bir yönetim, kaynak dağıtımı açısından adil olarak değerlendirilemez. Kişilerarası adaletsizlik algısı yaşayan çalışanlar ise yöneticilerine bu durumla ilgili tepki gösterebilmektedir (Eğilmez, 2011: 24- 25).

ÖRGÜTSEL ADALET KURAMLARI

Greenberg (1987), "Örgütsel Adalet Teorilerinin Taksonomisi" isimli çalışmasıyla mevcut örgütsel adalet teorilerini iki bağımsız boyut yardımıyla sınıflandırdı. Bunlar reaktif - proaktif, süreç - içerik şeklinde çalışmada belirtilmektedir.

İlk olarak, reaktif kuramlar, ortalama bir kişinin, adil olmayan duruma verdiği tepkiyi mesela bu durumdan duyduğu rahatsızlık ve tatminsizlik ile gelişen, kaçınmak istediği davranışlar üzerine odaklanır ve adil olmayan duruma karşı oluşan tepkileri araştırır. Buna karşın proaktif kuramı çalışan teorisyenler, örgütte bireylerin adaleti sağlamak ve gelişmesine yardımcı olma amaçlı aldıkları önlemeye yönelik davranışlarına odaklanmışlar ve adil durumlar yaratılmasıyla ilgili gösterdikleri çabayı incelemişlerdir.

İkinci sınıflandırmada yer alan süreç teorileri, çalışanların elde ettikleri çeşitli kazanımların hangi süreçler sonucunda ve nasıl seçildiğini incelemektedir. Bu yaklaşımlar, örgütlerde kararların alınmasından uygulanmasına kadar yürütülen tüm işlem ve süreçlerin adaletli bir biçimde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini değerlendirmeye odaklanır. Buna karşılık, içerik yaklaşımları ise kazanımların dağılımının ne ölçüde adil olduğu ile ilgilenmektedir. (Tümer, 2010: 8; Emre, 2010: 14- 15).

Reaktif İçerik Kuramları

Reaktif içerik teorilerinin odak noktası, bireylerin adil olmayan davranışlara yanıtıdır. Blau ve Homans'ın sosyal değişim teorisi, Adams'ın eşitlik teorisi ve göreceli Crosby, Martin'in yoksunluk teorisi Greenberg tarafından reaktif içerik teorileri kapsamında sınıflandırılmıştır. Bu çalışmaların çerçevesi birbirinden oldukça farklı olmakla birlikte, ortak noktaları insanların haksız ilişkilere yaşanan eşitsizliği düzeltmek için kaçmak gibi olumsuz duygular göstermesidir. Reaktif içerik teorileri olarak sıralanan teorilerin temel hareket noktası ise, bireylerin kaynak dağılımında ortaya çıkan adaletsizliklere nasıl tepki verdiklerini açıklamaya odaklanmalarıdır (Greenberg, 1987: 11).

1950’li ve 1960’lı yıllarda geliştirilen örgütsel adalet teorileri, bireyin katkıları ile elde ettiği kazanımlar arasındaki makul dengeyi vurgulamaktadır. Bir işgörenin, benzer katkılar sunmasına rağmen diğer çalışanlara kıyasla daha fazla ya da daha az ücret alması, memnuniyetsizlik ve performans düşüşü gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Adams’ın (1965) eşitlik teorisine göre, ortaya çıkan bu eşitsizlik durumu; aşırı ödeme alan çalışanlarda suçluluk duygusuna, daha düşük ücret alan çalışanlarda ise kırgınlık duygusuna yol açmaktadır. Bu olumsuz duyguların bir sonucu olarak, çalışanlarda çeşitli davranışsal ve tutumsal değişiklikler gözlemlenmektedir (Dizer, 2019: 14-15).

Bir diğer reaktif-içerik teorisi, Crosby’nin Görelî Yoksunluk Teorisidir. Bu teori, bireylerin elde ettikleri ödülleri başkalarıyla kıyasladıklarını ve kendilerine verilen ödülün başkalarınınkinden daha düşük olduğunu algıladıklarında yoksunluk duygusu yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Teoriye göre çalışan, kendisini çoğunlukla üst kademedeki bireylerle karşılaştırmakta, bu durum ise çalışan açısından belirgin bir adaletsizlik algısı yaratmaktadır. Bu yönüyle teori, karşılaştırmanın benzer düzeydeki bireyler arasında yapıldığını varsayan Eşitlik Teorisinden ayrılmaktadır. (Yürür, 2005: 117).

Proaktif İçerik Kuramlar

Çalışanların adaletli veya adaletsiz kaynak dağılımına verdikleri tepkilere odaklanan reaktif içerik teorilerinin aksine, proaktif içerik teorileri, çalışanların adil bir kaynak dağılımını oluşturmak için gösterdikleri çabaları incelemektedir. Bu sınıflandırmanın temel dayanağı, Leventhal’ın yargı teorisi ile ortaya konulan kuramsal mantığa dayanmaktadır (Greenberg, 1987: 12).

Bu yaklaşımda, ödüllerin adil dağılımı, çalışanların örgüte yaptıkları katkılarla orantılı kazanımlar elde etmeleri anlamına gelir. Uzun vadeli düşünüldüğünde bu durum tüm taraflar için daha avantajlı bir yapı sunar. Literatürdeki birçok çalışma, kaynakların çoğunlukla çalışanlar arasında eşitlik ilkesine göre dağıtıldığını göstermektedir. Bununla birlikte bazı araştırmalar, kimi durumlarda eşitlik normlarının tam olarak uygulanmadığını; kazanımların eşit paylaşım ilkesi doğrultusunda ya da çalışanların bireysel gereksinimlerine göre paylaştırıldığını ortaya koymaktadır. Leventhal, söz konusu norm ihlallerinin bazı durumlarda tamamen adil sonuçlar doğurabileceğini kabul ederek Adalet Yargı Teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre, belirli koşullarda katkı farklılıkları

bulunsa dahi, örneğin takım çalışması yapan bireyler arasındaki sosyal uyumu korumak amacıyla ödüllerin eşit dağıtım ilkesi temelinde paylaştırılması meşru ve adil görülebilmektedir. Bu yaklaşım, adaletin yalnızca katkı odaklı bir değerlendirmeden ibaret olmadığını, aynı zamanda grup dinamikleri, uyum ve bütünlük gibi sosyal unsurların da adalet algısında belirleyici olabileceğini ortaya koymaktadır. (Emre, 2010: 21).

Bir diğer proaktif içerik kuramı, Lerner'in Adalet Güdüsü Kuramıdır. Bu teori, özellikle ahlaki boyutu ön plana çıkarır. Lerner, adaletin insanların en temel kaygılarından biri olduğunu vurgular ve adalet arayışının, kârı maksimize etmeye yönelik bir araç olarak görülmesinin, bir tür efsanevi yanılsama olduğunu ileri sürer.

Lerner, dört temel dağıtım kuralı önermektedir. Bunlar:

- Performans sonucuna göre yarışma tahsisi,
- Eşitlik-eşit tahsisler,
- Göreli katkılara dayalı öz kaynak tahsisleri
- İhtiyaçlara dayalı Marksist adalet tahsisleri (Greenberg, 1987: 13).

Reaktif Süreç Kuramları

Süreç teorileri ile içerik teorileri arasında temel bir farklılık bulunmamakla birlikte, süreç teorileri farklı bir entelektüel gelenekten, özellikle hukuk biliminden türemiştir. Thibaut ve Walker'in geliştirdiği "Süreç Adaleti Teorisi"ne göre, bir çatışma durumunda üç taraf yer almaktadır: iki çatışan taraf ve bir de mübadele eden. Çatışmanın çözüm süreci ise iki aşamalı olarak gerçekleşir. Bunlar; "delillerin sunulduğu süreç aşaması" ve "delillerin, çatışmayı çözmek için kullanıldığı karar aşamasıdır".

Tarafların süreç ve karar aşamaları üzerindeki kontrol düzeylerine göre kullanılan prosedürler değişiklik gösterebilir. Bu teori çalışanların, kararlar alınırken uygulanan süreçlerden her birine nasıl bir biçimde tepki ortaya koyacağına odaklanmaktadır. Bu şekilde reaktif süreç teorisi özelliğini kazanmış olur. Kurama göre, çatışan taraflar ve çatışmanın içinde olmayıp gözlem yapan taraf; kontrol imkânı verildiğinde, ortaya çıkan karardan daha fazla memnun olacak ve alınan kararı daha adil görecektir. Bu durum, adalet algısının yalnızca kararın sonucuyla değil, sürecin kendisiyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (İçerli, 2010: 76- 77).

Proaktif Süreç Kuramları

Proaktif süreç kuramcıları, adaletli uygulamaların gerçekleşmesi için hangi süreçlerin uygulanması gerektiği sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bağlamda, Leventhal, Karuza ve Fry'ın geliştirdiği “Dağıtım Tercihi Teorisi”, proaktif süreç kuramları kapsamında değerlendirilmektedir. Teori, Leventhal'ın daha önce geliştirdiği Adalet Yargı Teorisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Teori, yöneticilerin dağıtım adaletini sağlamaya yönelik hedeflere ulaşmalarını kolaylaştıracak süreçleri tercih etmelerine rehberlik eden genel bir dağıtım davranış modeli sunmaktadır. Ayrıca, kuram adalete ulaşmayı destekleyici sekiz prosedür belirleyerek, adil dağıtımın uygulanabilir bir çerçevesini ortaya koymaktadır. Bu prosedürlerin özellikleri şunlardır;

- Karar verme aracısının belirlenmesine izin veren,
- Birbiriyle çelişmeyen,
- Kurallara uyan,
- Doğru bilgilerle desteklenen,
- Karar alma yetkisinin yapısını tanımlayan,
- Önyargılara karşı güvenceler sağlayan,
- İtirazların değerlendirilmesini mümkün kılan,
- Prosedürlerde yapılacak değişiklikler için olanak veren,
- Yaygın ahlaki ve etik modellere dayanan (İyigün, 2012: 57; Toğa, 2016: 21).

Bu kuramlara ek olarak, örgütsel adalet kavramının açıklanmasına katkı sağlayan iki ek teoriye de değinmek gerekir: “Bilişsel Atıf Teorisi” ve “Kestirme Adalet Teorisi”. Bu teoriler, adalet algısının oluşumunu ve çalışanların adaletsizlik karşısında verdikleri tepkileri bilişsel ve algısal süreçler üzerinden açıklamaya yönelir.

1986 yılında Folger, Crosby'nin Görelî Yoksunluk Kuramına alternatif olarak Bilişsel Atıf Teorisini (Referent Cognitions Theory) geliştirmiştir. Bu teori, memnuniyetsizlik yaratan psikolojik süreçleri detaylandırmakta ve adaletsizliğin memnuniyetsizliği nasıl tetiklediğini daha ayrıntılı bir biçimde açıklamaktadır. Özellikle, bir bireyin mevcut durumu daha uygun bir alternatifle kıyaslaması sonucunda memnuniyetsizliğin nasıl ortaya çıktığını açıklamakta ve çalışanların örgütsel adalet algısını nasıl oluşturdıklarını incelemektedir. Kuram, çalışanların başka bir alternatif

beklentisi olmadığı sürece yoksunluk hissetmeyeceklerini, ancak kendilerini aleyhlerine bir kıyaslama yaptıklarında yoksunluk yaşayacaklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, çalışanların mevcut sonuçlar için hissettikleri memnuniyetin geçici bir durum olduğunu; çünkü bu memnuniyetin, gelecekte almayı bekledikleri şeylerden etkilenebileceğini belirtmektedir (Sayın, 2009: 5; Aquino vd, 1997: 1210).

Lind ve Tyler (1988), Thibaut ve Walker'ın geliştirdiği Süreç Adaleti Teorisi'nin bazı etkileri açıklamakta yetersiz kaldığı düşüncesinden hareketle Kestirme Adalet Teorisini geliştirmişlerdir. Teoriye göre, yetki verilen kişi elindeki gücü kötüye kullanabilir; bu durum, çalışanların otoriteye karşı belirsiz duygular içinde hissetmelerine yol açar. Sonuç olarak, çalışanlar otoriteye güven ve dürüstlük konularında sürekli olarak kendilerini sorgularlar. Bu süreç, bireylerin örgütün adil olduğu sonucuna ulaşabilmek için bilgi arayışına girmelerine neden olmaktadır (Karadut, 2014: 25-26).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgütsel adaletle ilgili literatür incelendiğinde, konunun iş yaşamı açısından büyük öneme sahip olduğu ve örgütsel vatandaşlık davranışı, iş tatmini, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti gibi çeşitli örgütsel davranış konularıyla güçlü bir şekilde ilişkili olduğu görülmektedir.

Örgütler, çalışanların fiziksel kabiliyetlerinin yanı sıra örgütsel vatandaşlık davranışı gibi kişinin psikolojik ve sosyal çevresini destekleyen gönüllülüğe dayalı davranışları da çalışanlardan beklemektedir. Örgütsel adalet algısının açık uçlu sosyal değişim ilişkileri yarattığı varsayılmakta ve bu tür ilişkiler çalışanın örgüte veya yöneticiye bunun karşılığını verme gereksinimine yol açmaktadır. Sosyal Değişim Teorisine göre eğer örgütsel adalet algısı yüksekse, çalışanın da örgütsel vatandaşlık davranışı yoluyla yanıt vermesi gerekeceği öngörülür (Sürücü, 2021: 432). Literatürde konu ile ilgili olarak yer alan (Jilani ve Gilani, 2021; Jnaneswar ve Ranjit, 2021; Çetinkaya ve Çimenci, 2014; Moorman vd., 1998) çalışmalarda örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiler ayrıntılı biçimde ortaya konulmuştur.

Daha önce de belirtildiği üzere, adalet algısı, çalışanların işyerindeki tutum ve davranışlarının önemli bir belirleyicisidir. Bu bağlamda, iş tatmini, bireyin işini veya iş deneyimini değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan zevkli ve olumlu bir duygusal durum olarak tanımlanmaktadır. İş

tatmini, özellikle örgütsel davranış alanında dikkat çeken bir tutumsal sonuç olarak kabul edilir; çünkü yüksek düzeyde iş tatmini yaşayan bireylerin, genellikle daha yüksek içsel motivasyona, daha iyi iş performansına ve daha düşük devamsızlık oranlarına sahip olmaları beklenmektedir (Kim, 2017: 173; Küçükali ve Şen, 2017: 266). Hem işgören hem de örgütler açısından önemli bir kavram olan iş tatmininin sağlanması, işgörenlerin örgütte uyumlu ve mutlu çalışmalarını sağlayacaktır (Naktiyok, 2019: 50). İş tatmini ile ilgili olarak yapılan (Keklik ve Us, 2013; İşcan ve Sayın, 2010; Altaş ve Çekmecelioğlu, 2015) araştırmaların sonuçları, iş görenlerin çalıştıkları kurum hakkında adalet algılarındaki artışın onların iş tatminini artırdığını göstermektedir.

Örgütsel adaletin bir diğer önemli sonucu, örgütsel bağlılıktır. Örgütsel bağlılık, çalışanların bir organizasyonda kalma ve sürdürme arzusuyla tanımlanan; kuruluşun değerlerini ve hedeflerini benimseyerek, bunları kişisel düzeyde önemseyip sahiplenmeleriyle oluşan psikolojik bir bağ olarak ifade edilebilir. Çalışanların, örgüt içinde değerli olduklarını hissetmeleri, örgüt içi bağlılık duygusunun gelişebilmesi için kritik bir unsurdur. Ayrıca, yüksek düzeyde adaletin hâkim olduğu bir ortam algısı, örgütsel bağlılığın temel belirleyicileri arasında yer alan güven ve inancı güçlendirecektir. Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki üzerine yapılmış araştırmalarda (Şahin ve Kavas, 2016; Erkuş vd., 2011; Çoban, 2013: 27) söz konusu kavramlar arasındaki anlamlı ilişki ortaya konmuştur.

Örgütsel adaletin, daha spesifik olarak adaletsiz uygulamaların, bir diğer önemli sonucu, çalışanların işten ayrılma niyetini artırmasıdır. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, çalışanlar diğerleriyle kıyaslama yapmaktadır; karşılaştırma sonucunda adaletsizlik algısı oluşursa, işe karşı soğuma ve bağlılıkta azalma gözlemlenebilir. Araştırmalar, örgütsel adalet ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Aydoğan ve Köse, 2020: 236-237). Yani, örgütsel adalet algısı yükseldikçe, işten ayrılma niyeti azalacaktır. Bu ilişkiyi ele alan araştırmalara (Aydoğan ve Köse, 2020; Turunç, 2011) bakıldığında; her iki çalışma da örgütsel adalet ile işten ayrılma niyeti arasındaki anlamlı negatif ilişki ortaya konulduğu görülmektedir.

Adaletsiz çalışma ortamlarında, çalışanlar bilinçli olarak sessiz kalmakta ve düşüncelerini paylaşmaktan kaçınmaktadır. Bu durum, organizasyon içinde bir sessizlik ortamı yaratmakta ve çalışanların

ihtiyaçları, fikirleri ve talepleri yöneticiler tarafından fark edilememektedir. Sonuç olarak, örgütler hem rekabet gücünü korumakta hem de örgütsel amaçlara ulaşmakta zorluklarla karşılaşmaktadır (Naktiyok vd. 2015: 215). İşgören sessizliğini ele alan (Özçınar vd. 2015; Eroğlu ve Erselcan, 2017) çalışmalarda örgütsel adalet ile ilişkiler net biçimde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, seçim ve yerleştirme süreçlerinde, ücret ve maaş yönetiminde, terfi sisteminde, ek ödemeler ve sosyal yardımlarda, sigorta hizmetlerinde, tatil ve izin kullanımında, ödül ve ceza uygulamalarında, performans değerlendirmede ve örgüt içi iletişimde gerçekleştirilen adaletsiz uygulamalar, çalışanlarda olumsuz davranış ve tepkilere yol açacaktır. Bu olumsuz tepkilere örnek olarak nefret, öfke, sinirlilik, kaygı ve stres düzeyinde artış, güvensizlik, geleceği öngörememe ve aşırı yorgunluk gibi durumlar gösterilebilir (Karadut, 2014: 33-44). Yukarıda açıklanan örgütsel adalet bilgilerinden hareketle, yöneticilerin çalışanlarının olumlu davranışlar sergilemesini teşvik etmek amacıyla adaletli bir çalışma ortamı sağlamaları gerekmektedir. Adalet, çalışanlarda olumlu algı ve kültür oluşturarak birçok fayda sunmakta ve örgüte önemli bir rekabet avantajı kazandırmaktadır (Yusuf ve Yean, 2016: 798). Buna karşılık, çalışanların olumsuz davranışlar (örneğin verilen emirlere uymayı reddetme, normalin altında iş performansı sergileme, şirket kural ve düzenlemelerini bilinçli olarak ihlal etme vb.) göstermemesi için yöneticilerin adaletsiz uygulamalardan kaçınmaları büyük önem taşımaktadır

KAYNAKÇA

Kitap

- Bojer, H. (2005). *Distributional Justice: Theory and Measurement* London: Routledge.
- Çeçen, A. (2020). *Adalet Kavramı*. Ankara: Astana Yayınları.
- Greenberg, J. ve Colquitt J. A. (2005). *Handbook of Organizational Justice*. New York: Taylor & Francis Group.
- Koçel, T. (2020). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım Yayıyım Dağıtım A.Ş.
- Komodromos, M. ve Halkias, D. (2015). *Organizational Justice during Strategic Change: The Employee's Perspective*. New York: Routledge.

Dergi Makalesi

- Altaş, S. ve Çekmecelioğlu, G. (2015). Örgütsel Adalet Algısının İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık Ve İş Performansı Üzerindeki Etkileri: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3), 421-439.
- Aquino, K., Griffeth R., Allen, D., Hom, P. (1997). Integrating Justice Constructs Into The Turnover Process: A Test Of A Referent Cognitions Model, *Academy of Management Journal*, 40(5), 1208-1227.
- Aydoğan, E. ve Köse, N. (2021). Örgütsel Adaletin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü Savunma Sanayii Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 233-250.
- Beugre, C. D. (2002). Understanding Organizational Justice and Its Impact On Managing Employees: An African Perspective, *International Journal of Human Resource Management*, 13(7), 1091-1104.
- Cihangiroğlu, N. ve Yılmaz, A. (2010). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütler İçin Önemi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 194-213.
- Cropanzano, R., Bowen D. E. ve Gilliland, S. W. (2007). The Management of Organizational Justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 24-48.
- Çarıkcı, İ. H. ve Küçükşen, E. (2018). Örgütsel Adalet Algısı Ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 24-44.
- Çetinkaya, M. ve Çimenci, S. (2014). Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Yapısal Eşitlik Modeli Çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 237 – 278.
- Çoban, A. (2013). Psikolojik Sermaye'nin Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerindeki Rol. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 17-33.
- Çolak, M. ve Erdost, H. E. (2004). Organizational Justice: A Review of The Literature and Some Suggestions For Future Research, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 51-84.
- Erkuş, A., Turunç, Ö. ve Yücel, R. (2011). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerde İçsel ve Dışsal İş Tatmininin Aracılık Rolü: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 245 – 270.
- Erkutlu, H. (2011). The Moderating Role Of Organizational Culture İn The Relationship Between Organizational Justice And Organizational Citizenship Behaviors. *Leadership & Organization Development Journal*, 32(6), 532-554.
- Eroğlu, K. ve Erselcan, R. C. (2017). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısı ve Tükenmişlik Düzeylerinin Çalışan Sessizliği Üzerindeki Etkisi. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 325-348.

- İçerli, L. (2010). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92.
- İşcan, Ö. F. ve Sayın, U. (2010). Örgütsel Adalet, İş Tatmini Ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- İyigün, N. Ö. (2012). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 49-64.
- Jilani, S. A. ve Gilani, M. (2021). A Survey To Explore The Role Of Organizational Justice On Organizational Citizenship Behavior Among Irish Healthcare Employees. *DBS Business Review*, 4, 47-67.
- Jnaneswar, K. ve Ranjit G. (2021). Organizational Justice And Organizational Citizenship Behaviour: The Mediating Role Of Psychological Ownership. *Journal of Organizational Effectiveness - People and Performance*. 9(1), 1-19.
- Keklik, B. ve Us, N. (2013). Örgütsel Adalet Algılamalarının İş Tatminine Etkisi: Hastane Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 143 – 161.
- Kim, S. (2017). Perceived Organizational Support As A Mediator Between Distributive Justice And Sports Referees Job Satisfaction And Career Commitment. *Annals of Leisure Research*, 20(2), 1-19.
- Küçükali, A. ve Bakan Atasever, S. (2021). Kamu Çalışanlarının Yaşam Memnuniyeti Düzeyinin Göç Etme Niyeti Üzerine Etkisi: Tortum İlçesi Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 81-91.
- Küçükali, A. ve Şen, U. (2017). Sakin Kent Hareketinin Çalışanlara Etkisi: Uzundere Örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15), 259-279.
- Moorman, R. H., Blakely, G. L. ve Niehoff, B. P.(1998). “Does Perceived Organizational Support Mediate The Relationship Between Procedural Justice And Organizational Citizenship Behavior”, *Academy Of Management Journal*, 41(3), 351-357.
- Naktiyok, A., Kızıl, S. ve Timuroğlu, M. K. (2015). Çalışanların Adalet Algısı Sessizliklerini Etkiler Mi? ÖYP ve Diğer Araştırma Görevlileri Açısından Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 197-219.
- Naktiyok, S. (2019). Örgütsel İletişimin İş Tatmini Üzerine Etkisinde Yöneticiye Güven Algısının Aracı Rolü, *Turkish Studies Economics, Finance, Politics*, 14(2), 443-464.
- Özçınar, M. F., Demirel Y. ve Özbezek, B. D. (2015). Çalışanların Örgütsel Adalet Algıları Ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 150-171.
- Özmen, K ve Küçükali, A. (2023). Alışveriş Merkezi Çalışanlarına Yönelik Bir Model Önerisi: İşyeri Esaslı Sosyal Diyalog Modeli, *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*. 18 (1), 255-271.
- Suifan, T., Diab, H. ve Abdallah A. (2017). Bahjat Does organizational justice affect turnover-intention in a developing country? The mediating role of job satisfaction and organizational commitment. *Journal of Management Development*, 36(9), 1137-1148.
- Sürücü, L. (2021). Transformational Leadership, Organizational Justice and Organizational Citizenship Behavior. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25), 429 – 440.
- Şahin, R. ve Kavas, E. (2016). Örgütsel Adalet İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesinde Öğretmenlere Yönelik Bgr Araştırma: Bayat Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 119-140.
- Turunç, Ö. (2011). Örgütsel Adaletin Çalışanların Örgütsel Özdeşleşme Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü, *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(1), 143-166.

Yayımlanmamış Tez

- Çağ, A. (2011). *Algılanan Örgütsel Adaletin, Örgütsel Sinizme Ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Dizer, L. B. (2019). *Örgütsel Adalet, Yöneticiye Güven Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eğilmezkoğlu, G. (2011). *Çalışma Yaşamında Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Bağlılık: Bir Kamu Bankasındaki Çalışanların Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Bağlılık Algılayışlarının Analizine Yönelik Bir Çalışma*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Emre, O. (2010). *Örgütsel Adaletin Örgütsel Sessizliğe Etkisi: Teknopark Üzerine Bir Araştırma*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Karadeniz, S. (2022). *İşletmelerin Yeniden İşe Alım Politikası İzlemelerinin Çalışanların Örgütsel Adalet Algıları Üzerindeki Etkisi: Havayolu Taşımacılığı Personeli Üzerine Bir Analiz*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Karadut, G. (2014). *Etik İklimin Ve Örgütsel Adalet Algılarının Çalışanların İş Tatminine Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Ampirik Bir Uygulama*. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Komodromos, M. (2013). *Employees' Perceptions of Trust, Fairness, and Management of Change Using an Organizational Justice Framework*. Publication No. 3575235, Northcentral University, Doktora Tezi, Arizona, USA.
- Mourssi-Alfash, M. F. (2014). *Workplace Bullying And Its Influence On The Perception Of Organizational Justice And Organizational Citizenship Behavior In Higher Education*. Publication No. 3615122, Capella University, Doktora Tezi, Minnesota, USA.
- San, İ. (2017). *Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sayın, U. (2009). *Güven: İşletmelerde Algılanan Örgütsel Adalet Ve İş Tatmini Arasındaki ilişkide Bir Aracı - Bir Uygulama*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Toğa, N. (2016). *Örgütsel Adalet Algısının Tükenmişlik Sendromuna Etkisi Ve Bir Uygulama*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Tümer, E. (2010). *İşletmelerde Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Özdeşleşme: Esenboğa Havalimanı'nda Bir Uygulama*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yürür, S. (2005). *Ödüllendirme sistemleri ile örgütsel adalet arasındaki ilişkilerin analizi ve bir uygulama*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa.

Kullanılan İnternet Siteleri

<https://sozluk.gov.tr/> TDK. (2025, 04.11).

YENİ ÇAĞIN SOSYAL SORUNLARI BAĞLAMINDA LOJİSTİK YÖNETİMİ, YEŞİL LOJİSTİK VE ÇEVRESEL ETKİLER

Selva STAUB*

GİRİŞ

Küreselleşme, dijitalleşme, teknolojik yenilikler, kentleşme ve özellikle e-ticaret hacmindeki hızlı büyüme, lojistik sektörünü 21. yüzyılın en stratejik alanlarından biri hâline getirmiştir. Lojistik faaliyetler, yalnızca ekonomik akışların verimliliğini belirleyen bir unsur olmanın ötesinde; sosyal yaşamı, mekânsal örgütlenmeyi, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini ve kamu politikalarını doğrudan şekillendirmektedir. Bu çok boyutlu yapı, lojistiği çağdaş toplumların yönetilmesi gereken temel bileşenlerinden biri konumuna taşımaktadır.

Ulaştırma sektörü, küresel sera gazı emisyonları içinde önemli bir paya sahip olmaya devam etmektedir. IPCC'nin Altıncı Değerlendirme Raporu'na (AR6, WGIII) göre ulaştırma sektörü, enerji kaynaklı toplam küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır (IPCC, 2022). Bu oran, motorlu taşıt sayısındaki artış, kentleşmenin devam eden ivmesi ve fosil yakıtlara bağımlı taşımacılık altyapılarının baskın konumu nedeniyle 2020'li yılların ortasında sabit yüksek bir seviyede seyretmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) 2024 verileri, küresel enerji kaynaklı CO₂ salımlarının 37,8 Gt seviyesine ulaştığını ve ulaştırmanın bu toplam içinde en dinamik alt kalemlerden biri olduğunu göstermektedir (IEA, 2024).

Karayolu taşımacılığı, küresel ulaştırma emisyonları içinde hâlen baskın konumdadır. Avrupa Çevre Ajansı'nın 2024 değerlendirmesine göre, ağır taşıtlar ve hafif ticari araçlar dâhil olmak üzere karayolu taşımacılığı, ulaştırma emisyonlarının en büyük bölümünü oluşturmaktadır (EEA, 2024). Bu durum, lojistik hareketliliğin karbon yoğunluğunu artıran temel etmenlerden biridir.

* Prof. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, IIBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik, Muş, s.staub@alparslan.edu.tr, ORCID: orcid.org/0009-0000-2605-3045

Türkiye bağlamında da benzer bir eğilim söz konusudur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yayımladığı en güncel verilere göre, Türkiye'nin toplam sera gazı emisyonu 2023 yılı itibarıyla 598,9 Mt CO₂-eşd. düzeyindedir (TÜİK, 2023). Ulaştırma sektörünün toplam emisyonlar içindeki payı enerji ve sanayi sektörleri kadar yüksek görünmese de, ülkenin taşımacılık yapısında karayolunun baskınlığı sebebiyle bu pay giderek artmaya devam etmektedir. Nitekim Türkiye'de ulaştırma kaynaklı emisyonların büyük bölümünün karayolu taşımacılığından kaynaklandığı çeşitli ampirik çalışmalar tarafından ortaya konmuştur (Önden, Dülger & Yılmaz, 2021; Koçak & Ulucak, 2022).

E-ticaretin büyümesi de lojistik faaliyetlerin kent ölçeğindeki çevresel etkilerini belirgin şekilde artırmaktadır. Artan tüketim talebi, hızlı teslimat kültürünün yaygınlaşması ve “anlık/ertesi gün teslimat” uygulamaları, özellikle last-mile (son kilometre) lojistiği bağlamında karbon ayak izini ve kentsel trafik yükünü yükseltmektedir. Bu nedenle last-mile teslimatlar, güncel literatürde çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik bir sorun alanı olarak değerlendirilmektedir (Gevaers et al., 2014; van Loon & Deketele, 2018).

Bu bölümün amacı, lojistik yönetimi ve yeşil lojistik kavramlarını yeni çağın sosyal ve çevresel sorunları bağlamında disiplinlerarası bir perspektifle ele almak; dijitalleşme, sürdürülebilirlik, şehircilik ve kamu politikalarıyla ilişkilerini incelemek; ayrıca küresel eğilimler ile Türkiye'deki gelişmeleri karşılaştırmalı bir analitik çerçeve içinde değerlendirmektir. Böylece lojistiğin hem ekonomik zorunluluklar hem de çevresel sürdürülebilirlik hedefleri açısından nasıl yeniden konumlandığı ortaya konacaktır.

Kuramsal Çerçeve: Lojistik, Sürdürülebilirlik ve Kurumsal Dönüşüm

Bölümde ele alınan lojistik–sürdürülebilirlik ilişkisi, çevre ve toplum odaklı bir dizi kuramsal yaklaşımın kesişim alanında yer almaktadır:

Ekolojik modernleşme teorisi, çevresel sorunların modern kurumlar, teknoloji ve piyasa mekanizmaları aracılığıyla çözülebileceğini, çevre politikasının ekonomik rekabet gücüyle çelişmek zorunda olmadığını savunur (Mol & Spaargaren, 2000). Lojistikte enerji verimliliği, temiz teknolojiler ve yeşil liman uygulamaları bu yaklaşımın tipik tezahürleridir.

Kurumsal sürdürülebilirlik ve üçlü kârlılık (triple bottom line) yaklaşımı, işletme performansını yalnızca ekonomik kârlılık ile değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal etkilerle birlikte değerlendirmeyi öngörür (Elkington, 1997; Lozano, 2012). Lojistikte karbon emisyonları, çalışma koşulları ve yerel topluluk etkileri bu çerçevede birlikte ele alınmalıdır.

Paydaş teorisi, işletmelerin yalnızca hissedarlara karşı değil, çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, yerel halk ve kamu kurumları gibi geniş bir paydaş yelpazesine karşı sorumluluk taşıdığını vurgular (Freeman, 1984). Lojistik işletmelerinin çevresel ve sosyal performansı, bu paydaşların beklenti ve baskıları doğrultusunda şekillenmektedir.

Kurumsal meşruiyet teorisi, işletmelerin toplum nezdinde “meşru” kabul edilebilmek için çevresel ve sosyal normlara uyum sağlamak zorunda olduklarını savunur (Suchman, 1995). Yeşil lojistik sertifikaları, yeşil liman belgeleri ve ESG raporlaması, lojistik firmalarının meşruiyet arayışının kurumsallaşmış araçlarıdır.

Sürdürülebilir tedarik zinciri ve yeşil tedarik zinciri entegrasyonu literatürü ise çevresel ve sosyal kriterlerin tedarik zincirinin tasarımına, tedarikçi seçim süreçlerine ve lojistik ağ yapılandırmasına sistematik olarak entegre edilmesini öngörür (Carter & Rogers, 2008; Srivastava, 2007).

Bu kuramsal çerçeve, bölümün kalanında tartışılan lojistik yönetimi, yeşil lojistik, dijitalleşme, liman politikaları ve sosyal etkilerin birbirinden kopuk olgular değil; kurumsal sürdürülebilirlik yönelimleriyle bütünleşik bir dönüşüm sürecinin parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

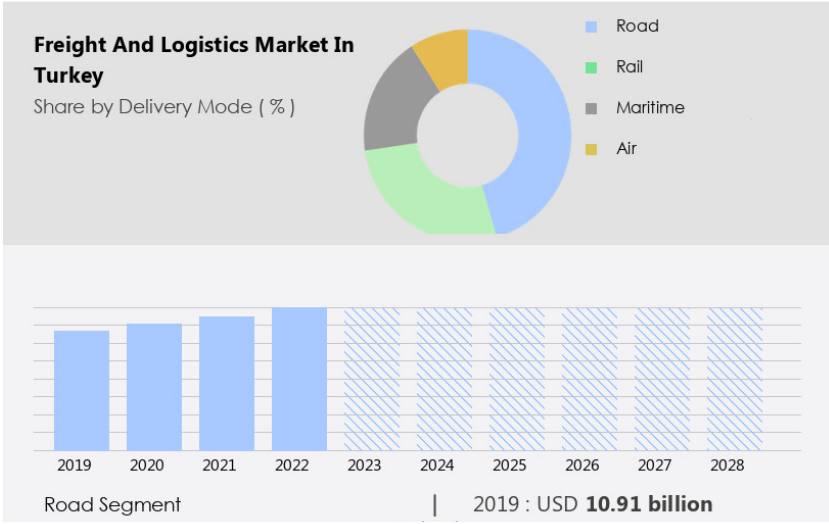
Lojistiğin Sosyal ve Çevresel Etkileri

Çevresel Etkiler

Lojistik sektörünün çevresel etkileri incelendiğinde, karbon emisyonları kapsam ve yoğunluk bakımından öne çıkan en kritik bileşen olarak değerlendirilmektedir. Ulaştırma faaliyetlerinin büyük bölümü fosil yakıta dayalı motor teknolojileriyle gerçekleştirildiğinden, lojistik operasyonlarının karbon ayak izi küresel düzeyde önemli bir çevresel yük oluşturmaktadır. Küresel ölçekte taşıma sektörü, enerji kaynaklı CO₂ emisyonlarının en kritik bileşenlerinden biri olarak konumlanmakta ve toplam küresel emisyonların yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. En güncel bilimsel değerlendirmelere göre taşıma kaynaklı bu emisyonların

çok büyük bir kısmı—yaklaşık üçte üçü ile üçte dördü arasında—yol taşımacılığından kaynaklanmaktadır (IPCC, 2022; Ritchie, 2020; REN21, 2023; IGES, 2023; Our World in Data, 2023). Modlara göre daha ayrıntılı bir dağılım incelendiğinde, 2019 yılı itibarıyla doğrudan ulaştırma emisyonlarının yaklaşık %70’inin yol taşımacılığı, %11’inin deniz taşımacılığı, %12’sinin ise havacılık sektöründen kaynaklandığı görülmektedir (IPCC, 2022; UNFCCC, 2022). Niteliksel olarak literatürde sıkça geçen “yaklaşık %75” ifadesi ise, özellikle Our World in Data’nın küresel ulaştırma verilerindeki pay dağılımı (Ritchie, 2020) ile REN21’in 2023 yılında yayımladığı Transport in Focus raporunda yol taşımacılığının küresel taşımacılık emisyonları içindeki payını %76,6 olarak hesaplayan bulgusunun ortak değerlendirmesiyle bilimsel zemine oturmaktadır. Bu nedenle, lojistik sektörünün çevresel analizi yapılırken, yol taşımacılığının küresel emisyonlar içindeki baskın rolü hem akademik hem de politika odaklı tüm çalışmalarda kritik bir referans noktası işlevi görmektedir. Karayolu modunun bu ölçüde baskın olmasında operasyonel esneklik, kapıdan kapıya teslimat imkânı, zaman avantajı ve düşük ilk yatırım maliyetleri gibi faktörler rol oynamaktadır. Bununla birlikte, fosil yakıta bağımlılık, düşük enerji verimliliği, yüksek birim başı yakıt tüketimi ve emisyon üretimi gibi sınırlılıklar karayolu taşımacılığını çevresel açıdan en sorunlu taşımacılık modu hâline getirmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında yurtiçi yük taşımacılığının ton-kilometre bazında %85’ten fazlasının karayolu taşımacılığı ile gerçekleştirildiği, dolayısıyla lojistik sisteminin karayoluna yapısal bir bağımlılık gösterdiği görülmektedir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2018; Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2018a / Ulusal Ulaştırma Ana Planı). Bu tek modlu ağırlıklı yapı, ulaşım sisteminin enerji tüketimini artırmakta, karbon emisyonlarının önemli bir bölümünün karayolunda yoğunlaşmasına yol açmakta ve özellikle büyük kentlerde trafik sıkışıklığı, hava kalitesi sorunları ve gürültü kirliliği gibi olumsuz dışsalıklar üretmektedir. Literatürde lojistik sistemlerde mod dağılımının çevresel sürdürülebilirlik açısından belirleyici olduğu; karayolu taşımacılığının baskınlığının karbon yoğunluğunu artırdığı birçok çalışmada ortaya konmuştur (Aronsson & Huge-Brodin, 2006; McKinnon et al., 2015).

Şekil 1. Türkiye’de Yük Taşımacılığının Taşıma Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: www.technavio.com

Bu bağlamda Şekil 1, Türkiye’deki lojistik sisteminin modlar arası yapısını ve karayolu taşımacılığı segmentinin ekonomik büyümesini bütüncül biçimde göstermektedir. Şeklin üst bölümünde yer alan halka grafik, Türkiye’de yük taşımacılığının büyük ölçüde karayolu moduna dayandığını doğrulamakta; demiryolu, denizyolu ve havayolu modlarının sınırlı paylara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu modlar arası dengesizlik, yalnızca operasyonel tercihlerle açıklanamayacak kadar yapısal bir niteliğe sahiptir. Tarihsel olarak karayolu altyapısına yapılan yoğun kamu yatırımları, demiryolu ve denizyolu taşımacılığının yeterince geliştirilmemiş olması ve özel sektörün hız odaklı talepleri bu dengesizliğin temel belirleyenleri arasında yer almaktadır. Mod dağılımındaki bu eğilim, karbon emisyonlarının ve enerji tüketiminin büyük ölçüde karayolu segmentinde yoğunlaşmasına yol açmakta ve lojistik sektörünün çevresel yükünü artırmaktadır.

Şekil 1’in alt bölümünde yer alan 2019–2028 dönemine ilişkin ekonomik büyüme eğrisi ise karayolu taşımacılığının pazar ölçeğindeki artışını göstermektedir. 2019–2022 dönemine ait gerçekleşmiş veriler, karayolu lojistik pazarının istikrarlı biçimde büyüdüğünü ortaya koyarken, 2023–2028 yıllarına yönelik tahminler bu büyümenin devam edeceğine işaret etmektedir. 2019 yılında karayolu taşımacılığı pazar büyüklüğünün 10,91 milyar ABD doları seviyesinde olması, bu modun ekonomik açıdan merkezi konumunu pekiştirmektedir. Buna karşın ekonomik büyüme ile

çevresel sürdürülebilirlik arasındaki bu eşitsiz ilişki, Türkiye’de modlar arası dengesizliğin çevresel etkilerini daha görünür ve kritik hâle getirmektedir.

Lojistik sektörünün çevresel etkileri, çoğu zaman yalnızca taşımacılık faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonlarla ilişkilendirilse de gerçekte çok daha geniş bir ekolojik etki alanını kapsamaktadır. Sektörün farklı faaliyet bileşenleri, hem doğal ekosistemler üzerinde hem de kentsel yaşam üzerinde çok boyutlu baskılar yaratmakta; bu nedenle çevresel etkilerin bütüncül bir anlayışla ele alınması gerekmektedir. Literatürde bu etkiler beş temel başlık altında incelenmektedir.

İlk olarak, karbon emisyonları lojistik faaliyetlerinin en görünür ve en kritik çevresel çıktısıdır. Fosil yakıtlara dayalı taşıma teknolojilerinin yaygın kullanımı, sektörün küresel sera gazı emisyonlarındaki payını artırmakta ve iklim değişikliğini hızlandırmaktadır (Sims et al., 2014). Karayolunun taşımacılıktaki baskın konumu, bu etkinin Türkiye gibi ülkelerde daha da belirgin hâle gelmesine yol açmaktadır.

İkinci olarak, lojistik sektörde yoğunlaşan enerji tüketimi, özellikle depolama ve dağıtım merkezlerinde çevresel yük yaratmaktadır. Isıtma-soğutma sistemleri, aydınlatma, otomasyon teknolojileri ve soğuk zincir uygulamaları yüksek enerji kullanımı gerektirmekte; bu da toplam karbon yoğunluğunu önemli ölçüde artırmaktadır (Islam et al., 2013). Bu nedenle enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji entegrasyonu sektörün sürdürülebilir dönüşümünde kritik bir rol oynamaktadır.

Üçüncü olarak, ambalaj atıkları lojistik sisteminin hızla büyüyen çevresel sorunlarından biridir. E-ticaret faaliyetlerinin artışına paralel olarak tek kullanımlık paketleme malzemelerinin tüketimi katlanarak artmakta; bu durum döngüsel ekonomi perspektifinden ciddi bir atık yönetimi sorunu doğurmaktadır (Bailey & Solomon, 2004). Plastik bazlı paketleme malzemeleri, hem hacimsel atık yükünü artırmakta hem de geri dönüşüm süreçlerinde maliyet ve verimlilik sorunları yaratmaktadır.

Dördüncü olarak, gürültü ve hava kirliliği özellikle büyük kentlerde yoğunlaşan kentsel lojistik faaliyetlerinin yol açtığı önemli çevresel dışsallıklardır. Kamyon, hafif ticari araç ve motosiklet trafiğinin yoğunluğu, hem yerel hava kalitesinin bozulmasına hem de gürültü düzeylerinin yükselerek kent yaşamını olumsuz etkilemesine neden olmaktadır (Rodrigue et al., 2020). Bu etkiler, lojistik faaliyetlerin yalnızca

ekonomik boyutuyla değil, halk sağlığı ve kentsel sürdürülebilirlik çerçeveleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Son olarak, arazi kullanımı, lojistik sektörünün çevresel etkileri arasında sıklıkla göz ardı edilse de stratejik önem taşımaktadır. Lojistik merkezleri, depolama sahaları, dağıtım alanları ve liman altyapıları geniş arazi gereksinimiyle doğal ekosistemler üzerinde baskı oluşturmakta; aynı zamanda kentleşme baskısını artırarak mekânsal sürdürülebilirlik açısından risk yaratmaktadır (Hickman & Banister, 2014). Kentsel çeperlerde hızla genişleyen lojistik bölgeler, tarım arazilerinin dönüşümüne ve doğal habitat kaybına yol açmaktadır.

Bu beş başlık birlikte değerlendirildiğinde, lojistik sektörünün çevresel etkilerinin yalnızca teknik çözümlerle yönetilemeyeceği, mekânsal planlama, döngüsel ekonomi, enerji dönüşümü ve kentsel sürdürülebilirlik politikalarının bütüncül bir çerçevede ele alınması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle lojistik sektörde çevresel sürdürülebilirlik, çok katmanlı ve sistemsel bir dönüşümü zorunlu kılan stratejik bir gündem niteliği taşımaktadır.

Tablo 1. Lojistik Faaliyetlerin Çevresel Etki Alanları

Lojistik Faaliyeti	Çevresel Etki	Açıklama
Taşımacılık	CO ₂ , NO _x , SO ₂ emisyonları	En yüksek çevresel yük; yakıt tüketimi ve trafik yoğunluğu
Depolama	Enerji tüketimi	Isıtma/soğutma sistemleri yüksek enerji ihtiyacı yaratır
Paketleme	Atık üretimi	Tek kullanımlık ambalajlar, plastik atık sorunu
Yükleme/Boşaltma	Gürültü, enerji kullanımı	Dizel forkliftler ve mekanik ekipman kaynaklı
Tersine Lojistik	Atık azaltımı	Geri dönüşüm ve yeniden kullanım potansiyeli

Tablo 1’de lojistik faaliyetlerin çevresel etkileri sistematik biçimde sunulmaktadır. Taşımacılık faaliyetleri CO₂, NO_x ve SO₂ gibi zararlı emisyonların başlıca kaynağı iken; depolama enerji yoğun yapısıyla öne çıkmaktadır. Paketleme süreçleri atık üretimini artırırken, yükleme-boşaltma işlemleri ise gürültü ve enerji kullanımını beraberinde getirmektedir. Tersine lojistik faaliyetleri ise atık azaltımı ve geri dönüşüm

potansiyeli taşıması bakımından çevresel açıdan olumlu katkılar sunabilmektedir.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerde yoğunlaşan kargo hareketliliği, hava kalitesinin bozulmasına, trafik yoğunluğunun artmasına ve kentsel yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu durum, lojistik sektöründe sürdürülebilirlik odaklı politikalara, çok modlu taşımacılık yatırımlarına, yeşil teknoloji kullanımına ve döngüsel ekonomi yaklaşımlarına duyulan ihtiyacı daha da belirgin hâle getirmektedir.

Lojistikte Çevresel Etki Ölçüm Araçları

Lojistik sistemlerinin çevresel performansının etkin biçimde yönetilebilmesi, emisyonların ve enerji tüketiminin bilimsel temelli ve uluslararası kabul görmüş yöntemlerle ölçülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede karbon ayak izi hesaplama yaklaşımları ve çevresel etki değerlendirme yöntemleri, lojistik faaliyetlerin iklim üzerindeki gerçek etkisini ortaya koymak adına kritik bir analitik temel sunmaktadır.

Öncelikle, sera gazı envanteri hesaplamalarında GHG Protocol’ün “Corporate Value Chain (Scope 3)” standardı ile ISO 14064 ve ISO 14083 gibi uluslararası standartlar, lojistik süreçlere ilişkin emisyonların kurumsal ve tedarik zinciri düzeyinde bütüncül biçimde ölçülmesini sağlamaktadır (WRI & WBCSD, 2004; ISO, 2023). Özellikle lojistikte önemli bir paya sahip olan taşımacılık kaynaklı dolaylı emisyonlar (Scope 3), bu standartlar aracılığıyla sistematik olarak hesaplanabilmektedir.

Lojistik faaliyetlerde yakıt kaynaklı emisyonların analizinde kullanılan bir diğer temel yöntem, Well-to-Wheel (WTW) yaklaşımıdır. Bu yöntem, yakıtın üretim aşamasından (well-to-tank) tüketim aşamasına (tank-to-wheel) kadar tüm yaşam döngüsünü kapsayarak enerji zincirinin tamamındaki çevresel etkiyi ortaya koymaktadır. WTW hesaplamaları, özellikle elektrikli araçlar, hidrojen yakıt hücreleri ve biyoyakıtlar gibi alternatif enerji çözümlerinin gerçek karbon etkilerinin karşılaştırılabilir şekilde değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Buna karşılık Tank-to-Wheel (TTW) yaklaşımı, yalnızca araçların kullanım sırasında ürettiği doğrudan emisyonlara odaklanmakta; operasyonel enerji verimliliğinin değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. TTW verileri, sürüş davranışları, araç verimliliği, hız

optimizasyonu ve filo yönetimi stratejilerinin çevresel performans üzerindeki etkisini analiz etmek için özellikle değerli bir araçtır.

Bu hesaplama çerçevelerini tamamlayan en bütüncül yöntem ise Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi (Life Cycle Assessment, LCA) yaklaşımıdır. LCA, taşıt üretiminden altyapı inşasına, yakıt tedarikinden kullanım sonrası bertarafa kadar tüm süreçleri dikkate alarak çevresel etkilerin tam kapsamlı bir değerlendirmesini sunmaktadır (Guinée, 2002; Sims et al., 2014). Bu yöntem, lojistik sistemlerinde kullanılan araçların ve altyapıların yalnızca operasyonel dönemini değil, tüm yaşam döngüsünü iklim ve çevre bağlamında analiz etmeyi mümkün kılar.

Tablo 2. Lojistikte Çevresel Etki Ölçüm Araçları ve Kapsamları

Yaklaşım / Araç	Kapsam	Lojistikte Kullanım Amacı
TTW (Tank-to-Wheel)	Araç kullanım aşaması	Operasyonel yakıt verimliliği ve filo performansı
WTW (Well-to-Wheel)	Yakıt üretimi + kullanım	Yakıt türleri arası emisyon karşılaştırması
LCA (Yaşam Döngüsü Analizi)	Araç + altyapı + yakıt + bakım/bertaraf	Modlar arası bütüncül çevresel karşılaştırma
Kurumsal Karbon Envanteri (GHG Prot.)	Kurum/tesisin tüm kapsam emisyonları 1–2–3	Şirket bazlı iklim stratejisi ve raporlama
ISO 14083 / EN 16258 tabanlı yöntemler	Taşıma ve lojistik hizmeti başına emisyon	Taşıma işi veya gönderi bazında karbon ayak izi hesabı

Bu araçların birlikte kullanımı, lojistik işletmelerinin farklı senaryolar altında emisyon azaltım potansiyelini değerlendirmesine, mod değişimi (modal shift), elektrifikasyon, enerji verimliliği uygulamaları ve alternatif yakıt teknolojilerinin iklim etkisini sayısal olarak karşılaştırmasına imkân vermektedir. Böylelikle lojistik sektöründe çevresel sürdürülebilirlik hedefleri, sezgisel değerlendirmeler yerine bilimsel temellere dayalı ölçümlerle desteklenebilmekte; stratejik yatırım kararları daha rasyonel ve hesap verebilir bir çerçevede şekillenmektedir.

Lojistik ve İklim Değişikliği Arasındaki Çift Yönlü İlişki

Önceki bölümlerde ağırlıklı olarak lojistik sektörünün iklim değişikliği üzerindeki etkileri, yani yukarı yönlü ilişki tartışılmış olsa da iklim değişikliğinin lojistik sistemleri üzerindeki aşağı yönlü etkileri giderek daha belirleyici hâle gelmektedir. Bu durum, lojistiğin yalnızca çevresel yük üreten bir sektör olarak değil, aynı zamanda iklim risklerine karşı yüksek düzeyde kırılgan bir sistem olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Öncelikle limanlar ve deniz taşımacılığı, iklim değişikliğinin fiziksel etkilerine en açık sektörlerden biridir. Deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erozyonunun hızlanması, fırtınaların sıklığı ve şiddetinin artması gibi süreçler, liman altyapılarının hem işlevselliğini hem de dayanıklılığını tehdit etmektedir (Becker et al., 2018; UNCTAD, 2017). Artan dalga yükseklikleri, rıhtım ekipmanlarının zarar görmesi, operasyonel kesintiler ve liman hizmetlerinde maliyet artışları gibi riskler, küresel ticaretin sürekliliğini doğrudan etkilemektedir.

Benzer biçimde, karayolu ve demiryolu ulaştırma altyapıları da aşırı iklim olayları nedeniyle ciddi zarar görebilmektedir. Aşırı yağışlar, seller ve heyelanlar ulaştırma hatlarında fiziksel hasara yol açarken, sıcak hava dalgaları asfalt deformasyonları ve ray genleşmeleri gibi operasyonel sorunlar yaratmaktadır. Bu tür olaylar yalnızca altyapı maliyetlerini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda taşımacılık hizmetlerinde gecikmelere, kesintilere ve maliyet artışlarına neden olarak tedarik zincirlerinin güvenilirliğini zayıflatmaktadır.

Buna ek olarak, tedarik zinciri kırılganlıkları, özellikle gıda ve ilaç gibi hassas sektörlerde daha görünür hâle gelmektedir. IPCC'nin (2022) bulgularına göre sıcaklık dalgalanmaları, tarımsal üretim şokları, su kıtlığı ve aşırı hava olayları arz sürekliliğini tehdit etmekte; bu da soğuk zincir

güvenliği, stok yönetimi ve lojistik planlamasında yeni kırılmalı alanları yaratmaktadır. Dolayısıyla iklim değışikliğı, yalnızca taşımacılığı değil, lojistik sisteminin tüm katmanlarını yeniden yapılandırmayı gerektiren çok boyutlu bir risk alanı oluşturmaktadır.

Bu çerçevede lojistik–iklim ilişkisi, tek yönlü bir çevresel etki meselesi olmaktan çıkmakta; iklim riskleriyle başa çıkabilen, iklim uyumlu (climate-resilient) lojistik sistemlerinin inşa edilmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir. Bu yaklaşım, liman altyapılarının iklim uyumlu tasarımı, taşımacılık modlarının iklim risklerine dayanıklı hâle getirilmesi, tedarik zincirlerinde esneklik ve farklılaştırılmış tedarik stratejilerinin oluşturulması gibi unsurları içermektedir. Dolayısıyla lojistik sektörü, hem uluslararası iklim politikalarının (örn. Paris Anlaşması’nın uyum bileşenleri) hem de ulusal ulaşırma ve altyapı stratejilerinin merkezinde yer alan kritik bir uyum alanı hâline gelmiştir. Ekonomilerin dayanıklılığı açısından, lojistik sektörünün iklim uyum kapasitesinin güçlendirilmesi giderek daha stratejik bir zorunluluk hâline gelmektedir.

Sosyal Etkiler

Lojistik sektörünün sosyal etkileri, çevresel etkiler kadar önemli ve çok katmanlı bir boyut oluşturmaktadır. Özellikle e-ticaretin hızla yaygınlaşması, “anında teslim” kültürünün yerleşmesi ve şehir içi teslimat hacminde yaşanan artış, lojistik faaliyetlerin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini her yıl daha görünür hâle getirmektedir. Lojistiğin sosyal etkileri dört temel başlık altında değerlendirilebilir: kentsel yaşam kalitesi, çalışma koşulları, toplumsal eşitsizlikler ve tüketim davranışlarının dönüşümü.

Kentsel Yaşam Kalitesi ve Kentsel Hareketlilik Üzerindeki Etkiler

Lojistik faaliyetlerin yoğunlaştığı büyük kentlerde, dağıtım trafiğinin artması kentsel yaşam kalitesi üzerinde doğrudan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Gössling ve Cohen (2014), hızlı teslimat talebinin özellikle şehir merkezlerinde hareketlilik baskısını artırdığını, bunun sonucunda gürültü düzeylerinin yükseldiğini, hava kalitesinin bozulduğunu ve trafik sıkışıklığının arttığını vurgulamaktadır. Hızlı teslimat beklentisi doğrultusunda artan araç sayısı, kentsel mekânın kullanımını da etkilemekte; yolların ve kaldırımların daha fazla teslimat aracı tarafından işgal edilmesi hem trafik akışını hem de yaya hareketliliğini sınırlamaktadır.

**Last Mile Delivery Transportation Market Size 2024 to 2034
(USD Billion)****Grafik 2:** E-ticaretin Lojistik Üzerindeki Trafik Artış Etkisi**Kaynak:** <https://www.precedenceresearch.com/last-mile-delivery-transportation-market>

Bu durumu nicel olarak yansıtan Grafik 2, son kilometre teslimatı pazarının 2024 yılında 169,95 milyar ABD dolarından 2034 yılında 446,29 milyar ABD dolarına yükseleceğini göstermektedir. Pazarın bu hızlı büyümesi, kent içi trafik hacminin ve lojistik hareketliliğinin aynı oranda artacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla lojistiğin kentlerde yarattığı sosyal baskı, yalnızca mevcut değil, aynı zamanda ileriye dönük bir sorun alanıdır.

Çalışma Koşulları ve Emek İlişkileri

Lojistik sektörünün sosyal etkilerinin bir diğer boyutu, çalışanların karşı karşıya olduğu çalışma koşullarıdır. Türkiye’de kargo ve kurye sektöründe çalışanların çoğu, uzun çalışma saatleri, yüksek iş yükü ve sınırlı sosyal güvence gibi sorunlarla karşılaşmaktadır (Erdoğan & Yıldız, 2021). Hızlı teslimat talebi, teslimat sürelerinin kısalması ve rekabet baskısı nedeniyle çalışanların fiziksel ve psikolojik yükü artmakta; bu durum sektörde iş sağlığı ve güvenliği açısından yapısal riskler oluşturmaktadır. Dijital platformlar üzerinden çalışan esnek ya da güvencesiz kuryelerin artması, çalışma yaşamındaki dönüşümün sosyal etkilerini daha da belirgin hâle getirmektedir.

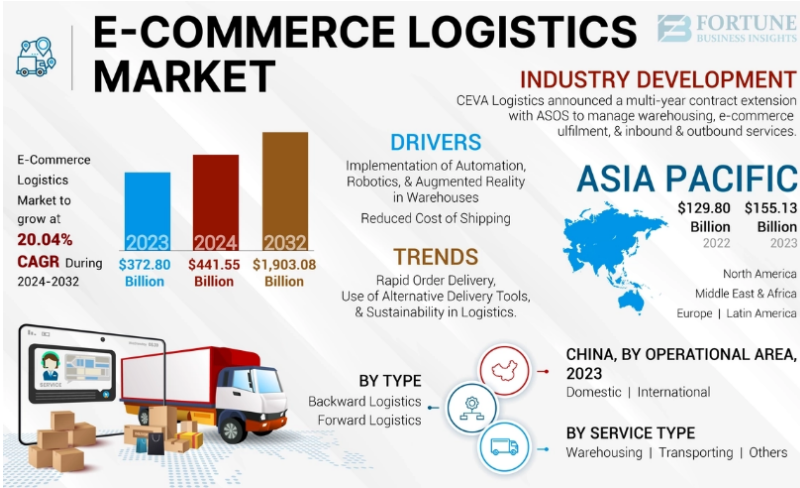
Toplumsal Eşitsizlikler ve Mekânsal Dağılım

Lojistik faaliyetlerin mekânsal dağılımı, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine katkıda bulunabilmektedir. Acar ve Gürol (2019), lojistik depoların, dağıtım merkezlerinin ve yoğun trafik güzergâhlarının çoğu

zaman düşük gelirli mahallelerde konumlandığını ve çevresel yüklerin bu bölgelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu durum, çevresel adaletsizlik olarak tanımlanan olgunun lojistik sektörü üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir. Gürültü, hava kirliliği ve trafik yoğunluğunun düşük gelir gruplarını daha fazla etkilemesi, lojistiğin sosyal etkilerinin mekânsal eşitsizliklerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tüketim Davranışlarının Dönüşümü ve Sosyal Döngüler

E-ticaretin yükselişi, tüketicilerin satın alma ve tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Van Loon ve Deketele (2018), “anında teslim” kültürünün hem lojistik sistemler üzerinde sürekli bir hız baskısı yarattığını hem de çevresel ve sosyal maliyetlerin büyümesine neden olduğunu belirtmektedir. Bu kültür, daha fazla teslimat talebini tetiklemekte; bu talep ise daha yoğun trafik, daha fazla araç hareketi, daha ağır çalışma koşulları ve daha yüksek çevresel yük anlamına gelmektedir. Böylece tüketici davranışları ile toplumsal ve çevresel etkiler arasında karşılıklı işleyen bir döngü ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2: E-Commerce Logistics Market

Kaynak: <https://www.fortunebusinessinsights.com/e-commerce-logistics-market-102769>

Bu dönüşümün daha geniş ölçekli yapısını gösteren Şekil 2, e-ticaret lojistiği pazarının 2023–2032 döneminde yıllık bileşik %20'nin üzerinde büyüyeceğini, pazarın 2032 yılına gelindiğinde 1,9 trilyon ABD dolarını aşacağını tahmin etmektedir. Bu genişleme, otomasyon, robotik sistemler, artırılmış gerçeklik tabanlı depo yönetimi ve dijital teslimat

teknolojilerinin hızla yaygınlaştığı bir lojistik ekosistemi doğurmaktadır. Bu teknolojik büyüme sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal etkileri olan bir dönüşüme işaret etmektedir.

Grafik 2 ve Şekil 2 birlikte değerlendirildiğinde, son kilometre teslimatı ve e-ticaret lojistiği pazarlarının birbirine paralel biçimde hızlı bir büyüme sergilediği görülmektedir. Bu büyüme, lojistik sektörünün önümüzdeki on yılda teknolojik dönüşüm odaklı bir genişleme rotasında ilerleyeceğini göstermektedir. Ancak bu gelişmeler, kent ortamında artan lojistik hareketlilik, çalışanların maruz kaldığı iş yükü, mekânsal eşitsizlikler ve tüketim alışkanlıklarının yarattığı sosyal baskılar gibi çok boyutlu sosyal etkileri beraberinde getirmektedir.

Dolayısıyla lojistik sektörünün geleceğine ilişkin stratejiler, yalnızca ekonomik büyüme ve teknolojik yenilik perspektifleriyle değil, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirlik, adil iş koşulları ve yaşam kalitesinin korunması gibi sosyal politika boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Lojistikte Sosyal Maliyetler ve Sosyal Sürdürülebilirlik Göstergeleri

Lojistik faaliyetlerin sosyal etkileri, çoğu zaman “dışsallık” olarak tanımlanan ancak gerçekte önemli ekonomik ve toplumsal maliyetler yaratan alanlara karşılık gelmektedir. Uluslararası literatürde kentsel tıkanıklık, gürültü, hava kirliliği, iş kazaları ve sağlık etkileri gibi unsurlar için parasal değerler atanmaya çalışılmakta; “sosyal maliyet” (social cost) hesaplamaları yapılmaktadır (Maibach et al., 2008; Quinet, 2011). Buna göre lojistik kaynaklı:

- Kentsel tıkanıklık, zaman kaybı, yakıt israfı ve verimlilik kaybı üzerinden;
- Gürültü ve hava kirliliği, sağlık harcamaları, üretkenlik kaybı ve yaşam kalitesi düşüşü üzerinden;
- İş kazaları ve meslek hastalıkları, sağlık ve sigorta maliyetleri ile gelir kaybı üzerinden;

parasal olarak ölçülebilmektedir. Bu ölçümler, kamu politikası düzeyinde lojistik yatırımlarının ve düzenlemelerin maliyet-fayda analizlerinde kullanılmaktadır.

Öte yandan, lojistikte sosyal sürdürülebilirlik, yalnızca bu maliyetlerin azaltılması değil, aynı zamanda emek ilişkilerinin, çalışma koşullarının ve toplumsal eşitliğin iyileştirilmesi anlamına gelmektedir (Pagell & Shevchenko, 2014). Bu bağlamda sosyal sürdürülebilirlik, ölçülebilir performans göstergeleriyle izlenebilir hâle gelmektedir.

Tablo 3. Lojistikte Sosyal Sürdürülebilirlik Göstergeleri (Örnek KPI'lar)

Gösterge Alanı	Örnek Göstergeler
Çalışma Koşulları	Ortalama çalışma saati, aşırı mesai oranı, teslimat başına iş yükü, dinlenme sürelerine uyum oranı
İş Sağlığı ve Güvenliği	İş kazası sıklık oranı, ölümcül kaza sayısı, meslek hastalığı vakaları, İSG eğitim saatleri
İşçi Hakları ve Temsil	Sendikalaşma oranı, toplu sözleşme kapsamı, çalışan şikâyet mekanizmalarına erişim
Çalışan Memnuniyeti	Çalışan memnuniyet anket skorları, personel devir oranı
Toplumsal Eşitsizlik ve Adalet	Lojistik tesislerinin düşük gelirli bölgelere mekânsal yoğunluğu, çevresel adalet göstergeleri
Toplumla İlişkiler	Yerel toplulukla diyalog toplantıları, sosyal sorumluluk proje sayısı

Bu göstergeler, lojistik işletmelerinin yalnızca “genel bir sosyal duyarlılık” beyanı değil, ölçülebilir ve raporlanabilir sosyal performans hedefleri belirlemelerini mümkün kılmaktadır. Böylece sosyal sürdürülebilirlik, çevresel performans kadar somut ve izlenebilir bir boyut hâline gelmektedir.

Türkiye’de Lojistik Ekosisteminin Yapısal Sorunları

Türkiye’de lojistik ekosisteminin çevresel ve sosyal etkilerini belirleyen önemli bir nokta da yapısal özelliklerdir. Bunlar üç başlık altında özetlenebilir:

1. Modlar arası taşımacılık yapısının tarihsel gelişimi: Türkiye’de ulaştırma sisteminin tarihsel gelişimi incelendiğinde, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde demiryolu odaklı bir yatırım stratejisinin benimsendiği,

ancak 1950 sonrası dönemde karayolu yatırımlarının hızla artmasıyla demiryolu payının belirgin biçimde gerilediği görülmektedir. Bu dönüşüm, bugün gözlenen karayolu-dominant ve karbon yoğun lojistik yapısının tarihsel arka planını oluşturur. Bu durum hem Türkiye’de ulaştırma politikalarının siyasi-ekonomik bağlamda değişimiyle (Çağatay, 2016) hem de uluslararası literatürde ulaştırma yatırımlarının ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarda belirtilen mod-seçimi dinamikleriyle uyumludur (Banister & Berechman, 2003). Ayrıca TCDD’nin 2019 Faaliyet Raporu, uzun dönemli yatırım eksiklikleri nedeniyle demiryolunun yük taşımacılığındaki payının oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir (TCDD, 2019). Türkiye’de modlar arası taşımacılığın gelişimini inceleyen çalışmalar, özellikle 1980 sonrası dönemde karayolu payının hızla artarak lojistik sisteminin tek modlu bir yapıya evrilmesine dikkat çeker (Kasapoğlu & Çekerol, 2014).

2. Mega kentlerde lojistik baskısı: İstanbul başta olmak üzere mega kentlerde limanlar, hava kargo tesisleri, lojistik köyler ve depolama alanları planlama süreçlerinden bağımsız bir biçimde, daha çok piyasa odaklı kararlarla konumlanmış; bu durum hem ulaşım koridorlarında hem de çevresel ve toplumsal alanlarda yoğun bir lojistik baskısı yaratmıştır. İstanbul’daki kentsel lojistik sorunlarını inceleyen çalışmalar, özellikle trafik sıkışıklığı, gürültü, çevresel etkiler ve mekânsal eşitsizlik gibi sorunların lojistik kaynaklı yükü giderek arttığını ortaya koymaktadır (Özdemir & Akar, 2018). Ayrıca uluslararası literatürde İstanbul üzerine yapılan analizler, kentin mega kent ölçeğindeki tipik “kentsel lojistik baskısı” sorununu taşıdığını ve bu nedenle kapsamlı bir planlama gereksiniminin bulunduğunu göstermektedir (Çalışkan & Alpkokin, 2020). İBB’nin (2021) Kentsel Lojistik Ana Planı Taslak Raporu da İstanbul’daki lojistik faaliyetlerin mekânsal olarak kontrolsüz dağıldığını, kritik koridorlarda yoğunlaşma ve toplu taşıma ağları üzerinde baskı oluşturduğunu resmi olarak doğrulamaktadır. Bu bulgular, mega kentlerde lojistik coğrafyasını inceleyen temel kaynaklarla da uyumludur (Rodrigue & Notteboom, 2020).

3. Limanların karbon ve enerji performansına dair veri eksikliği: Türkiye’de yeşil liman uygulamaları, enerji ve emisyon izleme sistemlerinin geliştirilmesine yönelik önemli bir adım olmakla birlikte, mevcut durumda limanların karbon yoğunluğu, enerji tüketimi ve çevresel performansına ilişkin düzenli, karşılaştırılabilir ve kamuya açık veri setleri

oldukça sınırlıdır. Bu sorun yalnızca Türkiye’ye özgü olmayıp, küresel liman literatüründe de ortak bir yapısal problem olarak tanımlanmaktadır. UNCTAD’ın (2020) küresel denizcilik değerlendirmesi, birçok ülkede limanların emisyon ve enerji verilerini standartlaştırılmış biçimde raporlayamadığını ortaya koymaktadır. Akademik literatürde de limanlarda enerji yönetimi ve çevresel performans izleme süreçlerinin yetersizliği uzun süredir vurgulanmaktadır (Acciaro et al., 2014). Sürdürülebilir liman yönetimi üzerine yapılan çalışmalar, gösterge sistemlerinin (indicator systems) eksikliği nedeniyle limanlar arası performans karşılaştırmalarının çoğu zaman sağlıklı yapılamadığını belirtmektedir (Peris-Mora et al., 2005). Ayrıca karşılaştırılabilirlik sorununu ayrıntılı biçimde inceleyen González-Aregall, Bergqvist ve Monios (2018), liman çevresel performans raporlarının metodolojik olarak heterojen olduğunu ve veri uyumsuzluğunun ciddi bir araştırma boşluğu yarattığını ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde, TÜRKLİM’in 2023 Türkiye Limancılık Raporu da limanlarda enerji ve karbon ölçümüne ilişkin düzenli veri paylaşımının sınırlı olduğunu açık biçimde belirtmektedir (TÜRKLİM, 2023).

Bu yapısal sorunlar, yeşil lojistik ve yeşil liman politikalarının Türkiye’de neden “gerekliklik” değil “stratejik zorunluluk” olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Yeni Çağın Dinamikleri: Dijitalleşme ve Yeşil Dönüşüm

Dijital Lojistik

Dijitalleşme, lojistik sektörünün yapısal dönüşümünü belirleyen temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Lojistik 4.0 kavramı, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri analitiği, yapay zekâ, otonom sistemler ve blokzincir gibi dijital teknolojilerin tedarik zincirlerinin tüm aşamalarına entegre edildiği yeni bir paradigmayı ifade etmektedir. Winkelhaus ve Grosse (2020), Lojistik 4.0’ın yalnızca operasyonel verimliliği artıran bir dijitalleşme süreci değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik odaklı lojistik stratejilerinin de temelini oluşturduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede yapay zekâ, veri analitiği ve IoT tabanlı sistemler hem çevresel performansı iyileştirme hem de ekonomik verimliliği artırma potansiyeline sahiptir.

Yapay zekâ destekli rota optimizasyonu, özellikle dağıtım ağlarında enerji tüketimini azaltan en kritik uygulamalardan biridir. Amin ve Zhang

(2019), yapay zekâ tabanlı rota planlama sistemlerinin teslimat rotalarını dinamik olarak optimize ederek yakıt tüketimini önemli ölçüde azalttığını, böylece sera gazı emisyonlarında da düşüş sağladığını ortaya koymaktadır. Bu sistemler, trafik yoğunluğu, hava koşulları ve talep değişimleri gibi değişkenleri gerçek zamanlı değerlendirebilmekte ve en verimli dağıtım planını oluşturabilmektedir.

IoT tabanlı taşımacılık teknolojileri ise araçların gerçek zamanlı izlenmesini mümkün kılarak filo yönetiminde şeffaflık ve kontrol sağlamaktadır. IoT sensörleri, araçların yakıt tüketimi, hız, sıcaklık ve rota verilerini sürekli olarak kaydedebilmekte; bu sayede lojistik operasyonlarında gereksiz yakıt tüketimi minimize edilmektedir. Bu durum, hem çevresel hem de ekonomik fayda üretmektedir.

Depo yönetiminde robotik sistemler ve otomasyonun kullanımı, dijital lojistiğin güçlü bir diğer bileşenidir. Dekker et al. (2012), otomasyon ve robotik destekli depo operasyonlarının hem enerji tüketimini azaltarak sürdürülebilirliği artırdığını hem de hata oranlarını düşürerek operasyonel verimliliği yükselttiğini belirtmektedir. Akıllı depolar, otomatik ayrıştırma, raf yönetimi ve yük taşıma teknolojileri sayesinde optimum enerji kullanımı sağlayabilmektedir.

Otonom araçlar ise dijital lojistiğin geleceğini şekillendirmesi beklenen önemli bir yeniliktir. McKinnon (2018), otonom kara taşıtlarının lojistikte güvenlik, verimlilik ve enerji tasarrufu sağlayarak karbon yoğun taşımacılık modellerinin azaltılmasına katkı sunabileceğini ifade etmektedir. Henüz sınırlı ölçekte kullanılan bu araçların uzun vadede dağıtım süreçlerinde standart hâle gelmesi beklenmektedir.

Blokszincir teknolojisi ise tedarik zinciri şeffaflığı sağlayarak emisyon izlenebilirliğini güçlendirmektedir. Tedarik zinciri boyunca ürün hareketlerinin değiştirilemez kayıtlar hâline getirilmesi, işletmelerin karbon ayak izini izleme, raporlama ve azaltma süreçlerini daha güvenilir bir yapıya kavuşturmaktadır.

Tablo 4. Dijital Lojistik Teknolojileri ve Çevresel Faydaları

Teknoloji	Lojistik İşlevi	Çevresel Fayda
IoT Tabanlı Araç Takibi	Rota ve filo optimizasyonu	Daha az yakıt kullanımı, boş seferlerin azaltılması
Yapay Zekâ	Talep tahmini, depo/rota optimizasyonu	Gereksiz taşıma ve stok hareketlerinin azalması
Otonom Araçlar	Taşıma/dağıtım	Enerji verimliliği, daha stabil sürüş, kaza riskinde azalma
Blokzincir	Tedarik zinciri şeffaflığı	Emisyon izlenebilirliği ve sorumlu tedarik
Robotik Depolama Sistemleri	Yük hareketi ve depo içi operasyon	Enerji verimliliği, hata oranı ve israfın düşmesi

Bu bağlamda dijital lojistiğin çevresel katkılarını özetleyen Tablo 4, her teknolojinin lojistik işlevi ve çevresel faydasını sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır. Yapay zekâ ve veri analitiği enerji verimliliğini artırırken; IoT tabanlı takip sistemleri gereksiz yakıt kullanımını ortadan kaldırmakta; robotik depolama çözümleri enerji yoğun süreçlerin verimliliğini yükseltmekte; blokzincir ise tedarik zincirinde karbon şeffaflığını güçlendirmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme, lojistik sektöründe yalnızca teknolojik bir gelişme değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerine doğrudan katkı sağlayan stratejik bir dönüşüm olarak değerlendirilmektedir.

Dijital Lojistikte Veri Güvenliği, Etik ve Siber Riskler

Dijitalleşmenin hız kazanması, lojistik sektöründe operasyonel verimliliği ve çevresel performansı artırma potansiyeli taşısa da aynı zamanda siber güvenlikten veri etiğine kadar uzanan yeni ve karmaşık risk alanları ortaya çıkarmaktadır. Bu riskler, lojistik sistemlerinin giderek daha fazla dijital altyapıya bağımlı hâle gelmesiyle birlikte stratejik bir kırılganlık alanına dönüşmektedir.

Her şeyden önce, IoT sensörleri, GPS tabanlı takip sistemleri ve depo yönetim yazılımları lojistik işletmelerini tedarik zinciri boyunca siber saldırılara açık hâle getirmektedir. Taşımacılık operasyonlarının gerçek zamanlı veriyle yönetildiği bu ortamda, kritik altyapıları hedef alan bir

siber saldırı yalnızca ekonomik kayıplara değil, aynı zamanda ulusal güvenlik açısından da ciddi sonuçlara yol açabilmektedir (Boyson, 2014). Bu tür saldırılar, küresel ölçekte tedarik zinciri kesintileri, veri bütünlüğünün bozulması ve operasyonel felç gibi etkiler yaratabilecek güçtedir.

Öte yandan, teorik olarak tedarik zincirlerinde şeffaflık ve veri güvenilirliği sağlaması beklenen blokzincir teknolojisi, uygulamada çeşitli yeni tartışmaları gündeme getirmektedir. Yanlış veya manipüle edilmiş veri girişlerinin blokzincir üzerinde değiştirilememesi, akıllı sözleşmelere yönelik güvenlik açıkları ve büyük ölçekli lojistik ağlarında ölçeklenebilirlik sorunları, bu teknolojinin risklerini artıran faktörler arasındadır. Dolayısıyla blokzincir, güvenliği artırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, tasarım ve uygulama sürecinde dikkatle yönetilmesi gereken yeni kırılganlık alanları yaratmaktadır.

Dijitalleşmenin bir diğer önemli boyutu, çalışanların ve sürücülerin sürekli dijital izlenmesiyle ilişkilidir. Gerçek zamanlı GPS takibi, teslimat performansının sayısallaştırılması, algoritmalar tarafından belirlenen iş hızları ve üretkenlik metrikleri, mahremiyet, veri koruma ve iş ilişkilerinde güç asimetrisi açısından yeni bir sosyal sorun alanı ortaya çıkarmaktadır (Zuboff, 2019). Bu durum, dijital denetimin çalışma yaşamındaki rolünü genişletmekte ve çalışanların davranışlarının sürekli izlenmesine dayalı yeni bir kontrol rejimi üretmektedir.

Bu bağlamda, dijital lojistik stratejilerinin yalnızca verimlilik artışı ve çevresel faydalar perspektifinden tasarlanması yeterli değildir. Aksine, siber güvenlik protokolleri, kişisel verilerin korunmasına ilişkin düzenlemeler (örneğin KVKK ve GDPR) ve veri etiği ilkeleri dijital dönüşümün ayrılmaz bileşenleri olarak ele alınmalıdır. Bu unsurların göz ardı edilmesi, lojistik sektöründe dijital altyapıların hem çalışanlar hem de müşteriler açısından güvensizlik yaratmasına ve sektörün kurumsal meşruiyetinin zayıflamasına yol açabilir. Bu nedenle dijitalleşme süreci, teknik inovasyonun ötesine geçerek etik, hukuki ve yönetişimsel bir çerçeve içinde değerlendirilmelidir.

Yeşil Dönüşüm

“Yeşil dönüşüm”, lojistik sektöründe karbon emisyonlarının azaltılmasını, enerji ve kaynak verimliliğinin artırılmasını, atık yönetiminin iyileştirilmesini ve tedarik–dağıtım zincirlerinin

sürdürülebilir biçimde yeniden yapılandırılmasını hedefleyen bütüncül bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Özellikle deniz taşımacılığı ve liman işletmeciliği bağlamında bu dönüşüm, Paris Anlaşması, Avrupa Yeşil Mutabakatı ve küresel sürdürülebilirlik hedefleri (SDG’ler) ile uyumlu politikaların hayata geçirilmesi açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Türkiye’de söz konusu dönüşüm, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ile Türk Standardları Enstitüsü (TSE) iş birliğinde yürütülen Yeşil Liman / Eco Port Projesi aracılığıyla kurumsal bir zemine oturtulmuştur. Bu proje, liman tesislerinde entegre kalite ve çevre yönetim sistemlerinin kurulmasını, deniz suyu kalitesinin korunmasını, liman ve gemi operasyonlarından kaynaklanan çevresel etkilerin azaltılmasını, enerji tasarrufu ve emisyon azaltımı sağlayacak uygulamaların yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır (TSE, 2023).

Yeşil dönüşümün deniz ve liman lojistiğinde öne çıkan bileşenleri şu şekilde özetlenebilir:

- Çevre dostu taşımacılık modları ve teknolojileri (daha düşük emisyonlu gemiler, alternatif yakıtlar, kıyı elektriği vb.),
- Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı,
- Döngüsel ekonomi ve tersine lojistik uygulamaları,
- Atık ve emisyon yönetimi,
- Su ve kara ekosistemlerinin korunması,
- İş sağlığı ve güvenliği ile kurumsal çevre yönetim sistemleri (ISO 9001, ISO 14001, ISO 45001, ISO 50001 vb.).

Türkiye’de Yeşil Liman Uygulamaları: Tarihsel Gelişim ve Mevcut Durum

Türkiye’de Yeşil Liman / Eco Port Projesi 2014 yılında uygulamaya konmuş ve 2019’a kadar 20 liman tesisi Yeşil Liman Sertifikası almaya hak kazanmıştır. Bu 20 limanın listesi, Türkiye Liman İşletmecileri Derneği (TÜRKLİM) tarafından da teyit edilmektedir.

Ancak 18 Kasım 2023 tarihli ve 32373 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan “Kıyı Tesislerine Yeşil Liman Sertifikası Düzenlenmesi Hakkında Yönetmelik” ile sertifika kriterleri önemli ölçüde güncellenmiş, koşullar sıkılaştırılmış ve mevcut yeşil limanların belirli bir süre içerisinde yeni şartlara göre başvuru yapmaları zorunlu hâle getirilmiştir. 2025 yılı

sonu itibarıyla yayımlanan sektörel haber ve değerlendirmelere göre, 2014–2019 döneminde Yeşil Liman Sertifikası alan 20 limanın hiçbiri yeni yönetmelik kapsamında sertifikasını yenilememiş; dolayısıyla Türkiye’de hâlen “aktif” Yeşil Liman Sertifikasına sahip liman bulunmamaktadır. Buna karşın, söz konusu 20 liman, Türkiye’de yeşil liman kavramının yerleşmesi, çevre yönetim sistemlerinin kurulması ve yeşil lojistik söyleminin gelişmesi açısından önemli birer tarihsel örnek oluşturmaktadır.

Tablo 5. Türkiye’de Yeşil Liman Sertifikası Almış Limanlar (2014–2019 Dönemi – “Eski Yeşil Limanlar”)

No	Liman / Kıyı Tesisi	Konum (İl / Bölge)	Başlıca İşlev / Yük Türü	2025 Sertifika Statüsü*	Öne Çıkan Çevresel / Yeşil Uygulamalar (özet)
1	AKSA Limanı	Yalova	Kimyasal / dökme sıvı	2014–2019 arası sertifikalı; 2025’te geçersiz	Kimyasal dökme yükte sızıntı önleme, atık ve atıksu yönetimi
2	ALTINTEL Limanı	Kocaeli (İzmit Körfezi)	Kimyasal / sıvı terminal	Eski yeşil liman	Zemin sızdırmazlığı, tehlikeli madde depolama güvenliği, atık kontrolü
3	ASYAPORT	Tekirdağ	Konteyner terminali	Eski yeşil liman	Elektrikli vinç kullanımı, LNG istasyonu, enerji verimliliği projeleri
4	Bodrum Kruvaziyer Limanı	Muğla (Bodrum)	Kruvaziyer yolcu limanı	Eski yeşil liman	Kruvaziyer atık alım hizmetleri, kıyı suyu kalitesi izleme
5	Borusan Limanı	Bursa (Gemlik)	Konteyner / genel kargo	Eski yeşil liman	Enerji verimliliği projeleri, karbon ayak izi takibi, çevre yönetim sistemi
6	Ege Port Kuşadası	Aydın (Kuşadası)	Kruvaziyer limanı	Eski yeşil liman; EcoPorts/PERS sertifikalı	Atık ve atıksu yönetimi, su kalitesi izleme, kruvaziyer risk yönetimi

No	Liman / Kıyı Tesisi	Konum (İl / Bölge)	Başlıca İşlev / Yük Türü	2025 Sertifika Statüsü*	Öne Çıkan Çevresel / Yeşil Uygulamalar (özet)
7	EVYAPPORT	Kocaeli	Konteyner / dökme yük	Eski yeşil liman	ISO 14001 tabanlı çevre yönetimi, atık ayrıştırma, enerji verimliliği
8	HOPAPORT	Artvin (Hopa)	Dökme yük / genel kargo	Eski yeşil liman	Karadeniz ölçeğinde atık ve deniz kirliliği risk yönetimi
9	KUMPORT	İstanbul (Ambarlı)	Konteyner terminali	Eski yeşil liman	Enerji verimli ekipman, toz ve gürültü kontrolü, atık yönetimi
10	LİMAKPORT İskenderun	Hatay (İskenderun)	Konteyner / çok amaçlı	Eski yeşil liman	Emisyon kontrolü, atık yönetimi ve enerji verimliliği uygulamaları
11	LİMAŞ Limanı	Kocaeli (İzmit Körfezi)	Sıvı dökme yük terminali	Eski yeşil liman	Sızdırmaz altyapı, deniz kirliliği acil müdahale kapasitesi
12	MARDAŞ	İstanbul (Ambarlı)	Konteyner / genel kargo	Eski yeşil liman	Entegre yönetim sistemi, enerji ve atık yönetimi yatırımları
13	MARPORT	İstanbul (Ambarlı)	Konteyner terminali	Eski yeşil liman; ilk sertifikalı örneklerden	Atık yönetimi, enerji ve kaynak verimliliğinde iyileşme, izleme sistemleri
14	PETKİM Limanı	İzmir (Aliağa)	Petrokimya limanı	Eski yeşil liman	Petrokimya kaynaklı risk yönetimi, atık ve atıksu sistemleri
15	SOLVENTAŞ Limanı	Kocaeli (İzmit Körfezi)	Kimyasal / sıvı dökme	Eski yeşil liman	Tehlikeli madde yönetimi, sızdırmazlık ve acil müdahale altyapısı
16	NEMPORT	İzmir (Aliağa)	Konteyner / dökme yük	Eski yeşil liman	Enerji yönetim sistemi, atık ayrıştırma, deniz kirliliği izleme

No	Liman / Kıyı Tesisi	Konum (İl / Bölge)	Başlıca İşlev / Yük Türü	2025 Sertifika Statüsü*	Öne Çıkan Çevresel / Yeşil Uygulamalar (özet)
17	EFESANPORT	Kocaeli	Dökme / genel yük	Eski yeşil liman	Toz ve partikül kontrolü, sıfır atık uyumu
18	QTerminals Antalya	Antalya	Kruvaziyer + genel yük	Eski yeşil liman	Atık yönetimi, enerji izleme, çevre ve enerji odaklı eğitim programları
19	POLİPORT	Kocaeli	Kimyasal / sıvı dökme	Eski yeşil liman	Tehlikeli madde yönetimi, emisyon ve atık kontrolü
20	SAMSUNPORT	Samsun	Çok amaçlı ticari liman	Eski yeşil liman	Atık, gürültü ve hava kalitesi yönetimi, ISO tabanlı çevre & enerji yönetimi

Not: 2014–2019 döneminde Yeşil Liman Sertifikası alan bu limanların hiçbiri, 2023 tarihli yeni yönetmelik uyarınca sertifikasını yenilememiş olup, 2025 itibarıyla “aktif Yeşil Liman Sertifikası”na sahip liman bulunmadığı sektörel kaynaklarda belirtilmektedir.

Yeşil Liman Sertifikası Kriterleri ve Performans Göstergeleri

Yeşil Liman Sertifikası, yalnızca tekil bir çevre belgesi değil; liman işletmelerinin kalite, çevre, iş sağlığı–güvenliği ve enerji yönetimi alanlarında entegre yönetim sistemi kurmasını şart koşan kapsamlı bir çerçevedir. TSE’nin Green Port/Eco Port Projesi dokümanları ve yönetmelik, kriterleri ayrıntılı şekilde tanımlamaktadır. Bu kriterler, aynı zamanda limanların izleyebileceği kilit performans göstergeleri (KPI) ile desteklenmiştir.

Tablo 6. Yeşil Liman Sertifikası – Temel Kriterler ve Çevresel/Sosyal Performans Göstergeleri

Kategori	Örnek Sertifika Kriteri (özet)	İlgili Standart / Sistem	Tipik Performans Göstergeleri (KPI)
Enerji	Enerji kimlik belgesi, yenilenebilir elektrik payı, elektrikli ekipman oranı	ISO 50001, ISO 9001	Toplam enerji tüketimi; birim yük başına enerji; yenilenebilir enerji payı
Emisyonlar	Egzoz emisyon ölçümü, sera gazı envanteri, azaltım planı	ISO 14001, ISO 14064-1	Toplam CO ₂ e; birim yük başına CO ₂ e; NO _x /SO _x emisyon göstergeleri
Atık Yönetimi	Sıfır Atık sistemi, yağmur suyu–yağ ayırıştırıcı, atık ayırıştırma, geri kazanım	ISO 14001, ulusal Sıfır Atık mevzuatı	Toplam atık miktarı; geri kazanım oranı; tehlikeli atık miktarı
Su ve Deniz Çevresi	Zemin sızdırmazlığı, acil müdahale ekipmanı, deniz suyu kalite izleme, yağmur suyu geri kullanımı	ISO 14001, deniz kirliliği mevzuatı	Su kalite parametreleri; kirlilik olayı sayısı; müdahale süreleri
Altyapı ve Ekipman	Kıyı elektriği (OPS), toz/gürültü kontrol sistemleri, sızdırmazlık altyapısı	ISO 14001, teknik liman standartları	OPS bağlantısı yapılan gemi sayısı; elektrikli ekipman oranı
Yönetim Sistemleri	ISO 9001, 14001, 45001, 50001 vb. entegre sistem; düzenli iç/dış denetimler	Entegre yönetim sistemi	Belge durumu; denetim sayısı; uygunsuzluk sayısı; düzeltici faaliyet oranı
Sosyal Sorumluluk	Eğitimler, kıyı temizliği, paydaş katılım programları	Kurumsal sürdürülebilirlik / ESG çerçeveleri	Eğitim programı sayısı; sosyal proje sayısı; paydaş memnuniyet anketleri
Ulaşım ve Hareketlilik	Düşük emisyonlu/elektrikli araç kullanımı, şarj altyapısı, liman içi trafik yönetimi	ISO 50001, ulaşım planları	Elektrikli araç sayısı; şarj noktası sayısı; fosil yakıt tüketimindeki azalma

Bu çerçeve, yeşil limanların yalnızca çevresel performansını değil, aynı zamanda enerji yönetimi, sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim ve teknolojik dönüşüm boyutlarını da içeren çok katmanlı bir dönüşüm projesi olduğunu göstermektedir.

Türkiye Açısından Değerlendirme

Yeşil liman yaklaşımı, Türkiye'nin hem ulusal iklim politikaları hem de uluslararası ticaret ilişkileri bağlamında stratejik önem taşıyan bir dönüşüm alanıdır. Türkiye'nin 2053 Net Sıfır Emisyon Hedefi, enerji, ulaştırma ve lojistik sektörlerinde karbon azaltımını zorunlu kılmakta; limanlar ise bu dönüşümün en kritik halkalarından birini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık %86'sının deniz yoluyla gerçekleştirilmesi, liman işletmelerini ulusal ekonomide yapısal bir konuma yerleştirmektedir. Bu nedenle limanlarda uygulanacak sürdürülebilirlik kriterleri, yalnızca çevresel fayda sağlamakla kalmamakta; ticari rekabet gücünün korunması, uluslararası standartlarla uyum ve yeşil tedarik zincirlerine entegrasyon açısından da belirleyici bir rol üstlenmektedir.

Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat (European Green Deal) çerçevesinde benimsediği karbon azaltım hedefleri ve Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM), Türkiye'nin ihracat odaklı sektörleri üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır. CBAM, üretim süreçlerindeki karbon yoğunluğunu olduğu kadar, lojistik süreçlerin karbon ayak izini de dolaylı olarak hesaba katmakta; düşük emisyonlu tedarik zincirlerinin gelecekte standart hâle geleceğine işaret etmektedir.

Bu bağlamda limanların:

- Emisyon ölçümü ve raporlaması,
- Enerji verimliliği altyapısının güçlendirilmesi,
- Alternatif yakıt ve kıyı elektriği (OPS) uygulamalarının yaygınlaştırılması,
- Atık ve su yönetiminin uluslararası normlara uyulanması

gibi çevresel performans göstergelerini geliştirmesi, Türkiye'nin AB pazarındaki rekabet konumunu koruması açısından kritik bir gereklilik hâline gelmiştir.

Türkiye son yıllarda hem Lojistik Master Planı hem de Ulaştırma ve Lojistik 2053 Vizyonu çerçevesinde sürdürülebilir taşımacılık modlarını güçlendirmeyi stratejik hedef olarak benimsemiştir. Bu çerçevede demiryolu ve denizyolu taşımacılığının payının artırılması, limanların çok modlu taşımacılık merkezlerine dönüştürülmesi ve lojistik sektöründe karbon yoğunluğunun azaltılması öngörülmektedir.

Yeşil liman uygulamaları bu hedeflerin merkezinde yer almaktadır çünkü:

- Entegre çevre yönetimi, limanların çevresel risklerini azaltır ve uluslararası akreditasyon sağlar.
- Enerji verimliliği ve elektrikli ekipman kullanımı, liman operasyonlarının karbon yoğunluğunu önemli ölçüde düşürür.
- Döngüsel ekonomi ilkeleri, atık maliyetlerini azaltır ve kaynak verimliliği sağlar.
- Kurumsal sürdürülebilirlik standartlarının benimsenmesi, limanların uluslararası yatırımcılar ve küresel hat operatörleri için cazibesini artırır.
- Yeşil tedarik zinciri uyumu, Türkiye'nin dış ticaretteki lojistik maliyet risklerini düşürür.

Bu nedenlerle, yeşil liman yaklaşımı yalnızca bir çevre politikası değil, aynı zamanda ekonomik rekabet stratejisi niteliği taşımaktadır.

Her ne kadar 2025 itibarıyla Türkiye'de aktif Yeşil Liman Sertifikası bulunmasa da, 2014–2019 döneminde sertifika almış limanlar (Marport, Borusan Port, Ege Port, YILPORT Gemlik vb.) sektörde kurumsal çevre yönetimi kültürünün yerleşmesinde öncü rol oynamıştır. Bu limanlarda geliştirilen enerji verimliliği uygulamaları, atık yönetimi sistemleri, çevresel izleme altyapıları ve uluslararası sertifikasyon süreçleri, bugün yeniden tanımlanan yeşil liman çerçevesinin uygulanabilirliğine ilişkin önemli bir zemin oluşturmuştur.

Önümüzdeki süreçte liman işletmelerinin yeni yönetmelik doğrultusunda:

- Enerji ve emisyon verilerini daha kapsamlı biçimde raporlaması,
- Yenilenebilir enerji kullanım oranlarını artırması,
- Akıllı liman teknolojileri ile verimliliği artırması,

- Kıyı elektriği altyapısına yatırım yapması,
- Tehlikeli yük ve deniz çevresi yönetimini uluslararası normlara yükseltmesi beklenmektedir.

Yeşil liman yaklaşımı, Türkiye'nin 2053 net sıfır vizyonu, AB ile ticari ilişkilerinin sürdürülebilirliği ve küresel lojistik zincirlerine entegre olma kabiliyeti açısından bir zorunluluktan öte stratejik bir dönüşüm fırsatı niteliğindedir.

Yeşil Lojistik: Kavram, Amaç ve Uygulama Alanları

Yeşil lojistik, tedarik zinciri süreçlerinin çevresel etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Literatürde yeşil lojistik, lojistik operasyonların çevre dostu teknolojiler, enerji verimliliği stratejileri ve sürdürülebilir yönetim modelleriyle yeniden yapılandırılması olarak tanımlanmaktadır (McKinnon et al., 2015; Dekker et al., 2012). Bu yaklaşım, yalnızca çevresel zararların azaltılmasını değil, aynı zamanda işletmelerin ekonomik verimliliğinin yükseltilmesini, kaynak kullanımının optimize edilmesini ve sürdürülebilir rekabet gücü elde edilmesini hedefler.

Yeşil Lojistiğin Temel Amaçları

Yeşil lojistik uygulamaları beş temel amaca dayanmaktadır:

Karbon emisyonlarının azaltılması: Taşımacılık, depolama ve dağıtım süreçlerinde fosil yakıt tüketiminin ve sera gazı emisyonlarının azaltılması (Sims et al., 2014).

Enerji ve kaynak verimliliğinin artırılması: Daha düşük enerji tüketen taşıma modlarının seçimi, enerji tasarruflu depo yönetimi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının entegrasyonu.

Atık üretiminin minimize edilmesi: Ambalaj atıklarının azaltılması, geri dönüşüm oranlarının artırılması, tersine lojistik süreçlerinin geliştirilmesi (Sarkis, 1999).

Kurumsal çevresel sorumluluğun güçlendirilmesi: İşletmelerde sürdürülebilirlik bilincinin yerleşmesi, çevresel risk analizlerinin yapılması ve raporlama standartlarının geliştirilmesi.

Sürdürülebilir tedarik zincirlerinin oluşturulması: Yeşil tedarik zinciri yönetimiyle üretim–dağıtım–geri dönüşüm döngüsünün çevresel boyutunun entegrasyonu (Srivastava, 2007; Carter & Rogers, 2008).

Yeşil Lojistiğin Uygulama Alanları

Yeşil lojistik yaklaşımı, tedarik zincirinin tüm aşamalarında uygulanabilir. Literatürde öne çıkan uygulama alanları şunlardır:

Taşıma rotası ve mod optimizasyonu: En düşük karbon yoğunluklu modların seçilmesi (deniz–demiryolu ağırlıklı taşımacılık), yapay zekâ tabanlı rota planlaması, yük birleştirme uygulamaları.

Tersine lojistik ve döngüsel ekonomi: Ürün iadeleri, bileşen geri kazanımı, yeniden kullanım ve geri dönüşüm süreçlerinin yönetilmesi (Guide & Van Wassenhove, 2009).

Yeşil paketleme ve sürdürülebilir malzeme yönetimi: Biyobozunur, geri dönüştürülebilir ve hafif malzeme kullanımı; ambalaj hacminin optimize edilmesi.

Çevresel performans ölçümü (LCA vb.): Yaşam döngüsü değerlendirmesi (Life Cycle Assessment) ile üretimden dağıtımaya karbon ayak izi ve çevresel etkilerin hesaplanması.

Yeşil depo tasarımı ve enerji verimli depolama: Otomasyon, sensör tabanlı enerji yönetimi, düşük karbonlu soğutma teknolojileri ve yenilenebilir enerji sistemlerinin kullanımı.

Alternatif yakıtlı taşıt filosu yönetimi: Elektrikli, hibrit, biyoyakıtlı veya hidrojenle çalışan araç filolarının kullanımı; düşük emisyonlu şehir içi dağıtım.

Şekil 3. Yeşil Lojistik Sisteminin Bütüncül Yapısı

Kaynak: Genel kavramsal model temel alınarak yazar tarafından yeniden üretilmiştir

Şekil 3'ün temsil ettiği iki katmanlı yapı—yeşil tedarik zincirinin döngüsel modeli ve sürdürülebilir lojistik sisteminin işlevsel bileşenleri—literatürdeki kavramsal çerçevelerle tamamen uyumludur.

Döngüsel Yeşil Tedarik Zinciri Modelinde:

- Hammadde temini aşamasında düşük çevresel etki, sürdürülebilir kaynak seçimi ve ekolojik üretim öne çıkar.
- Üretim aşaması, temiz teknoloji, enerji verimliliği ve atık azaltımı ilkeleriyle şekillenir.
- Dağıtım aşaması, çok modlu taşımacılık, karbon ayak izi azaltımı ve tersine lojistik uygulamalarını içerir.
- Geri kazanım aşaması, yeniden kullanım, geri dönüşüm ve bileşen kazanımı üzerine kuruludur.

Bu döngü, işletmelerin tedarik zinciri boyunca sistematik biçimde sürdürülebilirlik oluşturmalarını sağlayan bir çerçeve sunar (Carter & Rogers, 2008).

İkinci diyagramda öne çıkan **Sürdürülebilir Lojistik Sisteminin İşlevsel Bileşenleri** (atık yönetimi, çevreye duyarlı taşımacılık, yeşil ambalajlama, enerji verimli depolama, veri odaklı yeşil lojistik yönetimi), lojistik sisteminin yalnızca taşıma faaliyetlerinden ibaret olmadığını; aksine, depo süreçleri, paketleme teknolojileri ve bilgi sistemlerini kapsayan geniş bir çevresel yönetim alanı olduğunu göstermektedir (Dekker et al., 2012).

Her iki model birlikte ele alındığında, yeşil lojistiğin yalnızca çevresel etkilerin azaltılmasını değil, aynı zamanda işletmelerin stratejik karar alma süreçlerinde sürdürülebilirliğin kurumsal bir öncelik hâline gelmesini desteklediği anlaşılmaktadır. Döngüsel ekonomi ilkeleri ile modüler lojistik bileşenlerinin birleşimi, işletmelere hem düşük karbonlu operasyon yapısı hem de uzun vadeli rekabet avantajı sağlamaktadır.

Yeşil Lojistikte Finansman Modelleri ve Sürdürülebilir Finans

Yeşil lojistik, yalnızca teknik ve operasyonel bir dönüşüm değil, aynı zamanda finansal bir dönüşüm meselesidir. Emisyon azaltımı, filoların elektrifikasyonu, depolarda yenilenebilir enerji sistemleri kurulumu ve yeşil liman altyapıları yüksek başlangıç yatırım maliyetleri

gerektirmektedir. Bu noktada sürdürülebilir finans araçları kritik rol oynamaktadır (Ehlers, Mojon & Packer, 2020).

Başlıca finansman araçları şunlardır:

Yeşil tahviller (green bonds): Gelirleri doğrudan çevre dostu projelere (örneğin elektrikli araç filosu, güneş enerjili depo çatısı, kıyı elektriği altyapısı) yönlendirilen borçlanma araçları.

Sürdürülebilirlik bağlantılı krediler: Faiz oranı veya kredi koşulları, şirketin belirli sürdürülebilirlik KPI'larını (örneğin ton/km başına CO₂ emisyonu, yenilenebilir enerji payı) gerçekleştirmesine bağlanabilmektedir.

Karbon fiyatlandırması ve karbon piyasaları: Karbon vergisi veya emisyon ticaret sistemleri, fosil yakıt yoğun lojistik modellerini mali açıdan dezavantajlı hâle getirerek firmaları yeşil yatırımlara yönlendirmektedir (Stiglitz et al., 2017).

AB Sürdürülebilir Finans Taksonomisi ve ESG yatırımları: Avrupa Birliği'nin taksonomi çerçevesi, hangi faaliyetlerin "çevresel açıdan sürdürülebilir" sayılacağını tanımlayarak, lojistik ve taşımacılık projelerinin finansmana erişim koşullarını etkilemektedir.

Tablo 7. Yeşil Lojistik Yatırımlarına Yönelik Finansman Araçları

Araç Türü	Lojistikte Kullanım Örneği	Beklenen Etki
Yeşil Tahvil	Elektrikli kamyon filosu, güneş panelli depo çatısı	Emisyon ve enerji maliyetlerinde azalma
Sürdürülebilirlik Bağlantılı Kredi	CO ₂ yoğunluğu hedefi tutturulduğunda kredi maliyetinin düşmesi	Yeşil hedeflere uyumu teşvik
Karbon Vergisi / ETS	Karayolu yakıtlarına karbon maliyeti	Mod değişimi, verimli filo yatırımı
ESG Odaklı Yatırımlar	Lojistik firmalarının ESG skorlarına göre fonlanması	Kurumsal sürdürülebilirlik baskısı

Bu finansal araçlar, ekolojik modernleşme teorisinin öngördüğü biçimde, çevresel performans ile ekonomik rekabet gücünün bir arada ilerleyebileceğini gösteren somut mekanizmalar olarak değerlendirilebilir.

Politika Yaklaşımları ve Düzenlemeler

Lojistik sektörünün çevresel etkilerinin azaltılması ve sürdürülebilir tedarik zincirlerinin kurulması, küresel iklim yönetişimi gündeminin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Özellikle taşımacılık sektörü, enerji yoğun yapısı nedeniyle hem ulusal iklim stratejilerinin hem de uluslararası düzenlemelerin odağında yer almaktadır. Bu nedenle lojistik sistemlerinin dönüşümü, yalnızca teknolojik yeniliklerin değil, aynı zamanda güçlü politika çerçevelerinin de belirleyiciliği altında gerçekleşmektedir.

Uluslararası Politikalar

Paris Anlaşması ve Küresel İklim Yönetişimi

Paris Anlaşması (2015), küresel sıcaklık artışını 1,5°C ile sınırlandırma hedefi doğrultusunda tüm sektörlerde emisyon azaltımını zorunlu kılmıştır. IPCC’nin Altıncı Değerlendirme Raporu’na göre ulaştırma sektörü, toplam küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %14’ünden sorumlu olup, 2050 net sıfır hedeflerine ulaşılabilmesi için sektörde derin bir karbonsuzlaşma gerekmektedir (IPCC, 2022). Bu çerçevede kara, deniz ve hava taşımacılığına yönelik enerji verimliliği, alternatif yakıtlar ve dijitalleşme tabanlı azaltım politikaları uluslararası norm hâlini almıştır.

Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı ve CBAM

Avrupa Birliği, Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal, 2019) ile 2050’ye kadar iklim-nötr bir ekonomi hedeflemiş; ulaştırmayı bu dönüşümün en kritik bileşenlerinden biri olarak konumlandırmıştır. AB’nin Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (Carbon Border Adjustment Mechanism – CBAM), karbon emisyonu yüksek sektörlerin AB pazarına girişinde karbon maliyetlerini dikkate alarak sürdürülebilir iş modellerini teşvik etmektedir. Lojistik sektörü doğrudan CBAM kapsamında olmasa da, üretim sektörlerindeki karbon maliyeti artışı, tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır (European Commission, 2019). Ayrıca AB’nin “Fit for 55” paketi, deniz taşımacılığı emisyonlarının AB Emisyon Ticaret Sistemi (EU ETS) kapsamına alınmasını kararlaştırmış ve limanlarda kıyı elektriği (OPS) kullanımını zorunlu hâle getirmiştir.

IMO Düzenlemeleri (Uluslararası Denizcilik Örgütü)

Uluslararası Denizcilik Örgütü’nün (IMO) 2023 Stratejik Revizyonu, 2050 yılına kadar uluslararası deniz taşımacılığı emisyonlarının en az %70

oranında azaltılmasını öngörmekte; alternatif yakıt kullanımı, gemi enerji verimliliği tasarım endeksi (EEDI, EEXI), operasyonel karbon yoğunluğu ölçütleri (CII) gibi zorunlu uygulamaları devreye almaktadır (UNCTAD, 2023). Bu düzenlemeler, hem liman operasyonlarını hem de küresel tedarik zincirlerini doğrudan etkilemektedir.

ABD Politikaları: Temiz Enerji ve Ulaşımın Karbonsuzlaştırılması

ABD, 2021 sonrası Federal düzeyde yürürlüğe giren Infrastructure Investment and Jobs Act (IIJA) ve Inflation Reduction Act (IRA, 2022) ile temiz enerji ve elektrifikasyon yatırımlarını büyük ölçüde artırmıştır. ABD Ulaştırma Bakanlığı'nın National Blueprint for Transportation Decarbonization (2023) belgesi, 2050'de karbonsuz ulaşım sistemi hedeflemekte; elektrikli taşıt dönüşümü, liman elektrifikasyonu, yeşil hidrojen tedarik zincirleri ve sürdürülebilir yakıtların yaygınlaştırılmasını lojistik sektörünün temel politika eksenleri olarak tanımlamaktadır.

Türkiye'de Politikalar ve Düzenleyici Çerçeve

Türkiye'nin lojistik sektörüne ilişkin sürdürülebilirlik stratejisi, hem ulusal kalkınma planları hem de uluslararası yükümlülüklerle uyumlu olacak biçimde şekillenmektedir.

Türkiye Lojistik Master Planı ve Ulaştırma Politikaları

Türkiye Lojistik Master Planı (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2022), ulaşım altyapısının çok modlu yapıya dönüştürülmesini, karayolu taşımacılığına bağımlılığın azaltılmasını, demiryolu ve denizyolu taşımacılığının payının artırılmasını hedeflemektedir. Bu yaklaşım, emisyon azaltımının yanı sıra tedarik zinciri verimliliği ve uluslararası rekabet gücünün artırılmasına yönelik politika setini içermektedir.

2053 Net Sıfır Emisyon Hedefi

Türkiye, 2021 yılında Paris Anlaşması'nı onaylamış ve 2053 Net Sıfır Emisyon hedefini açıklamıştır. Bu hedef doğrultusunda, Ulusal Enerji ve İklim Planı, Yeşil Organize Sanayi Bölgesi (Yeşil OSB) modeli, Yeşil Lojistik Belgesi, Yeşil Liman / Eco Port Sertifikasyonu gibi düzenlemeler yeşil dönüşümün kurumsallaşmasında önemli araçlar hâline gelmiştir (Demir, 2025). Özellikle liman ve lojistik merkezlerinin enerji verimliliği, atık yönetimi ve emisyon ölçüm sistemleri kurmaları zorunlu hâle getirilmiştir.

AB Uyum Süreci ve Ticari Etkiler

AB ile Gümrük Birliği ilişkisi devam eden Türkiye için CBAM, üretim ve lojistik zincirlerini yeniden yapılandırmayı zorunlu kılmakta; sürdürülebilir sertifikasyonların (ör. ISO 50001, ISO 14064-1) yaygınlaşması, karbon ayak izinin ölçülmesi ve raporlanması iş dünyası için rekabet unsuru hâline gelmektedir.

Şehircilik ve Ulaşım Politikaları

Sürdürülebilir lojistik yaklaşımları yalnızca uluslararası ticareti değil, kent içi yaşam kalitesini de etkilemektedir. Bu doğrultuda Türkiye ve dünyada uygulanan kentsel politikalar şunlardır:

Kentsel lojistik master planları: Ulaştırma talep yönetimi, teslimat saatlerinin düzenlenmesi, yük taşımacılığı koridorlarının planlanması.

Düşük Emisyon Bölgeleri (Low Emission Zones): Avrupa metropollerinde yaygın, Türkiye’de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerde gelişmekte olan politikalar.

Elektrikli araç ve şarj altyapısı yatırımları: Türkiye’de 2022–2025 döneminde hızla yaygınlaşan E-şarj ağları, AB ülkelerinde zorunlu altyapı hedefleri.

Mikro lojistik merkezleri: E-ticaret kaynaklı son kilometre teslimat yoğunluğunu azaltmaya yönelik uygulamalar.

Hafif elektrikli taşıtlar ve kargo bisikletleri: Özellikle AB şehirlerinde standartlaşmış bir pratik hâline gelmiş olup, karbon azaltımında kritik rol oynamaktadır.

Tablo 8. Türkiye, Avrupa Birliği ve ABD’de Sürdürülebilir Lojistik Politikalarının Karşılaştırılması

Politika Alanı	Türkiye	Avrupa Birliği	ABD
Karbon Düzenlemeleri	2053 net sıfır hedefi; CBAM uyumu için hazırlık süreci	CBAM ile zorunlu karbon fiyatlaması; ETS kapsamı genişletilmiş	Ulusal karbon fiyatlaması yok; IRA ile dolaylı teşvikler
Alternatif Yakıt Teşvikleri	Başlangıç aşamasında (elektrikli filo ve hidrojen pilotları)	Yüksek teşvikler, TEN-T kapsamında OPS ve alternatif yakıt zorunlulukları	Elektrikli araç ve yeşil hidrojen için vergi kredileri

Politika Alanı	Türkiye	Avrupa Birliği	ABD
Kentsel Lojistik Yönetimi	Büyükşehirlerde gelişiyor (mikro-depolar, kargo bisikleti denemeleri)	Çok gelişmiş; LEZ ve UVAR uygulamaları yaygın	Büyük şehirlerde pilot uygulamalar, ulusal standart sınırlı
Yeşil Liman Uygulamaları	2014–2019 arası hızlı yayılım; yeni yönetmelikle yeniden yapılanma	EcoPorts ve OPS zorunluluklarıyla standardize	Liman elektrifikasyonu, düşük karbon operasyonlar, federal fonlar
Dijital Lojistik Altyapısı	Orta düzey; dijital gümrük, akıllı liman projeleri gelişiyor	Yüksek düzey; 5G, IoT tabanlı akıllı koridorlar	Orta-yüksek; IIA kapsamında dijital koridor yatırımları

Küresel ölçekte lojistik sektörünün sürdürülebilir dönüşümü, iklim politikaları, dijitalleşme, enerji sistemlerinin dönüşümü ve kentsel lojistik planlaması gibi çok boyutlu politika alanlarının kesişiminde şekillenmektedir. AB, ABD ve Türkiye arasındaki politika farklılıkları, uluslararası rekabet gücü ve tedarik zinciri konumlanması üzerinde belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiye açısından bakıldığında ise 2053 net sıfır hedefi, lojistik master planı, Yeşil OSB / Yeşil Liman uygulamaları, CBAM uyumu, dijital tedarik zinciri dönüşümü lojistik sektörünün geleceğini şekillendiren temel politika eksenleridir.

Disiplinlerarası Yaklaşımlar

Lojistik sektörü, yalnızca ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesiyle sınırlı olmayan; sosyal, çevresel, yönetsimsel ve teknolojik boyutları içeren karmaşık bir sistem olarak farklı disiplinlerin ortak katkısını gerektirir. Bu nedenle, sürdürülebilir lojistiğin kavranması ve yönetilmesi, ekonomi, sosyoloji, çevre bilimleri ve kamu yönetimi gibi çeşitli bilgi alanlarının bütüncül analizini zorunlu kılmaktadır.

Ekonomi Perspektifi

Ekonomi disiplini açısından yeşil lojistik, maliyet minimizasyonu ve kaynak verimliliği ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Her ne kadar yeşil yatırımların başlangıç maliyetlerinin yüksek olabileceği yönünde yaygın bir kanı bulunsa da, ampirik çalışmalar bu tür sürdürülebilir stratejilerin uzun vadede işletme performansını artırdığını, operasyonel maliyetleri

azalttığını ve rekabet gücünü güçlendirdiğini göstermektedir (Bai & Sarkis, 2019; Porter & van der Linde, 1995). Bu çerçevede enerji verimliliği uygulamaları yakıt tüketimini azaltarak işletme maliyetlerinin düşürülmesine katkı sağlamakta; döngüsel ekonomi ve tersine lojistik süreçleri malzeme geri kazanımı yoluyla girdi maliyetlerini azaltmakta; karbon fiyatlandırması ise işletmeleri daha temiz teknolojilere ve süreçlere yönlendiren kritik bir ekonomik araç olarak işlev görmektedir (Stiglitz et al., 2017). Özellikle AB Emisyon Ticaret Sistemi (EU ETS) ve karbon vergisi politikalarının giderek yaygınlaşması, küresel lojistik faaliyetlerinde “karbonun maliyetlendirilmesi” sürecini hızlandırmakta ve firmaların yeşil dönüşüm yönünde stratejik adımlar atmasını teşvik etmektedir. Bu gelişmeler, yeşil finansman araçlarının da desteğiyle birlikte değerlendirildiğinde, yeşil lojistiğin yalnızca çevresel bir tercih değil, aynı zamanda rekabetçi bir zorunluluk hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

Sosyoloji Perspektifi

Lojistik sektörünün toplumsal etkileri, özellikle çalışma ilişkileri, eşitsizlik, kentsel yaşam kalitesi ve platform ekonomisinin yükselişi bağlamında sosyolojik bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. E-ticaret temelli hızlı teslimat sistemlerinin büyümesiyle birlikte, “gig economy/platform ekonomisi” olarak adlandırılan esnek ve güvencesiz çalışma biçimleri yaygınlaşmış; özellikle kurye çalışanlarının içinde bulunduğu emek yoğun çalışma koşulları, sektörü sosyal sürdürülebilirlik tartışmalarının merkezine taşımıştır (Erdoğan & Yıldız, 2021). Sosyolojik araştırmalar, kurye çalışanlarının düşük ücret, uzun çalışma saatleri, iş güvencesizliği ve yoğun dijital denetim mekanizmalarına maruz kalmasının lojistik sektörünü sosyal açıdan kırılgan bir alan hâline getirdiğini; kent içi lojistik faaliyetlerinin trafik, gürültü ve hava kirliliği gibi olumsuz dışsallıklar yaratarak kentsel yaşam kalitesini düşürdüğünü (Gössling & Cohen, 2014); ayrıca çevresel yüklerin çoğunlukla düşük gelirli bölgelerde yoğunlaşmasının lojistik faaliyetlerin çevresel adalet tartışmalarıyla ilişkilendirilmesine yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu nedenlerle lojistikte sosyal boyut, sürdürülebilirlik çerçevesinin ayrılmaz bir bileşenini oluşturmaktadır ve metinde ele alınan sosyal göstergeler (bkz. Tablo 3) doğrudan bu perspektif ile ilişkilidir.

Çevre Bilimi Perspektifi

Çevre bilimi, lojistik sistemlerinin ekolojik etkilerini bilimsel yöntemlerle ölçmeye ve yönetmeye olanak tanıyan temel disiplinlerden biridir. Özellikle Yaşam Döngüsü Analizi (LCA), lojistik faaliyetlerin üretim, depolama, dağıtım ve geri dönüşüm aşamalarını kapsayan bütüncül çevresel etkilerini değerlendirmek amacıyla yaygın olarak kullanılan analitik bir çerçeve sunmaktadır (Guinée, 2002; Sims et al., 2014). Bu bağlamda çevre bilimi, lojistik sektörüne karbon ayak izinin hesaplanması, enerji tüketimi ve yakıt verimliliğinin ekolojik etkilerinin ölçülmesi, atık oluşumu, hava kalitesi ve ekosistem risklerinin değerlendirilmesi ile farklı taşımacılık modlarının çevresel performanslarının karşılaştırılması gibi kritik katkılar sağlamaktadır. IPCC'nin ulaştırma sektörüne ilişkin değerlendirmeleri, küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %14'ünün ulaştırma kaynaklı olduğunu ve bu emisyonlar içinde karayolu taşımacılığının baskın bir paya sahip bulunduğunu ortaya koymaktadır (IPCC, 2022). Bu bilimsel bulgular, lojistik faaliyetlerde mod değişiminin, elektrifikasyonun, yenilenebilir enerji kullanımının ve temiz yakıt teknolojilerinin gerekliliğini güçlü biçimde desteklemektedir.

Kamu Yönetimi Perspektifi

Sürdürülebilir lojistik uygulamalarının başarıya ulaşması, yalnızca işletmelerin gönüllü çabalarına değil, aynı zamanda güçlü, tutarlı ve etkin bir kamusal politika çerçevesine bağlıdır. Kamu yönetimi literatürü, çevresel düzenlemelerin uygulanabilirliğinin ve kurumsal kapasitenin sürdürülebilir ulaşım ve lojistik stratejilerinin hayata geçirilmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır (Hickman & Banister, 2014). Bu çerçevede kamu yönetiminin lojistik alanındaki temel işlevleri, emisyon standartları, atık yönetimi ve liman/taşımacılık düzenlemeleri gibi mevzuat oluşturma süreçlerini yürütmek; alternatif yakıt teşvikleri, yeşil yatırım destekleri ve karbon fiyatlandırması gibi teşvik mekanizmalarını geliştirmek; lojistik altyapılarının planlanması ve işletilmesinde kamu–özel sektör iş birliklerini, özellikle PPP modellerini hayata geçirmek; ve Ulaşım Ana Planları, Lojistik Master Planları ile Yeşil Mutabakat Eylem Planları gibi kapsamlı stratejik planlama süreçlerini yönetmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye bağlamında 2053 Net Sıfır Emisyon Hedefi doğrultusunda Yeşil OSB, Yeşil Liman Programı, Ulusal Enerji ve İklim Planı ve Türkiye Lojistik Master Planı gibi politika araçları, lojistik

sektörünün yeşil dönüşümünü hızlandıran kurumsal mekanizmalar olarak öne çıkmaktadır.

Bu disiplinlerarası yaklaşım, yeşil lojistiğin yalnızca çevresel bir hedef değil, aynı zamanda ekonomik verimlilik, sosyal adalet, bilimsel ölçümleme ve yönetim etkinliği gerektiren çok katmanlı bir dönüşüm olduğunu göstermektedir. Ekonomi disiplini, yeşil yatırımların uzun vadeli değer yaratma potansiyelini; sosyoloji, lojistik faaliyetlerin toplumsal etkilerini ve çalışma ilişkilerindeki dönüşümü; çevre bilimi, ekolojik sürdürülebilirliğin bilimsel temellerini; kamu yönetimi ise tüm bu süreci yönlendiren kurumsal ve düzenleyici çerçeveyi ortaya koymaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir lojistik, teknik bir operasyon alanının ötesinde, toplumsal, çevresel ve ekonomik boyutları bütünleştiren kapsamlı bir dönüşüm projesi olarak ele alınmalıdır.

Tartışma

Bu bölümde, lojistik yönetimi, yeşil lojistik, sosyal sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve politika çerçeveleri üzerine gerçekleştirilen kapsamlı literatür incelemesinden elde edilen bulgular bütüncül bir yaklaşımla tartışılmaktadır. Tartışma; teorik çerçeve ile bulguların ilişkisi, lojistiğin sosyal maliyetleri, dijitalleşmenin yarattığı güvenlik ve etik sorunları, Türkiye'nin yapısal lojistik koşulları, yeşil dönüşümün finansmanı, çevresel etki ölçümleme yöntemleri ile iklim değişikliği ve lojistik arasındaki çift yönlü etkileşim eksenlerinde derinleştirilmektedir.

Teorik Çerçevenin Bulgularla İlişkilendirilmesi

Bu çalışmada ele alınan bulgular, yeşil lojistik ve sürdürülebilir tedarik zinciri literatüründe öne çıkan dört temel teorik yaklaşımı desteklemektedir. İlk olarak, Ekolojik Modernleşme Teorisi, çevresel sorunların teknoloji, dijitalleşme ve kurumsal kapasite artışı yoluyla çözülebileceğini savunmaktadır (Mol & Sonnenfeld, 2000). Çalışmanın bulguları da IoT, yapay zekâ, elektrikli ekipmanlar, alternatif yakıtlı araçlar ve akıllı liman teknolojilerinin lojistik süreçlerin karbon yoğunluğunu azalttığını göstermektedir. Türkiye'de uygulanmaya başlayan Yeşil Liman sertifikasyon programı, bu teorinin somut bir politika yansımaları niteliğindedir.

İkinci olarak, Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Meşruiyet Teorileri, işletmelerin paydaş beklentilerine ve yasal çerçevelere uyum sağlamak amacıyla çevresel performanslarını geliştirdiğini öne sürer (Suchman,

1995). Bulgular, AB Yeşil Mutabakatı ve CBAM gibi düzenlemelerin Türk limanlarının sürdürülebilirlik yatırımlarını artık gönüllü bir girişim değil, stratejik bir zorunluluk olarak değerlendirmelerine yol açtığını göstermektedir.

Üçüncü olarak, Paydaş Teorisi, lojistik faaliyetlerinin yalnızca ekonomik performans bağlamında değil, çalışanlar, yerel toplumlar, müşteriler, tedarikçiler ve kamu otoriteleri gibi çoklu paydaşların beklentileri doğrultusunda yönetilmesi gerektiğini savunur (Freeman, 1984). Lojistik faaliyetlerin yarattığı kentsel baskılar, çevresel adalet sorunları ve çalışma koşullarına ilişkin riskler, paydaş yönetiminin kritik rolünü pekiştirmektedir.

Son olarak, Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyon Teorileri, geri dönüşüm, geri kazanım, yaşam döngüsü analizi (LCA), karbon ölçümleme ve modlar arası entegrasyon gibi süreçlerin tedarik zincirinin tüm aşamalarına yayılması gerektiğini savunur (Srivastava, 2007). Bulgular, tersine lojistik uygulamaları, yeşil depo tasarımları ve alternatif yakıt stratejilerinin Türkiye lojistik sektöründe giderek önem kazandığını ortaya koymaktadır.

Bu teorik çerçeve, lojistiğin sosyal ve çevresel etkilerini yalnızca teknik çözümler üzerinden değil; yönetim, kurumsal dönüşüm ve paydaş beklentileri bağlamında ele almayı gerekli kılmaktadır.

Lojistiğin Sosyal Maliyetleri ve Sosyal Sürdürülebilirlik Ölçütleri

Çalışmada yer alan sosyal etkiler değerlendirmesi, uluslararası literatürdeki sosyal maliyet analizleri ile birlikte ele alındığında lojistik sektörünün önemli dışsallıklar ürettiğini göstermektedir.

Sosyal maliyetler üç temel kategoride yoğunlaşmaktadır:

1. Kentsel tıkanıklık maliyetleri: OECD (2021) verilerine göre büyük kentlerde trafik sıkışıklığının ekonomik maliyeti GSYH'nin %1–2'sine ulaşmaktadır. Türkiye'de özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara, bu maliyetlerin yoğunlaştığı kentlerdir.
2. Gürültü ve hava kirliliği maliyetleri: Dünya Sağlık Örgütü'nün hesaplamalarına göre, gürültü kirliliğine maruz kalmanın sağlık maliyetleri kişi başına yüzlerce doları bulabilmektedir. Liman, depo ve kentsel dağıtım bölgeleri bu etkinin merkezindedir.
3. Çalışma koşulları ve iş kazaları: Kuryeler, depolama çalışanları ve liman işçileri yüksek risk grupları arasında yer almaktadır. İş

kazaları, uzun çalışma saatleri ve güvencesizlik önemli sosyal maliyet unsurlarıdır.

Bu çerçevede lojistik işletmeleri için geliştirilen uluslararası sosyal sürdürülebilirlik KPI'ları, sosyal performansın ölçülebilir hâle getirilmesini sağlamaktadır. İşçi devri oranı, İSG göstergeleri, temsil ve sendikalaşma oranları, teslimat başına iş yükü, ortalama çalışma saatleri ve kentsel yaşam kalitesine etki göstergeleri bu ölçümler arasında yer almaktadır. Bu KPI seti, çalışmada geliştirilen politika önerilerinin daha sağlam bir analitik temele oturmasına katkı sunmaktadır.

Dijital Lojistikte Siber Güvenlik, Veri Etiği ve Gözetim Sorunları

Dijitalleşmenin lojistik süreçlerde verimlilik ve çevresel performansı artırdığı açık olmakla birlikte, metinde vurgulanan üç temel risk alanı önemini korumaktadır.

Birincisi, siber güvenlik riskleridir. Maersk'in NotPetya saldırısı gibi örnekler, küresel tedarik zincirlerinin dijital platformlara bağımlılığı nedeniyle giderek kırılgan hâle geldiğini göstermektedir. IoT sensörleri, GPS sistemleri, otonom araçlar ve dijital envanter sistemleri, siber saldırılar için yeni açıklar yaratmaktadır.

İkincisi, veri koruma ve gizlilik sorunlarıdır. Platform ekonomisinin yaygınlaşması ile kurye ve dağıtım çalışanlarının sürekli konum takibi, dijital gözetim tartışmalarını gündeme taşımaktadır (Van Doorn, 2020). Bu durum, sosyal sürdürülebilirlik bağlamında yeni etik soruları ortaya çıkarmaktadır.

Üçüncüsü, blokzincir altyapısına ilişkin risklerdir. Blokzincir tedarik zincirlerinde şeffaflığı artırmakla birlikte, yüksek enerji tüketimi, veri doğrulama maliyetleri ve entegrasyon zorlukları nedeniyle sürdürülebilirlik açısından ikili bir etki ortaya koymaktadır.

Bu üç risk alanı, dijital lojistiğin yalnızca çevresel faydalar üzerinden değil, sosyal ve yönetimsel boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye'nin Yapısal Lojistik Sorunlarının Tartışılması

Çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler, Türkiye'nin lojistik sisteminde üç temel yapısal soruna işaret etmektedir.

Birincisi, taşımacılık modları arasındaki dengesizliktir. Tarihsel olarak karayoluna verilen öncelik, taşımacılığın yaklaşık %85'inin karayolunda yoğunlaşmasına yol açmış; demiryolunun payı ise %5'in altında kalmıştır. Bu durum, karbon yoğunluğunu artırmakta ve lojistik maliyetlerin uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

İkincisi, özellikle İstanbul başta olmak üzere mega kentlerde lojistik faaliyetlerin yarattığı mekânsal baskıdır. Ambarlı, Tuzla ve Hadımköy gibi lojistik kümelenmeler, trafik yoğunluğu, gürültü, hava kirliliği ve arazi kullanım baskısı üretmektedir. Bu durum, kentsel sürdürülebilirlik açısından önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır.

Üçüncüsü, limanlarda karbon ve enerji performansına ilişkin veri eksikliğidir. Türkiye'de karbon ayak izi raporlaması sınırlı sayıda liman tarafından yapılmakta olup sektörde şeffaflık düşüktür. Bu durum, sürdürülebilirlik politikalarının etkinliğini azaltmaktadır.

Bu yapısal sınırlılıklar, sürdürülebilir lojistik stratejilerinin uygulanmasını hem teknik hem de yönetişimsel açıdan zorlaştırmaktadır.

Yeşil Lojistik Finansmanı ve Ekonomik Dönüşüm

Lojistik sektörünün yeşil dönüşümü, önemli düzeyde finansman kapasitesi gerektirmektedir. Türkiye'de yeşil lojistik finansmanı için kullanılabilecek araçlar arasında yeşil tahviller, AB Taksonomisi ile uyumlu yatırımlar, ESG temelli finansman modelleri, karbon piyasaları, yeşil bankacılık ürünleri ve kamu-özel ortaklıkları öne çıkmaktadır. Uluslararası yeşil tahvil piyasalarına erişimin artırılması, özellikle liman ve lojistik altyapı yatırımlarının maliyetlerinin karşılanmasında kritik bir rol oynayabilir. Bu bağlamda finansman modellerinin çeşitliliği, yeşil dönüşümün hızını doğrudan belirleyecek temel faktörlerden biridir.

Çevresel Etki Ölçüm Yöntemlerinin Tartışılması

Lojistik karbon ayak izinin ölçülmesi, çevresel performans değerlendirmesinin temel unsurlarındandır. Literatürde üç ana yöntem öne çıkmaktadır:

1. Tank-to-Wheel (TTW): Sadece araç kullanım sürecindeki emisyonları ölçer.
2. Well-to-Wheel (WTW): Yakıtın üretiminden kullanımına kadar tüm enerji zincirini kapsar.

3. LCA-temelli Tam Yaşam Döngüsü Analizi: Araç, altyapı, enerji üretimi, bakım ve bertaraf gibi süreçleri de içeren bütüncül bir yaklaşım sunar.

Bu yöntemlerin karşılaştırmalı kullanımı, taşımacılık modlarının çevresel etkilerinin tutarlı biçimde değerlendirilmesini mümkün kılar. Çalışmada önerilen politikaların önemli bir kısmı, bu ölçümleme yöntemlerinin Türkiye’de kurumsallaştırılmasını gerektirmektedir.

İklim Değişikliği ve Lojistik Arasındaki Çift Yönlü İlişki

Lojistik sektörünün iklim değişikliği üzerindeki etkisi geniş çapta tartışılmış olsa da çalışmada vurgulanan önemli bir nokta, iklim değişikliğinin lojistik faaliyetleri üzerindeki geri besleme etkileridir. Deniz seviyesinin yükselmesi liman altyapıları için yapısal riskler doğurmakta; aşırı hava olayları ulaştırma hatlarında kesintilere yol açmakta; soğuk zincir gerektiren sektörlerde kırılganlık artmakta; kıyı erozyonu, deniz fırtınaları ve iklim kaynaklı göç hareketleri lojistik talep desenlerini değiştirmektedir. Bu durum, lojistik sektörünün yalnızca iklim değişikliğine katkı sağlayan bir aktör değil, aynı zamanda iklim risklerine maruz kalan bir sistem olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu kitap bölümü, lojistik sektörünün yeni çağın sosyal ve çevresel sorunları bağlamında dönüşümünü disiplinlerarası bir perspektifle incelemiş; dijitalleşme, yeşil lojistik, yeşil liman uygulamaları, toplumsal etkiler ve politika çerçeveleri bütüncül bir analiz içinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye’de lojistik ve liman sektörlerinin sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve rekabetçilik eksenlerinde yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda geliştirilen politika önerileri, ulusal düzeyde stratejik bir yönlendirme sağlamayı ve işletme düzeyinde uygulanabilir dönüşüm adımlarını tanımlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca finansman araçlarına ilişkin öneriler, hem kamu hem de özel sektör aktörlerinin sürdürülebilir yatırımlara erişimini kolaylaştıracak bir çerçeve sunmaktadır.

Ulusal Düzeyde Politika Önerileri: Öncelikle, Türkiye’nin taşımacılık sistemini daha düşük karbonlu ve daha verimli bir yapıya kavuşturmak amacıyla modlar arası taşımacılığın güçlendirilmesi kritik bir gerekliliktir. Bu kapsamda demiryolu yük taşımacılığı yatırımlarının hızlandırılması, kombine taşımacılık merkezlerinin teşvik edilmesi ve karayoluna aşırı

bağımlılığı azaltacak fiyatlandırma politikalarının uygulanması stratejik öneme sahiptir. Lojistik ekosisteminin çevresel performansını iyileştirmek açısından Yeşil Liman Dönüşüm Programı'nın yeniden yapılandırılması da gereklidir. TSE kriterlerinin AB'nin EcoPorts standartlarıyla uyumlaştırılması, kıyı elektriği (OPS) altyapılarının zorunlu hâle getirilmesi ve bir “Yeşil Liman Fonu”nun oluşturulması bu dönüşümün temel bileşenlerini oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Sınırdaki Karbon Düzenleme Mekanizması (CBAM) bağlamında, Türkiye'nin rekabet gücünü koruması için bir ulusal CBAM uyum stratejisinin geliştirilmesi zorunludur. Bu bağlamda karbon ayak izi raporlamasının zorunlu tutulması, ulusal karbon piyasasının desteklenmesi ve liman ile lojistik işletmelerine yönelik karbon yönetimi eğitim programlarının hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte, lojistik sektörünün hızla dijitalleşmesi, ulusal veri güvenliği ve siber güvenlik standartlarının sektöre özgü şekilde güçlendirilmesini gerektirmektedir. Veri etik ilkelerinin tanımlanması ve çalışan gizliliğine yönelik standartların geliştirilmesi bu sürecin tamamlayıcı unsurudur.

Son olarak, büyük kentlerde artan trafik yükü ve çevresel etkiler göz önünde bulundurularak kentsel lojistiğe yönelik yeni düzenlemelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Düşük Emisyon Bölgeleri'nin uygulanması, mikro dağıtım merkezlerinin yaygınlaştırılması ve elektrikli-hafif araç odaklı last-mile stratejilerinin desteklenmesi, hem çevresel etkilerin azaltılmasına hem de kentsel lojistik verimliliğinin artırılmasına katkı sağlayacaktır.

İşletme Düzeyinde Politika Önerileri: İşletme ölçeğinde sürdürülebilir dönüşümün temel bileşeni, enerji ve emisyon yönetimidir. Bu doğrultuda ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi ve ISO 14064-1 sera gazı hesaplama-raporlama standartlarının uygulanması, yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvik edilmesi ve elektrikli araç ile ekipman dönüşümünün hızlandırılması önerilmektedir. Aynı şekilde, tedarik zinciri süreçlerinin çevresel etkilerini azaltmak üzere yeşil tedarik zinciri uygulamalarının yaygınlaştırılması önemlidir. Yaşam döngüsü analizi (LCA) temelli karar alma süreçlerinin benimsenmesi, tersine lojistik kapasitesinin artırılması ve yeşil paketleme uygulamalarının geliştirilmesi işletmelerin sürdürülebilirlik performansını güçlendirecektir.

Sektörde sürdürülebilirliğin sosyal boyutunun güçlendirilmesi için işletmelerin İSG (iş sağlığı ve güvenliği) performans göstergeleri oluşturması, adil çalışma politikalarını kurumsallaştırması ve özellikle platform çalışanlarının sosyal koruma mekanizmalarına erişimini güvence altına alması gerekmektedir.

Finansman Araçlarına İlişkin Öneriler: Sektörün sürdürülebilir dönüşümünü destekleyecek finansal mekanizmaların güçlendirilmesi kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda liman ve lojistik işletmelerinin uluslararası yeşil tahvil ve sürdürülebilir finansman piyasalarına yönlendirilmesi, düşük karbonlu yatırımların maliyetinin azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, özellikle yeşil altyapı ve teknoloji yatırımlarının gerçekleştirilmesi için kamu-özel ortaklığı (PPP) modelleri etkin bir araç olarak kullanılabilir. Türkiye'nin AB ile ekonomik entegrasyon hedefleri doğrultusunda, IPA ve Horizon programları başta olmak üzere AB fonlarına erişimin artırılması ve AB Taksonomisi ile uyumlu projelerin teşvik edilmesi önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, lojistik sektörü yeni çağın en karmaşık sosyal, çevresel ve teknolojik sorunlarının kesişim noktasında yer almaktadır. Dijitalleşme ve yeşil dönüşüm, bu sektörün geleceğini belirleyen iki ana eksenidir. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü, sürdürülebilir lojistik sistemlerini geliştirmesine, modlar arası taşımacılığı güçlendirmesine, yeşil liman uygulamalarını yeniden canlandırmasına ve karbon yönetimini kurumsal bir kültür hâline getirmesine bağlıdır.

Bu dönüşüm yalnızca teknik değil, aynı zamanda yönetişimsel, sosyal ve ekonomik bir dönüşüm olup, çok aktörlü bir iş birliği ve uzun vadeli stratejik planlama gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap

- Banister, D., & Berechman, Y. (2003). *Transport investment and economic development*. Routledge.
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone Publishing.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman Publishing.
- Guinée, J. B. (Ed.). (2002). *Handbook on life cycle assessment: Operational guide to the ISO standards*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-0637-4>
- Hickman, R., & Banister, D. (2014). *Transport, climate change and the city*. Routledge.
- McKinnon, A. (2018). *Decarbonizing logistics: Distributing goods in a low carbon world*. Kogan Page.
- McKinnon, A. C., Browne, M., Whiteing, A., & Piecyk, M. (2015). *Green logistics: Improving the environmental sustainability of logistics*. Kogan Page.
- Rodrigue, J.-P., & Notteboom, T. (2020). *The geography of transport systems* (5th ed.). Routledge.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

Dergi Makalesi

- Acar, İ. A., & Gürol, M. (2019). Logistic sprawl and socio-spatial inequality: Location patterns of warehouses in metropolitan areas. *European Planning Studies*, 27(6), 1190–1213. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1569593>
- Acciario, M., Ghiara, H., & Cusano, M. I. (2014). *Energy management in seaports: A new role for port authorities*. *Energy Policy*, 71, 4–12.
- Amin, S. H., & Zhang, G. (2019). A collaborative green routing model for logistics distribution with realistic constraints. *Computers & Industrial Engineering*, 129, 512–528. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2019.01.030>
- Aronsson, H., & Huge-Brodin, M. (2006). The environmental impact of changing logistics structures. *International Journal of Logistics Management*, 17(3), 394–415. <https://doi.org/10.1108/09574090610717545>
- Bai, C., & Sarkis, J. (2019). Green information technology systems: A review and research agenda. *Computers & Industrial Engineering*, 128, 911–925. <https://doi.org/10.1016/j.cie.2018.04.018>
- Bailey, R., & Solomon, G. (2004). Pollution prevention in industrial packaging: A cost-benefit analysis. *Journal of Cleaner Production*, 12(7), 689–695. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2003.08.007>
- Becker, A., Ng, A. K. Y., & McEvoy, D. (2018). *Impacts of climate change on port infrastructure and operations: Emerging findings and research directions*. *Climate Change Management*, 97–112. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74500-8_7
- Boyson, S. (2014). Cyber supply chain management: From data to intelligence to action. *Business Horizons*, 57(5), 583–593. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2014.07.007>
- Carter, C. R., & Rogers, D. S. (2008). A framework of sustainable supply chain management: Moving toward new theory. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(5), 360–387. <https://doi.org/10.1108/09600030810882816>
- Çağatay, S. (2016). Türkiye’de ulaştırma politikalarının tarihsel gelişimi: 1950 sonrası karayolu odaklı dönüşüm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 735–760.
- Çalışkan, O., & Alpkokin, P. (2020). Urban freight transport challenges in mega cities: The case of Istanbul. *Transport Policy*, 95, 1–12.
- Dekker, R., Bloemhof, J., & Mallidis, I. (2012). Operations Research for green logistics – An overview of aspects, issues, contributions and challenges. *European Journal of Operational Research*, 219(3), 671–679. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2011.11.010>
- Demir, M. (2025). *Türkiye’nin İklim Değişikliği Politikaları ve 2053 Net Sıfır Emisyon Hedefi: Taahhütler, Uygulamalar ve Karşılaşılan Güçlükler*. İtî Cis Dergisi, 26(2), 53–66.
- Ehlers, T., Mojon, B., & Packer, F. (2020). Green bonds and carbon emissions: Exploring the case for a rating system at the firm level. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt2009h.htm

- Erdoğan, N., & Yıldız, M. (2021). Platform ekonomisinde kurye emeği: Yeni çalışma biçimlerinin analizi. *Çalışma ve Toplum*, 69(4), 1831–1855.
- Gevaers, R., Van de Voorde, E., & Vanelander, T. (2014). Cost modelling and simulation of last-mile characteristics. In M. Mackenzie (Ed.), *Last Mile Logistics*. Routledge.
- González-Aregall, M., Bergqvist, R., & Monios, J. (2018). Port environmental performance indicators and the problem of comparability. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 65, 435–450.
- Gössling, S., & Cohen, S. A. (2014). *Why sustainable transport policies will fail: EU climate policy in the light of transport taboos*. Journal of Transport Geography, 39, 197–207. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2014.06.017>
- Guide, V. D. R., & Van Wassenhove, L. N. (2009). The evolution of closed-loop supply chain research. *Operations Research*, 57(1), 10–18. <https://doi.org/10.1287/opre.1080.0628>
- Islam, M. S., Olsen, T. L., & Ahmed, S. (2013). Energy consumption modeling for warehouses in supply chains. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 14(2), 231–247.
- Kasapoğlu, A., & Çekerol, G. S. (2014). Türkiye’de lojistik sektörünün gelişimi ve ulaştırma türlerinin karşılaştırılması. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1), 1–17.
- Koçak, E., & Ulucak, R. (2022). The impact of freight transport on CO₂ emissions in Turkey: A decomposition analysis. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 105, 103231. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2022.103231>
- Lozano, R. (2012). Towards better embedding sustainability into companies’ systems: An analysis of voluntary corporate initiatives. *Journal of Cleaner Production*, 25, 14–26. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.11.060>
- Maibach, M., Schreyer, C., Sutter, D., van Essen, H. P., Boon, B. H., Smokers, R., Schroten, A., Doll, C., Pawlowska, B., & Bak, M. (2008). *Handbook on estimation of external costs in the transport sector: Internalisation Measures and Policies for All external Cost of Transport (IMPACT)*. European Commission, DG Environment.
- Mol, A. P. J., & Spaargaren, G. (2000). Ecological modernization theory in debate: A review. *Environmental Politics*, 9(1), 17–49. <https://doi.org/10.1080/09644010008414520>
- Önden, T., Dülger, F., & Yılmaz, D. (2021). The role of road transport in Turkey’s greenhouse gas emissions: A sectoral analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 15123–15139. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11915-4>
- Özdemir, S., & Akar, G. (2018). İstanbul’da kentsel lojistik sorunları ve planlama gereksinimi. *Megarol*, 13(1), 1–12.
- Pagell, M., & Shevchenko, A. (2014). *Why research in sustainable supply chain management should have no future*. Journal of Supply Chain Management, 50(1), 44–55. <https://doi.org/10.1111/jscm.12037>
- Peris-Mora, E., Orejas, J. M., Subirats, A., Ibáñez, S., & Alvarez, P. (2005). Development of a system of indicators for sustainable port management. *Marine Pollution Bulletin*, 50, 1649–1660.
- Porter, M. E., & van der Linde, C. (1995). Toward a new conception of the environment–competitiveness relationship. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 97–118.
- Quinet, E. (2011). *The social costs of transport: Evaluation and links with internalisation policies*. International Transport Forum (OECD). <https://www.itf-oecd.org/social-costs-transport-evaluation-and-links-internalisation-policies>
- Ritchie, H. (2020). *CO₂ and Greenhouse Gas Emissions: Transport*. Our World in Data. <https://ourworldindata.org>
- Sarkis, J. (1999). How green is the supply chain? *Practice and Research*, 277–287.
- Sims, R., Schaeffer, R., Creutzig, F., Cruz-Núñez, X., D’Agosto, M., Dimitriu, D., ... & Tiwari, G. (2014). Transport. In O. Edenhofer et al. (Eds.), *Climate change 2014: Mitigation of climate change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (pp. 599–670). Cambridge University Press.
- Srivastava, S. K. (2007). Green supply chain management: A state-of-the-art literature review. *International Journal of Management Reviews*, 9(1), 53–80. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00202.x>
- Stiglitz, J. E., Stern, N., Duan, M., Edenhofer, O., Giraud, G., Heal, G., Zenghelis, D. (2017). Report of the High-Level Commission on Carbon Prices. World Bank.

- <https://carbonpricingdashboard.worldbank.org/what-report-highlevel-commission-carbon-prices>
- Suchman, M. C. (1995). Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20(3), 571–610. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9508080331>
- Van Doorn, J. (2020). *The impact of COVID-19 on customer experience: A multi-industry perspective*. *Journal of Service Management*, 31(6), 1079–1092. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0153>
- van Loon, P., & Deketele, L. (2018). Last-mile logistics and its environmental impact in e-commerce. *Transportation Research Part D*, 61, 543–557. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.06.014>
- Winkelhaus, S., & Grosse, E. H. (2020). Logistics 4.0: A systematic review towards a new logistics system. *International Journal of Production Research*, 58(1), 18–43. <https://doi.org/10.1080/00207543.2019.1612964>
- World Resources Institute (WRI), & World Business Council for Sustainable Development (WBCSD). (2004). *The Greenhouse Gas Protocol: A corporate accounting and reporting standard* (Rev. ed.). WRI & WBCSD. <https://ghgprotocol.org>

Web Sayfaları:

- European Commission. (2019). *The European Green Deal*. <https://ec.europa.eu>
- European Environment Agency. (2024, October 10). *Climate*. In *Sustainability of Europe's mobility systems*. European Environment Agency. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/sustainability-of-europes-mobility-systems/climate>
- International Energy Agency (IEA). (2024). *Global energy review 2024*. <https://iea.org>
- Our World in Data. (2023). *Transport: Emissions by Mode*. <https://ourworldindata.org>

Raporlar:

- IGES, (2023). *Global Transport Outlook*. Institute for Global Environmental Strategies.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). *Climate change 2022: Mitigation of climate change (AR6 WGIII)*. Cambridge University Press.
- IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the IPCC*. Cambridge University Press.
- REN21. (2023). *Renewables 2023 Global Status Report: Transport in Focus*. REN21 Secretariat.
- T.C. Resmî Gazete. (2023, 18 Kasım). *Kıyı Tesislerine Yeşil Liman Sertifikası Düzenlenmesi Hakkında Yönetmelik*.
- TCDD. (2019). *TCDD Faaliyet Raporu 2019*.
- TÜİK. (2023). *Sera gazı emisyon istatistikleri*. <https://tuik.gov.tr>
- Türk Standardları Enstitüsü. (2023). *Yeşil Liman / Eko Liman Projesi*. <https://www.tse.org.tr/yesil-liman-eko-liman-projesi/>
- Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2022). *Türkiye Lojistik Master Planı*. Ankara: UAB Yayınları.
- TÜRKLİM. (2023). *Türkiye Limancılık Raporu 2023*.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2018). *Ulusal Ulaştırma Ana Planı: Nihai Rapor*. Ankara: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2018a). *Ulusal Ulaştırma Ana Planı: Ek Raporlar ve Teknik Dokümanlar*. Ankara: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.
- UNCTAD. (2017). *Climate change impacts on coastal transportation infrastructure in the Caribbean: Enhancing the adaptive capacity of Small Island Developing States (SIDS)*. United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/publication/climate-change-impacts-coastal-transportation-infrastructure-caribbean>
- UNCTAD. (2020). *Review of Maritime Transport 2020*. United Nations.
- UNCTAD. (2023). *Review of maritime transport 2023*. <https://unctad.org>
- UNFCCC. (2022). *National Inventory Submissions 2022*. United Nations Framework Convention on Climate Change.

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂNIN ETİK AÇIDAN AKADEMİK YAZIMA ETKİSİNİN DOKÜMAN ANALİZİ YÖNTEMİ İLE ARAŞTIRILMASI: CHATGPT ÖRNEĞİ

Mustafa KESKİNKILIÇ**, Rabia EFE***

ÖZET

Kullanıcılar ChatGPT ile karşılıklı diyaloglar halinde iletişime geçer ve kendisine yöneltilmiş herhangi bir istemi kendi içerisinde çözerek cevaplar. Çünkü ChatGPT her türlü yazıma cevap verebilecek büyük dil modeline dayalıdır. Bu teknolojiyi kullananlar sohbet robotuna yönelttiği sorulara kabul edilebilir yeterlilikte sonuçlar aldığı için memnun olmaktadır. Matematik, fen, sosyal, din bilgisi gibi birçok akademik ve eğitim konularında verdiği kabul edilebilir cevaplardan ve ürettiği çözümlerden dolayı kullanım oranı giderek artmaktadır. Oldukça tutulan bu yapay zekâ sohbet robotunun sadece basit konularda yetenekli olduğunu söylemek yanlış olur. ChatGPT yüksek kalitede akademik araştırma makaleleri ve akademik denemeler yazma yeteneğine de sahiptir. Bu nedenle akademik yazımda ChatGPT belirli normları alt üst etmiştir. Bu düzeyde başarıya ulaşan yapay zekâ büyük dil modelleri artık akademisyenler tarafından öğrenilmek ve kullanılmak durumundadır.

Bu çalışmada amaç, yapay zekâ büyük dil modellerinden olan ve yaygın olarak kullanılan ChatGPT'nin akademik çalışmalara etik açıdan etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada yapay zekâ kaynaklı etik kaygılar beş başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar; yapay güdümlü araştırma, hız illüzyonu, veri kalitesi, bilimsel hazırcılık ve yanlılıktır. Yapay zekânın akademik çalışmalara etik açıdan etkisi ile ilgili az sayıda çalışma olmasından dolayı bu çalışmanın alanyazıma katkı sunması beklenmektedir.

** Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Erzurum, muskes@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3394-5575

*** Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı Doktora Programı Erzurum, rabiaozyurt6@gmail.com, ORCID: 0009-0004-8250-9739

Anahtar Kelimeler: Üretken Yapay Zekâ, ChatGPT, Sohbet Robotu, Akademik Yazım, Etik Kaygı, Doküman Analizi.

ABSTRACT

Users interact with ChatGPT through reciprocal dialogues, and the system generates responses by internally processing any prompt directed at it. This is because ChatGPT is based on a large language model capable of responding to a wide range of written inputs. Users of this technology express satisfaction as they receive results of acceptable adequacy to the questions posed to the chatbot. Owing to the acceptable responses and solutions it provides across numerous academic and educational domains—such as mathematics, natural sciences, social sciences, and religious studies—its rate of use has steadily increased. It would be misleading to suggest that this artificial intelligence–based chatbot is proficient only in simple topics. ChatGPT also demonstrates the capability to produce high-quality academic research articles and scholarly essays. Consequently, the use of ChatGPT in academic writing has challenged and reshaped established norms. Artificial intelligence–driven large language models that have achieved this level of performance now need to be learned and utilized by academics.

The aim of this study is to investigate the ethical implications of ChatGPT, a widely used artificial intelligence–based large language model, on academic research. In this study, ethical concerns arising from artificial intelligence are examined under five main categories: AI-driven research, the illusion of speed, data quality, academic complacency, and bias. Given the limited number of studies addressing the ethical impact of artificial intelligence on academic work, this study is expected to contribute to the existing literature.

Keywords: Generative Artificial Intelligence, ChatGPT, Chatbot, Academic Writing, Ethical Concern, Document Analysis.

GİRİŞ

Bilimsel bilgi her gün artarak büyümekte ve her gün yeni bir teknolojik gelişme ortaya çıkmaktadır. Özellikle bilişim teknolojilerindeki gelişme ve değişimler, hayatı kolaylaştırmakta, dönüştürmekte, iyileştirmekte ve kullanıldıkları alanlara önemli yararlar sağlamaktadırlar. Günümüzde bilişim teknolojilerinin etkilemediği ve yarar sağlamadığı bir alan söylemek mümkün değildir. Fakat bilişim teknolojilerinin özellikle yapay

zekâ ve türevlerinin bu kadar hızla ilerlemesi ve yaygın kullanımı “kullanılabilirlik”, “etki”, “güvenlik” ve “etik” konularında bazı kaygılara da neden olmaktadır. Bu gelişmeler eğitim ve araştırma alanlarına da yansımaktadır.

Bu bilişim teknolojilerinin başında; yapay zekâ, üretken yapay zekâ, eğitimde sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, MetaVerse, dijital ikiz, simülasyon, robotik kodlama ve çevrimiçi öğrenme gelmektedir. Bu gelişmeler içerisinde başarıyı yakalayan ve yaygın bir şekilde kullanılan bilişim teknolojisi; yapay zekânın ileri bir konusu olan üretken yapay zekâdır.

Yapay zekâ, devamlı gelişen ve teknolojik gelişmelerde öncü olan çok kapsamlı bir alandır (Büyükgöze ve Dereli, 2019). Yapay zekâ üzerine birçok alanda araştırma yapılmış ve eğitim üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Yapay zekâ hukuk, matematik, sağlık, fen bilimleri, mimarlık ve mühendislik gibi birçok disiplinde kullanılmaktadır (Korkmaz ve Büyükgöze, 2019; Taşçi ve Çelebi, 2020).

Yapay zekâ teknolojileri gün geçtikçe gelişmekte ve çeşitli alt alanlara ayrılmaktadır. Yapay zekâ araştırmaları uzun bir geçmişe dayanır. Yıllar ilerledikçe bu araştırmalara yapılan yatırımlar, internetin yaygın kullanımı ve akıllı cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte insan yaşamının vazgeçilmezi haline gelmiştir. Halen daha araştırılma safhasında olan birçok yapay zekâ teknolojisi vardır. Yapay zekâ teknolojileri, son yıllarda savunma sanayi, siber güvenlik, sağlık hizmetleri, akıllı saatler, akıllı şehirler, robotik ve drone sistemleri gibi çeşitli alanlarda kullanılmaktadır (Sarica, 2021; Talan, 2021).

Üretken yapay zekânın eğitimde etkin kullanımı, eğitime olan katkısı ve etkisi yapılan araştırmalar ve değerlendirmelerle birlikte hala daha tartışma konusudur. Yapay zekâ alanındaki gelişmeler bazı sektörler için fırsatlar sunarken aynı zamanda çeşitli tehditleri de ortaya çıkarmaktadır.

Bundan dolayı yapay zekâ teknolojilerinin kullanılabilirlik, etki ve güvenlik başta olmak üzere riskler ve yararlar açısından da her yönüyle derinlemesine araştırılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında gerekli önlemler alındıktan sonra yapay zekânın ve özellikle üretken yapay zekânın gelecekteki en önemli ve bir “yıkıcı teknoloji (disruptive technologies)” olması kaçınılmazdır.

ETİK KAVRAMI VE TÜRLERİ

Etik, insan davranışlarını iyi-kötü, doğru-yanlış şeklinde değerlendiren felsefî bir disiplindir. Yalnızca bireysel ahlak alanında değil, toplum, kurum ve mesleklerin de nasıl davranması gerektiği üzerine çalışan ilkeler bütünüdür. Etik kavramı üç başlık altında incelenebilir.

İş Etiği

İş etiği kavramı, işletmelerin, çalışanların ve yöneticilerin yürüttüğü ticari faaliyetlerin adil, dürüst, sorumlu ve toplumsal değerlere uygun şekilde yürütülmesini sağlayan ilke ve kurallar bütünüdür. İşletmelerin amacı, sadece kar etmek değil, bununla beraber ahlaki ilkelere bağlı kalmak da olmalıdır.

İş etiğinin temel ilkelerini, dürüstlük (ürün ve hizmet hakkında yanlış bilgi vermemek), adalet (şirket içerisinde eşit davranmak), sorumluluk (kararların oluşturacağı sonuçlardan sorumlu olmak), güven (iş ilişkileri içerisinde sadakat göstermek) ve şeffaflık (alınan kurumsal kararların açık, belgelenebilir şekilde yapmak) kavramlarından oluşur.

Akademik Etik

Akademik alanda etik, doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, özgünlük, kaynak gösterme, gizlilik ve bilimsel sorumluluk gibi ilkelere dayanır. Bu kavram, bilimsel araştırma ve yazım süreçlerinde uyulması gereken ahlaki ve mesleki ilkeleri ifade eder. Etik davranış, dürüst, güvenilir ve adil şekilde oluşan bilgiyi ifade eder (ChatGPT, 2025).

Örnek olarak, bir çalışmada başkasının düşüncelerinden yararlanılması ve bu bilgilerin kaynak gösterilmeden kullanılması etik bir sorundur. Ya da ChatGPT gibi bir uygulamadan yararlanıldığı halde bunun belirtilmemesi de bir etik sorundur.

Bilişim Etiği

Bilişim etiği kavramı, mevcutta kullanılan teknolojilerin sonucunda ortaya çıkan ahlaki, toplumsal ve hukuki sorunları inceleyen daldır. Özetle, teknolojinin geliştirilmesi ve kullanılması süreci içerisinde doğru, adil ve sorumlu davranışların nasıl olması gerektiği üzerine tartışır. Bilişim etiğinde ki temel ilkeler, bilgiye erişim hakkı (doğru bilgiye herkesin erişim hakkının olması), gizlilik (kişisel verilerin korunup izinsiz paylaşılmaması), fikri mülkiyet (verilerin sahiplik hakkına saygı gösterilmesi), güvenlik (bilişim sistemlerinin siber saldırılara karşı

korunması ve kötüye kullanılmaması) ve sorumluluk (bilgi teknolojilerinden faydalanan kullanıcıların yaptığı eylemlerden sorumlu olması) kavramlarından oluşur.

Son olarak özetleyecek olursak, iş etiği kavramı, işletme ve kurumların toplumsal sorumluluğuna odaklanırken; bilişim etiği kavramı, bilişim teknolojilerinin doğru ve güvenli kullanılmasına odaklanmaktadır. Akademik etik kavramı ise bilginin dürüst ve özgün şekilde üretilmesine odaklanır. Üç kavram birlikte kullanıldığında, yapay zekâ hem kurumsal hem bilimsel hem de bilişim etiği sınırları içerisinde kalır (ChatGPT, 2025).

Yapay Zekâ Kullanım Etiği

Yapay zekâ kullanım etiği, yapay zekâ sistemlerinin nasıl kullanılacağı, geliştirileceği ve sınırlarının nasıl çizileceği üzerine olan felsefi, toplumsal ve hukuki tartışmaları kapsar. Bu etik türü, yapay zekâ teknolojilerinin insan haklarına, adalet ve toplumsal değerlere zarar vermeden kullanılmasını amaçlar. Yapay zekâ etiğinin temel ilkeleri şunlardır:

- Şeffaflık (yapay zekânın çalışma şekli ve veriyi nasıl kullandığı).
- Adalet ve eşitlik (tüm dünya tarafından yapay zekâ ya eşit erişilmeli ve herhangi bir ayrımcılık yapılmaması).
- Sorumluluk (yapay zekânın neden olduğu hatalardan kimlerin sorumlu olduğu belirlenmesi).
- Güvenilirlik (sistemlerin doğru, güvenli ve denetlenebilir olması). İnsan denetimi (karar mekanizması insan kontrolünde olması, yapay zekâ insandan bağımsız hareket etmemesi).
- Gizlilik ve veri koruma (verilerin etik şekilde toplanması, saklanması ve işlenmesi).

YAPAY ZEKÂ, ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ VE BÜYÜK DİL MODELLERİ

Yapay zekâ kavramı ilk defa 1956'da John McCarthy tarafından Dortmund Konferansı'nda tanıtılmıştır (Arslan, 2017). Fakat yapay zekâ kavramının ilk ortaya atılışı İngiliz bilgisayar bilimci, kriptolog ve matematikçi Alan Turing tarafından yapılmıştır.

Alan Turing, ikinci Dünya Savaşı sırasında yapay zekâ ile alakalı ilk örnekleri gerçekleştirmiştir. Bilimsel anlamda "Makineler insan gibi düşünebilir mi?" sorusuna cevap aramıştır. Sorunun cevabı için çeşitli araştırmalar yapmış ve sonucunda bir yapay zekâ testi tasarlamıştır. "The

Imitation Game (enigma)” adını verdiği bu yapay zekâ testi sayesinde makinelerin insan gibi düşünüp düşünemediğini test etmiştir. Test kurgusunda bir odaya kullanıcı yerleştirilir ve karşısına biri makine cevabı olan iki seçenek sunulur. Kullanıcı yaptığı sorgu sonrasında gelen cevaplardan hangisinin bir makineye ait olduğunu bulamazsa o zaman makinelerin insan gibi düşünebileceği yargısına varılır (Turing, 1950). 1950 yılında yayınlamış olduğu “Hesaplamalı Makineler ve Zekâ” isimli makalesinde ilk defa yapay zekâ kavramını ortaya atmıştır. Yazılan bu makalenin üstünden çok fazla zaman geçmemesine rağmen kimine göre yapay zekâ teknolojisinin ulaştığı nokta inanılmaz olsa da kimine göre geç bile kalınmıştır.

Yaptığı çalışmalardan dolayı Turing, yapay zekânın oluşturucusu olarak kabul edilmektedir. Yapay zekâyı ilk tanıtan kişi olarak McCarthy 1957 yılında ilk programlama dillerinden biri olan LISP (List Processing)’i geliştirmiştir. LISP, diğer programlama dillerinin yaptığı işlemlerden farklı olarak cümle ve kural gibi durumlar ile ilgili olarak çalışmaktadır. Yazılım geliştirmek için LISP programlama dilini kullanan yazılımcılar, ismi “LISP Makinesi” olarak geçen ve bir sembolik işlemci olarak görülen mantıksal sistemi kullanarak bazı yapay zekâ uygulamaları geliştirmişlerdir (Yılmaz, 2020).

1957’den itibaren yapay zekâ çalışmaları dalgalı bir şekilde gelişim göstermeye devam etmiştir. Dortmund Konferansı’nda kavramsal temeli atılan yapay zekâ, 1960 yılında “uzman sistemler”in geliştirilmesi ile ilerleme sağlamıştır.

1970’li yıllara gelindiğinde donanım yetersizliklerinden dolayı yapay zekâ araştırmalarına ilgi azalmış ve bu dönem “ilk yapay zekâ kışı” olarak isimlendirilmiştir.

1980’lerin başında Japonya’nın “Beşinci Kuşak Bilgisayar Projesi” üzerindeki çalışmalar ve “uzman sistemler”in ticari amaçlı kullanılması yapay zekâ konusunda çalışmaları tekrar hızlandırırsa da 1990’larda sistem sınırlılıkları yüzünden ikinci bir durgunluk dönemine girilmiştir.

2000’li yıllardan itibaren “derin öğrenme” ve “büyük veri (big data)” konularının ortaya çıkmasıyla yapay zekâ konusu tekrar ivme kazanmıştır.

2016 yılında, Google Deepmind tarafından geliştirilen “AlphaGo” isimli “Go oyunu” oynayan sistemin dünya şampiyonunu yenmesi ile birlikte yapay zekâ gücünü tüm dünyaya duyurmuştur.

Günümüzde yapay zekâ, internet arama motorlarından akıllı telefonlara, toplu taşımadan otonom arabalara, ev aletlerinden eğitim sistemine kadar insan hayatını etkileyen çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Yapay zekânın neredeyse her alanda kullanılmasından dolayı birçok sektörde yapay zekâ yatırımları giderek artmaktadır.

Yapay zekânın ne olduğu daha yakından incelenecek olursa; yapay zekâ, insan zekâsına benzer bilgisayarlar ve makineler üretmeyi amaçlayan bir bilimsel çalışma alanıdır. İnsanın bilişsel süreçlerinin yani düşünme, problem çözme, öğrenme ve karar verme gibi özelliklerinin benzerinin yapılmasına odaklanır. Yapay zekâ temel olarak, insanın bilişsel gücünün ve esnekliğinin makinelerle kopyalanmasına ve geliştirilmesine dayanır (Aktay, Gök ve Uzunoğlu, 2023).

Yapay zekâ hakkında çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bostrom (2016) yapay zekâyı “insanüstü zekâyı sahip sistemlerin inşası” olarak tanımlarken, Russell ve Norvig (2021) “zeki ajanların inşası ile ilgili çalışma” olarak tanımlamaktadır.

Kurzweil (2005) ise yapay zekâyı “insan beyninin biyolojik sınırlamalarından kurtularak artan bir hızla gelişen teknoloji” olarak tanımlar. Robotların insanlar gibi düşünmesine ve öğrenmesine olanak sağlayan teknikler, makine öğrenimi ve derin öğrenme teknikleridir.

Bununla birlikte çok daha karmaşık görevleri yerine getirmesini sağlayan “yapay sinir ağları” yapay zekâyı geliştirmeye çalışan standart bir yaklaşım haline gelmiştir (Lund vd., 2023).

Son zamanlarda önemli ve bir “yıkıcı teknoloji” olarak ortaya çıkan ve yapay zekânın yeni bir türü olan “üretken yapay zekâ”dır. Üretken yapay zekâ (GenAI: Generative Artificial Intelligence); video, resim, ses, metin gibi yeni içerikler üretebilen tüm yapay zekâ modelleri için kullanılan genel bir kavramdır. Bu modellerin büyük bir bölümü büyük dil modellerine (LLM: Large Language Model) dayanır. Ancak üretken yapay zekâ sadece LLM temeline dayanmaz ama metin üretimi yapan modeller genellikle LLM temeline dayanır. Örneğin, ChatGPT, Gemini, Claude ki bunlar transformer mimarisi temelinde, dil verilerinden öğrenilen olası örüntülere dayanarak çıktı üretirler. Üretken yapay zekâ metin üretme dışındaki alanlarda LLM olmayan modelleri de içerir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

• Görüntü üreticiler: Diffusion modeller (Stable Diffusion, Midjourney, DALL·E)

• Ses-konuşma (speech) üreticiler: VITS, Tacotron 2

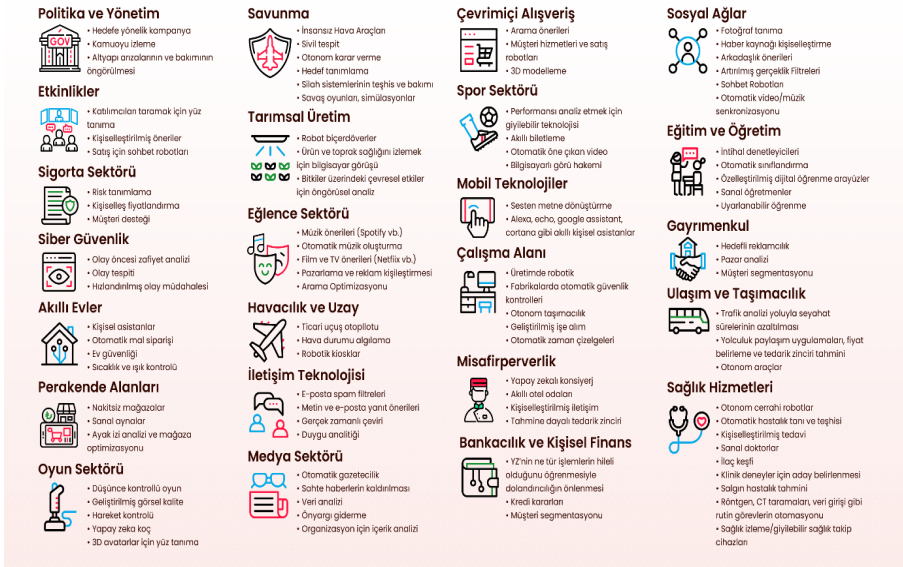
• Video-görüntü üreticiler: Diffusion veya video modelleri

• Biyolojik ve kimyasal tasarım yapanlar: Yapısal üretken modeller

Üretken yapay zekâ daha geniş bir kavramdır ve LLM'ler üretken yapay zekânın yalnızca bir alt türüdür.

Yapay zekâ ile ilgili çok geniş bilgi alanları ve araştırma boyutları vardır. Her bir konu ve kavramın diğerleriyle olan bağlantısının daha kolay anlaşılması için şöyle bir sınıflandırma yapılması yararlı olacaktır.

- Yapay zekâ (problemler dahil) araştırma alanları.
- Yapay zekâ teknikleri.
- Yapay zekâ içeren sistemler ve teknolojiler.
- Yapay zekâ kullanım alanları.

Şekil 1. Yapay Zekâ Kullanım Alanları.

Yapay zekâ uygulamaları, günlük hayatta akademi, eğitim, sağlık, turizm, endüstri, oyun ve eğlence sektörü, ulaştırma vb. alanlarda da ortaya çıkar (Elmas, 2007). Birçok sektörde kullanılan yapay zekâ, işletmeler arasındaki rekabetin dengede kalması için de önemli bir etken

haline gelmiştir. Genel olarak yapay zekânın kullanıldığı alanlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Örnek kullanım alanı olarak eğitimde ve yükseköğretimde, yapay zekâ destekli ölçme ve değerlendirme sistemlerine öncelik verilmesi ve yapay zekâ destekli geribildirim sistemlerinin öğrencinin analitik performans izleme panellerine entegrasyonu önemli görülmekte ve önerilmektedir (Şahin ve Yavuz, 2025).

AKADEMİK YAZIMDA ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIMI

Üretken yapay zekâ kendisine verilen komut ve yönlendirmelerle (prompt) genellikle büyük dil modellerini kullanarak, belirlenen bir probleme hızlıca ve alternatifleriyle birlikte en iyi çözümü bulma konusunda başarılı sayılmaktadır. Bu yüzden 2020 yılından beridir yaygın olarak akademik yazımda da kullanılmaya başlanmıştır.

Yapay zekâ uygulamalarının en iyi çözüme yakın sonuçlar elde ettiği ve bu sonuçlara hızlı bir şekilde ulaştığı görülmektedir (Murillo & Lopez, 2007). Üretken yapay zekânın bu yönlerinden dolayı bilimsel çalışmalarda ve akademik yazımda kullanılabilecek en önemli kaynak haline gelmektedir. Buna ek olarak fen bilimlerinden farklı bir bilimsel alan olan sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda da göz ardı edilemeyecek önemli destekler sağlamaktadır. Bu çalışmalarda üretken yapay zekâ dan yararlanmak, daha rahat ve daha hızlı araştırma yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Araştırma yaparken, araştırma için konu önerisi, araştırmanın çözümlenmesi ve farklı bakış açıları gereken yerlerde yapay zekâ kullanılabilir. Yapay zekâ, araştırmacının yaptığı çalışmalarda alanına uygun konuları analiz edip sonuçlara hızlı bir şekilde ulaşmasına ve bilginin anlaşılır bir özetinin de ortaya çıkmasına yardımcı olur.

Bilimsel bir bilginin üretilmesine ve yayılmasına yardımcı olan yapay zekâ, büyük miktardaki veriler ile donatılmış olan yapay zekâ uygulamalarıyla istenilene uygun çıktılar da sunabilme yeteneğine sahiptir. Bu uygulamalar sayesinde araştırmacıların iş yükü azalır, kaliteli akademik içerikler üretilir ve bunların tamamını çok hızlı bir sürede yaparak güzel bir konfor alanı oluşturulur.

Araştırmanın kurgulanmasından verilerin analizine ve hatta çıkan sonuçların yorumlanmasına kadar araştırma süreci içerisinde sıkça kullanılan yapay zekâ uygulamaları, dil ile ilgili herhangi bir engel olmadan eşit araştırma koşulları altında çalışılmasını sağlar. Bir diğer yandan yapay zekâ, öğretmenlerin, öğrencilerin ve akademisyenlerin yazma ve akıl yürütme becerilerini geribildirim yoluyla geliştirerek akademik eğitimini desteklemektedir.

Yapay zekâ, her bir kullanıcısının kendine özgü hedef, tercih ve bilgi seviyesine göre kişiselleştirilmiş öğrenme modeli sunma yeteneğine de sahiptir. Bu yetenek, yapay zekânın eğitimde benzersiz bir rolünün olduğunu ortaya koyar.

AKADEMİK YAZIMDA ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIMININ ETİK BOYUTU

Üretken yapay zekânın son yıllarda kullanımı giderek artmaktadır. Neredeyse her alanda kullanılan üretken yapay zekâ modelleri, kullanıldığı alandaki kullanıcılarına oldukça kolaylık sağlamaktadır. Fakat üretken yapay zekânın kullanıcılarına yardımcı olmasının dışında akademik yazımda kullanımıyla birlikte etik sorunlar ve endişeler de ortaya çıkmaya başlamış bulunmaktadır.

Bu konu üzerine Gordijn ve Have (2023), yapay zekânın çok yakın zamanda tüm incelemeleri başarılı bir şekilde atlatan makaleler yazabileceğini söylemesi, etik konuda endişelerin üzerine düşülmesi gerektiğinin bir kanıtı niteliğindedir. Yapılan bu uyarı akademisyenlere iki konuyu düşündürmelidir.

Birincisi, bir akademik çalışmanın tamamen üretken yapay zekâ ile üretilmesi ne kadar etik bir durumdur. Bu konu çok yeni olduğundan hala tartışılmaktadır ve kesin bir sonuca varılmış değildir. Ancak akademiye önemli bir yeri olan TÜBİTAK Eylül 2025'te bazı etik kuralları önceleyen ve tavsiyelerde bulunan "Destek Süreçlerinde Üretken Yapay Zekânın (ÜYZ) Sorumlu ve Güvenilir Kullanımı Rehberi" adlı bir kılavuz yayımlamıştır.

İkincisi ise geliştirilecek olan bir yapay zekâ teknolojisinin insanların yaptığı işleri tamamen yapabilir hale gelmesi ve artık insana gerek duyulmasını önlemesi tehlikesidir. Bu gelişme, sonraki yıllarda birçok insanın işsiz kalacağının işaretçisi olabilir. Dünya ekonomik forumunun paylaştığı olduğu geleceğin meslekleri (Future of Jobs Report 2025)

raporundaki “bugün insan gücüyle yapılan iş yapma oranı gelecek 10 yıl içinde azalacaktır” ifadesi de bu düşünceyi desteklemektedir.

Yapay zekânın etik boyutunu ilgilendiren kavramlardan biri de “yapay güdümlü araştırma”dır. Yani bir bilimsel çalışma yapılırken; kullanıcının yapay zekâ uygulamalarını yardımcı olarak kullanması değil de tüm çalışmayı hazır bir şekilde ona ürettirmesidir. Bu da etik konuda tartışmalara neden olmaktadır.

Alınan bilgilerin duygusuz ve derinliğinin olmadığını vurgulayan Hill-Yardin vd. (2023), bilginin de detaylandırmadan yoksun olduğunu belirtir. Ayrıca ortaya çıkartılan bilginin belirtilen kaynaklarının da uydurma olması ayrı bir sorundur (Manohar ve Prasad, 2023). Tüm bunların yanında oluşturulmuş bu yapay çalışmadaki bilgilerin manipüle olmuş ve yanlış olabilecek düşüncesi ciddi kaygı oluşturmaktadır (Gao, 2022). Oluşan bu çıktıların bilimi yanlış yönlendirecek oluşu bu kaygının temelini oluşturmaktadır.

Yapay zekânın gelecekte insanın yerini alabilecek olduğu düşüncesi, yapay güdümlü araştırma kavramının ortaya çıkardığı bir diğer kaygıdır. Hill-Yardin vd., (2023), gelecekte analitik düşünebilecek yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi sonucunda bu yapay zekâ uygulamaları ile nasıl başa çıkılabileceğini tartışmanın önem arz ettiğini dile getirir. En çok kullanılan yapay zekâ büyük dil modeli uygulamalarından biri olan ChatGPT’nin bu konuya cevabı endişelerin ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

“Yapay zekâ asistanları insanın yerini kısmen alabilir, ancak bu durum hem fırsatlar hem de riskler doğurur. Eğer yapay zekâ asistanları insanın yerini tamamen alırsa, üretim ve hizmet süreçleri çok daha hızlı ve verimli hale gelebilir; ancak bu durum birçok mesleğin kaybolmasına ve işsizlik oranlarının artmasına yol açabilir. Ayrıca duygusal zekâ, etik karar verme ve yaratıcılık gerektiren alanlarda insanın yokluğu toplumsal ve ahlaki sorunlar doğurabilir. Bu nedenle yapay zekânın insanın yerini alması değil, insanla birlikte dengeli bir şekilde çalışması en doğru yaklaşımdır.”

Bir diğer etik konu ise “hız yanılsaması”dır. Gelişen teknoloji ile birlikte istenilen bilgiye ulaşmak kolay hale gelmiş ve bilimsel bir metin oluşturulurken istenilen bilgilere ulaşma hızı artmıştır. Günümüzde yapay zekâ teknolojileri sayesinde bilgiye ulaşmak çok daha hızlı hale gelmiştir. Fakat bu durumda üzerinde durulması gereken bir durum söz konusudur.

Bu durum gerçekleşen bu hızın araştırmacılar için yanılsama olup olamayacağı düşüncesidir. Çünkü oluşturulan bilimsel çalışma metinleri, hızlı olacak diye kaliteden ödün vermeyecek kadar önemlidir. Yapay zekâ uygulamalarının eğitildikleri bilgilerin eksik, yanlış ya da yanlış olma olasılığı ürettiği bilginin kalitesini tartışılır hale getirmektedir.

Yapay zekâ sistemlerinin ürettiği bilgilerin yanlış ya da eksik olması taraflı bilgiler ortaya çıkarır. Örneğin, bir yapay zekâ asistanı belirli bir konunun verileri üzerine eğitilirse farklı bir konu için bilgi istendiğinde yanlış sonuçlar meydana getirir. Genellenebilir sonuçlar üzerine eğitilmemiş olması, toplumun olumsuz etkileneceği ve yanlış bilimsel bilgilerin çoğalacak olması başka bir sorun olan yanlışlık kavramını ortaya çıkarır. Yapay zekâ algoritmaları geliştiği modellerin üzerine eğitilmiştir bundan dolayı bilgileri doğru şekilde anlamlandırmak yerine eğitilmiş olduğu kalıplara dayalı bilgiler üreterek yanlış çıktılar ortaya koyma eğilimindedir (Borji, 2023).

Sonuçların yanlış üretilmesine neden olan unsurları Hovy ve Prabhumoye (2021), beş başlıkta incelemişlerdir.

Bahsedilen ilk başlık “seçim yanlışlığı”dır. Seçim yanlışlığı yapay zekâ algoritmalarının veriler arası seçim yaparken baskın özellikteki verilerin seçilmesine eğilimli olmasıdır.

İkinci başlık “etiket yanlışlığı”dır. Etiket yanlışlığı, araştırma içerisinde araştırmacıların açıklama kısımlarına önem vermemesi yanlış etiketlerin oluşmasına neden olduğunu ifade eder.

Üçüncü başlık “anlamsal yanlışlık”tır. Anlamsal yanlışlık, toplumda var olan önyargılar ve bu önyargıların dile yansımından kaynaklanan yanlışlıkları ifade etmektedir. Hovy ve Prabhumoye (2021), bu kavrama örnek olarak kadın kelimesinin “ev hanımı” ile ilişkilendirip erkek kelimesinin ise “geçimi sağlayan” kelimesiyle ilişkilendirilmesi anlamsal yanlışlık örnek oluşturduğunu dile getirir.

Dördüncü başlık “aşırı büyütme yanlışlığı”dır. Bu yanlışlık çeşidinde algoritmalar da var olan tarihsel verilerin üzerine yeni veriler eklenmesi sonucunda yanlışlıkların şiddetlenerek büyümesi dile getirilir.

Beşinci başlığı ise “araştırma tasarımından oluşan yanlışlık kavramı”dır. Bu yanlışlık türünde, algoritmaların temel dilinin İngilizce olması araştırmacıların, kaynağı olmayan diğer dillerin üzerinde çalışma şansının

düşük olması tartışılmaktadır. Bu kavram baskın olan dilin ve kültürün çok fazla etkisinde kalıp bu alanda çalışmayı özendirirken, farklı dil ve kültür gruplarına çalışma kısıtı getirir.

Yapay zekânın etik boyutunu ilgilendiren bir diğer kavram “veri kalitesi”dir. Veri kalitesi, bilimsel çalışmalarda kullanılan verilerin kaliteli olması, üretilen bilginin doğru olması ve bu bilgilerin yayılması açısından büyük öneme sahiptir. Yapay zekâ algoritmalarından üretilen verilerin tartışmalı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bilgilerin insan faktörü ile kontrol edilerek yayılmasını gerekli kılar.

Yapılan araştırmalarda, algoritmalarından alınan içeriklerin doğruluğu üzerine kaygılar olduğu görülmektedir. Bununla beraber ulaşılan içeriklerin kaynakçayı yanlış göstermek konusunda ya da olmayan kaynakçaları uydurmak konusunda sıkıntıları olduğu dile getirilmiştir. Oluşan kaygılar üretilen bilginin güvenilirliğinden şüphe duymaya ve bilgilerdeki intihalin çoğalmasına neden olmaktadır (Cotton ve Shipway, 2023). Bahsedilen risklerin önlenmesi için Turnitin ya da Ithenticate gibi benzerlik tarama (intihal) uygulamalarından yardım alınmaktadır. Bu programlar sayesinde oluşturulan bilimsel metinlerin ne kadarının bu tarz algoritmalar vasıtasıyla oluşturulduğu saptanmaya çalışılmaktadır.

Yapay zekâ algoritmalarının eğitiminde kullanılan verilerin ne derece kaliteli olduğu çok önemlidir. Bu türdeki algoritmaların, bilimsel olarak kabul görmüş doğru görünen yanlış bilgileri yayma potansiyelinde olduğu belirtilmiştir (Shen vd., 2023). Buna benzer olarak bu algoritmalarından en çok kullanılan ChatGPT örneğine bakacak olursak; ChatGPT’nin 2021 yılına kadar olan veriler ile eğitilmesinden dolayı sınırlı bilgiler sunabileceği belirtilmiştir (Khan vd. 2023). Ayrıca kullanılan yapay zekâ algoritmaları, bilgilerini yalnızca akademik kaynaklardan elde etmez, bunun yanında akademik olmayan dergiler, bloglar, internet siteleri ve gazeteler gibi farklı farklı bilimsel ölçütleri karşılamayan yerlerden de veriler temin eder.

Yapay zekânın etik boyutunu ilgilendiren diğer bir kavram ise “bilimsel hazırcılıktır”. Daha önce bahsedilen tüm etik kavramlar sistemle ilgiliyken bilimsel hazırcılık, araştırmacıların bilime ve bilimsel bilgiye bakış açısı ile ilgilidir. Bilgi, bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle daha çok yaygınlaşmış ve tüm dünyadaki insanlar tarafından erişilebilir hale gelmiştir. Bu teknoloji, “bilginin bağlamsallığı” kavramını ortadan kaldırmıştır. Öte yandan araştırmacıların, yapay zekâ uygulamaları

sayesinde az çabayla tüm bilgiye bağlamı dışında ulaşabilir olması, endişeleri daha da arttırmaktadır. Bu durum bilimsel metinlerin eleştirel okuma yapılmadan tekrar kullanılmasına neden olur. Şu an sınırlı olan bu teknolojinin yakın gelecekte çok yaygın olacağı düşüncesi de araştırmacıları ikilemede bırakan bir diğer husustur (Hill-Yardin vd., 2023).

İnsana özel düşünce biçiminden uzak olan yapay zekâ, metinler ve düşünceler arası bağlantı kurabilme, çok yönlü düşünme gibi nitelikli özellikleri sağlayamadığında yüzeysel kalacaktır. Kısacası yapay zekâ uygulamalarını en sağlıklı şekilde kullanmak için bunları sadece yardımcı olarak kullanmak gerekir. Yapay zekâ uygulamalarının kullanıldığı bilimsel araştırmalarda, bu uygulamaların hangi amaçla ve nasıl şekilde kullanıldığı şeffaf bir şekilde belirtilmelidir. Bu durum bilimsel şeffaflık ve araştırma etiği hususunda önem arz etmektedir.

CHGPT

ChatGPT, OpenAI tarafından 2022 yılı kasım ayında kullanıma sunulmuştur. İngilizce olarak Generative Pre-Trained Transformer kelimelerinden oluşan GPT, Türkçeye “Üretken Yapay Zekâ” olarak çevrilmektedir. Uygulamanın, ChatGPT tanımı şu şekildedir:

“ChatGPT, OpenAI tarafından geliştirilen, insanlarla doğal ve akıcı şekilde iletişim kurabilen yapay zekâ destekli bir dil modelidir”.

ChatGPT, insanlarla karşılıklı diyaloga giriyormuş gibi soruları cevaplayabilen, açıklama yapabilen, metin yazabilen, çeviri yapabilen, bir metni özetleyebilen ve yeni fikirler üretebilen bir yapay zekâ modelidir. Sohbet robotu şeklinde tasarlanmış olan ChatGPT, doğal dil işleme tekniklerini kullanarak kullanıcıların sorularına cevap veren bir büyük dil modeli (Large Language Model) uygulamasıdır. Kullanıma açıldığının beşinci gününde 1 milyon kullanıcıya ulaşmış olan ChatGPT, günümüze kadar geliştirilmiş olan en geniş kapsamlı üretken yapay zekâ sistemlerinden biridir. Basit soru cevapların dışında hızlı ve daha karmaşık çıktılar üretebilme yeteneğini de sahiptir. Bu durum ChatGPT’nin ürettiği çıktılarının insan üretiminden ayırt edilmesini zorlaştırır. İnsana benzer yanıtlar üretmesinden dolayı büyük kitlelere ulaşmıştır. İletişim alanına devrim niteliğinde bir yenilik getirmiştir.

ChatGPT, üçüncü nesil bir dil modelidir ve bu dil modelinde derin öğrenme kullanılır. Çeşitli dillerde metinlerden oluşturulmuş veri kümeleri ile eğitilmiştir. Teknoloji ilerledikçe uygulamanın çeşitli sürümleri

geliştirilerek kullanıma sunulmuştur. Bu uygulamalar arasında ChatGPT, en çok ses getiren uygulama olmuştur. ChatGPT, arama motorlarındaki metin, kitap ve kodlardan yararlanan ve sorulan tüm sorulara mantıklı cevaplar verebilmesi için eğitilmiş GPT-3.5 dil modelini temel almıştır.

GPT-3.5 175 milyar kelimeyle eğitilmiş ve eskiye nazaran çok daha fazla gelişmiş şekilde 2022 yılında kullanıma sunulmuştur. Kullanıcılar, uygulamanın ücretsiz ve basit arayüze sahip oluşundan dolayı kullanılabilirlik yönünden büyük heyecan hissetmişlerdir. Dünyanın her yerinden insan kullanımına açık olan bu yapay zekâ aracı, çeşitli dillerde açıklayıcı cevaplar verebilmektedir. Bu yönüyle, günümüze kadar oluşturulmuş en gelişmiş sohbet robotu özelliği taşımaktadır. Sohbet robotu olarak tasarlanmış olsa da birçok alanda farklı amaçlar ile kullanılmaktadır. Ayrıca ChatGPT, bilimsel çalışmalarda köklü değişiklikler yaratma potansiyelinde olan bir “yıkıcı teknoloji” olarak görülmektedir.

ChatGPT, kullanıcıyla sanki insanmış gibi gerçekçi şekilde etkileşim kuran ve sorulara cevap veren doğal dil işleme (NLP) kullanan, konuşma temelli yapay zekâ uygulamasıdır (OpenAI, 2023). Doğal dil işleme, insan etkileşimini ve insan dilini analiz etmeyi sağlayan ve bunu ifade eden bir kavramdır.

ChatGPT, farklı dillerdeki verilerle donatılmış olsa da uygulamaya farklı dillerde yöneltilen sorulara farklı farklı cevaplar alındığı gözlemlenmiştir. ChatGPT, 2021 yılı ve öncesi bilgilerle donatılmış olduğundan dolayı güncel konularda bilgi alınmak istendiğinde yanlış veya yanlış yanıtlar verebilmektedir (Roose, 2022). Uygulamanın oluşturmuş olduğu verilerin doğruluğunu teyit etmek insan sorumluluğundadır. Bu gibi durumlarda herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için önlemler alınmalıdır.

Son olarak, sürekli gelişme içerisinde olan ChatGPT, 2023 yılı mart ayında GPT-4’ün yayınlanmasıyla birlikte yeni özellikler kazanmıştır. Metin ve görselleri birlikte işleme özelliği ile resim açıklamaları, grafik yorumlamaları ve bilimsel yayınları özetleme gibi çok yönlü görevleri de gerçekleştirebilmektedir. Yeni eklenen bu özellikler her ne kadar yararlı görünse de etik açıdan birçok sorun oluşturabilme potansiyelindedir.

YÖNTEM

Araştırmanın konusu; son birkaç yılda geniş kitlelere ulaşan üretken yapay zekânın akademik çalışmalara etik açıdan etkisinin araştırılmasıdır. Bu çalışmada, yapay zekânın akademik çalışmalarda kullanılmasının etik açıdan etkileri ile ilgili literatür taranmıştır. Bunun için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “doküman analizi” yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı ve elektronik belgelerin sistemli şekilde gözden geçirilerek ulaşılan verilerin değerlendirilmesini sağlayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu yöntem sayesinde araştırma konusuyla alakalı derinlemesine bilgi edinilir ve farklı bakış açıları kazanılır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda incelenen makale ve tezlere, Ocak 2020 tarihi ile araştırmanın devam ettiği Kasım 2025 tarihleri arasında, Academia, ProQuest, Google Scholar, Dergipark, Scopus, Web of Science ve EBSCO tabanlarında üniversite kütüphanesinde çevrimiçi olarak ulaşılmış ve ilgili dergilerin web sitelerinden erişilmiştir.

Araştırma verilerine ulaşabilmek için “yapay zekâ”, “akademik yazım ve yapay zekâ”, “bilimsel yayın ve etik” ve “yapay zekânın akademik çalışmalarda kullanımı ve etik” gibi anahtar kelimeler oluşturulmuş ve veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda otuzun üzerinde çalışmaya ulaşılmış ve bu çalışmalarla araştırma yürütülmüştür.

Çalışmanın analiz kısmı; toplanan kaynakların okunmasını, eleştirel şekilde değerlendirilip sentezlenmesini kapsayan “yarı-niteliksel yaklaşım” şekliyle gerçekleştirilmiştir (Dergaa vd., 2023). Toplanan verilerin incelenmesi sonucunda, üretken yapay zekânın akademik çalışmalarda kullanımının etik açıdan oluşturduğu problemler tespit edilerek açıklanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yapay zekâ teknolojisinin akademik bir çalışmada etik kurallara uygun şekilde nasıl kullanacağını araştırmak, uygulamanın güvenli bir şekilde kullanılmasının yollarını geliştirmek ve onu kötü niyetli kullanmaksızın sadece gelişimin bir aracı olarak görerek kullanılmasının yolunu bulmak oldukça önemlidir. Üretken yapay zekâ modellerinin ve özellikle yaygın olan ChatGPT’nin yeni uygulamalar olması ve bu yüzden oluşan etik şüphe ve kaygılar nedeniyle bu uygulamaları kullanırken önyargı geliştirmek muhtemeldir. İlk çıktığı zamanlarda hesap makineleri ve bilgisayarlara da kuşkuyla yaklaşıldığı gibi yapay zekâ uygulamalarına da

kuşkuyla yaklaşılabilir. Fakat onlar nasıl bilimin her alanı için temel araç haline geldiyse yapay zekâ uygulamaları da bilimsel araştırmalar için vazgeçilmez bir unsur haline gelecektir. Burada en önemli şey yapay zekâ uygulamalarının etik ilkelere uygun biçimde doğru ve etkili şekilde kullanılmasıdır.

Bilim, günümüze kadar artan insan çabası sayesinde gelişimini sürdürmüştür. Tarih boyunca ortaya çıkarılan bilimsel bilgi teknoloji sayesinde üretilmiş ve yayılmıştır. Günümüze kadar yapılan bilimsel çalışmalarda uygulanan teknikler yapay zekâ uygulamalarıyla büyük bir değişime uğramaktadır. Büyük miktarda veri ile eğitilmiş ve istenene uygun sonuçlar sunabilen bu yapay zekâ uygulamaları, araştırmacıların iş yükünü azaltır, kendi içerisinde kaliteli akademik bir çalışma üretebilir ve bunların tamamının zaman tasarrufu sağlayarak daha verimli çalışılmasını sağlar. Yapay zekâ uygulamaları sayesinde araştırmacılar, yapacağı çalışmaların tasarımından veri analizine, sonuçların sınıflandırılmasından yorumlanmasına kadar tüm alanlarda yardım alabilirler.

Özellikle yapay zekâ büyük dil modellerinden en güncel ve en yaygın uygulamalarından biri olan ChatGPT'nin, belirli konularda uzmanlaşmış bir insan kadar bilgisi olmasa bile kendini giderek geliştireceği yadsınamaz bir gerçektir. ChatGPT'nin akademik çalışmalar ve eğitim ortamlarında artarak kullanılması ve bu alanlarda yapay zekâdan faydalanılması ve bununla birlikte yeni öğrenme süreçlerinin geliştirilebilmesi için farklı stratejiler oluşturulmalıdır (Doğan vd., 2023).

Adını dünyaya duyurmuş eğitim kurumları ve üniversiteler yapay zekâ uygulamalarını eğitimin ve araştırmanın kalitesini arttırmak ve öğrenme ortamında çeşitlilik sağlamak amacıyla kullanmaktadır. Yapay zekâ uygulamalarının bahsettiğimiz olumlu yönlerinin dışında göz ardı edilemeyecek kadar olumsuz yönleri de vardır. Yapay zekâ uygulamaları ile oluşturulan çalışmalarda ana temanın tam olarak anlaşılamaması, yorum yapılamaması, güvenilirliğinin tespit edilememesi gibi problemleri göz önüne alınırsa kullanılan bu uygulamaların araştırmalardaki katkısının etkili olamayacağını söyleyebiliriz (Manarin vd., 2015).

Bu faktörler araştırma sürecinin temelini oluşturan, eleştirel okuma sürecini sekteye uğratır. Karşılaşılabilecek tüm problemleri engellemek amacıyla algoritmalarındaki verilerin şeffaflığı ve güvenilirliği tartışılarak önlem alınmalıdır. Bir üretken yapay zekâya ait verilerin yanlış ya da eksik olması, verilerin yanlış olması veya veri kaynağına doğru şekilde

ulaşılamaması gibi çeşitli negatif etkenler varsa bu uygulamayla desteklenmiş ya da üretilmiş araştırmalardaki bilimsel bilgilerin güvenilirliği tartışmaya açık olacaktır.

Üretken yapay zekâ kullanarak yeni bilgiler üretmek isteyen araştırmacılar, bu teknolojileri kullanırken sınırlara önem vermeli, yara ve zararları ayırt edecek bir bilinçle hareket ederek araştırmayı dikkatli bir şekilde ilerletmelidirler. ChatGPT'nin akademik ve bilimsel çalışmalarda kullanılması yaygınlaştıkça etik ilkelere uyulması daha da önem kazanmıştır.

Toplumun, hızla gelişen teknolojiye ayak uydurması bir nevi kendisini geleceğe hazırlamanın bir adımıdır. ChatGPT, bilimsel çalışmalarda ve eğitimde çeşitli şekillerde kullanılabilir. Eğitimde, ders içeriğinin oluşturulmasında, kullanılacak materyallerin belirlenmesinde, ölçme ve değerlendirmede, eğitimin planlanması ve yönetiminde ChatGPT'den yararlanılabilir. Bilimsel bir yayını hazırlarken, ChatGPT ile konu belirlenebilir, istenene uygun metinler hazırlanabilir ya da seçilen anahtar kelimelere göre makale özetleri oluşturulabilir. Zaman tasarrufu sağlayarak hızlı şekilde veri analizleri yapılabilir, dil kısıtı ortadan kaldırılarak çeşitli dillerde metin çevirileri yapılabilir ve kaliteli bilgilere yer ve zaman fark etmeksizin anında ulaşılabilir. ChatGPT kullanımının yarar sağlamanın yanında kullanıcılarına eğlenceli dakikalar yaşattığı da söylenebilir. Bir nevi eğlenirken öğrenme süreci öğrenciler için de oldukça ilgi çekici bir durum oluşturur ve öğrenmeye katkı sağlar.

Yapay zekâ uygulamaları, dünyanın önemli bir parçası olarak görülerek tüm insanlar tarafından kullanılmalı fakat kullanırken amacına uygun, etik, güvenli ve yapılanlardan sorumlu şekilde kullanılmalıdır. Bu şekilde kullanım için kullanıcılara, etik ve ahlaki değerleri geliştirecek eğitim verilmelidir. Yapay zekânın kötü şekilde kullanımının önüne geçilmesi durumunda pozitif kalıcı ve köklü değişiklikler görülmesi beklenebilir.

Yapay zekâ uygulamalarından biri olan ChatGPT'nin akademik çalışmalarda kullanımı, şeffaflık gerektirmektedir. Çalışmalar etik ilkelere ve ahlaki değerlere uygun şekilde tasarlanmalı ve oluşturulmalıdır. Öte yandan çalışmalar, araştırmacının kendine özgü bilgi, birikim ve yorumlarıyla oluşturulmalı herhangi bir intihal problemi yaşanmamalıdır. Bu durum araştırmacının etik ilkelere uygun şekilde hazırlanmasının yanında araştırmacının çalışmasına karşı sahiplik hissi duymasını sağlar. Araştırmacı, kendi kelimeleriyle oluşturduğu çalışmada içeriğini daha

çok benimser ve sorumluluk duygusu hisseder. Bu sayede etik kaygılar azalır, şeffaf bir süreç ortaya çıkar.

Yapay zekâ uygulamaları ile akademik çalışmalar yapılması, toplumda önyargılara neden olabilir ve adaletsizlik hissi uyandırabilir. Fakat unutulmamalıdır ki hiçbir yere gitmeden evde akademik bir çalışma yapılabiliyorsa, yapay zekâ sayesinde yapılan çalışmalar da yadırganmalıdır. Yapay zekâ uygulamaları herkes tarafından eşit şekilde kullanıldığında adaletsizlik faktörü bir nevi azaltılabilir. Tüm olumsuzlukları önleyebilmek için ChatGPT kullanımı ile alakalı çalışmalar arttırılarak, insanlara zararlı olmadığı hatta iyi niyetli kullanımında fazlasıyla yararlı olabileceği anlatılmalıdır.

Sonuç olarak, geliştirilmiş olan üretken yapay zekâ modellerinin bilimsel çalışmalarda kullanımının yaygınlaşması kaçınılmaz bir sonudur. Bundan dolayı, bu teknolojileri sınırları tam olarak belirlenene kadar dikkatli şekilde kullanmak ve bu uygulamalardan alınan çıktılarına karşı kontrollü yaklaşarak çalışmalarda faydalanmak bilimin geleceği için oldukça önemlidir. Bu faktörlere uyulmadığında yanlış ve hatalı verilerin oluşacağı herkes tarafından bilinmelidir. Var olan hiçbir teknoloji, insan faktörünün, bilimin geleceğini şekillendiren bir unsur olduğu gerçeğini yok sayamaz.

KAYNAKÇA

- Akyel, Y., & Tur, E. (2024). Yapay Zekânın Potansiyelinin ve Eğitim Bilimlerindeki Uygulamalarının Araştırılması ve Araştırmalarda Beklentiler, Zorluklar ve Gelecek Yönelimleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 645-711.
- Alakuş, H. Ve Yılmaz, K. (2025). Bilimsel Araştırmalarda Yapay Zekâ Kullanımı Etik İlkeleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (Eğitim Bilimleri Ek Sayısı), 193-217. Doi:10.33206/Mjss.1663647.
- Alanoğlu, M., & Karabatak, S. (2021). Eğitimde Yapay Zekâ. *Eğitim Araştırmaları Eğitim Dergisi*, 175-186.
- Almufarreh A, Ahmad A, Arshad M, Onn CW And Elechi R (2025) Ethical Implications of Chatgpt And Other Large Language Models In Academia. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 8:1615761. Doi:10.3389/Frai.2025.1615761.
- Alshater, Muneer, (2022). Exploring the Role of Artificial Intelligence in Enhancing Academic Performance: A Case Study of ChatGPT. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4312358> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4312358>
- Altıntop, M. (2023). Yapay Zekâ/Akıllı Öğrenme Teknolojileriyle Akademik Metin Yazma: Chatgpt Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 186-211.
- Asıl, S. (2025). Yapay Zekâ Etiği: Temel İlkeler, Sorunlar Ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İnif E-Dergi)*, 10(1), 152-175. <https://doi.org/10.47107/İnifdergi.1605400>.
- Aşkun, V. (2023). Sosyal Bilimler Araştırmaları İçin Chatgpt Potansiyelinin Açığa Çıkarılması: Uygulamalar, Zorluklar Ve Gelecek Yönelimler. *Erciyes Akademi*, 37(2), 622-656. <https://doi.org/10.48070/Erciyesakademi.1281544>.
- Bahrini, A., Khamoshifar, M., Abbasimehr, H., Riggs, R. J., Esmaeili, M., Majdabadkohne, R. M., & Pasehvar, M. (2023, April). *Chatgpt: Applications, Opportunities, And Threats*. IEEE Systems and Information Engineering Design Symposium (SIEDS) 2023, (Pp. 274-279). IEEE.
- Başaran, R. & Yeşilbaş Özenç Y. (2024). Bilimsel Araştırma Sürecinde Yapay Zekâ Araçlarının Kullanımı. *Uluslararası Eğitimde Mükemmellik Arayışı Dergisi (UEMAD)*, 4(1), 35-53.
- Bertiz, Y. (2025). Yapay Zekâ Destekli Dil Modellerinin Sistematik İncelenme Amaçlı Kullanılması. *Kamu Yönetimi Ve Teknoloji Dergisi*, 7(2), 129-149.
- Boztepe, C. (2025). Eğitimde Yapay Zekâ Uygulamaları: Fırsatlar, Sınırlılıklar ve Etik Tartışmalar. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 98-121. <https://doi.org/10.71272/debder.1706141>.
- Büyükkada, Samet. "Akademik Yazımda Yapay Zekâ Kullanımının Etik Açısından İncelenmesi: ChatGPT Örneği". *Rize İlahiyat Dergisi*, 26 (Nisan 2024), 01-12. <https://doi.org/10.32950/rid.1337208>.
- Büyükköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cengiz Tırpan, E., The Ethical Issues in Generative Artificial Intelligence: A Systematic Review, *BMIJ*, (2024) 12(4): 729-747, <https://doi.org/10.15295/Bmij.V12i4.2431>
- Chetwynd E. (2024). Ethical Use Of Artificial Intelligence For Scientific Writing: Current Trends. *Journal Of Human Lactation : Official Journal Of International Lactation Consultant Association*, 40(2), 211–215. <https://doi.org/10.1177/08903344241235160>
- Dergaa I, Chamari K, Zmijewski P, Ben Saad H. (2023). From Human Writing To Artificial Intelligence Generated Text: Examining The Prospects And Potential Threats Of Chatgpt in Academic Writing. *Biol Sport*. 2023; 40(2): 615–622.

- Ekundayo, T., Khan, Z., Nuzhat, S. (2024). Evaluating The Influence Of Artificial Intelligence On Scholarly Research: A Study Focused On Academics, Human Behavior And Emerging Technologies. *Hindawi Human Behavior and Emerging Technologies*, Volume 2024, Article ID 8713718, 13 pages, <https://doi.org/10.1155/2024/8713718>
- Eren, E., & Şişman, S. (2025). The Use of Generative Artificial Intelligence in the Scientific Research Process: Opportunities and Ethical Concerns. *Toplum, Eğitim ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 60–71. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17127884>
- Erdem, E. (2024). Yapay Zekâ Uygulamalarının Sosyal Bilim Alanında Yapılan Çalışmalarda Uygulanabilirliği: Chatgpt, Bing ve Youchat Örneği. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 218-234.
- Fuchs, K., & Aguilos, V. (2023). Integrating Artificial Intelligence in Higher Education: Empirical Insights From Students About Using Chatgpt. *International Journal Of Information And Education Technology*, 13(9), 1365-1371.
- Güler, P., Gülşenoğlu, S. ve Sayılır, M. (2025). Akademik Yazmada Kullanılabilecek Yapay Zekâ Araçlarının Sınıflandırılması. *Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 76-97.
- <https://openai.com/blog/chatgpt/> (Erişim Tarihi: 10.11.2025).
- Isiaku, L., Kwala, A. F., Sambo, K. U., Ukaegbu, F. C., & Isaku, H. H.(2024). Academic Evolution in the Age of ChatGPT: An In-depth Qualitative Exploration of its Influence on Research, Learning, and Ethics in Higher Education. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 21(6).
- İnci, K. (2025). *Yapay Zekâda Etik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Batman.
- Karakoç Keskin, E. (2023). Yapay Zekâ Sohbet Robotu Chatgpt ve Türkiye İnternet Gündeminde Oluşturduğu Temalar. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(2), 114-131.
- Khlaif ZN, Mousa A, Hattab MK, Itmazi J, Hassan AA, Sanmugam M, Ayyoub A The Potential and Concerns of Using AI in Scientific Research: ChatGPT Performance Evaluation. *JMIR*, Med Educ 2023;9:e47049. doi: 10.2196/47049.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kutlucan, E. & Seferoğlu S. S. (2024). Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı: Chatgpt'nin KEFE Ve PEST Analizi. *TEBD*, 22(2), 1059-1083. <https://doi.org/10.37217/Tebd.1368821>.
- Livberber, T., & Ayvaz, S. (2023). The Impact Of Artificial Intelligence In Academia: Views Of Turkish Academics On Chatgpt. *Heliyon*, 9(9).
- Murtezaoglu, Ç., & Birol, Z. N. (2025). Eğitimde ChatGPT Kullanımı: Faydalar, Endişeler ve Öneriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (63), 267-281.
- Okun, O., & Ksel, M. Y. (2023). Akademik Yayıncılığın Yeni Yüzü: Chatgpt Ve Etik Tartışmaları, *International Journal of Commerce, Industry and Entrepreneurship Studies* Utisgad Journal, UTISGAD-2023-3-1-1906.
- Özdemir, H. (2025). Yapay Zekâ Ve Vergi Uygulamaları: Chatgpt'nin Kullanım Alanları, Etkileri Ve Etik Zorluklar. *Fiscaoeconomia*, 9(3), 1800-1821. <https://doi.org/10.25295/Fsecon.1573723>.
- Rodriguez-Saavedra, M. O. ., Barrientos-Alfaro, A. R. ., Málaga-Dávila, C. P. ., Chávez-Quiroz, F. G. ., & Arguedas-Catani, R. W. . (2025). Ethics and biases in the use of ChatGPT for academic research. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(1), 874–885. <https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i1.4432>.
- Saka, A. (2025). *Türkiye'de Eğitimde Yapay Zekâ Çalışmalarının Sistematik Derlemesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- Soysal, A. (2025). *Yapay Zekâ Ve İnsanın Geleceği*. Nobel Bilimsel Eserler, ISBN 978-625-376-556-9.
- Stahl, B. C., & Eke, D. (2024). The Ethics Of Chatgpt–Exploring The Ethical Issues Of An Emerging Technology. *International Journal Of Information Management*, 74, 102700.
- Şahin, S. & Yavuz, U. (2025). Öğretim yönetim sistemlerinin verimlilik düzeylerinin Mamdani tipi bulanık mantık yöntemiyle değerlendirilmesi. *Turkish Studies – Economics, Finance, Politics* “Alev Alatlî Özel Sayısı”, 20(Ö1), 995-1015. <https://dx.doi.org/10.47844/TurkishStudies.86975>
- Tekin, N. (2023). Eğitimde Yapay Zekâ: Türkiye Kaynaklı Araştırmaların Eğilimleri Üzerine Bir İçerik Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 387-411. <https://doi.org/10.51119/ereegf.2023.49>
- TÜBİTAK (2025). *Destek Süreçlerinde Üretken Yapay Zekânın (Üyz) Sorumlu Ve Güvenilir Kullanımı Rehberi*. Ankara: TÜBİTAK. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/2025-10/UYZ_Rehberi_v03_TR.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2025).
- Uğur, S. Ve Usta, İ. (2025). Yapay Zekânın Eğitimde Kullanımı İle İlgili Türkiye’de Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyografik Analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (1), 143-163. Doi:10.33206/Mjss.1587252.
- Ulaş, M. (2025). Akademisyenlerin Yapay Zekâ Teknolojilerini Kullanma Motivasyonları Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34(Uygarlığın Dönüşümü: Yapay Zekâ), 142-159. <https://doi.org/10.35379/Cusosbil.1679553>
- Uyan, U. (2023). Yapay Zekânın Bilimsel Yayın Amaçlı Kullanımına İlişkin Etik Kaygılar: Sistematik Bir Yazın İncelemesi. *İş Ahlakı Dergisi*, 16 (2), Ss. 173-199.
- Vatansever, A. N., Çoban, S., Yali Çoban, E., Şen, K. (2025). Eğitimde Yapay Zekâ ve Uygulamalarına İlişkin Bir Literatür İncelemesi. *International Primary Education Research Journal*, 9(2), 216-229.

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİNİN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Uğur YAVUZ*

GİRİŞ

Yapay zekâ teknolojilerindeki hızlı ilerlemeler, özellikle 2022 yılı sonunda ChatGPT'nin kamuoyuna sunulmasıyla birlikte, işgücü piyasalarında köklü bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Üretken yapay zekâ (Generative AI) olarak adlandırılan bu yeni teknoloji dalgası, metin, görüntü, ses ve video üretme kapasitesiyle geleneksel otomasyon anlayışını aşarak bilişsel ve yaratıcı görevleri de kapsama alanına almıştır. Goldman Sachs'ın 2023 yılında yayımladığı rapor, üretken yapay zekânın küresel ölçekte 300 milyon tam zamanlı işi etkileyebileceğini öngörmüş ve bu tahmin, akademik çevrelerde ve politika yapıcılar arasında yoğun bir tartışma başlatmıştır (Goldman Sachs, 2023). Bu bağlamda, üretken yapay zekânın istihdam üzerindeki etkilerinin çalışma ekonomisi perspektifinden kapsamlı bir şekilde incelenmesi kritik bir akademik gereklilik haline gelmiştir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 yılı İstihdam Raporu, 2030 yılına kadar teknolojik gelişmeler, demografik değişimler ve yeşil dönüşümün etkisiyle 170 milyon yeni iş yaratılacağını, buna karşılık 92 milyon işin ortadan kalkacağını ve net olarak 78 milyon iş artışı olacağını öngörmektedir (World Economic Forum [WEF], 2025). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2025 yılında yayımladığı güncellenmiş endekse göre ise küresel istihdamın dörtte biri üretken yapay zekâya bir düzeyde maruz kalmaktadır ve bu oran yüksek gelirli ülkelerde %34'e kadar çıkmaktadır (Gmyrek vd., 2025). Bu veriler, üretken yapay zekânın işgücü piyasasında yaratacağı dönüşümün hem boyutunu hem de karmaşıklığını ortaya koymaktadır.

*Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ugur@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6550-6235.

Çalışma ekonomisi literatüründe teknolojik değişimin istihdam üzerindeki etkileri, Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramından Autor ve meslektaşlarının beceri kutuplaşması teorisine kadar geniş bir kuramsal çerçevede ele alınmaktadır. Ancak üretken yapay zekâ, önceki otomasyon dalgalarından farklı olarak, rutin olmayan bilişsel görevleri de hedef alması nedeniyle bu kuramsal çerçevelerin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Geleneksel olarak otomasyon tehdidine karşı görece korunaklı kabul edilen beyaz yakalı meslekler; hukuk, tıp, finans, medya ve yazılım geliştirme gibi alanlar artık yapay zekânın doğrudan etki alanına girmektedir. Bu durum, işgücü piyasasındaki dönüşümün hem hızını hem de kapsamını önceki teknolojik devrimlerden farklılaştırmaktadır.

Bu kitap bölümünün amacı, üretken yapay zekâ teknolojilerinin istihdam üzerindeki etkilerini çalışma ekonomisi perspektifinden kapsamlı bir şekilde analiz etmektir. Çalışmada öncelikle konuyla ilgili kuramsal çerçeve sunulacak, ardından sektörel etki analizleri gerçekleştirilecektir. Sağlık, hukuk, finans, eğitim, medya, müşteri hizmetleri, yazılım geliştirme ve dijital içerik üretimi gibi temel sektörlerdeki dönüşüm dinamikleri incelenecektir. Son olarak, bulgular ışığında politika önerileri geliştirilecek ve gelecek araştırmalar için öneriler sunulacaktır. Çalışma, hem küresel hem de Türkiye özelinde güncel verileri ve istatistikleri kullanarak konuya çok boyutlu bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

TEKNOLOJİK DEĞİŞİM VE İSTİHDAM

Teknolojik değişimin istihdam üzerindeki etkileri, iktisat ve çalışma ekonomisi literatürünün en tartışmalı konularından birini oluşturmaktadır. John Maynard Keynes'in 1930'larda dile getirdiği "teknolojik işsizlik" kavramı, teknolojinin insan emeğine olan talebi azaltarak yapısal işsizliğe yol açabileceği endişesini ifade etmektedir (Keynes, 1930). Ancak tarihsel süreç, bu endişenin her zaman gerçekleşmediğini, aksine yeni teknolojilerin uzun vadede yeni iş kolları yarattığını göstermektedir. Joseph Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramı, teknolojik ilerlemenin ekonomik yapıyı sürekli olarak yeniden şekillendirdiğini, eski endüstrileri yıkarken yenilerini yarattığını vurgulamaktadır (Schumpeter, 1942).

David Autor ve meslektaşlarının geliştirdiği beceri kutuplaşması teorisi, teknolojinin özellikle rutin ve orta beceri gerektiren işleri otomatikleştirerek bu segmentte istihdamı azalttığını, buna karşılık hem yüksek beceri gerektiren karmaşık işlerde hem de düşük beceri gerektiren

hizmet işlerinde nispi bir artış yarattığını öne sürmektedir (Autor vd., 2003; Autor, 2015). Bu teori, 1980'lerden itibaren gelişmiş ekonomilerde gözlemlenen "içi boşaltılmış" (hollowed-out) işgücü piyasası yapısını açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ancak üretken yapay zekâ, rutin olmayan bilişsel görevlerde de etkili olabilmesi nedeniyle bu kuramsal çerçeveyi kısmen değiştirmektedir; artık sadece orta düzey rutin işler değil, yüksek beceri gerektiren bazı bilişsel görevler de otomasyon riski altındadır.

Daron Acemoglu ve Pascual Restrepo'nun geliştirdiği görev tabanlı (task-based) çerçeve, otomasyonun istihdam üzerindeki etkisini daha ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Bu çerçeveye göre, teknoloji bir yandan mevcut görevleri otomatikleştirerek işgücü talebini azaltırken (displacement effect), diğer yandan yeni görevler ve yeni iş alanları yaratarak (reinstatement effect) istihdamı artırabilmektedir (Acemoglu ve Restrepo, 2019). Net istihdam etkisi, bu iki karşıt gücün dengesine bağlıdır. Üretken yapay zekâ bağlamında, ILO'nun 2025 güncellemesi bu çerçeveyi destekler nitelikte bulgular sunmakta ve işlerin tamamen ortadan kalkmasından ziyade görev kompozisyonunun değişeceğini öngörmektedir (Gmyrek vd., 2025).

Üretken Yapay Zekânın Özellikleri ve Önceki Teknoloji Dalgalarından Farkları

Üretken yapay zekâ, büyük dil modelleri (Large Language Models - LLM) ve difüzyon modelleri gibi ileri düzey makine öğrenimi teknikleri kullanarak metin, görüntü, ses, video ve kod üretebilen sistemleri kapsamaktadır. ChatGPT, Claude, Gemini gibi dil modelleri; DALL-E, Midjourney, Stable Diffusion gibi görüntü üreteçleri; GitHub Copilot gibi kod yardımcıları bu kategorinin öncü örnekleridir. Bu teknolojilerin önceki otomasyon dalgalarından temel farkı, yapılandırılmamış verileri işleyebilme, bağlamı anlayabilme ve yaratıcı çıktılar üretebilme kapasiteleridir (Eloundou vd., 2023).

Geleneksel otomasyon teknolojileri, tekrarlı ve kural tabanlı fiziksel veya bilişsel görevleri hedef alırken, üretken yapay zekâ dil anlama, problem çözme, içerik oluşturma ve hatta kodlama gibi daha karmaşık bilişsel faaliyetlerde de yetkinlik göstermektedir. Bu durum, daha önce "teknolojiye dayanıklı" kabul edilen beyaz yakalı profesyonel mesleklerin de dönüşüm sürecine dâhil olmasına yol açmaktadır. Eloundou ve arkadaşlarının (2023) çalışması, ABD işgücünün yaklaşık %80'inin

görevlerinin en az %10'unun büyük dil modelleri tarafından etkilenebileceğini, %19'unun ise görevlerinin yarısından fazlasının otomasyona açık olduğunu tahmin etmektedir.

Üretken yapay zekânın bir diğer ayırt edici özelliği, benimseme hızıdır. ChatGPT, piyasaya sürüldükten sadece beş gün sonra bir milyon kullanıcıya ulaşmış ve iki ay içinde 100 milyon aktif kullanıcı sayısını aşmıştır. St. Louis Federal Rezerv Bankası'nın 2025 verilerine göre, ABD'de yetişkinlerin %54,6'sı üretken yapay zekâ araçlarını kullanmaktadır ve bu oran 2024'teki %44,6'dan önemli bir artış göstermiştir (Bick vd., 2025). Bu hızlı benimseme, teknolojinin işgücü piyasasındaki etkilerinin de daha kısa sürede hissedilmesine yol açmaktadır.

Küresel ve Ulusal Ölçekte İstihdam Tahminleri

Uluslararası kuruluşların ve araştırma firmalarının üretken yapay zekânın istihdam üzerindeki etkilerine ilişkin tahminleri çeşitlilik göstermektedir. Goldman Sachs'ın 2023 raporu, küresel ölçekte 300 milyon tam zamanlı işin otomasyondan etkilenebileceğini, ABD ve Avrupa'daki işlerin yaklaşık dörtte birinin yapay zekâ tarafından gerçekleştirilebileceğini öngörmüştür (Goldman Sachs, 2023). McKinsey Global Institute'un analizleri, 2030 yılına kadar küresel işgücünün %14'ünün (yaklaşık 375 milyon çalışan) kariyer değiştirmek zorunda kalabileceğini tahmin etmektedir (McKinsey, 2023). Tablo 1, başlıca uluslararası kuruluşların istihdam projeksiyonlarını karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

Tablo 1. Uluslararası Kuruluşların Üretken Yapay Zekâ ve İstihdam Tahminleri

Kuruluş	Tahmin Yılı	Hedef Yıl	Temel Projeksiyon
Goldman Sachs	2023	2030	300 milyon iş etkilenecek
McKinsey	2023	2030	375 milyon kariyer değişikliği
WEF	2025	2030	+170M yeni, -92M kayıp, net +78M
ILO	2025	-	İstihdamın %25'i maruz
U.S. BLS	2024	2034	+5,2 milyon iş (ABD)

Kaynak: Goldman Sachs (2023), McKinsey (2023), WEF (2025), ILO (2025), U.S. BLS (2024)

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 İstihdam Raporu daha dengeli bir tablo çizmektedir. Rapora göre, 2025-2030 döneminde yapısal işgücü dönüşümü mevcut işlerin %22'sini etkileyecek olup, 170 milyon yeni iş

yaratılırken 92 milyon iş ortadan kalkacaktır. Net etki, 78 milyon iş artışı şeklinde gerçekleşecektir. Rapor, işverenlerin %40'ının yapay zekânın görevleri otomatikleştirdiği alanlarda işgücünü azaltmayı planladığını, ancak %77'sinin mevcut çalışanlarını yeniden beceri kazandırma programlarına dâhil etmeyi hedeflediğini ortaya koymaktadır (WEF, 2025).

ILO'nun 2025 güncellenmiş endeksi, küresel istihdamın dörtte birinin üretken yapay zekâya bir düzeyde maruz kaldığını göstermektedir. Ancak en yüksek maruz kalma kategorisinde (tam otomasyon riski) olan istihdam oranı küresel ölçekte sadece %3,3'tür. Bu oran yüksek gelirli ülkelerde %11'e çıkarken, düşük gelirli ülkelerde %11'de kalmaktadır. Tablo 2, gelir düzeyine göre yapay zekâya maruz kalma oranlarını göstermektedir.

Tablo 2: Ülke Gelir Düzeyine Göre Üretken Yapay Zekâya Maruz Kalma Oranları

Gelir Düzeyi	Toplam Maruz Kalma	En Yüksek Risk (Kadın)	En Yüksek Risk (Erkek)
Yüksek Gelirli Ülkeler	%34	%9,6	%3,5
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	%24	%5,2	%2,8
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	%15	%3,1	%1,9
Düşük Gelirli Ülkeler	%11	%2,4	%1,5
Küresel Ortalama	%25	%4,7	%2,4

Kaynak: ILO (Gmyrek vd., 2025)

Önemli bir bulgu, kadın istihdamının (%4,7) erkek istihdamına (%2,4) kıyasla daha yüksek otomasyon riskiyle karşı karşıya olmasıdır; bu fark yüksek gelirli ülkelerde %9,6'ya karşı %3,5 olarak daha da belirginleşmektedir (Gmyrek vd., 2025). Bu cinsiyet eşitsizliği, kadınların idari destek ve büro işleri gibi yapay zekâya yüksek düzeyde maruz kalan mesleklerde orantısız şekilde temsil edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye özelinde, TÜİK verilerine göre 2024 yılında en az 10 çalışanı olan işletmelerin %8,2'si herhangi bir yapay zekâ teknolojisi kullandığını belirtmiştir; bu oran 2023'teki %5,5'ten önemli bir artış göstermiştir (TÜİK, 2024). Büyük ölçekli işletmelerde yapay zekâ kullanım oranı %24'e ulaşmaktadır. Tablo 3, Türkiye'deki işgücü piyasası temel göstergelerini sunmaktadır.

Tablo 3. Türkiye İşgücü Piyasası Temel Göstergeleri (2024)

Gösterge	Değer
İşgücüne Katılım Oranı	%54,2
İstihdam Oranı	%49,6
İşsizlik Oranı	%8,5
Genç İşsizlik Oranı (15-24 yaş)	%15,3
YZ Kullanan İşletme Oranı (10+ çalışan)	%8,2
BİT Sektörü İstihdamı	~320.000 kişi
Bilişim Mezunları İlk İş Bulma Süresi	11,8 ay

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri (2024), TÜİK Girişimlerde BİT Kullanımı Araştırması (2024)

Yöntem

Bu çalışma, nitel içerik analizi ve sistematik literatür taraması yöntemlerini birleştiren bir araştırma tasarımı üzerine kurulmuştur. Araştırmanın birincil veri kaynakları; uluslararası kuruluşların (ILO, OECD, Dünya Bankası, Dünya Ekonomik Forumu) raporları, akademik veri tabanlarındaki (Web of Science, Scopus, ScienceDirect, Dergipark) hakemli makaleler, danışmanlık firmalarının (McKinsey, Goldman Sachs, Accenture, Deloitte) sektör analizleri ve ulusal istatistik kurumlarının (TÜİK, Eurostat, U.S. Bureau of Labor Statistics) işgücü verileridir.

Literatür taramasında, 2022-2025 yılları arasında yayımlanan ve üretken yapay zekânın istihdam etkileriyle ilgili çalışmalar sistematik olarak incelenmiştir. Anahtar kelimeler olarak "generative AI", "employment", "labor market", "automation", "job displacement", "skill polarization" ve bunların Türkçe karşılıkları kullanılmıştır. Sektörel analizlerde, sağlık, hukuk, finans, eğitim, medya, müşteri hizmetleri, yazılım geliştirme ve dijital içerik üretimi alanlarına odaklanılmıştır.

Çalışmanın sınırlılıkları açısından belirtilmelidir ki üretken yapay zekâ oldukça yeni bir teknoloji olduğundan, uzun vadeli istihdam etkilerine ilişkin ampirik veriler henüz sınırlıdır. Bu nedenle çalışmada daha çok kısa dönemli eğilimler, projeksiyon modelleri ve mevcut durum tespitleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, teknolojinin hızlı gelişimi nedeniyle bazı tahminlerin kısa sürede güncelliğini yitirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bulgular

Bu bölümde, üretken yapay zekânın istihdam üzerindeki etkileri sekiz farklı sektör bazında analiz edilmektedir. Her sektör için yapay zekâ benimseme oranları, temel uygulama alanları, istihdam projeksiyonları ve potansiyel dönüşüm senaryoları değerlendirilmektedir. Tablo 4, sektörlerin yapay zekâya maruz kalma düzeylerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır.

Tablo 4. Sektörlere Göre Üretken Yapay Zekâya Maruz Kalma ve Otomasyon Potansiyeli

Sektör	Otomasyon Potansiyeli	YZ Benimseme	Beklenen İstihdam Etkisi
İdari Destek/Büro İşleri	%46	Yüksek	Önemli azalma
Hukuk	%44	Orta-Yüksek	Görev dönüşümü
Finans ve Sigorta	%35	Yüksek	Karma etki
Medya ve Yaratıcı	%26	Yüksek	Görev dönüşümü
Sağlık	%15	En Yüksek	Tamamlayıcı/Artış
Eğitim	%12	Orta	Artış bekleniyor
İnşaat ve Bakım	%6	Düşük	Stabil/Artış
Yazılım Geliştirme	Değişken	En Yüksek	Verimlilik artışı

Kaynak: Goldman Sachs (2023), Menlo Ventures (2025), WEF (2025)

Sağlık Sektörü

Sağlık sektörü, üretken yapay zekânın en hızlı benimsendiği ve en yüksek yatırım aldığı sektörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Menlo Ventures'ın 2025 raporuna göre, sağlık alanında yapay zekâ harcamaları 1,4 milyar dolara ulaşmış olup bu rakam 2024'ün yaklaşık üç katıdır. Sağlık sektörü, tüm dikey yapay zekâ segmentleri arasında en yüksek yatırımı çekmektedir ve hukuk, finansal hizmetler ve medya sektörlerinin toplamını aşmaktadır (Menlo Ventures, 2025).

McKinsey'nin 2024 dördüncü çeyrek anketine göre, sağlık sektörü liderlerinin %85'i üretken yapay zekâ kapasitelerini keşfetmekte veya uygulamaktadır. Uygulama aşamasında olan kuruluşların oranı kavram kanıtlama (proof-of-concept) aşamasındakileri aşmıştır, bu da yatırımların olgunlaştığını göstermektedir (McKinsey, 2025). Kaiser Permanente, 40 hastane ve 600'den fazla tıbbi ofiste Abridge'in ortam dokümantasyon çözümünü devreye almış olup bu, sağlık alanında şimdiye kadarki en büyük üretken yapay zekâ uygulamasıdır.

Sağlık sektöründe üretken yapay zekânın temel uygulama alanları şunlardır: klinik dokümantasyon ve tıbbi kayıt tutma, radyoloji görüntü analizi, ilaç keşfi ve geliştirme, hasta triajı ve ön değerlendirme, idari görevlerin otomasyonu. Bu uygulamalar, sağlık personelinin idari yükünü azaltarak hastalarla geçirilen süreyi artırma potansiyeli taşımaktadır. Ulusal Sağlık Kütüphanesi'nin değerlendirmesine göre, yapay zekânın sağlık sektöründeki rolü doktor ve sağlık hizmeti sağlayıcılarını "tamamlayıcı" nitelikte olacak, tamamen ikame etmeyecektir.

İstihdam açısından değerlendirildiğinde, sağlık sektörü yapay zekâ benimseme oranı en yüksek sektörlerden biri olmasına rağmen, net istihdam kaybı yaşanması beklenmeyen sektörler arasındadır. U.S. Bureau of Labor Statistics'in 2024-2034 projeksiyonlarına göre, sağlık ve sosyal hizmetler sektörü ABD'de en hızlı büyüyen (%8,4) ve en fazla iş yaratan sektör olacaktır. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 raporuna göre, hemşirelik profesyonelleri, sosyal hizmet uzmanları ve kişisel bakım yardımcıları en hızlı büyüyen meslek grupları arasında yer almaktadır.

Hukuk Sektörü

Hukuk sektörü, üretken yapay zekânın beyaz yakalı profesyonel mesleklerdeki dönüştürücü etkisinin en belirgin örneklerinden birini sunmaktadır. Goldman Sachs'ın analizine göre, hukuk mesleğindeki görevlerin %44'ü yapay zekâ otomasyonuna "yüksek düzeyde maruz" durumdadır. Sözleşme analizi, hukuki araştırma, belge inceleme, dava özeti hazırlama gibi geleneksel olarak stajyer avukatlar ve paralegal'ler tarafından gerçekleştirilen görevler artık yapay zekâ araçlarıyla otomatikleştirilebilmektedir (Goldman Sachs, 2023).

Harvey, Casetext ve benzeri hukuka özel yapay zekâ platformları hızla yaygınlaşmaktadır. Bu platformlar, sözleşme taslağı oluşturma, içtihat araştırması, belge inceleme ve hukuki argüman geliştirme gibi işlevler sunmaktadır. Thomson Reuters'ın 2024 raporuna göre, hukuk firmalarının %35'i üretken yapay zekâ araçlarını aktif olarak kullanmakta, %56'sı ise önümüzdeki iki yıl içinde kullanmayı planlamaktadır.

İstihdam açısından, hukuk sektöründe özellikle giriş seviyesi pozisyonlar üzerinde baskı oluşması beklenmektedir. Geleneksel olarak genç avukatların kariyer gelişiminde önemli bir aşama olan belge inceleme ve araştırma görevleri yapay zekâyı devredildikçe, bu pozisyonların sayısı azalabilir. Ancak buna karşılık, yapay zekâ sistemlerini yönetebilen,

çıktılarını denetleyebilen ve yapay zekâ etiği konusunda uzmanlaşmış yeni roller ortaya çıkmaktadır.

Finans ve Bankacılık Sektörü

Finans sektörü, yapay zekâ benimsemesinde öncü sektörlerden biri olup BFSI (Bankacılık, Finansal Hizmetler ve Sigorta) segmenti yapay zekâ pazarının %19,6'sını oluşturmaktadır (Statista, 2024). Üretken yapay zekânın finans sektöründeki temel uygulama alanları şunlardır: kredi risk değerlendirmesi, dolandırıcılık tespiti, müşteri hizmetleri chatbot'ları, yatırım analizi ve portföy yönetimi, düzenleyici uyum (compliance) ve raporlama, sigorta poliçesi değerlendirme ve hasar işlemleri.

Goldman Sachs'ın analizine göre, finans ve sigorta sektöründeki görevlerin %35'i otomasyon potansiyeli taşımaktadır. Muhasebe, veri girişi, temel finansal analiz ve müşteri desteği gibi rutin görevler otomasyonun birincil hedefleridir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 raporunda, banka veznedarları ve veri giriş personeli en hızlı azalan meslek grupları arasında yer almaktadır. Buna karşılık, fintech mühendisleri ve büyük veri uzmanları en hızlı büyüyen meslekler listesinin başında gelmektedir (WEF, 2025).

Türkiye'de bankacılık sektörü dijital dönüşümde öncü konumundadır. Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre, 2024 yılında Türkiye'deki bankaların %72'si yapay zekâ projelerini aktif olarak yürütmektedir. Chatbot'lar ve sanal asistanlar, müşteri hizmetlerinin önemli bir bölümünü üstlenmiş durumdadır. Bu dönüşüm, özellikle şube bankacılığı istihdamında azalmaya yol açarken, veri analitiği ve yapay zekâ geliştirme alanlarında yeni istihdam olanakları yaratmaktadır.

Eğitim Sektörü

Eğitim sektörü, üretken yapay zekânın hem doğrudan hem de dolaylı etkilerinin yoğun olarak hissedildiği alanlardan biridir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 raporuna göre, yükseköğretim ve ortaöğretim öğretmenleri en hızlı büyüyen meslek grupları arasında yer almaktadır. Bu artış, düşük gelirli ülkelerdeki artan çalışma çağı nüfusu ve eğitime erişim talebindeki yükselişle açıklanmaktadır (WEF, 2025).

Üretken yapay zekânın eğitim sektöründeki temel uygulama alanları şunlardır: kişiselleştirilmiş öğrenme sistemleri, otomatik değerlendirme ve geri bildirim, ders içeriği oluşturma, dil öğrenme uygulamaları, idari

süreçlerin otomasyonu. Duolingo, Khan Academy gibi platformlar yapay zekâ tabanlı kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunmaktadır. Bu uygulamalar, eğitimcilerin rolünü bilgi aktarımından rehberlik ve mentorluğa doğru kaydırmaktadır.

Ancak eğitim sektöründe yapay zekânın yarattığı endişeler de mevcuttur. Öğrenci ödevlerinde yapay zekâ kullanımı, akademik dürüstlük sorunlarını gündeme getirmektedir. Ayrıca, eğitim teknolojileri alanındaki hızlı gelişmeler, bazı idari ve destek pozisyonlarının azalmasına yol açabilir. UNESCO'nun 2024 raporuna göre, yapay zekânın eğitimde kullanımına ilişkin etik çerçevelerin geliştirilmesi acil bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Medya, İçerik Üretimi ve Yaratıcı Sektörler

Medya ve yaratıcı sektörler, üretken yapay zekânın en doğrudan ve en tartışmalı etkilerinin gözlemlendiği alanlardan biridir. Goldman Sachs'ın analizine göre, sanat, medya ve eğlence sektöründeki görevlerin %26'sı üretken yapay zekâ tarafından otomatize edilme potansiyeli taşımaktadır. Metin, görüntü, ses ve video üretebilen yapay zekâ araçları, içerik üretim süreçlerini köklü bir şekilde değiştirmektedir (Goldman Sachs, 2023).

ILO'nun 2025 güncellemesi, ses, görüntü ve video üretimindeki yapay zekâ modellerinin artan yeteneklerinin medya ve web ile ilgili mesleklerdeki otomasyon puanlarını yükselttiğini ortaya koymaktadır (Gmyrek vd., 2025). Grafik tasarım, copywriting, video düzenleme, müzik prodüksiyonu gibi alanlarda yapay zekâ araçları profesyonellerin iş akışlarına hızla entegre olmaktadır. Midjourney, DALL-E, Stable Diffusion gibi görüntü üreteçleri; Sora, Runway gibi video üretim araçları; Suno, Udio gibi müzik üreteçleri bu dönüşümün öncüleridir.

2023 yılında Hollywood'da yaşanan yazarlar ve oyuncular grevleri, yapay zekânın yaratıcı sektörlerdeki istihdam etkilerine ilişkin endişelerin somut bir yansımasıdır. SAG-AFTRA grevinin temel gündem maddelerinden biri, yapay zekânın setlerde figüran rollerini üstlenmesi ve oyuncuların dijital kopyalarının izinsiz kullanımıydı. Harris Poll verilerine göre, ABD'li yetişkinlerin yaklaşık %59'u üretken yapay zekâ tarafından oluşturulan içeriğin insanlar tarafından üretilenden daha az etkileyici olduğunu düşünmektedir.

Dijital içerik üreticileri için durum daha karmaşıktır. Bir yandan yapay zekâ araçları içerik üretim verimliliğini önemli ölçüde artırmakta, diğer

yandan içerik piyasasında "yapay zekâ ile üretilmiş içerik" bolluğu nedeniyle fiyat baskısı oluşmaktadır. Upwork ve Fiverr gibi freelance platformlarında bazı içerik üretimi kategorilerinde fiyatlarda düşüş gözlemlenmektedir. Ancak aynı zamanda yapay zekâ prompt mühendisliği, yapay zekâ sanat yönetmenliği gibi yeni uzmanlık alanları ortaya çıkmaktadır.

Müşteri Hizmetleri ve İdari Destek

Müşteri hizmetleri ve idari destek pozisyonları, üretken yapay zekânın en yoğun etkilendiği alanların başında gelmektedir. ILO'nun bulgularına göre, idari destek rolleri üretken yapay zekâyâ en yüksek düzeyde maruz kalan meslek grupları arasındadır ve bu roller kadın istihdamının yoğun olduğu alanlardır. Bu durum, yapay zekânın istihdam etkilerinin belirgin bir cinsiyet boyutu taşıdığını göstermektedir (Gmyrek vd., 2025).

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 raporuna göre, kasiyerler, bilet satış görevlileri, idari asistanlar ve sekreterler en hızlı azalması beklenen meslek gruplarıdır. Posta hizmetleri memurları, banka veznedarları ve veri giriş personeli de bu listede yer almaktadır (WEF, 2025). Chatbot'lar ve sanal asistanlar, müşteri hizmetleri taleplerinin önemli bir bölümünü karşılar hale gelmiştir. Menlo Ventures verilerine göre, 2025 yılında müşteri başarısı (customer success) araçlarına yapılan yapay zekâ yatırımları 630 milyona dolara ulaşmıştır.

Nielsen Norman Group'un vaka çalışmalarına göre, yapay zekâ kullanan müşteri destek temsilcileri saatte %13,8 daha fazla müşteri talebini karşılayabilmektedir. Bu verimlilik artışı, bir yandan daha az personelle aynı iş hacminin yürütülebilmesine, diğer yandan mevcut personelin daha karmaşık ve yüksek değerli görevlere odaklanmasına olanak tanımaktadır. Ancak bu dönüşüm, özellikle rutin müşteri taleplerini karşılayan giriş seviyesi pozisyonlarda istihdam daralmasına yol açmaktadır.

Yazılım Geliştirme

Yazılım geliştirme sektörü, paradoksal olarak hem üretken yapay zekânın en yoğun kullanıldığı hem de bu teknolojinin geliştirildiği alan olarak dikkat çekmektedir. GitHub'ın 2023 Octoverse raporuna göre, küresel ölçekte yazılım geliştiricilerin %92'si yapay zekâ kod yardımcılarını denemiş veya düzenli olarak kullanmaktadır. Stack Overflow'un 2024 geliştirici anketine göre, geliştiricilerin %77'si yapay

zekâ araçlarının iş akışlarına dahil olmasından memnuniyet duymaktadır (Stack Overflow, 2024).

GitHub Copilot'un etkilerini inceleyen deneysel bir çalışmada, yapay zekâ desteği alan geliştiricilerin belirli kodlama görevlerini %55 daha hızlı tamamladığı tespit edilmiştir. Ortalama tamamlanma süresi yapay zekâ kullanan grupta 1 saat 11 dakika iken, kontrol grubunda 2 saat 41 dakika olmuştur (GitHub, 2022). Menlo Ventures verilerine göre, 2025 yılında kodlama yapay zekâ araçlarına yapılan kurumsal harcama 4 milyar dolara ulaşmış olup bu rakam tüm departmantal yapay zekâ harcamalarının %55'ini oluşturmaktadır (Menlo Ventures, 2025).

İstihdam açısından, yazılım geliştirici işsizlik oranı hâlâ genel ortalamanın altında seyretmektedir. Stack Overflow'un 2024 verilerine göre, küresel çapta tam zamanlı geliştiriciler arasında işsizlik oranı %4,4'tür. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 raporunda yazılım ve uygulama geliştiricileri en hızlı büyüyen meslekler arasında dördüncü sırada yer almaktadır (WEF, 2025). U.S. BLS'in projeksiyonlarına göre, yazılım geliştiricilerin istihdamı 2023-2033 döneminde %17,9 artış gösterecektir.

Ancak yazılım sektöründe giriş seviyesi pozisyonlara ilişkin endişeler mevcuttur. Yapay zekâ araçları sayesinde deneyimli geliştiricilerin verimliliği artarken, geleneksel olarak junior geliştiricilere verilen rutin kodlama görevleri azalmaktadır. LinkedIn'in projeksiyonlarına göre, yapay zekâ özellikle basit kodlama ve hata ayıklama gibi başlangıç seviyesi görevleri otomatikleştirerek bu pozisyonların sayısını azaltabilir.

Tablo 5. 2025-2030 Döneminde En Hızlı Büyüyen ve Azalan Meslekler

En Hızlı Büyüyen Meslekler	En Hızlı Azalan Meslekler
1. Büyük Veri Uzmanları	1. Kasiyerler ve Bilet Satış Görevlileri
2. Fintech Mühendisleri	2. İdari Asistanlar ve Sekreterler
3. YZ ve Makine Öğrenimi Uzmanları	3. Posta Hizmetleri Memurları
4. Yazılım ve Uygulama Geliştiricileri	4. Banka Veznedarları
5. Güvenlik Yönetimi Uzmanları	5. Veri Giriş Personeli
6. Çiftlik İşçileri	6. Muhasebeciler ve Denetçiler
7. Teslimat Sürücüler	7. Baskı İşçileri
8. Hemşireler	8. Grafik Tasarımcılar (kısmen)

Kaynak: WEF Future of Jobs Report 2025

TARTIŞMA

Bulgular, üretken yapay zekânın istihdam üzerinde homojen değil, heterojen ve çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Teknolojik işsizlik kavramı bağlamında değerlendirildiğinde, mevcut veriler toplu işsizlik senaryosunu desteklememektedir. ILO'nun 2025 güncellemesi, işlerin tamamen ortadan kalkmasından ziyade görev kompozisyonunun değişeceğini, çoğu mesleğin insan girdisi gerektiren görevler içermeye devam edeceğini vurgulamaktadır (Gmyrek vd., 2025). Bu bulgu, Acemoglu ve Restrepo'nun görev tabanlı çerçevesiyle uyumludur; teknoloji bazı görevleri otomatikleştirirken yeni görevler ve roller de yaratmaktadır.

Beceri kutuplaşması teorisi açısından, üretken yapay zekânın önceki otomasyon dalgalarından farklı bir etki örüntüsü sergilediği görülmektedir. Geleneksel olarak sadece orta düzey rutin işler otomasyon riski altındayken, üretken yapay zekâ yüksek beceri gerektiren bazı bilişsel görevleri de hedef almaktadır. Hukuk, finans, medya gibi profesyonel hizmet sektörlerindeki dönüşüm bu eğilimin somut kanıtıdır. Ancak aynı zamanda, yapay zekâ ile birlikte çalışma becerisi yeni bir "yüksek beceri" kategorisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sektörel analiz, üretken yapay zekânın etkilerinin sektöre özgü dinamiklerden güçlü şekilde etkilendiğini göstermektedir. Sağlık sektöründe yaşanan nüfus ve artan talep, yapay zekânın verimlilik artışı etkisini dengelemekte ve net istihdam artışı beklentisi oluşturmaktadır. Buna karşılık, müşteri hizmetleri ve idari destek alanlarında net istihdam azalması öngörülmektedir. Yazılım geliştirme sektörü ise hem yüksek yapay zekâ benimseme oranı hem de güçlü istihdam talebiyle paradoksal bir tablo sergilemektedir.

Tablo 6. Avrupa Birliği BİT Uzmanları İstihdam İstatistikleri (2024)

Gösterge	Değer
Toplam BİT Uzmanı Sayısı	10,3 milyon kişi
Toplam İstihdamdaki Pay	%5,0
2014-2024 Büyüme Oranı	%62,2
Kadın BİT Uzmanı Oranı	%19,5
Yükseköğretim Mezunu Oranı	%67,4
2030 Dijital On Yıl Hedefi	20 milyon BİT uzmanı
BİT Uzmanı Açığı (tahmini)	~9,7 milyon kişi

Kaynak: Eurostat (2024)

Cinsiyet boyutu, üretken yapay zekânın istihdam etkilerinin kritik bir unsuru olarak dikkat çekmektedir. ILO'nun bulguları, kadın istihdamının erkek istihdamına kıyasla daha yüksek otomasyon riskiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu durum, idari destek ve büro işleri gibi kadın yoğun mesleklerin yapay zekâyâ yüksek düzeyde maruz kalmasından kaynaklanmaktadır. Eurostat verilerine göre, AB'de BİT uzmanlarının yalnızca %19,5'i kadındır ve bu oran yapay zekânın yarattığı yeni fırsatlardan yararlanma kapasitesini sınırlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler perspektifinden, üretken yapay zekânın etkileri gelişmiş ekonomilere kıyasla daha sınırlı görünmektedir. ILO'nun endeksine göre, düşük gelirli ülkelerde üretken yapay zekâyâ maruz kalma oranı %11 iken, yüksek gelirli ülkelerde bu oran %34'tür (Gmyrek vd., 2025). Bu durum, dijital altyapı ve beceri düzeyi farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Ancak aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin verimlilik artışı fırsatlarından daha az yararlanabileceği anlamına gelmekte ve küresel eşitsizliklerin derinleşme riski taşımaktadır.

Kısa vadeli ve uzun vadeli etkilerin ayrımı, yapay zekânın istihdam üzerindeki net etkisinin değerlendirilmesinde kritik öneme sahiptir. Penn Wharton'un 2025 analizine göre, tamamen yapay zekâ tarafından gerçekleştirilebilen işlerde istihdam 2024'te keskin bir düşüş göstermiş ve 2021'e kıyasla %0,75 daha düşük bir düzeye gerilemiştir. Ancak bu işler toplam istihdamın yalnızca %1'ini oluşturmaktadır (Bick ve Blandin, 2025).

Uzun vadede ise ekonominin uyum mekanizmalarının devreye girmesi beklenmektedir. Tarihsel olarak, verimlilik artışları maliyetleri düşürerek talebi artırmış ve yeni istihdam alanları yaratmıştır. Boston Consulting Group ekonomistlerinin Dünya Ekonomik Forumu'ndaki değerlendirmesine göre, teknoloji makroekonomik düzeyde üretkenliği ve geliri artırarak yeni talep yaratır; bu da ilk etapta kaybolan işleri telafi edecek yeni istihdam alanları oluşturur (WEF, 2024). Ancak bu uyum sürecinin ne kadar süreceği ve geçiş döneminde yaşanacak zorlukların boyutu belirsizliğini korumaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, üretken yapay zekâ teknolojilerinin istihdam üzerindeki etkilerini çalışma ekonomisi perspektifinden kapsamlı bir şekilde analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, üretken yapay zekânın işgücü piyasasında

köklü bir dönüşüm başlattığını, ancak bu dönüşümün toplu işsizlik senaryosundan ziyade görev kompozisyonunun değişmesi, beceri gereksinimlerinin evrilmesi ve yeni iş rollerinin ortaya çıkması şeklinde tezahür ettiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir: Birincisi, üretken yapay zekânın istihdam etkileri sektöre özgü dinamiklerden güçlü şekilde etkilenmektedir; sağlık ve eğitim gibi sektörlerde net istihdam artışı beklenirken, müşteri hizmetleri ve idari destek alanlarında daralma öngörülmektedir. İkincisi, kadın istihdamı erkek istihdamına kıyasla daha yüksek otomasyon riskiyle karşı karşıyadır. Üçüncüsü, giriş seviyesi pozisyonlar üzerinde baskı oluşurken, yapay zekâ ile birlikte çalışma becerisi yeni bir kariyer yetkinliği olarak öne çıkmaktadır. Dördüncüsü, gelişmekte olan ülkeler hem risklerden hem de fırsatlardan daha düşük düzeyde etkilenmekte, ancak bu durum küresel eşitsizliklerin derinleşme potansiyeli taşımaktadır.

Tablo 7. Üretken Yapay Zekâ Çağında İstihdam Politikası Önerileri

Politika Alanı	Öneriler
Eğitim	YZ okuryazarlığının müfredata entegrasyonu; üniversite programlarının güncellenmesi; yaşam boyu öğrenme programlarının yaygınlaştırılması
İstihdam	Reskilling/upskilling programları için teşvikler; kurum içi geçiş politikaları; YZ ile çalışma odaklı staj programları
Sosyal Güvenlik	İşsizlik sigortası kapsamının genişletilmesi; gig ekonomisi çalışanları için koruma; geçiş döneminde gelir desteği
Düzenleme	Algoritmik şeffaflık standartları; YZ kaynaklı ayrımcılığın önlenmesi; etik kullanım çerçeveleri
Cinsiyet Eşitliği	STEM alanlarında kadın istihdamının teşviki; dijital beceri programlarına erişimin artırılması

Kaynak: Yazar tarafından derlendi

Politika önerileri açısından, üretken yapay zekânın işgücü piyasasındaki etkilerinin yönetilmesi için çok boyutlu bir yaklaşım gerekmektedir. Eğitim politikaları bağlamında, yapay zekâ okuryazarlığının tüm eğitim kademelerine entegre edilmesi, üniversite müfredatlarının yapay zekâ çağının gereksinimlerine göre güncellenmesi ve yaşam boyu öğrenme programlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Gartner'ın öngörüsüne göre, 2027 yılına kadar yazılım geliştiricilerin

%80'inin temel yapay zekâ becerilerine sahip olması gerekecektir; bu durum diğer meslekler için de benzer bir dönüşüm gerektirmektedir.

İstihdam politikaları açısından, yeniden beceri kazandırma (reskilling) ve beceri geliştirme (upskilling) programlarının teşvik edilmesi, işverenlerin bu programlara yatırım yapması için vergi teşvikleri sağlanması önerilmektedir. ILO'nun tavsiyesine uygun olarak, işverenler teknolojik dönüşüm nedeniyle riske giren çalışanlarına öncelikle kurum içinde başka pozisyonlar bulmaya çalışmalı, işten çıkarma yerine uyum politikaları uygulamalıdır. Ayrıca, giriş seviyesi pozisyonların tamamen ortadan kaldırılması yerine yapay zekâ ile birlikte çalışma odaklı yeni staj ve mentorluk programları geliştirilmelidir.

Sosyal güvenlik politikaları açısından, teknoloji kaynaklı iş geçişlerinde işsizlik sigortasının kapsamı ve süresinin artırılması, serbest çalışan ve gig ekonomisi çalışanlarını da kapsayacak şekilde sosyal koruma mekanizmalarının genişletilmesi önerilmektedir. Ayrıca, yapay zekânın yarattığı verimlilik kazançlarının topluma adil şekilde dağıtılmasını sağlayacak mekanizmaların tartışılması gerekmektedir.

Düzenleyici çerçeve açısından, yapay zekânın işyerinde kullanımına ilişkin etik standartların belirlenmesi, algoritmik şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin uygulanması, yapay zekâ kaynaklı ayrımcılığın önlenmesine yönelik düzenlemelerin geliştirilmesi önerilmektedir. Colorado'nun 2024'te çıkardığı Yapay Zekâ Yasası (CAIA) ve AB'nin Yapay Zekâ Yasası bu alanda öncü düzenlemeler olarak değerlendirilebilir.

Gelecek araştırmalar için öneriler olarak, üretken yapay zekânın uzun vadeli istihdam etkilerine ilişkin boylamsal çalışmalar yürütülmesi, sektör ve meslek bazında detaylı ampirik analizler gerçekleştirilmesi, gelişmekte olan ülkelere özgü etki değerlendirmelerinin yapılması ve cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi demografik değişkenler açısından etkilerin ayrıştırılması önerilebilir. Ayrıca, yapay zekânın iş kalitesi, çalışma koşulları ve işçi refahı üzerindeki etkilerine ilişkin araştırmaların artırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, üretken yapay zekâ çağında istihdam politikalarının başarısı, teknolojinin deterministik bir güç olarak değil, toplumsal tercihler ve politika müdahaleleriyle şekillendirilebilecek bir araç olarak ele alınmasına bağlıdır. Doğru eğitim politikaları, çalışan dostu dönüşüm

stratejileri ve kapsayıcı sosyal koruma mekanizmaları ile üretken yapay zekânın yarattığı verimlilik kazançları toplumsal refaha dönüştürülebilir ve işgücü bu dönüşümden güçlenerek çıkabilir. Kritik soru artık "yapay zekâ işleri yok edecek mi?" değil, "yapay zekâ ile nasıl birlikte çalışacağız ve bu dönüşümü nasıl adil bir şekilde yöneteceğiz?" olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. (2024). The Simple Macroeconomics of AI. NBER Working Paper No. 32487. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2019). Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3-30.
- Autor, D. H. (2015). Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3-30.
- Autor, D. H., Levy, F. ve Murnane, R. J. (2003). The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279-1333.
- Bick, A. ve Blandin, A. (2025). The State of Generative AI Adoption in 2025. Federal Reserve Bank of St. Louis. <https://www.stlouisfed.org/on-the-economy/2025/nov/state-generative-ai-adoption-2025> (E.T.: 10.12.2025).
- Eloundou, T., Manning, S., Mishkin, P. ve Rock, D. (2023). GPTs are GPTs: An Early Look at the Labor Market Impact Potential of Large Language Models. arXiv preprint arXiv:2303.10130.
- Eurostat. (2024). ICT Specialists in Employment. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=ICT_specialists_in_employment (E.T.: 10.12.2025).
- GitHub. (2022). Research: Quantifying GitHub Copilot's Impact on Developer Productivity and Happiness. GitHub Blog.
- Gmyrek, P., Berg, J. ve Bescond, D. (2023). Generative AI and Jobs: A Global Analysis of Potential Effects on Job Quantity and Quality. ILO Working Paper No. 96. Cenevre: ILO.
- Gmyrek, P., Kispeter, E., Szép, V. ve Troszyński, M. (2025). Generative AI and Jobs: A Refined Global Index of Occupational Exposure. ILO Working Paper No. 140. Cenevre: ILO.
- Goldman Sachs. (2023). The Potentially Large Effects of Artificial Intelligence on Economic Growth. Goldman Sachs Economic Research.
- Keynes, J. M. (1930). Economic Possibilities for Our Grandchildren. *İçinde Essays in Persuasion* (ss. 358-373). Londra: Macmillan.
- McKinsey Global Institute. (2023). Generative AI and the Future of Work in America. McKinsey & Company.
- McKinsey & Company. (2025). Generative AI in Healthcare: Current Trends and Future Outlook. McKinsey & Company.
- Menlo Ventures. (2025). 2025: The State of Generative AI in the Enterprise. <https://menlovc.com/perspective/2025-the-state-of-generative-ai-in-the-enterprise/> (E.T.: 10.12.2025).
- OECD. (2024). Generative AI and the SME Workforce. Paris: OECD Publishing.
- Penn Wharton Budget Model. (2025). The Projected Impact of Generative AI on Future Productivity Growth. University of Pennsylvania.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Brothers.
- Stack Overflow. (2024). Stack Overflow Developer Survey 2024. <https://survey.stackoverflow.co/2024/> (E.T.: 10.12.2025).
- TÜİK. (2024). Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2024. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2024). İşgücü İstatistikleri, 2024. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2024). Employment Projections 2024-2034. Washington, D.C.: U.S. Department of Labor.
- World Economic Forum. (2025). The Future of Jobs Report 2025. Cenevre: World Economic Forum.

YAPAY ZEKÂNIN DİJİTAL DÖNÜŞÜME ETKİSİ

Uğur YAVUZ*

GİRİŞ

Dijital dönüşüm, son kırk yılda işletmelerin rekabet stratejilerinden devletin kamu hizmeti sunumuna, işgücü piyasalarının meslek bileşiminden hane halklarının tüketim kalıplarına kadar uzanan geniş bir alanda, üretim ve yeniden üretim süreçlerini yeniden örgütleyen bir “genel amaçlı” dönüşüm dalgası olarak kavramsallaştırılabilir. Ancak dijital dönüşümün itici güçleri zamana göre farklılaşmış; 1990’larda kurumsal kaynak planlaması (ERP) ve internetin ticarileşmesi, 2000’lerde mobilite ve platform ekonomileri, 2010’larda bulut bilişim–büyük veri–nesnelerin interneti (IoT), 2020’lerde ise yapay zekânın (YZ) kurumsal süreçlere nüfuzu bu dönüşümün “belirleyici teknolojik çekirdeği” hâline gelmiştir. Bu bağlamda, dijital dönüşümün güncel evresini yalnızca daha fazla otomasyon veya daha hızlı veri işleme olarak değil; karar alma mimarilerinin, yönetim pratiklerinin, beceri rejimlerinin ve kurum içi/kurumlar arası koordinasyon biçimlerinin yeniden tasarımı olarak ele almak gerekir. Nitekim Avrupa Birliği’nde 2025 itibarıyla 10+ çalışanı olan işletmelerin %20’sinin YZ teknolojilerini kullandığının raporlanması, yalnızca bir yaygınlık göstergesi değil; dönüşümün ana akımlaştığına işaret eden kurumsal bir eşiğin aşılması olarak da okunabilir. (European Commission, 2025)

Bu bölümün temel iddiası şudur: Yapay zekâ, dijital dönüşümü iki düzlemde eşzamanlı biçimde hızlandırmaktadır. Birinci düzlemde YZ, dijital dönüşümün “altyapı” bileşenlerini (veri üretimi, depolama, analitik, otomasyon, siber-fiziksel sistemler) daha ölçeklenebilir ve daha uyarlanabilir kılar. İkinci düzlemde ise YZ, dönüşümün “örgütsel-iktisadi” bileşenlerini (iş tasarımı, beceri talebi, ücret yapıları, gözetim ve algoritmik yönetim, yenilik süreçleri) yeniden biçimlendirir. Bu iki düzlemin kesiştiği kritik kavşak, üretken yapay zekâ (üretken YZ) olarak anılan, metin–görsel–ses gibi içerikler üretebilen modellerin (büyük dil modelleri, difüzyon modelleri vb.) bilgi işçiliğinin çekirdek görevlerine

* Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ugur@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6550-6235.

doğrudan nüfuz edebilmesidir. Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından yürütülen çalışmalar, üretken YZ'nin mesleklere etkisinin “tam otomasyondan çok “görev düzeyinde ikame + tamamlama (augmentasyon)” karışımı üzerinden gerçekleştiğini; özellikle büro/sekreterlik gibi görev yoğun mesleklerde maruziyetin yüksek olabildiğini vurgulamaktadır. (International Labour Organization [ILO], 2023; ILO, 2025).

Bölüm, öncelikle dijital dönüşüm ve yapay zekâ kavramlarını tarihsel bir perspektifle tanımlar; ardından yapay zekânın (genel olarak) ve üretken yapay zekânın (özel olarak) iş hayatını ve endüstriyi hangi mekanizmalar üzerinden dönüştürdüğünü emek iktisadı ve teknoloji politik iktisadı ekseninde tartışır. İzleyen kısımlarda uluslararası saygın kurumların istatistikleriyle eğilimler somutlaşacak; seçilmiş sektör örnekleriyle başarı hikâyeleri analitik bir çerçevede değerlendirilecektir. Son bölüm, dijital dönüşümün “YZ-yoğun” evresinde verimlilik-eşitsizlik-kurumsal güç dengeleri üçgenine ilişkin kavramsal çıkarımları derinleştirerek, araştırma ve politika gündemine dair kapsamlı bir değerlendirme sunacaktır.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, TANIM VE TARİHSEL GELİŞİM

Dijital dönüşüm nedir?

Dijital dönüşüm, yüzeysel bir “dijitalleşme” (analog süreçlerin dijital ortama aktarılması) ya da “otomasyon” (belirli süreçlerin makineleşmesi) kavrayışının ötesinde, teknoloji ve verinin kurumların değer yaratma ve değer yakalama mantıklarını dönüştürdüğü bütüncül bir yeniden yapılanma sürecidir. (OECD, 2019)’nin tanımı dijital dönüşümü, dijital teknolojiler ve verinin mevcut ve yeni faaliyetler üzerindeki etkisi olarak konumlandırır; bu vurgu, dönüşümün yalnızca araçsal bir teknoloji yatırımı değil, faaliyet setinin ve üretim organizasyonunun yeniden bileşenlenmesi olduğuna işaret eder. (OECD, 2019) Akademik literatürde dijital dönüşüm, örgütsel değişim, iş modeli inovasyonu, değer zinciri yeniden yapılanması ve ekosistem düzeyinde yeniden koordinasyon gibi boyutları bir arada ele alan çok katmanlı yaklaşımlarla tanımlanır (Bharadwaj, El Sawy, Pavlou, & Venkatraman, 2013; Verhoef et al., 2021; Vial, 2019). Bu yaklaşımlarda ortak nokta, dijital teknolojilerin işletmenin çekirdek yetkinliklerini, sınırlarını ve dış çevreyle etkileşim protokollerini dönüştürmesidir.

Dijital dönüşüm kavramı, çoğu zaman “dijitalleştirme (digitization)–dijitalleşme (digitalization)–dijital dönüşüm (digital transformation)” ayrımıyla berraklaştırılır. Dijitalleştirme, analog bilginin sayısallaştırılması gibi teknik bir dönüşümken; dijitalleşme, sayısal teknolojilerin iş süreçlerini yeniden yapılandırmasıdır. Dijital dönüşüm ise stratejik düzeyde örgütün amaçlarını, yönetim anlayışını, kültürünü ve değer üretme biçimlerini yeniden kurgulayan bir üst düzey değişimdir (Vial, 2019). Bu ayrım, yapay zekânın rolünü tartışmak açısından kritiktir: YZ çoğu zaman yalnızca dijitalleşmenin bir aracı gibi görülse de, karar süreçlerinin otomasyonu ve “öğrenen sistemler” aracılığıyla stratejik yönetişimin biçimini etkilediğinde dijital dönüşüm düzeyinde bir etki üretir.

Dijital dönüşümün emek iktisadı açısından anlamı, teknoloji şokunun firmalarda “tamamlayıcı yatırımlar” gerektirmesidir. Bu tamamlayıcı yatırımlar; süreç tasarımı, iş gücü becerileri, örgütsel yapı ve yönetim pratikleri gibi teknoloji dışı alanlarda gerçekleşir (Brynjolfsson & Hitt, 2000; Bresnahan, Brynjolfsson, & Hitt, 2002). Dolayısıyla dijital dönüşüm, salt sermaye derinleşmesi (donanım/yazılım yatırımı) değil, aynı zamanda örgütsel sermaye birikimidir. Yapay zekâ bu noktada, tamamlayıcı yatırımların “zorunluluk” derecesini yükseltir: Çünkü model kurma–veri yönetişimi–etik ve uyum–insan-makine iş bölümü gibi alanlarda yönetsel kapasite gerektirir; ayrıca bu kapasite, sektörler ve firma ölçekleri arasında eşitsiz biçimde dağılır.

Dijital Dönüşümün Tarihsel Evrimi: Bilgi-İletişim Teknolojilerinden Platformlaşmaya

Dijital dönüşümün tarihsel gelişimi, belirli teknolojik kümelerin ve kurumsal mimarilerin ardışık dalgaları üzerinden okunabilir. Birinci dalga, 1970’lerin sonu ve 1980’lerde mikroişlemci devrimiyle birlikte işletmelerin “bilgi işlem” fonksiyonunun kurumsallaşması ve üretimde sayısal kontrol teknolojilerinin (CNC vb.) yaygınlaşmasıdır. Bu dönemde dijital teknolojiler, daha çok verimlilik odaklı “iç süreç” iyileştirmeleri yaratmış; veri, örgüt içi raporlama ve muhasebe işlevlerinde değer kazanmıştır. İkinci dalga, 1990’lar boyunca kurumsal yazılımların (ERP, CRM), tedarik zinciri yönetimi sistemlerinin ve internetin ticarileşmesinin birlikte şekillendirdiği bir ağ ekonomisi evresidir. Bu evrede dijital teknolojiler, işletmeler arası koordinasyonu yeniden kurmuş; sipariş–stok–

lojistik zincirini daha bütünleşik hale getirmiş; buna paralel olarak iş süreçleri standardizasyonu bir yönetim normu olmuştur.

Üçüncü dalga, 2007 sonrası akıllı telefonların ve mobil uygulama ekosistemlerinin hızlı yayılımıyla “her yerde bağlantılılık” (ubiquity) koşulunun olduğu dönemdir. Mobilite, yalnızca yeni bir müşteri temas kanalı değil; aynı zamanda veri üretimini (konum verisi, davranış verisi, etkileşim verisi) radikal biçimde artıran bir altyapı sıçramasıdır. Bu sıçrama, reklamcılık, perakende, finans ve ulaşım gibi sektörlerde iş modellerini “platformlaştırma” yönünde itmiş; çok taraflı pazarlar, ağ dışsallıkları ve veri temelli ölçek ekonomileri dijital dönüşümün merkezine yerleşmiştir (Parker, Van Alstyne, & Choudary, 2016). Dördüncü dalga, 2010’ların ortasından itibaren bulut bilişim, büyük veri analitiği, IoT ve siber-fiziksel sistemlerin (Endüstri 4.0) üretim alanına nüfuz ettiği evredir. Burada, dijital dönüşümün “dijital ikiz” (digital twin), kestirimci bakım, akıllı fabrika, esnek üretim hatları gibi kavramlarla somutlaştığı görülür.

Beşinci dalga ise 2020’lerle birlikte yapay zekânın, özellikle de üretken yapay zekânın, yalnızca analitik ve otomasyon süreçlerine değil; doğrudan bilgi üretimi ve iletişim pratiklerine nüfuz ettiği evredir. Bu evreyi diğerlerinden ayıran kritik özellik, dijital dönüşümün artık yalnızca “veriyi işleyen” sistemlere değil, “anlamı üreten ve yorumlayan” sistemlere dayanmasıdır. Bu nedenle YZ-yoğun dijital dönüşüm, örgüt içindeki bilgi hiyerarşilerini, uzmanlık rejimlerini ve mesleki sınırları yeniden çizme potansiyeli taşır. Avrupa Birliği işletmelerinde YZ kullanımının 2024’te %13,5 iken 2025’te %20’ye yükselmesi, bu sıçramanın kurumsal alanda hızlandığını göstermesi açısından kayda değerdir. ((European Commission, 2025), 2025).

Ölçüm ve Göstergeler: Dijital Dönüşümün “Gözlenebilir” Yüzü

Dijital dönüşümün ölçülmesi, çok boyutlu bir olguyu indirgemeci göstergelere hapsetme riskini taşısa da, karşılaştırmalı analiz için zorunludur. (OECD, 2019)’nin “dijital dönüşümün ölçümü” çabaları, verinin ekonomik rolü, bulut hizmetlerinin yayılımı, büyük veri analitiği, yapay zekâ ve bağlantılılık gibi unsurların izlenmesini önerir ((OECD, 2019), 2019). (OECD, 2019) Avrupa Birliği bağlamında DESI (Digital Economy and Society Index), ülkelerin dijital performansını izleyen çerçevelerden biri olmuş; 2014–2022 döneminde düzenli bir skorlaştırma rejimi üretmiştir. Dijital Strateji Bu göstergeler, dijital dönüşümün “altyapı” boyutlarını yakalamada işlevsel olsa da, dönüşümün örgütsel

kültür, yönetim kapasitesi, iş tasarımı ve emek süreci üzerindeki etkilerini dolaylı biçimde yansıtır.

Bu nedenle dijital dönüşümü değerlendirmede iki katmanlı bir yaklaşım önerilebilir. İlk katman, teknolojik benimseme göstergeleridir: bulut kullanımı, büyük veri analitiği, YZ kullanımı, robot yoğunluğu, IoT yaygınlığı vb. İkinci katman ise örgütsel ve emek piyasası göstergeleridir: görev kompozisyonundaki değişim, yeniden beceri kazanımı (reskilling/upskilling) yatırımları, işten ayrılma oranları, üretkenlik göstergeleri, ücret dağılımı ve iş kalitesi. Yapay zekânın dijital dönüşüme etkisini güçlü biçimde anlamak, bu iki katmanı birlikte düşünmeyi gerektirir; zira YZ yatırımları çoğu zaman ikinci katmanda belirginleşen bir yeniden yapılanmayı tetikler.

Aşağıdaki tablolar, dijital dönüşümün YZ boyutunu gözlenebilir kılan seçilmiş göstergeleri sunmaktadır.

Tablo 1. AB’de İşletmelerin Yapay Zekâ Kullanımı (10+ çalışan, seçilmiş yıllar)

Yıl	Yapay zekâ kullanan işletmelerin oranı (%)
2021	8,0
2023	13,5
2025	20,0

Kaynak: European Commission / Eurostat. Use of artificial intelligence in enterprises. (European Commission, 2025).

Tablo 2. AB’de Firma Ölçeğine Göre Yapay Zekâ Kullanımı (2025)

Firma ölçeği	Yapay zekâ kullanan işletmelerin oranı (%)
Küçük işletmeler (10–49 çalışan)	17,0
Orta ölçekli işletmeler (50–249 çalışan)	29,0
Büyük işletmeler (250+ çalışan)	55,03

Kaynak: European Commission / Eurostat. Use of artificial intelligence in enterprises. (European Commission, 2025).

Tablo 3. OECD Ülkelerinde Firmaların Yapay Zekâ Benimsemesi (2020–2024)

Yıl	Yapay zekâ kullanan firmaların oranı (%) – OECD ortalaması
2020	5,6
2021	6,9
2022	9,2
2023	11,5
2024	14,0

Kaynak: OECD. Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future ve ilgili güncellemeler (OECD, 2019).

Tablo 4. Küresel Endüstriyel Robot Yoğunluğu ve Ölçek (2023)

Gösterge	Değer
Küresel ortalama robot yoğunluğu (10.000 çalışan başına)	162
En yüksek robot yoğunluğuna sahip ülkeler	Güney Kore, Singapur, Almanya
Küresel endüstriyel robot stoku (toplam)	4,28 milyon
Yıllık yeni robot kurulumu (2023)	≈ 590.000
Robot kullanımında başlıca sektörler	Otomotiv, elektronik, metal, makine
YZ destekli robotik sistemlerin payı	Artış eğiliminde (özellikle büyük ölçekli firmalarda)

Kaynak: International Federation of Robotics (IFR). World Robotics 2023 – Industrial Robots. (International Federation of Robotics [IFR], 2023).

Tablo 1–4 birlikte değerlendirildiğinde, yapay zekânın dijital dönüşüm sürecindeki etkisinin yalnızca teknolojik bir yenilikten ibaret olmadığı, aynı zamanda ölçek, sektör ve ülke düzeyinde farklılaşan yapısal bir dönüşüm yarattığı görülmektedir. Avrupa Birliği genelinde işletmelerin YZ kullanım oranlarının 2021–2025 döneminde belirgin biçimde artması (Tablo 1), bu teknolojilerin artık deneysel olmaktan çıkarak kurumsal süreçlere entegre edilmeye başlandığını göstermektedir. Bununla birlikte firma ölçeğine göre ortaya çıkan farklılaşma (Tablo 2), dijital dönüşümün YZ aracılığıyla eşit hızda gerçekleşmediğini; büyük ölçekli işletmelerin bu teknolojileri benimseme konusunda küçük işletmelere kıyasla belirgin bir avantaja sahip olduğunu ortaya koymaktadır. OECD ülkelerine ilişkin eğilimler (Tablo 3) bu gözlemi küresel düzeyde doğrulamakta ve YZ benimsemesinin istikrarlı ancak kademeli bir yayılım izlediğine işaret etmektedir. Son olarak endüstriyel robot yoğunluğuna ilişkin göstergeler (Tablo 4), yapay zekâ destekli otomasyonun özellikle imalat sanayinde

dijital dönüşümün maddi altyapısını oluşturduğunu ve üretim süreçlerinde ölçek ekonomilerini derinleştirdiğini göstermektedir. Bu bulgular birlikte ele alındığında, yapay zekânın dijital dönüşümü hızlandıran temel bir itici güç olduğu kadar, firma ölçeği ve kurumsal kapasiteye bağlı olarak yeni eşitsizlik alanları da üretebildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Bu göstergeler, YZ ve otomasyonun dijital dönüşümdeki ağırlığını nicel olarak görünür kılmaktadır. Ancak nicel artışın, dönüşümün “kalitesi” ve “dağılımsal sonuçları” hakkında doğrudan hüküm vermediği özellikle vurgulanmalıdır: Aynı YZ teknolojisi, bir firmada verimlilik artışı ve daha nitelikli iş tasarımı yaratırken; başka bir firmada yoğun gözetim ve iş parçalanması üzerinden iş kalitesini düşürebilir. Bu farklılaşma, bir sonraki bölümde yapay zekânın kavramsal ve tarihsel çerçevesiyle birlikte daha sistematik biçimde ele alınacaktır.

YAPAY ZEKÂ: KAVRAM, TARİH VE GÜNÜMÜZDE ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ

Yapay Zekâ Nedir? Yaklaşımlar, Paradigmatik Çerçeve ve “Öğrenen Sistemler”

Yapay zekâ, genel olarak “insan zekâsıyla ilişkilendirilen” algılama, akıl yürütme, öğrenme, planlama, dil kullanımı ve problem çözme gibi işlevlerin makineler tarafından gerçekleştirilmesini amaçlayan yöntemler ve sistemler bütünü olarak tanımlanır (Russell & Norvig, 2021). Bu geniş tanım, aslında birbiriyle rekabet eden paradigmatları içerir: (i) sembolik YZ (kural tabanlı sistemler), (ii) istatistiksel öğrenme ve makine öğrenmesi, (iii) derin öğrenme ve temsil öğrenmesi. Tarihsel olarak sembolik yaklaşım, bilgi temsili ve mantıksal çıkarım üzerinden “akıllı davranış” üretmeyi hedeflemiş; ancak belirsizlik, ölçeklenebilirlik ve gerçek dünya karmaşıklığı karşısında sınırlılıklar yaşamıştır. Makine öğrenmesi ise veriden örüntü çıkararak model kurma yaklaşımıyla, özellikle büyük veri ve hesaplama kapasitesi artışıyla birlikte belirleyici hâle gelmiştir.

Derin öğrenmenin yükselişi, özellikle görüntü tanıma, konuşma tanıma ve doğal dil işleme alanlarında performans sıçramaları üretmiş; bu sıçrama YZ’yi dijital dönüşümün merkezine taşımıştır (LeCun, Bengio, & Hinton, 2015). Derin öğrenmenin dijital dönüşüm açısından anlamı, modelin yalnızca “önceden tanımlı” kuralları uygulamaması; aksine veriden temsil öğrenerek değişen koşullara uyarlanabilir davranış sergilemesidir. Bu uyarlanabilirlik, üretim hatlarında kalite kontrol, finansal dolandırıcılık

tespiti, müşteri davranışı tahmini, lojistik optimizasyonu gibi alanlarda karar süreçlerini yeniden yapılandırmıştır.

Ancak burada kritik bir ayrım daha devreye girer: dar yapay zekâ (narrow AI) ile genel yapay zekâ (AGI) ayrımı. Dar YZ, belirli bir görevde yüksek performans gösteren sistemleri ifade ederken; AGI, çok çeşitli görevlerde insan düzeyinde genelleme yapabilen bir zekâyı ima eder. Güncel kurumsal uygulamalar büyük ölçüde dar YZ kapsamındadır; buna karşın üretken YZ'nin “çok amaçlı” kullanım kapasitesi, dar YZ ile AGI arasındaki sınır tartışmalarını hem akademik hem de politik düzlemde yeniden canlandırmıştır. Bu bölümde “genel yapay zekâ” ifadesi, çoğunlukla AGI iddiasından ziyade yapay zekânın genel alanını (dar YZ + üretken YZ + otomasyon ekosistemi) kapsayan üst şemsiye olarak kullanılacaktır.

Yapay Zekânın Tarihsel Gelişimi: Kurallardan Derin Öğrenmeye, Derin Öğrenmeden Üretken Modellere

Yapay zekânın tarihsel gelişimi doğrusal bir ilerleme değil; vaatlerin yükseldiği ve “YZ kışları” olarak anılan hayal kırıklığı dönemlerinin yaşandığı dalgalı bir seyirdir. 1950'ler ve 1960'larda problem çözme, satranç, teorem ispatı gibi alanlarda sembolik yaklaşımların umut vadetmesiyle birlikte YZ bir araştırma programı olarak kurumsallaşmış; 1980'lerde uzman sistemler ticari uygulamalarda yer bulmuştur. Ne var ki uzman sistemlerin bilgi edinme darboğazı ve bakım maliyetleri, ölçeklenebilirlik sorunları yaratmıştır. 1990'lar ve 2000'ler, istatistiksel öğrenmenin ve olasılıksal modellerin yükselişine sahne olmuş; 2010'larda ise büyük veri, GPU hesaplama ve yeni ağ mimarileri derin öğrenmenin belirleyici hale gelmesini sağlamıştır.

2017'de “Transformer” mimarisinin geliştirilmesi, doğal dil işleme ve daha geniş anlamda üretken modeller için bir kırılma anı olarak kabul edilir (Vaswani et al., 2017). Bu mimari, metin verisi üzerinde ölçeklenebilir öğrenmeyi kolaylaştırmış; büyük dil modelleri (LLM) olarak adlandırılan sistemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu modellerin kurumsal etkisi, yalnızca metin üretmesi değil; metni anlamlandırma, özetleme, sınıflandırma, kod üretme, bilgiye erişim arayüzü olma gibi çoklu görevleri tek bir model ailesi etrafında birleştirebilmesidir. Böylece YZ, dijital dönüşümün “insan-makine arayüzü” problemini de yeniden tanımlamıştır: Çalışanların yazılım ve veriyle etkileşimi, giderek artan ölçüde doğal dil tabanlı arayüzlere kaymaktadır.

Üretken Yapay Zekâ: Kavram, Yetenekler ve İş Süreçlerine Nüfuz Biçimleri

Üretken yapay zekâ, eğitim verisindeki istatistiksel düzenliliklerden yararlanarak yeni metinler, görseller, sesler, kod parçaları veya çok modlu içerikler üretebilen model sınıflarını ifade eder. Bu modellerin dijital dönüşüm açısından kritik yanı, otomasyonu yalnızca rutin ve tekrar eden fiziksel görevlerden çıkarıp; kısmen yaratıcı, iletişimsel ve bilişsel görev alanlarına taşımalarıdır. ILO’nun 2023 ve 2025 tarihli çalışmaları, üretken YZ’nin etkisinin çoğu durumda tam otomasyondan çok “görev düzeyinde dönüşüm” şeklinde yaşanacağını; yani mesleklerin bütünüyle ortadan kalkmasından ziyade, meslek içi görev bileşimlerinin yeniden düzenleneceğini vurgular. (International Labour Organization [ILO], 2023; ILO, 2025) Bu vurgu, emek iktisadı literatüründeki görev temelli yaklaşım (task-based approach) ile uyumludur: Teknoloji, mesleğin tamamını değil, meslek içindeki görevleri ikame eder veya tamamlar; sonuç, yeni görevlerin doğması ve bazı görevlerin değerinin düşmesidir (Autor, Levy, & Murnane, 2003).

Üretken YZ’nin iş süreçlerine nüfuz biçimleri dört ana kanalda tartışılabilir. Birincisi “metinsel üretim ve iletişim” kanalıdır: raporlama, e-posta, müşteri yanıtları, iç yazışma, teklif metinleri, sözleşme taslakları, eğitim içerikleri vb. İkincisi “kod ve yazılım geliştirme” kanalıdır: kod tamamlama, test yazma, dokümantasyon üretme, hata ayıklama gibi görevlerde üretken modellerin kullanımı artmaktadır. Üçüncüsü “analitik destek” kanalıdır: tablo okuma, veri yorumlama, senaryo üretme, toplantı notu çıkarma, karar özetleri hazırlama gibi görevlerde modelin bir “bilişsel yardımcı” gibi konumlanmasıdır. Dördüncüsü ise “yaratıcı üretim” kanalıdır: tasarım eskizleri, reklam görselleri, ürün konseptleri, video/ses içerikleri vb. Bu kanalların her biri, işgücü talebinde farklı beceri bileşimlerini teşvik eder; aynı zamanda telif, veri gizliliği, kalite güvence, önyargı ve sorumluluk gibi yönetim sorunlarını gündeme taşır.

YAPAY ZEKÂ İLE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜN KESİŞİMİ: MEKANİZMALAR VE KURUMSAL YENİDEN YAPILANMA

YZ, Dijital Dönüşümün “Motoru” Olarak: Veri–Model–Karar Döngüsü

Yapay zekânın dijital dönüşümü hızlandırmasının temel mekanizması, veri–model–karar döngüsünü daha sıkı, daha hızlı ve daha otomatik hâle

getirmesidir. Klasik dijitalleşme projelerinde veri çoğu zaman raporlama ve denetim amaçlı “gecikmeli” olarak kullanılırken; YZ projelerinde veri, model performansını belirleyen stratejik bir üretim girdisine dönüşür. Bu, firmaları veri altyapılarına (veri ambarları, veri gölleri, bulut altyapısı), veri yönetimine (erişim yetkileri, kalite standartları, meta veri yönetimi) ve güvenliğe daha fazla yatırım yapmaya iter. Dolayısıyla YZ, dijital dönüşümün altyapı katmanını “disipline eden” bir etki yaratır: Yetersiz veri kalitesi veya parçalı bilgi sistemleri, YZ uygulamalarında hızla görünür hale gelir ve dönüşüm baskısını artırır.

Bu döngü, aynı zamanda karar alma süreçlerinde yeni bir kurumsal iş bölümü yaratır. Bir yanda veri bilimcileri, makine öğrenmesi mühendisleri ve MLOps ekipleri gibi yeni uzmanlık alanları doğar; diğer yanda iş birimleri, karar süreçlerinde “model çıktısını” yorumlamak ve denetlemek zorunda kalır. Bu, klasik yönetim hiyerarşilerinde yeni bir arayüz katmanı oluşturur: Model, kararın gerekçesi gibi konumlanabilir; ancak modelin “açıklanabilirliği” sınırlıysa, karar sorumluluğu ve hesap verebilirlik krizleri oluşabilir. Dijital dönüşümün YZ-yoğun evresinde, yönetim kapasitesi zayıf kurumlarda model çıktısı “otorite” gibi çalışarak, örgüt içi tartışmayı bastırabilir; güçlü kurumlarda ise model çıktısı, karar kalitesini artıran ama insan muhakemesini dışlamayan bir yardımcı haline getirilebilir.

Ölçek ve Eşitsizlik: Benimseme Oranları Ne Söylüyor?

YZ’nin dijital dönüşümdeki etkisini değerlendirirken, benimsemenin ölçekle ilişkisi kritik bir göstergedir. Eurostat verileri, 2025’te büyük işletmelerin %55,03’ünün YZ kullandığını; küçük işletmelerde bu oranın %17’de kaldığını göstermektedir. (European Commission, 2025) Bu fark, yalnızca finansal kapasite farkı değil; veri biriktirme kapasitesi, uzman istihdamı, siber güvenlik olgunluğu, regülasyon uyumu ve süreç standardizasyonu gibi tamamlayıcı varlıkların eşitsiz dağılımıyla ilişkilidir. (OECD, 2019)’nin 2020–2024 döneminde firma düzeyinde YZ kullanımının %5,6’dan %14’e yükseldiğini raporlaması, genel bir artışa işaret etse de, oranın hâlâ birçok dijital teknolojiye kıyasla düşük kalması YZ’nin yayılımında yapısal engellerin sürdüğünü düşündürmektedir. (OECD, 2019)

Bu eşitsiz benimseme örüntüsü, “dijital dönüşümün hızlanması” ile “dijital uçurumun derinleşmesi”nin aynı anda mümkün olduğunu gösterir. Nitekim (OECD, 2019), yapay zekâya geçişte erken bölünmelerin (early

divides) ortaya çıktığını ve ülkeler/firmalar arasında benimseme hızlarının ayrıştığını tartışmaktadır. (OECD, 2019) Dijital dönüşümün politika iktisadı açısından bu bulgu, iki katmanlı bir rekabet alanı yaratır: YZ’yi hızla entegre eden firmalar verimlilik ve pazar gücü avantajı elde ederken; geride kalan firmalar daha düşük marjlarla sıkışabilir ve tedarik zincirinde bağımlı konumlara itilebilir. Bu süreç, endüstriyel yapıda yoğunlaşmayı (concentration) artırabilir; dolayısıyla dijital dönüşümün rekabet politikası, KOBİ destekleri ve teknoloji transferi mekanizmalarıyla birlikte düşünülmeli gerekir.

Endüstriyel Otomasyonun Yeni Evresi: Robotik, Siber-Fiziksel Sistemler ve YZ

YZ’nin dijital dönüşüme etkisinin en görünür olduğu alanlardan biri endüstriyel otomasyondur. IFR verileri, küresel ortalama robot yoğunluğunun 2023’te 10.000 çalışan başına 162’ye ulaştığını; bunun yedi yıl öncesinin (74) iki katından fazla olduğunu raporlamaktadır. (International Federation of Robotics [IFR], 2023) Ayrıca 2023 itibarıyla fabrikalarda çalışan toplam robot stokunun 4,28 milyonun üzerine çıktığı belirtilmektedir. (International Federation of Robotics [IFR], 2023) Robot yoğunluğundaki artış, tek başına “daha fazla otomasyon” anlamına gelmez; YZ ile birleştiğinde, üretim hattının daha esnek (flexible) ve daha uyarlanabilir hale gelmesi anlamına gelir. Görüntü işleme tabanlı kalite kontrol sistemleri, kestirimci bakım algoritmaları, üretim planlama optimizasyonu ve enerji yönetimi gibi alanlarda YZ, robotik ve sensör ağlarını “akıllı” kılar.

Bu dönüşümün emek piyasası açısından kritik sonucu, rutin fiziksel görevlerin otomasyonu kadar, bakım–kalibrasyon–veri izleme gibi ara teknik görevlerin önem kazanmasıdır. Yani otomasyon, yalnızca mavi yakayı ikame eden bir süreç değil; mavi yaka içinde beceri farklılaşmasını artıran bir yeniden tabakalaşma mekanizmasıdır. Bu, “beceri yanlı teknolojik değişim” literatürüyle uyumlu biçimde, belirli bir beceri setine sahip çalışanların ücret ve istihdam avantajı elde etmesi, diğerlerinin ise daha kırılgan hale gelmesi olasılığını güçlendirir (Acemoglu & Autor, 2011). Üretken YZ’nin bu tabloya eklenmesi ise, beyaz yaka içinde de benzer bir görev ayrışmasını tetikleyerek, dijital dönüşümün sınıfsal ve mesleki haritasını daha karmaşık hale getirir.

İŞ HAYATI VE ENDÜSTRİDE DÖNÜŞÜM: GENEL YZ ETKİLERİ VE ÜRETKEN YZ'NİN ÖZGÜL ROLÜ

İşin Yeniden Tasarımı: Görev Bileşimi, Üretkenlik ve Öğrenme Dinamikleri

Yapay zekâ uygulamaları iş hayatında çoğu zaman “üretkenlik artışı” vaadiyle meşrulaştırılır; ancak üretkenlik artışının hangi kanallardan geldiği, kimin üretkenliğinin arttığı ve bunun ücretlere/çalışma koşullarına nasıl yansıdığı ayrı bir analizi gerektirir. Üretken YZ'nin çalışma üzerindeki etkisini doğrudan ölçen en bilinen ampirik örneklerden biri, müşteri hizmetleri sektöründe üretken YZ tabanlı bir asistanın kademeli devreye alınmasını inceleyen çalışmadır. Bu araştırma, ortalama üretkenlikte (saat başına çözülen iş sayısı) anlamlı artışlar bulurken; kazanımların özellikle düşük deneyimli/novis çalışanlarda çok daha yüksek olduğunu göstermektedir (Brynjolfsson, Li, & Raymond, 2023; 2025). Bu bulgu, teknoloji–beceri ilişkisini tek yönlü bir “yüksek beceriyi ödüllendiren” mekanizma olarak değil; belirli koşullarda düşük beceriyi “yukarı çeken” bir öğrenme aracına dönüşebileceğini gösteren daha nüanslı bir çerçeveye çağırır. Aynı zamanda, deneyimli çalışanlarda kazanımların sınırlı kalabilmesi, YZ'nin “en iyi uygulamaları” kodlayarak ortalamayı yükseltirken, üst kuyruk performansının getirisini azaltabileceği ihtimalini gündeme getirir.

Yazılım geliştirme alanındaki bulgular da benzer bir görev temelli dönüşüme işaret eder. GitHub Copilot üzerine kontrollü bir deney, belirli bir kodlama görevinde yapay zekâ destekli grubun görevi %55,8 daha hızlı tamamladığını raporlamaktadır (Peng, Kalliamvakou, Cihon, & Demirer, 2023). Bu tür bulguların dijital dönüşüm açısından önemi, yazılımın artık yalnızca bir “destek fonksiyonu” değil, hemen her sektörde ürün ve süreçlerin çekirdeğine yerleşmiş olmasıdır. Yazılım üretimindeki hızlanma, yeni ürün çevrimlerini kısaltabilir; ancak aynı zamanda teknik borç, kalite güvence ve güvenlik açıkları gibi alanlarda yeni riskler üretebilir. Dolayısıyla üretken YZ'nin üretkenlik etkisi, yalnızca hız değil; kalite, hata oranı, güvenlik ve uzun dönem bakım maliyetleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede, işin yeniden tasarımı iki yönlü bir gerilim üretir. Bir yanda YZ, çalışanı tekrar eden bilişsel yüklerden kurtarıp daha yüksek değerli görevlere kaydırabilir. Diğer yanda YZ, işi mikro-görevlere bölerek yoğun ölçüm ve performans izleme altında “taylorist” bir dijital

yönetim rejimini güçlendirebilir. Hangi yöne evrileceği, kurumsal yönetim, sendikal güç dengeleri, regülasyon ve işyeri düzeyinde müzakere süreçleri tarafından belirlenecektir.

Endüstride Dönüşüm: Kestirimci Bakım, Dijital İkiz ve Tedarik Zinciri Zekâsı

Endüstriyel dijital dönüşümün klasik örneklerinden biri, kestirimci bakım ve dijital ikiz uygulamalarıdır. Dijital ikiz, fiziksel bir varlığın (makine, hat, fabrika, hatta ürün) sensör verileriyle beslenen sayısal bir temsilinin oluşturulması ve bu temsil üzerinden simülasyon/optimizasyon yapılmasıdır. Siemens, dijital ikiz yaklaşımının ürün ve üretim sistemlerini tanımlama ve optimize etmede; fiziksel prototip ihtiyacını azaltmada ve yatırım öncesi deneme maliyetlerini düşürmede kullanılabildiğini vurgulamaktadır. Siemens Burada YZ'nin rolü, sensör verilerinden arıza örnektülerini öğrenmek, bakım zamanlamasını optimize etmek ve üretim parametrelerini dinamik olarak ayarlamaktır. Böylece endüstriyel dijital dönüşüm, “planlı bakım” rejiminden “veri güdümlü bakım” rejimine kayar; bu da duruş sürelerinin azaltılması ve varlık ömrünün uzatılması gibi çıktılar üzerinden rekabet avantajı üretebilir.

Tedarik zinciri ve lojistik alanında bilgisayarlı görü (computer vision) ve akıllı otomasyon uygulamaları, dijital dönüşümün somut başarı alanlarından biridir. (DHL, 2023)’in “AI-Driven Computer Vision” trend raporu, depo ortamlarında etiket/şerit kod okuma, görüntüden metne dönüştürme (OCR), hasar tespiti, hacim ölçümü ve güvenlik uygulamalarında bilgisayarlı görünün süreç verimliliğini artırma potansiyelini detaylandırır; örnek vakalar üzerinden teknolojinin depo içi veri girişini ve denetimini hızlandırabildiğini tartışır. (DHL, 2023) Bu örnekler, YZ'nin dijital dönüşümde yalnızca “karar destek” değil, aynı zamanda “veri üretim maliyetini düşüren” bir araç olarak çalıştığını gösterir: Görüntüden otomatik veri üretimi, manuel kayıt süreçlerini azaltır; bu da dönüşümün ölçeklenebilirliğini artırır.

Endüstriyel bağlamda üretken YZ'nin özgül katkısı ise, mühendislik dokümantasyonu, bakım talimatları, hata raporları, operatör eğitim içerikleri ve arıza geçmişi gibi metinsel/yarı-yapılandırılmış veriler üzerinde “kurumsal hafızayı” daha erişilebilir hale getirmesidir. Klasik analitik YZ sistemleri sensör verisinde güçlü iken, üretken YZ metin tabanlı bilgi birikimini işleyerek “bilgiye erişim” maliyetlerini düşürür. Bu, özellikle büyük ölçekli sanayi kuruluşlarında bakım ve kalite yönetimi

gibi alanlarda uzman bağımlılığını azaltabilir; ancak aynı zamanda uzmanlığın pazarlık gücünü ve iş içindeki konumunu dönüştürerek yeni gerilimler yaratabilir.

Hizmetler Sektöründe Dönüşüm: Müşteri Etkileşimi, Finans, Sağlık ve Kamu Hizmetleri

Hizmetler sektöründe YZ'nin dijital dönüşüme etkisi çoğu zaman müşteri etkileşimi üzerinden görünür olur: öneri sistemleri, çağrı merkezi asistanları, sohbet botları, kişiselleştirilmiş pazarlama ve dinamik fiyatlandırma gibi uygulamalar, hizmet üretimini veri odaklı hale getirir. Buradaki kritik dönüşüm, hizmetin standardizasyonu ile kişiselleştirilmesi arasındaki gerilimin YZ aracılığıyla yeniden kurulmasıdır: Bir yandan süreçler standardize edilir (otomatik yanıtlar, şablonlar, protokoller), öte yandan müşteri düzeyinde kişiselleştirme artar (segmentasyon, duygu analizi, kişiye özel teklif). Bu ikili hareket, dijital dönüşüm literatüründe platform ekonomilerinin temel dinamiği olan veri temelli ölçeklenebilirliğin hizmet alanına taşınması anlamına gelir.

Makro düzeyde ise YZ'nin işgücü piyasalarına etkisi, kurum raporlarında giderek daha merkezi bir tema haline gelmiştir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2025 raporu, işverenlerin %86'sının "YZ ve bilgi işleme teknolojilerindeki ilerlemeleri" 2030'a kadar dönüştürücü bir eğilim olarak gördüğünü; ayrıca dijital erişimin genişlemesini de en dönüştürücü trendlerden biri olarak konumlandığını belirtir. (World Economic Forum [WEF], 2025) Bu tür beklenti verileri, firmaların stratejik planlarında YZ'nin artık "opsiyonel" değil, "zorunlu" bir gündem haline geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. (International Monetary Fund [IMF], 2024) ise üretken YZ'nin verimlilik ve büyüme potansiyelini kabul etmekle birlikte, etkilerin iş türlerine göre farklılaşacağını ve eşitsizlikleri artırma riskini vurgular (Melina et al., 2024). (International Monetary Fund [IMF], 2024)

Kamu hizmetlerinde üretken YZ'nin etkisi, dijital dönüşümün bir başka kritik cephesidir: metin yoğun bürokratik işlemler, mevzuat yorumlama, vatandaş iletişimi, vergi denetimi gibi alanlarda üretken YZ "yönetim teknolojisi" olarak konumlanabilir. (International Monetary Fund [IMF], 2024)'nin YZ gündemine ilişkin sayfalarında, üretken YZ'nin kamu–vatandaş ilişkisini yeniden tanımlayabileceği ve bunun liderlik/safeguard gerektirdiği vurgulanır. (International Monetary Fund [IMF], 2024) Bu tür uygulamalar, kamu verisinin gizliliği, algoritmik ayrımcılık ve hesap

verebilirlik gibi sorunları daha yüksek bir kamusal görünürlikle gündeme taşır; dolayısıyla dijital dönüşümün demokratik yönetim boyutunu güçlendirir.

İş Hayatı ve Endüstride Yapay Zekâ Temelli Dönüşüm

Yapay zekânın iş hayatındaki etkileri, otomasyon, görev yeniden dağılımı ve beceri talebindeki değişim üzerinden şekillenmektedir. ILO’nun üretken yapay zekâ çalışmaları, bu teknolojilerin meslekleri bütünüyle ortadan kaldırmaktan ziyade görev düzeyinde dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır (ILO, 2023).

Türkiye sanayisinde Arçelik ve Ford Otosan gibi firmalar, yapay zekâ destekli kestirimci bakım ve kalite kontrol sistemlerini üretim hatlarına entegre etmiştir. Bu uygulamalar, duruş sürelerini azaltmakta ve verimlilik artışı sağlamaktadır (Arçelik, 2022; Ford Otosan, 2023).

Savunma sanayisinde ASELSAN ve HAVELSAN, görüntü işleme ve karar destek sistemleri üzerinden yapay zekâyı yoğun biçimde kullanmaktadır. Bu örnekler, dijital dönüşümün yalnızca özel sektörde değil, stratejik kamu-sanayi alanlarında da derinleştiğini göstermektedir (ASELSAN, 2023).

Yapay Zekâ ve Genel Amaçlı Teknoloji Yaklaşımı

Yapay zekânın dijital dönüşüm içindeki rolünü kavramsallaştırmada en etkili yaklaşımlardan biri, bu teknolojiyi “genel amaçlı teknoloji” (general purpose technology, GPT) çerçevesinde ele alan analizlerdir. Genel amaçlı teknolojiler, çok sayıda sektörde yaygın olarak kullanılabilen, zaman içinde sürekli gelişen ve tamamlayıcı yenilikleri tetikleyen teknolojiler olarak tanımlanmaktadır. Buhar makinesi, elektrik ve bilgi teknolojileri bu kategoriye dâhil edilen klasik örneklerdir. Acemoglu ve Restrepo (2020), yapay zekânın bu özelliklerin tümünü taşıdığını ve dolayısıyla ekonomik ve toplumsal etkilerinin uzun vadeli ve derin olacağını ileri sürmektedir.

Yapay zekânın GPT niteliği, dijital dönüşümün neden yalnızca belirli sektörlerle sınırlı kalmadığını açıklamada kritik bir rol oynamaktadır. Makine öğrenmesi tabanlı tahmin sistemleri finansal risk analizinden tıbbi teşhise, lojistik optimizasyondan kamu denetimine kadar çok geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu yaygınlık, yapay zekânın dijital dönüşümü hızlandırıcı bir “genel altyapı” işlevi gördüğünü düşündürmektedir. Ancak GPT yaklaşımı, aynı zamanda bu teknolojilerin ekonomik etkilerinin

otomatik ve kendiliğinden ortaya çıkmadığını; tamamlayıcı kurumsal düzenlemeler, beceri yatırımları ve örgütsel yeniden yapılanmalarla şekillendiğini de vurgular.

Bu noktada dijital dönüşüm ile yapay zekâ arasındaki ilişki çift yönlüdür. Bir yandan dijital dönüşüm, veri altyapıları, bulut bilişim ve dijital süreç standartları aracılığıyla yapay zekânın uygulanabilirliğini artırmaktadır. Diğer yandan yapay zekâ, dijital dönüşümün hızını ve kapsamını genişleterek dönüşümü daha derin ve yaygın hâle getirmektedir. Bu karşılıklı etkileşim, dijital dönüşümün doğrusal değil, kümülatif ve kendini besleyen bir süreç olarak ilerlediğini göstermektedir.

Üretken Yapay Zekâ ve Dijital Dönüşümün Bilişsel Boyutu

Üretken yapay zekâ, dijital dönüşüm literatüründe görece yeni bir tartışma alanı olmakla birlikte, dönüşümün niteliğini anlamak açısından merkezi bir öneme sahiptir. Büyük dil modelleri (large language models) ve çok modlu üretken sistemler, yalnızca mevcut veriler üzerinde sınıflandırma veya tahmin yapmakla kalmayıp, yeni metinler, görseller ve kod parçaları üretebilmektedir. Bu özellik, üretken yapay zekâyı önceki otomasyon teknolojilerinden ayırmakta ve onu bilgi üretim süreçlerinin doğrudan bir aktörü hâline getirmektedir.

Brynjolfsson, Li ve Raymond (2023) tarafından yürütülen ampirik çalışmalar, üretken yapay zekâ destekli sistemlerin belirli bağlamlarda çalışan verimliliğini anlamlı ölçüde artırabildiğini göstermektedir. Özellikle müşteri hizmetleri gibi metin yoğun alanlarda, üretken yapay zekâ asistanlarının çalışanların sorun çözme hızını artırdığı ve çıktı kalitesini yükselttiği bulgulanmıştır. Bununla birlikte bu verimlilik kazanımlarının, çalışanların deneyim düzeyine ve örgütsel bağlama göre farklılaştığı; üretken yapay zekânın özellikle daha az deneyimli çalışanlar için “bilişsel destek” işlevi gördüğü ifade edilmektedir.

Bu bulgular, dijital dönüşümün üretken yapay zekâ evresinde “bilişsel tamamlayıcılık” kavramının önem kazandığını düşündürmektedir. Üretken yapay zekâ, insan emeğini tamamen ikame etmekten ziyade, belirli bilişsel görevleri destekleyerek insan-makine iş birliğine dayalı yeni çalışma biçimleri yaratmaktadır. Ancak bu iş birliğinin nasıl tasarlandığı, dönüşümün emek süreçleri üzerindeki sonuçlarını belirleyen temel faktördür. Üretken yapay zekâ, çalışan özerkliğini artıran bir destek aracı

olarak da performans baskısını ve algoritmik denetimi yoğunlaştıran bir yönetim aracı olarak da kullanılabilmektedir.

Yapay Zekâ, Dijital Dönüşüm ve Emek Süreçleri

Yapay zekânın dijital dönüşüm içindeki rolü, en tartışmalı biçimde emek süreçleri üzerindeki etkileri üzerinden gündeme gelmektedir. Emek iktisadı literatüründe bu etkiler, büyük ölçüde görev temelli yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Autor, Levy ve Murnane (2003), teknolojik değişimin meslekleri bütüncül olarak ortadan kaldırmaktan ziyade, meslek içindeki görevlerin bileşimini değiştirdiğini göstermiştir. Bu yaklaşım, yapay zekânın dijital dönüşümde neden heterojen etkiler yarattığını anlamada temel bir analitik araç sunmaktadır.

Yapay zekâ, özellikle rutin bilişsel görevlerde yüksek bir otomasyon potansiyeline sahiptir. Veri girişi, standart raporlama, basit karar kuralları ve belirli analiz türleri, algoritmik sistemler tarafından hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirilebilmektedir. Üretken yapay zekâ ile birlikte bu potansiyel, rutin olmayan bilişsel görevlere doğru genişlemektedir. Metin üretimi, özetleme, içerik taslağı oluşturma ve kod yazma gibi faaliyetlerin algoritmik olarak desteklenmesi, beyaz yaka emek süreçlerinde önemli bir yeniden yapılanma anlamına gelmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO, 2023) üretken yapay zekâyâ ilişkin raporu, bu dönüşümün mesleklerin tamamını ortadan kaldırmaktan ziyade görev düzeyinde yoğunlaşacağını ortaya koymaktadır. Rapora göre, üretken yapay zekâdan en fazla etkilenecek alanlar, büro işleri, müşteri hizmetleri ve idari destek faaliyetleridir. Bununla birlikte, bu etki çoğunlukla “tam ikame” değil, görev dönüşümü biçiminde gerçekleşmektedir. Bu bulgu, dijital dönüşümün istihdam üzerindeki etkilerinin, teknoloji kadar eğitim sistemleri, işyeri düzenlemeleri ve sosyal politika araçlarıyla da belirlendiğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER: YAPAY ZEKÂ(YZ)-YOĞUN DİJİTAL DÖNÜŞÜMDE VERİMLİLİK, EŞİTSİZLİK VE KURUMSAL GÜÇ

YZ'nin dijital dönüşüme etkisini analitik olarak kavramanın en sağlam yolu, meseleyi “teknoloji benimseme” anlatısının ötesine taşıyarak, üretim organizasyonu ve emek süreci bağlamında değerlendirmektir. Bu bölüm boyunca gösterildiği üzere YZ, dijital dönüşümü yalnızca hızlandırmamakta; aynı zamanda dönüşümün yönünü ve toplumsal maliyet/yarar dağılımını yeniden belirlemektedir. Eurostat verilerinde AB

işletmelerinde YZ kullanımının 2024'ten 2025'e bir yılda 6,5 puan artarak %20'ye çıkması, bu teknolojinin kurumsal ana akım haline geldiğini göstermektedir. ((European Commission, 2025), 2025) (OECD, 2019)'nin 2020–2024 arasında firmalarda YZ kullanımının %5,6'dan %14'e yükseldiğini belirtmesi, benzer bir ivmeyi daha geniş bir ülke grubunda doğrulamaktadır. (OECD, 2019) Ancak aynı zamanda firma ölçeğine göre kullanım farkları (AB'de büyük işletmelerin %55,03'ü vs küçüklerin %17'si) dijital dönüşümün YZ boyutunda ölçek temelli bir asimetri taşıdığını ortaya koyar. (European Commission, 2025) Bu asimetri, dijital dönüşümün rekabetçi dinamiklerini “daha akıllı olan kazanır” gibi teknolojik determinizme indirgemen; veri, uzmanlık, yönetim ve sermaye derinliği gibi tamamlayıcı faktörlerin eşitsiz dağılımı üzerinden politik iktisat perspektifiyle ele almayı gerektirir.

Üretken YZ'nin özgül etkisi, dijital dönüşümün bilgi işçiliği alanına nüfuzunu hızlandırmasıdır. Müşteri hizmetlerinde üretken YZ asistanlarının verimlilik artışı sağladığını gösteren ampirik bulgular, özellikle düşük deneyimli çalışanlarda daha yüksek kazanımların ortaya çıkabildiğini; yani YZ'nin bazı bağlamlarda “beceri telafi edici” (skill-equalizing) bir araç gibi davranabildiğini ima etmektedir (Brynjolfsson et al., 2023; 2025). Yazılım geliştirmede üretken YZ destekli araçların belirli görevleri anlamlı ölçüde hızlandırabildiğine dair deneysel bulgular ise, dijital dönüşümün “yazılım üretim kapasitesi” üzerinden hızlanacağı bir yapısal kanalı işaret eder (Peng et al., 2023). Yazılım mühendisliğinde YZ uygulamalarından yararlanarak yazılım üretmenin teknoloji felsefesi kapsamında etik değerler açısından da değerlendirilmesi gereken bir konu olmuştur (Keskinkılıç ve Güçlü, 2024). Bununla birlikte, bu tür üretkenlik kazanımlarının ücretlere, iş güvencesine, iş yoğunluğuna ve kariyer patikalarına nasıl yansyacağı otomatik değildir. İktisadi tarih, teknolojik ilerlemenin verimlilik artışı yaratmasına rağmen, kurumsal pazarlık ve politika rejimleri elverişli değilse bu artışın geniş toplumsal kesimlere yayılmayabileceğini göstermiştir. YZ-yoğun dijital dönüşüm de benzer bir eşiği gündeme taşımaktadır: verimlilik potansiyeli ile dağılım sonuçları arasındaki bağın kopması ihtimali, özellikle eşitsizliğin yüksek olduğu ekonomilerde daha da belirgindir.

Bu noktada ILO ve (International Monetary Fund [IMF], 2024) gibi kurumların vurguladığı “augmentasyon ağırlıklı etki” anlatısı, politik olarak iki farklı yönde kullanılabilir. Birinci yönde, augmentasyon söylemi

teknolojik iyimserliğin bir aracı haline getirilip, iş güvencesi ve sosyal koruma başlıkları geri plana itilebilir. İkinci yönde ise augmentasyon bulgusu, iş tasarımı ve beceri politikaları için bir fırsat penceresi olarak okunabilir: mesleklerin bütünüyle ortadan kalkmasından ziyade görev bileşimleri değişiyorsa, aktif işgücü piyasası politikaları, yaşam boyu öğrenme rejimleri ve işletme içi eğitim yatırımları dönüşümü kapsayıcı hâle getirebilir. ILO’nun üretken YZ maruziyetini görev düzeyinde ölçmeye dönük çalışmaları, özellikle clerical/büro görevlerinde etkilerin yoğunlaşabileceğini ve bunun toplumsal cinsiyet boyutları olabileceğini vurgulayarak, dönüşümün “kimleri” ve “hangi görevleri” daha fazla etkilediğini hedefli politika tasarımına açmaktadır. (International Labour Organization [ILO], 2023; ILO, 2025) (International Monetary Fund [IMF], 2024)’nin üretken YZ’nin büyüme potansiyeli kadar eşitsizlik risklerine de dikkat çekmesi, makro politikada yeniden dağıtım, eğitim ve düzenleme üçlüsünün birlikte ele alınması gerektiğini hatırlatır. (International Monetary Fund [IMF], 2024)

Endüstriyel alanda ise YZ, robotik ve siber-fiziksel sistemlerle birleştiğinde, dijital dönüşümün “esnek otomasyon” kapasitesini güçlendirmektedir. Küresel robot yoğunluğunun artışı ve robot stokunun 4 milyonun üzerine çıkması, üretim organizasyonunun giderek daha fazla otomasyon sermayesiyle yeniden kurulduğunu göstermektedir. (International Federation of Robotics [IFR], 2023) Bu dönüşümün emek piyasası sonucu, basit bir “iş kaybı” anlatısına indirgenemez: daha doğru bir çerçeve, işlerin niteliğinin ve görev bileşiminin değiştiği; bazı mesleklerde istihdam daralırken, bakım-teknik hizmetler-veri izleme gibi alanlarda yeni talep oluştuğu; bunun da beceri dağılımını daha polarize hale getirebildiği bir yeniden yapılanmadır. Üretken YZ’nin beyaz yaka görevlerine nüfuzu da benzer bir polarizasyon riskini taşır: metin üretimi, raporlama, standart sözleşme taslakları gibi görevlerde ikame/tamamlama etkileri artarken; özgün problem çözme, bağlam bilgisi, müşteri ilişkileri yönetimi ve kurumsal sorumluluk gerektiren alanlarda insan emeğinin rolü farklı bir biçimde yeniden tanımlanır. Bu yeniden tanımlama, yalnızca teknik bir adaptasyon değil; aynı zamanda mesleki özerklik, iş kontrolü ve yönetsel gözetim ilişkileri üzerinden politik bir süreçtir.

Dijital dönüşümün YZ evresinde en kritik meselelerden biri de “kurumsal güç” ve “bilgi asimetrisi”nin yeniden dağılımıdır. Üretken YZ araçları, çalışanların mikro düzeyde üretkenliğini artırırken, aynı zamanda

emeğin çıktılarını daha ölçülebilir hale getirip performans rejimlerini sertleştirebilir. Bu, platform ekonomilerinde gözlenen algoritmik yönetim pratiklerinin geleneksel işletmelere taşınmasıyla sonuçlanabilir. Çalışanın işini daha hızlı yapabilmesi, iş yoğunluğunun artması ve dinlenme/özerklik alanlarının daralmasıyla birlikte gerçekleşebilir. Bu nedenle YZ-yoğun dijital dönüşümün “başarı” ölçütü, yalnızca maliyet düşüşü veya çıktı artışı değil; iş kalitesi, beceri gelişimi, ücret paylaşımları, çalışma süresi düzenlemeleri ve çalışan temsili gibi kurumsal boyutları içermelidir.

Öte yandan gerçek hayat örnekleri, YZ’nin dijital dönüşümde somut verimlilik kanalları yaratabildiğini de göstermektedir. Siemens’in dijital ikiz yaklaşımını ürün ve üretim optimizasyonunda, prototip ihtiyacını azaltma ve sistem tasarımını iyileştirme yönünde konumlandırması; (DHL, 2023)’in bilgisayarlı görü uygulamalarını depo süreçlerinde veri girişini hızlandırma ve operasyonel görünürlüğü artırma bağlamında tartışması, YZ’nin “veri üretim maliyetlerini düşürerek” dönüşümü ölçeklendirebildiğini gösteren tipik örneklerdir. Ancak bu örneklerin “başarı hikâyesi” olarak adlandırılabilmesi, yalnızca teknolojik performansla değil; iş süreçlerine entegrasyonun niteliğiyle, çalışanların yeni sistemle nasıl konumlandığıyla ve kazanımların nasıl paylaşıldığıyla ilgilidir. Dolayısıyla akademik değerlendirme, kurumsal vaka anlatılarını eleştirel bir gözle okumalı; teknoloji sağlayıcılarının pazarlama söylemi ile işletme içi dönüşümün sosyo-örgütsel gerçekliği arasındaki mesafeyi metodolojik olarak dikkate almalıdır.

Son olarak, bu bölümün ortaya koyduğu genel sonuç şudur: Yapay zekâ dijital dönüşümün hem hızını hem de toplumsal müzakere gerektiren boyutlarını büyötmektedir. YZ’nin benimsenmesi artıkça, dönüşüm “daha teknik” değil, aksine “daha politik” hale gelir; çünkü verinin mülkiyeti, kararların otomasyonu, sorumluluğun dağılımı, beceri rejimlerinin yeniden üretimi ve eşitsizliğin yönetimi gibi meseleler teknoloji seçimi olmaktan çıkar, toplumsal seçim haline gelir. Dünya Ekonomik Forumu’nun işveren beklentilerinde YZ’nin dönüştürücü trend olarak öne çıkması, bu politikleşmenin yalnızca akademik bir tartışma değil, kurumsal stratejilerin temel belirleyeni haline geldiğini gösterir. World Economic Forum Bu nedenle YZ-yoğun dijital dönüşüm, “inovasyon politikası” ile “sosyal politika”yı yeniden birleştiren bir analitik çerçeveyi zorunlu kılmaktadır: verimliliği artıran ama eşitsizliği derinleştiren bir dönüşüm patikası ile

verimlilik kazanımlarını kapsayıcı büyümeye tercüme eden bir patika arasındaki fark, teknolojiye değil, kurumlara ve politikalara bağlıdır.

KAYNAKÇA

Kitap

- Acemoglu, D., & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. In O. Ashenfelter & D. Card (Eds.), *Handbook of Labor Economics* (Vol. 4B, pp. 1043–1171). Elsevier.
- Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. (2023). *Generative AI at Work* (NBER Working Paper No. 31161). National Bureau of Economic Research. NBER.
- DHL. (2023). *AI-Driven Computer Vision: A new lens into logistics* (Trend Report)
- Eurostat. (2025, January 23). Usage of AI technologies increasing in EU enterprises (Eurostat News). (European Commission, 2025)
- Eurostat. (2025, December 11). 20% of EU enterprises use AI technologies (Eurostat News). (European Commission, 2025)
- Eurostat. (2025). Use of artificial intelligence in enterprises (Statistics Explained). ((European Commission, 2025), 2025)
- International Federation of Robotics (IFR). (2024, November 20). Global robot density in factories doubled in seven years (Press release). (International Federation of Robotics [IFR], 2023)
- International Federation of Robotics (IFR). (2024, September 24). Record of 4 million robots in factories worldwide (Press release). (International Federation of Robotics [IFR], 2023)
- International Labour Organization [ILO] (2023). *Generative AI and jobs: A global analysis of potential effects on job quantity and quality* (Working Paper).
- International Labour Organization [ILO]. (2025). *Generative AI and Jobs: A refined global index of occupational exposure / Generative AI and Jobs* (Working Paper). (International Labour Organization [ILO], 2023; ILO, 2025)
- Keskinkılıç, M., Güçlü, İ. (2024). *Yazılım Mühendisliğinde Yapay Zeka Uygulamalarından Yararlanmanın Etik Değerler Açısından İncelenmesi*. Ö. F. Aslan ve A. Küçükali (Ed.), *Sosyal İktisadi, Beşeri ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış 3* içinde (s.281-298). İstanbul: Efe Akademi Yayınevi.
- Melina, G., et al. (2024). *Gen-AI: Artificial intelligence and the future of work* ((International Monetary Fund [IMF], 2024 Staff Discussion Note). International Monetary Fund. (International Monetary Fund [IMF], 2024).
- OECD. (2019). *Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future*. OECD Publishing.
- OECD. (2025). *The Adoption of Artificial Intelligence in Firms*. OECD Publishing.
- OECD. (2025). *AI adoption by small and medium-sized enterprises*.
- OECD. (2025). *Emerging divides in the transition to artificial intelligence*.
- Parker, G. G., Van Alstyne, M. W., & Choudary, S. P. (2016). *Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy*. W. W. Norton.
- Peng, S., Kalliamvakou, E., Cihon, P., & Demirer, M. (2023). *The Impact of AI on Developer Productivity: Evidence from GitHub Copilot*. arXiv.
- Russell, S., & Norvig, P. (2021). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
- Siemens. (2025). *Supercharging industry transformation with the Digital Twin* (Company story). Siemens

Vaswani, A., et al. (2017). Attention is all you need. *Advances in Neural Information Processing Systems*.

World Economic Forum. (2025). *The Future of Jobs Report 2025*.

Dergi Makalesi

- Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1279–1333.
- Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital business strategy: Toward a next generation of insights. *MIS Quarterly*, 37(2), 471–482.
- Bresnahan, T. F., Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2002). Information technology, workplace organization, and the demand for skilled labor: Firm-level evidence. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1), 339–376.
- Brynjolfsson, E., & Hitt, L. M. (2000). Beyond computation: Information technology, organizational transformation and business performance. *Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 23–48.
- Brynjolfsson, E., Li, D., & Raymond, L. (2025). Generative AI at Work. *The Quarterly Journal of Economics*, 140(2), 889–942. OUP Academic.
- LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436–444.
- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889–901.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118–144.